

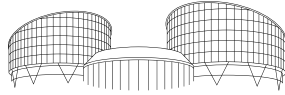
ԱՐԴԱՐ ԴԱՏԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ
(ՔՐԵԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԵՏ)

ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ
ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԿՈՆՎԵՆՑԻԱՅԻ 6-ՐԴ
ՀՈԴԿԱԾԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՈՒՂԵՑՈՒՅՑ

Translation co-funded
by the European Union

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆ

ՈՒՂԵՑՈՒՅՑ

ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԿՈՆՎԵՆՑԻԱՅԻ 6-ՐԴ ՀՈԴՎԱԾԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

Արդար դատաքննության իրավունք
(քրեաիրավական հայեցակետ)

Թարմացված տարբերակը՝
2019 թվականի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Սույն փաստաթուղթը տպագիր կամ էլեկտրոնային հրատարակման տեսքով ամբողջությամբ կամ մասամբ թարգմանել և/կամ վերարտադրել ցանկացող հրատարակիչներին կամ կազմակերպություններին առաջարկում ենք թույլատրման ընթացակարգին վերաբերող տեղեկություններ ստանալու համար դիմել publishing@echr.coe.int հասցեով:

Եթե ցանկանում եք իմանալ, թե Նախադեպային իրավունքի վերաբերյալ ուղեցույցներից որոնք են ներկայումս թարգմանվում, խնդրում ենք անցնել հետևյալ հղումով՝ *Pending translations*:

Սույն ուղեցույցի տպագրությունն իրականացվել է «Աջակցություն քրեական արդարադատության բարեփոխումներին և եվրոպական չափանիշների կիրառման ներդաշնակեցումը Հայաստանում» ծրագրի շրջանակներում, որը ֆինանսավորվում է Եվրոպական միության և Եվրոպայի խորհրդի «Գործընկերություն հանուն լավ կառավարման» կառուցակարգի շրջանակներում: Ուղեցույցը տպագրվել է Եվրոպայի խորհրդի և Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի համատեղ ջանքերով: Սույն ուղեցույցի մեջ ներկայացված տեսակետները որևէ կերպ չեն արտահայտում Եվրոպական միության պաշտոնական տեսակետները:

Սույն ուղեցույցը կազմվել է Իրավախորհրդատուի (Jurisconsult) հանձնարարությամբ և Դատարանի համար պարտադիր ուժ չունի: Այն կարող է ենթարկվել խմբագրական վերանայումների:

Սույն ուղեցույցի բնօրինակը կազմվել է անգլերեն: Այն պարբերաբար թարմացվում է, և վերջին անգամ՝ 2019 թվականի դեկտեմբերի 31-ին:

Նախադեպային իրավունքի վերաբերյալ ուղեցույցները կարելի է ներբեռնել www.echr.coe.int կայքում (Case-law – Case-law analysis – Case-law guides): Հրապարակվող թարմացումների համար հետևեք Դատարանի թվիթերյան էջին՝ <https://twitter.com/echrpublication>:

© Կազմի նկարը՝ Եվրոպայի խորհուրդ

Մարդու իրավունքների պալատ (Ճարտարագիտական խումբ՝

Ռիչարդ Ռոջերս Փարթեներշիփ և Քլոդ Բյուշեր Ատելյե)

© Եվրոպայի խորհուրդ/Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան, 2020 թ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ծանոթագրություն ընթերցողի համար.....	6
I. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի քրեաիրավական հայեցակետը. ընդհանուր դիտարկումներ	10
II. Շրջանակը. «քրեական մեղադրանք» հասկացությունը	14
A. Ընդհանուր սկզբունքները.....	14
1. «Մեղադրանքի» գոյությունը.....	14
2. Մեղադրանքի «քրեական» բնույթը	16
B. Ընդհանուր սկզբունքների կիրառությունը	18
1. Կարգապահական վարույթները	18
2. Վարչական, հարկային, մաքսային, ֆինանսական և մրցակցային իրավունքի ոլորտներում վարույթները և հատուկ բնույթի այլ վարույթները	21
3. Քաղաքական հարցերը.....	24
4. Արտաքսումը և հանձնումը	25
5. Քրեական վարույթի տարբեր փուլերը, օժանդակ վարույթները և դրանց հետևող իրավական պաշտպանության միջոցները	26
III. Դատարանի մատչելիության իրավունքը	30
Սահմանափակումները.....	30
1. Խորհրդարանական անձեռնմխելիություն	30
2. Դատավարական կանոնները.....	32
3. Նախկինում կայացված որոշումը կատարելու պահանջը	33
4. Դատարանի մատչելիության իրավունքը խախտող այլ սահմանափակումներ	34
IV. Ընդհանուր երաշխիքներ. ինստիտուցիոնալ պահանջները	36
A. «Դատարան» (անգլ.՝ «tribunal») հասկացությունը	36
B. Օրենքի հիման վրա ստեղծված դատարան	38
C. Անկախությունը և անաչառությունը.....	40
1. Անկախ դատարանը	41
2. Անաչառ դատարանը	45

V. Ընդհանուր երաշխիքները. դատավարական պահանջները	60
A. Արդարությունը	60
1. Արդյունավետ մասնակցությունը վարույթին	60
2. «Ձեռքերի հավասարությունը» և մրցակցային դատավարությունը	63
3. Դատական որոշումների պատճառաբանումը	73
4. Լռություն պահպանելու և սեփական անձի դեմ ցուցմունք չտալու իրավունքը	80
5. Ապացույցների օգտագործումը	86
6. Սադրանքը	90
7. Անմիջականության սկզբունքը	101
8. Իրավական որոշակիությունը և տարամիտվող նախադեպային պրակտիկան	103
9. Կանխակալ հրապարակայնությունը	105
10. Մեղքի ընդունման շուրջ բանակցելը	106
B. Հրապարակային դատաքնությունը	107
1. Հրապարակայնության սկզբունքը	108
2. Բանավոր դատաքնության և դատական նիստին ներկա գտնվելու իրավունքը	109
3. Հրապարակայնության կանոնից բացառությունները	118
4. Դատավճիռը հրապարակելը	120
C. Ողջամիտ ժամկետը	122
1. Վարույթի տևողությունը որոշելը	122
2. Ողջամիտ ժամկետի գնահատումը	124
3. Մի քանի օրինակներ	128
VI. Կոնկրետ երաշխիքները	131
A. Անմեղության կանխավարկածը (6-րդ հոդվածի 2-րդ կետ)	131
1. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետի շրջանակը	131
2. Կանխակալ հայտարարությունները	139
3. Անբարենպաստ քարոզարշավը լրատվամիջոցներում	144
4. Պատիժները տեղեկատվություն չտրամադրելու դեպքում ..	145
5. Ապացուցման բեռը	146

6. Փաստի և իրավունքի կանխավարկածները	147
B. Պաշտպանության կողմի իրավունքները (6-րդ հոդվածի 3-րդ կետ)	148
1. Տեղեկություններ մեղադրանքի բնույթի և հիմքի մասին (6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «ա» ենթակետ).....	150
2. Պաշտպանության նախապատրաստումը (6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «բ» ենթակետ).....	156
3. Անձամբ կամ իրավաբանական աջակցության միջոցով իրեն պաշտպանելու իրավունքը (6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «գ» ենթակետ).....	163
4. Վկաներին հարցաքննելը (6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «դ» ենթակետը).....	187
5. Թարգմանությունը (6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «ե» ենթակետը).....	209
VII. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի արտատարածքային գործողությունը.....	217
A. Արդարադատությունից կոպտորեն զրկելը	217
B. «Իրական դիսկը». չափանիշը և ապացուցման բեռը.....	219
Մեջբերված գործերի ցանկը.....	222

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ ԸՆԹԵՐՑՈՂԻ ՀԱՄԱՐ

Սույն ուղեցույցը Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (հետայսու՝ «Դատարան», «Եվրոպական դատարան» կամ «Ստրասբուրգի դատարան») կողմից հրատարակվող «Կոնվենցիայի վերաբերյալ ուղեցույցներ» (անգլ.՝ «Guides on the Convention») շարքից է՝ նախատեսված պրակտիկ իրավաբաններին Ստրասբուրգի դատարանի կայացրած հիմնարար վճիռների և որոշումների մասին տեղեկացնելու համար: Սույն ուղեցույցում վերլուծվում և ամփոփվում է Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի (հետայսու՝ «Կոնվենցիա» կամ «Եվրոպական կոնվենցիա») 6-րդ հոդվածի քրեաիրավական հայեցակետի շուրջ ձևավորված նախադեպային իրավունքը: Ընթերցողները հնարավորություն կունենան ծանոթանալու տվյալ ոլորտի հիմնական սկզբունքներին և վերաբերելի նախադեպերին:

Մեջբերված նախադեպային իրավունքի օրինակներն ընտրվել են ուղենիշային, առավել կարևոր և/կամ վերջերս կայացված վճիռներից և որոշումներից:¹

Դատարանի վճիռներով և որոշումներով ոչ միայն լուծվում են Դատարանին ներկայացված կոնկրետ գործերը, այլ նաև՝ հետապնդվում է ավելի լայն նպատակ, այն է՝ Կոնվենցիայով սահմանված կանոնների պարզաբանումը, երաշխավորումը և զարգացումը, ինչը նպաստում է պետությունների՝ որպես Պայմանավորվող կողմերի ստանձնած հանձնառությունների կատարմանը (*Ireland v. the United Kingdom*, § 154, իսկ վերջերս նաև՝ *Jeronovičs v. Latvia* [GC], § 109):

Այսպիսով, Կոնվենցիայի միջոցով ստեղծված համակարգի նպատակն է լուծել հանրային քաղաքականության խնդիրները՝ ելնելով ընդհանուր շահերից, այդպիսով բարձրացնելով մարդու իրավունքների

1 Մեջբերված նախադեպային իրավունքը կարող է լինել Դատարանի և Մարդու իրավունքների եվրոպական հանձնաժողովի պաշտոնական լեզուներից (անգլերեն և ֆրանսերեն) որևէ մեկով կամ միաժամանակ երկուսով: Եթե այլ բան նշված չէ, ապա բոլոր հղումները վերաբերում են Դատարանի պալատի կողմից ըստ էության կայացված վճիռ: Հայերեն թարգմանության մեջ «(որոշում)» կամ հղման անգլերեն տարբերակում (dec.) բառը նշանակում է, որ հղում է արվում Դատարանի որոշմանը, իսկ «[ՄՊ]» հապավումը (հղման անգլերեն տարբերակում [GC]) նշանակում է, որ գործը քննվել է Մեծ պալատի կողմից: Պալատի այն վճիռները, որոնք սույն թարմացումը հրապարակելու պահին դեռևս օրինական ուժի մեջ չեն մտել, նշագրված են աստղանիշով (*):

պաշտպանության չափանիշները և տարածելով մարդու իրավունքներին առնչվող իրավական պրակտիկան Կոնվենցիայի անդամ պետություններում (*Konstantin Markin v. Russia* [GC], 30078/06, § 89, ECHR 2012): Դատարանն իսկապես շեշտել է, որ Կոնվենցիան կատարում է «եվրոպական հասարակական կարգի սահմանադրական գործիքի» դերը մարդու իրավունքների բնագավառում (*Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland* [GC], § 156):

Սույն ուղեցույցը պարունակում է հղումներ Կոնվենցիայից և վերջինիս Լրացուցիչ արձանագրություններից մեջբերված հոդվածներից յուրաքանչյուրում օգտագործված «բանալի» բառերին: Յուրաքանչյուր գործով քննարկված իրավական խնդիրներն ամփոփված են Բանալի բառերի ցանկում (անգլ.՝ «*List of keywords*»), որոնք ընտրվել են (հիմնականում) Կոնվենցիայի և Արձանագրությունների տեքստից անմիջականորեն վերցված եզրույթների բառարանից:

Դատարանի նախադեպային իրավունքի *HUDOC database* շտեմարանում հնարավոր է որոնումներ կատարել ըստ բանալի բառերի: Բանալի բառերով որոնելու պարագայում կարելի է գտնել նմանաբնույթ իրավաբանական բովանդակություն ունեցող փաստաթղթերի խումբ (բանալի բառերի օգնությամբ ամբողջացվում են յուրաքանչյուր գործի վերաբերյալ Դատարանի պատճառաբանությունները և եզրակացությունները): Առանձին գործերի բանալի բառերը կարելի է գտնել՝ «HUDOC» համակարգում սեղմելով «Case Details» կոճակը: «HUDOC» շտեմարանի և բանալի բառերի վերաբերյալ լրացուցիչ տեղեկությունների համար, տե՛ս «HUDOC»-ի օգտագործման ձեռնարկը (անգլ.՝ «*HUDOC user manual*»):

Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածը. արդար դատաքննության իրավունքը

«1. Յուրաքանչյուր ոք, երբ որոշվում են նրա քաղաքացիական իրավունքներն ու պարտականությունները կամ նրան ներկայացված ցանկացած քրեական մեղադրանքի առնչությամբ, ունի օրենքի հիման վրա ստեղծված անկախ ու անաչառ դատարանի կողմից ողջամիտ ժամկետում արդարացի և հրապարակային դատաքննության իրավունք: Դատավճիռը հրապարակվում է դռնբաց նիստում, սակայն մամուլի ներկայացուցիչների և հանրության ներկայությունը կարող է չթույլատրվել ամբողջ դատաքննության կամ դրա մի մասի ընթացքում՝ ժողովրդավարական հասարակության մեջ բարոյականության, հասարակական կարգի կամ պետական անվտանգության շահերից ելնելով, երբ դա են պահանջում անչափահասների շահերը կամ կողմերի մասնավոր կյանքի պաշտպանությունը, կամ՝ այնքանով, որքանով դա, դատարանի կարծիքով, հատուկ հանգամանքների բերումով խիստ անհրաժեշտ է, եթե հրապարակայնությունը կխախտեր արդարադատության շահերը:

2. Յուրաքանչյուր ոք, ով մեղադրվում է քրեական հանցագործություն կատարելու մեջ, համարվում է անմեղ, քանի դեռ նրա մեղավորությունն ապացուցված չէ օրենքին համապատասխան:

3. Քրեական հանցագործություն կատարելու մեջ մեղադրվող յուրաքանչյուր ոք ունի հետևյալ նվազագույն իրավունքները.

ա. իրեն հասկանալի լեզվով անհապաղ ու հանգամանորեն տեղեկացվելու իրեն ներկայացված մեղադրանքի բնույթի և հիմքի մասին,

բ. բավարար ժամանակ ու հնարավորություններ՝ իր պաշտպանությունը նախապատրաստելու համար,

գ. պաշտպանելու իրեն անձամբ կամ իր ընտրած դատապաշտպանների միջոցով կամ, եթե նա բավարար միջոցներ չունի դատապաշտպանի ծառայության դիմաց վճարելու համար, ունենալու անվճար նշանակված դատապաշտպան, երբ դա պահանջում են արդարադատության շահերը,

դ. հարցաքննելու իր դեմ ցուցմունք տվող վկաներին կամ իրավունք ունենալու, որ այդ վկաները ենթարկվեն հարցաքննության, և իրավունք ունենալու՝ իր վկաներին կանչելու ու հարցաքննելու

միևնույն պայմաններով, ինչ իր դեմ ցուցմունք տված վկաները,
ե. օգտվելու թարգմանչի անվճար օգնությունից, եթե ինքը չի հաս-
կանում դատարանում գործածվող լեզուն կամ չի խոսում այդ լեզվով»:

HUDOC-ի բանալի բառերը

Civil proceedings (6) – Criminal proceedings (6) – Administrative proceedings (6) – Constitutional proceedings (6) – Disciplinary proceedings (6) – Enforcement proceedings (6) – Expulsion (6) – Extradition (6)

1. Civil rights and obligations (6-1): Determination (6-1) – Dispute (6-1); Criminal charge (6-1): Determination (6-1) – Access to court (6-1) – Fair hearing (6-1): Adversarial trial (6-1); Equality of arms (6-1); Legal aid (6-1) – Public hearing (6-1): Oral hearing (6-1); Exclusion of press (6-1); Exclusion of public (6-1) – Necessary in a democratic society (6-1); Protection of morals (6-1); Protection of public order (6-1); National security (6-1); Protection of juveniles (6-1); Protection of private life of the parties (6-1); Extent strictly necessary (6-1); Prejudice interests of justice (6-1) – Reasonable time (6-1) – Independent tribunal (6-1) – Impartial tribunal (6-1) – Tribunal established by law (6-1) – Public judgment (6-1)

2. Charged with a criminal offence (6-2) – Presumption of innocence (6-2) – Proved guilty according to law (6-2)

3. Charged with a criminal offence (6-3) – Rights of defence (6-3)

(a) Information on nature and cause of accusation (6-3-a) – Prompt information (6-3-a) – Information in language understood (6-3-a) – Information in detail (6-3-a)

(b) Preparation of defence (6-3-b) – Adequate time (6-3-b) – Adequate facilities (6-3-b) – Access to relevant files (6-3-b)

(c) Defence in person (6-3-c) – Defence through legal assistance (6-3-c) – Legal assistance of own choosing (6-3-c) – Insufficient means (6-3-c) – Free legal assistance (6-3-c) – Required by interests of justice (6-3-c)

(d) Witnesses (6-3-d) – Examination of witnesses (6-3-d) – Obtain attendance of witnesses (6-3-d) – Same conditions (6-3-d)

(e) Free assistance of interpreter (6-3-e)

1. ԿՈՆՎԵՆՑԻԱՅԻ 6-ՐԴ ՀՈԴՎԱԾԻ ՔՐԵԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԵՏԸ. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴԻՏԱՐԿՈՒՄՆԵՐ

1. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի կիրառությունն ուղղորդող հիմնական սկզբունքն արդարությունն է (*Gregačević v. Croatia*, § 49): Այնուամենայնիվ, արդար դատաքննության բովանդակությունը չի կարող սահմանվել անփոփոխելի մեկ կանոնով, այլ՝ պետք է կախված լինի կոնկրետ գործի հանգամանքներից (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [GC], § 250):

2. Յուրաքանչյուր գործի շրջանակում Դատարանի հիմնական խնդիրն է գնահատել քրեական վարույթի արդարությունն ընդհանուր առմամբ: Արդար դատաքննության պահանջների կատարումը պետք է յուրաքանչյուր գործով դիտարկել՝ հաշվի առնելով ողջ վարույթի ընթացքը՝ չհիմնվելով մեկ առանձին բաղադրիչի կամ կոնկրետ մեկ միջադեպի մեկուսի դիտարկման վրա: Այնուամենայնիվ, չի կարելի բացառել, որ առանձին վերցված մեկ գործոնն այնքան վճռորոշ լինի, որ հնարավոր դարձնի դատաքննության արդարության գնահատումը վարույթի ավելի վաղ փուլում (նույն տեղում, § 250): Ավելին, դատավարական տարբեր թերացումների հանրագումարային ազդեցությունը կարող է հանգեցնել 6-րդ հոդվածի խախտման անգամ այն դեպքում, երբ յուրաքանչյուր թերացումն առանձին վերցված բավարար չէր լինի, որպեսզի Դատարանն անարդար ճանաչեր ողջ վարույթը (*Mirilashvili v. Russia*, § 165):

3. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածում գետեղված արդարության ընդհանուր պահանջները տարածվում են բոլոր քրեական վարույթների նկատմամբ՝ անկախ իրավախախտման տեսակից: Այնուհանդերձ, երբ որոշվում է, թե արդյոք ողջ վարույթը եղել է արդար, կարող է հաշվի առնվել կոնկրետ իրավախախտումը քննելու և պատժելու հանրային շահի ծանրակշռությունը: Ավելին, 6-րդ հոդվածը չպետք է այնպես կիրառել, որպեսզի անհամաչափ դժվարություններ ստեղծվեն ոստիկանական մարմինների կողմից ահաբեկչության կամ այլ ծանր հանցագործությունների դեմ արդյունավետ պայքարի ճանապարհին՝ վերջիններիս կողմից հասարակության անդամների կյանքի իրավունքի և մարմնի անձեռնմխելիության իրավունքի պաշտպանության՝ Կոնվենցիայի 2-րդ, 3-րդ

հողվածներով և 5-րդ հողվածի 1-ին կետով սահմանված պարտավորությունները կատարելիս: Այնուամենայնիվ, հանրային շահի նկատառումները չեն կարող արդարացնել այնպիսի միջոցառումները, որոնք փաստացի իմաստազուրկ են դարձնում գանգատաբերի պաշտպանության իրավունքները (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [GC], § 252):

4. 6-րդ հողվածով սահմանված արդար դատաքննության պահանջներն ավելի խիստ են քրեական իրավունքի, քան՝ քաղաքացիական իրավունքի բնագավառում (*Moreira Ferreira v. Portugal (no. 2)* [GC], § 67; *Carmel Saliba v. Malta*, § 67): Այնուամենայնիվ, քրեաիրավական երաշխիքները ոչ միշտ և ոչ նույն խստությամբ են կիրառելի բոլոր գործերում, հատկապես, եթե գործը չի վերաբերում քրեական իրավունքի ավանդական ոլորտներին, օրինակ՝ հարկային ոլորտում լրացուցիչ պարտավորություններ առաջադրելու հետ կապված վարույթներին (*Jussila v. Finland* [GC], § 43), ճանապարհային երթևեկության կանոնների ոչ մեծ ծանրության խախտումներով վարույթներին (*Marčan v. Croatia*, § 37) կամ տարածքը մարմնավաճառության համար տրամադրելու պատճառով նշանակված վարչական տույժին առնչվող վարույթներին (*Sancakli v. Turkey*, §§ 43-52):

5. Կոնվենցիայի 6-րդ հողվածը չի երաշխավորում քրեական հետապնդման չենթարկվելու իրավունք (*International Bank for Commerce and Development AD and Others v. Bulgaria*, § 129): Այն նաև չի երաշխավորում գանգատաբերին առաջադրված քրեական մեղադրանքի կապակցությամբ դատավճիռ ստանալու բացարձակ իրավունք, հատկապես երբ անշրջելի և ծանրակշիռ բացասական հետևանքներ չեն առաջացել կողմերի համար (*Kart v. Turkey* [GC], § 113):

6. Անձը չի կարող պնդել, թե խախտվել է Կոնվենցիայի 6-րդ հողվածով երաշխավորված՝ արդար դատաքննության իր իրավունքը, եթե նրա պնդմամբ՝ դա տեղի է ունեցել մի վարույթի ընթացքում, որում նա արդարացվել է կամ որը կարճվել է (*Khlyustov v. Russia*, § 103): Գանգատաբերին առաջադրված մեղադրանքից հրաժարվելն իսկապես նրան զրկում է 6-րդ հողվածով երաշխավորված իրավունքների ենթադրյալ խախտման գոհի կարգավիճակից (*Batmaz v. Turkey*, § 36): Ավելին, Դա-

տարանը վճռել է, որ գանգատաբերը չի կարող բողոքել 6-րդ հոդվածով երաշխավորված իր իրավունքների խախտման մասին, եթե ներպետական դատարանները կիրառել են նրա նկատմամբ քրեական պատժի նշանակումը կասեցնող միջոց (*Kerman v. Turkey*, §§ 100-106):

7. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի թե՛ տառը, թե՛ ոգին անձին չեն գրկում արդար դատաքննության երաշխիքներից սեփական հոժար կամքով ուղղակիորեն կամ լռելյայն հրաժարվելու իրավունքից: Այնուամենայնիվ, որպեսզի նման հրաժարումը Կոնվենցիայի իմաստով արդյունավետ լինի, այն պետք է աներկբայորեն հաստատված լինի և ուղեկցվի դրա կարևորությանն համարժեք նվազագույն երաշխիքներով (*Pfeifer and Plankl v. Austria*, § 37): Դրանից զատ, այն պետք է չհակասի որևէ կարևոր հանրային շահի (*Hermi v. Italy* [GC], § 73; *Sejdic v. Italy* [GC], § 86; *Dvorski v. Croatia* [GC], § 100):

8. Որպեսզի համարվի, որ մեղադրյալը լռելյայն՝ իր գործողությունների միջոցով հրաժարվել է Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով երաշխավորված որևէ կարևոր իրավունքից, պետք է հիմնավորված լինի, որ նա կարող էր ողջամտորեն կանխատեսել իր վարքագծի հետևանքները (*Hermi v. Italy* [GC], § 74; *Sejdic v. Italy* [GC], § 87): Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով նախատեսված որոշ երաշխիքներ, օրինակ՝ պաշտպան ունենալու իրավունքը, որն արդար դատաքննության բովանդակության մաս կազմող հիմնարար իրավունքներից է, որով ապահովվում է Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով երաշխավորված մյուս իրավունքների արդյունավետությունը, օգտվում են Դատարանի նախադեպային պրակտիկայում սահմանված հատուկ պաշտպանությունից, որը ենթադրում է «գիտակցաբար և ընկալելով հրաժարվելու» պարտադիր պահանջի պահպանումը (*Dvorski v. Croatia* [GC], § 101; *Pishchalnikov v. Russia*, § 77-79):² Նմանապես, վկային հարցաքննելու իրավունքից հրաժարվելը, որը 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետով թվարկված հիմնարար իրավունքներից է, որն էական է «արդար դատաքննություն» հասկացության բուն բովանդակության համար, պետք է խստորեն համապատասխանի հրաժարվելու վերաբերյալ Դատարանի նախադեպային պրակտիկայում սահմանված

² Լրացուցիչ մանրամասների համար, տե՛ս «Իրավաբանական աջակցությունը» բաժինը:

չափանիշներին (*Murtazaliyeva v. Russia* [GC], § 118):

9. Վերջում հարկ է նշել, որ մահացած անձին դատելը հակասում է 6-րդ հոդվածի սկզբունքներին, քանի որ իր բնույթով իսկ անհամատեղելի է «զենքերի հավասարության» սկզբունքին և արդար դատաքննության բոլոր երաշխիքներին: Ավելին, ակնհայտ է, որ հնարավոր չէ պատժել մահացածին, և այդ իմաստով առնվազն քրեական արդարադատության գործընթացը խաթարված է: Մահացածի նկատմամբ նշանակված ցանկացած պատիժ կխախտեր նրա արժանապատվությունը: Ի վերջո, մահացածին դատելը հակասում է Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի նպատակին և առարկային, ինչպես նաև այդ հոդվածին ներհատուկ՝ բարեխղճության և արդյունավետության սկզբունքներին (*Magnitskiy and Others v. Russia*, § 281, տե՛ս նաև *Grădinar v. Moldova*, §§ 90-104, որը վերաբերում էր մեղադրյալի մահվանից հետո իրականացված վարույթին, որը տեղի էր ունեցել նրա կնոջ խնդրանքով՝ նպատակ ունենալով հաստատում ստանալ, որ ամուսինը հանցանք չի գործել. Դատարանն այդ գործը քննեց 6-րդ հոդվածի քաղաքացիաիրավական հայեցակետի ներքո):

10. Մյուս կողմից, 6-րդ հոդվածը չի արգելում պահպանված ընկերության նկատմամբ տուգանքի նշանակումը դրա հետ միաձուլված դուստր ընկերության թույլ տված խախտման առնչությամբ, երբ մայր ընկերությունը շարունակել է իրականացնել տնտեսական հիմնական գործունեությունը (*Carrefour France v. France* (dec.)):

II. ՇՐՋԱՆԱԿԸ. «ՔՐԵԱԿԱՆ ՄԵՂԱԴՐԱՆՔ» ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը

«1. Յուրաքանչյուր ոք, ... նրան ներկայացված ցանկացած քրեական մեղադրանքի առնչությամբ, ունի ... դատարանի կողմից ... դատաքննության իրավունք...»

HUDOC-ի բանալի բառերը

Criminal proceedings (6) – Administrative proceedings (6) – Constitutional proceedings (6) – Disciplinary proceedings (6) – Enforcement proceedings (6) – Expulsion (6) – Extradition (6)
Criminal charge (6-1): Determination (6-1)

A. Ընդհանուր սկզբունքները

11. «Քրեական մեղադրանք» հասկացությունն ունի «ինքնուրույն» իմաստ՝ անկախ Անդամ պետությունների ազգային իրավական համակարգերում օգտագործվող դասակարգումներից (*Blokhin v. Russia* [GC], § 179; *Adolf v. Austria*, § 30): Դա վերաբերում է թե՛ մեղադրանքի «քրեական» բնույթը պարզելուն, թե՛ «մեղադրանքի» գոյության սկիզբ առնելու պահը որոշելուն:

12. «Քրեական մեղադրանք» և «նրան ներկայացված քրեական մեղադրանք» եզրույթներն օգտագործելիս 6-րդ հոդվածի երեք կետերը հղում են կատարում միատեսակ իրավիճակների: Հետևապես, 6-րդ հոդվածի՝ քրեաիրավական հայեցակետով կիրառելիության չափանիշը միևնույնը կլինի բոլոր երեք կետերի համար:

1. «Մեղադրանքի» գոյությունը

13. «Մեղադրանք» հասկացությունը հարկավոր է հասկանալ Կոնվենցիայի իմաստով: 6-րդ հոդվածով նախատեսված «մեղադրանք» հասկացության առնչությամբ Դատարանը որդեգրում է ոչ թե «ձևական»,

այլ՝ «բովանդակային» մոտեցում (*Deweer v. Belgium*, § 44): Այդպիսով, «մեղադրանքը» կարող է սահմանվել որպես «իրավասու մարմնի կողմից անձին տրված պաշտոնական ծանուցումը՝ անձի կողմից քրեական իրավախախտում կատարելու ենթադրության վերաբերյալ»։ այս սահմանումը համապատասխանում է նաև՝ «[կասկածյալի] վիճակի վրա էական ազդեցությունը» պարզելու չափանիշին (նույն տեղում, §§ 42 և 46; *Eckle v. Germany*, § 73, ինչպես նաև *Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [GC], § 249; *Simeonovi v. Bulgaria* [GC], § 110):

14. Դատարանը վճռել է, որ քրեական իրավախախտում կատարած լինելու կասկածանքով ձերբակալված անձը (*Heaney and McGuinness v. Ireland*, § 42; *Brusco v. France*, §§ 47-50), քրեական իրավախախտում համարվող արարքներին իր մասնակցության մասին հարցաքննվող կասկածյալը (*Aleksandr Zaichenko v. Russia*, §§ 41-43; *Yankov and Others v. Bulgaria*, § 23; *Schmid-Laffer v. Switzerland*, §§ 30-31) և իրավախախտմանն իր ենթադրյալ մասնակցության կապակցությամբ հարցաքննված անձը (*Stirmanov v. Russia**, § 39), անկախ տվյալ անձին պաշտոնապես վկայի կարգավիճակ տալու հանգամանքից (*Kalēja v. Latvia*, §§ 36-41), ինչպես նաև ներպետական օրենսդրությամբ սահմանված ընթացակարգի համաձայն քրեական իրավախախտման մեջ պաշտոնապես մեղադրված անձը (*Pélissier and Sassi v. France* [GC], § 66; *Pedersen and Baadsgaard v. Denmark* [GC], § 44) բոլորը կարող են համարվել «անձ, ում առաջադրվել է քրեական մեղադրանք» և օգտվել Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով նախատեսված պաշտպանությունից: Մյուս կողմից, սահմանային հսկողության իրավիճակում հարցաքննված անձը, երբ նրա կողմից իրավախախտում կատարած լինելու ողջամիտ կասկածի գոյությունը որոշելու անհրաժեշտություն չի եղել, չի համարվել անձ, ում առաջադրվել է քրեական մեղադրանք (*Beghal v. the United Kingdom*, § 121):

15. *Deweer v. Belgium* (§§ 41-47) գործով դատախազի ուղարկած նամակը, որով նա գանգատաբերին տեղեկացնում էր նրա առևտրային հիմնարկի փակման մասին և պահանջում էր քրեական հետապնդումից խուսափելու համար որոշակի գումար վճարել, համարվեց «քրեական

մեղադրանք», որի նկատմամբ կիրառելի եղավ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածը:

16. Նմանապես, *Blaj v. Romania* (§§ 73-74) գործով Դատարանը քննեց այն իրավիճակը, որում գործողություններ էին ձեռնարկվել գանգատաբերի դեմ, ով բռնվել էր կոռուպցիոն բնույթի հանցանքը գործելու պահին («*flagrante delicto*»): Ելնելով դեպքի վայրում և գանգատաբերից փորձաքննության համար նմուշներ վերցնելու և գանգատաբերի գրասենյակում առկա ծրարը բացելու պահանջ առաջադրելու փաստերից՝ Եվրոպական դատարանը համարեց, որ իշխանությունները գանգատաբերին վերաբերել են՝ ինչպես կասկածյալի: Այդ հանգամանքներում տեղի ունեցած հարցաքննության ընթացքում գանգատաբերին հաղորդված տեղեկություններն անուղղակիորեն և էականորեն ազդել էին նրա վիճակի վրա՝ կիրառելի դարձնելով 6-րդ հոդվածը:

2. Մեղադրանքի «քրեական» բնույթը

17. Ինչ վերաբերում է «քրեական» ինքնուրույն հասկացությանը, ապա Կոնվենցիան պայմանավորվող կողմերին չի արգելում քայլեր ձեռնարկել «ապաքրեականացման» ուղղությամբ: Այնուամենայնիվ, «ապաքրեականացման» արդյունքում որպես «գանցանք» (անգլ.՝ «regulatory offence») դասակարգված իրավախախտումները կարող են դասվել «քրեական» իրավախախտում ինքնուրույն հասկացության ներքո: Այդ իրավախախտումները 6-րդ հոդվածի գործողության ոլորտից դուրս թողնելու հայեցողությունը պետություններին վերապահելը կարող է Կոնվենցիայի առարկային և նպատակին չհամապատասխանող հետևանքներ առաջացնել (*Öztürk v. Germany*, § 49):

18. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի քրեաիրավական հայեցակետի կիրառելիության գնահատման համար որպես ելակետ են ծառայում *Engel and Others v. the Netherlands* (§§ 82-83) գործով վճռի տեքստում ձևակերպված հետևյալ չափորոշիչները.

1. դասակարգումը ներպետական օրենսդրության մեջ,
2. իրավախախտման բնույթը,
3. անձի նկատմամբ կիրառվելիք հնարավոր պատժի ծանրությունը:

19. Առաջին չափորոշիչն ունի հարաբերական նշանակություն և ծանայում է միայն որպես ելակետ: Եթե ներպետական օրենսդրությամբ իրավախախտումը դասվում է քրեական իրավախախտումների շարքին, ապա այս չափորոշիչը կունենա վճռորոշ նշանակություն: Հակառակ դեպքում Դատարանը հաշվի չի առնի ներպետական օրենսդրությամբ նախատեսվող դասակարգումը և կուսումնասիրի տվյալ վարույթն ըստ էության:

20. Ավելի կարևոր համարվող երկրորդ չափորոշիչը գնահատելիս (*Jussila v. Finland* [GC], § 38) կարող են հաշվի առնվել հետևյալ գործոնները.

- արդյոք տվյալ իրավական նորմը վերաբերում է միայն կոնկրետ խմբի, թե կրում է համընդհանուր պարտադիր բնույթ (*Bendenoun v. France*, § 47),
- արդյոք վարույթը հարուցվել է օրենքով հարկադրանք կիրառելու լիազորություններ ունեցող պետական մարմնի կողմից (*Benham v. the United Kingdom*, § 56),
- արդյոք իրավական նորմը հետապնդում է պատժիչ, թե կանխարգելիչ նպատակ (*Öztürk v. Germany*, § 53; *Bendenoun v. France*, § 47),
- արդյոք իրավական նորմի նպատակն է պաշտպանել հասարակության այն ընդհանուր շահերը, որոնք սովորաբար պաշտպանվում են քրեական իրավունքով (*Produkcija Plus Storitveno podjetje d.o.o. v. Slovenia*, § 42),
- արդյոք պատիժ նշանակելը կախված է մեղավորությունն ապացուցելուց (*Benham v. the United Kingdom*, § 56),
- համանման ընթացակարգերն ինչպիսի դասակարգում ունեն Եվրոպայի խորհրդի այլ անդամ պետություններում (*Öztürk v. Germany*, § 53):

21. Երրորդ չափորոշիչը գնահատվում է՝ հաշվի առնելով համապատասխան օրենքով նախատեսված պատժի հնարավոր առավելագույն չափը (*Campbell and Fell v. the United Kingdom*, § 72; *Demicoli v. Malta*, § 34):

22. *Engel and Others v. the Netherlands* գործով սահմանված երկրորդ և երրորդ չափորոշիչներն այլընտրանքային են, և պարտադիր չէ, որ հանրագումարային համարվեն. 6-րդ հոդվածը կիրառելի համարելու համար բավական է, որ տվյալ իրավախախտումը Կոնվենցիայի տեսանկյունից իր բնույթով «քրեական» համարվի, կամ որ կատարված իրավախախտման համար անձը ենթակա լինի պատժի, որն իր բնույթով և խստության աստիճանով ընդհանուր առմամբ պատկանում է «քրեական» ոլորտին (*Lutz v. Germany*, § 55; *Öztürk v. Germany*, § 54): Այն փաստը, որ իրավախախտումը չի պատժվում ազատագրվմամբ, ինքնին որոշիչ չէ, քանի որ տվյալ պատժի հարաբերականորեն ոչ ծանր լինելը չի բացառում իրավախախտման քրեական բնույթ ունենալը (նույն տեղում, § 53; *Nicoleta Gheorghe v. Romania*, § 26):

Հանրագումարային մոտեցումը, սակայն, կարող է որդեգրվել այն դեպքում, երբ չափորոշիչներից յուրաքանչյուրի առանձին վերլուծությամբ հնարավոր չէ հստակ եզրակացության հանգել քրեական մեղադրանքի առկայության վերաբերյալ (*Bendenoun v. France*, § 47):

B. Ընդհանուր սկզբունքների կիրառությունը

1. Կարգապահական վարույթները

23. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի քրեաիրավական հայեցակետը տարածվում է զինվորական կարգապահության դեմ ուղղված այն իրավախախտումների վրա, որոնք պատժվում են մի քանի ամիս ժամկետով կարգապահական գումարտակ ուղարկելով (*Engel and Others v. the Netherlands*, § 85): Հակառակ դրան, երկու օր տևողությամբ խիստ ռեժիմով կալանքը Դատարանը համարում է չափազանց կարճ ժամկետ՝ այն «քրեական իրավունքի» ոլորտին դասելու համար (*նույն տեղում*):

24. Ինչ վերաբերում է մասնագիտական կարգապահական վարույթներին, ապա *Albert and Le Compte v. Belgium* (§ 30) գործով Դատարանն անհրաժեշտ չհամարեց դրա վերաբերյալ որևէ որոշում կայացնել՝ հանգելով այն եզրակացության, որ նման վարույթները պատկանում են քաղաքացիական ոլորտին: Դատարանն ընդգծեց, սակայն, որ 6-րդ

հողվածի երկու ոլորտները՝ քաղաքացիականը և քրեականը, կարող են նաև փոխբացառող չլինել (*նույն տեղում*):

25. *Müller-Hartburg v. Austria* (§§ 42-49) գործով, որը վերաբերում էր փաստաբանի նկատմամբ հարուցված կարգապահական վարույթին, Դատարանը կիրառելի չհամարեց 6-րդ հողվածի քրեաիրավական հայեցակետը: Դատարանը հաշվի առավ այն փաստը, որ կիրառելի կարգապահական նորմը վերաբերում էր ոչ թե ընդհանուր հանրությանը, այլ՝ հատուկ կարգավիճակ ունեցող մասնագիտական կոնկրետ խմբի անդամներին, և որ դրա նպատակն էր ապահովել փաստաբանական միության անդամների կողմից նրանց մասնագիտական վարքագիծը կարգավորող որոշակի կանոնների պահպանումը: Ուստի, այն ուներ ոչ թե քրեական, այլ՝ կարգապահական տարրեր: Ավելին, գանգատաբերին որևէ պարագայում չէր սպառնում ազատագրվում, և հնարավոր տուգանքի չափը, թեպետ այն հասնում էր մի գումարի, որը կարող էր պատժիչ համարվել, ինքնին բավարար չէր, որպեսզի միջոցը համարվեր «քրեական»: Նույնը վերաբերում էր գանգատաբերի անունը փաստաբանների ցանկից հանելուն, որը մշտական հետևանքներ չէր առաջացնում, և դրա կապակցությամբ նույնպես մեղադրանքը չէր կարող «քրեական» համարվել:

26. Քաղաքացիական ծառայողի նկատմամբ զբաղեցրած պաշտոնից ազատման կամ հարկադրաբար թռչակի ուղարկելու ելքով կարգապահական վարույթի դեպքում Դատարանը եզրակացրեց, որ նման վարույթը չի կարող համարվել «քրեական» 6-րդ հողվածի իմաստով, քանի որ ներպետական մարմիններին հաջողվել էր իրենց որոշումը կայացնել՝ մնալով բացառապես վարչական ոլորտի սահմաններում (*Moulet v. France* (dec.); *Trubić v. Croatia* (dec.), § 26): Դատարանը 6-րդ հողվածի քրեաիրավական հայեցակետից դուրս է համարել նաև կարգապահական խախտումների համար զինվորական ծառայողին ծառայությունից ազատելու հետ կապված վեճը (*Suküt v. Turkey* (dec.)), ինչպես նաև զինվորական կարգապահական վարույթը, որը կապված էր աստիճանի բարձրացումն արգելելու և աշխատավարձը կրճատելու հետ (*R.S. v. Germany* (dec.), § 33):

27. Դատարանը վճռեց նաև, որ դատական ակտերի հարկադիր կատարողին (*Bayer v. Germany*, § 37) և դատավորին (*Oleksandr Volkov v. Ukraine*, §§ 93-95; *Kamenos v. Cyprus*, §§ 51-53) զբաղեցրած պաշտոնից ազատելուն առնչվող վարույթները նույնպես կապված չեն քրեական մեղադրանքի որոշման հետ, ուստի՝ դրանց նկատմամբ կիրառելի չհամարեց 6-րդ հոդվածի քրեաիրավական հայեցակետը: Նմանապես, երբ դատավորի նկատմամբ իրականացվող կարգապահական վարույթը կարող էր ավարտվել զգալի չափի տուգանքի նշանակմամբ, Դատարանը չհամարեց, որ վարույթով որոշվում է անձին ներկայացված «քրեական մեղադրանքը» (*Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal* [GC], §§ 124-128):

28. Թեպետ բանտերի համատեքստում և բանտերում գործող հատուկ կարգապահական ռեժիմի առնչությամբ կատարվում է «պատշաճ վերապահում»՝ 6-րդ հոդվածը կարող է կիրառվել բանտերում կարգապահության դեմ ուղղված իրավախախտումների նկատմամբ՝ հաշվի առնելով մեղադրանքի բնույթը և պատիժների բնույթն ու խստությունը (40 և 7 օրով լրացուցիչ արգելանք երկու գանգատաբերների նկատմամբ՝ համապատասխանաբար *Ezeh and Connors v. the United Kingdom* [GC], § 82; ի հակադրություն՝ տես *Štitić v. Croatia*, §§ 51-63): Այնուամենայնիվ, որպես այդպիսին՝ 6-րդ հոդվածի քրեաիրավական հայեցակետը սկզբունքորեն չի տարածվում բանտային համակարգի հետ կապված վարույթների վրա (*Boulois v. Luxembourg* [GC], § 85): Այսպես, օրինակ, բանտարկյալին հսկողության խստացված ռեժիմում պահելը կապված չէ քրեական մեղադրանքի հետ. այդ միջոցը և դրանից բխող սահմանափակումները բողոքարկելու նպատակով դատարան դիմելու հնարավորությունը հարկավոր է դիտարկել 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի քաղաքացիաիրավական հայեցակետի ներքո (*Enea v. Italy* [GC], § 98):

29. 6-րդ հոդվածի գործողությունը սովորաբար չի տարածվում դատական վարույթի ժամանակ կարգապահական խախտումները (դատարանի նկատմամբ անհարգալից վերաբերմունքը) կարգավորող նորմերի համաձայն դատարանի կիրառած միջոցների վրա, քանի որ դրանք համարժեք են կարգապահական լիազորություն իրականացնե-

լուն (*Ravnsborg v. Sweden*, § 34; *Putz v. Austria*, §§ 33-37): Այնուամենայնիվ, պատժի բնույթով և խստությամբ պայմանավորված՝ 6-րդ հոդվածը կարող է կիրառվել նաև դատարանի նկատմամբ անհարգալից վերաբերմունքի համար դատապարտվելու դեպքում (*Mariusz Lewandowski v. Poland*, §§ 29-31, որը վերաբերում է բանտարկյալին մեկուսի ազատագրկման դատապարտելուն), մասնավորապես, երբ ներպետական օրենսդրությամբ այդ արարքը դասակարգված է որպես քրեական իրավախախտում (*Kyprianou v. Cyprus* [GC], §§ 61-64, որը կապված էր հինգ օրով ազատագրկման ձևով պատժի հետ):

30. Ինչ վերաբերում է խորհրդարանի նկատմամբ անհարգալից վերաբերմունքին, ապա Դատարանը տարբերակում է մի կողմից օրենսդիր մարմնի՝ խորհրդարանի կանոնների խախտման համար իր անդամների նկատմամբ կիրառվող սեփական ընթացակարգերի կարգավորման լիազորությունները, և մյուս կողմից՝ խորհրդարանից դուրս կատարված արարքների համար իր անդամ չհանդիսացող անձանց պատժելու՝ ավելի լայն իրավազորությունը: Դրանցից առաջինն իր բնույթով կարող է դիտարկվել որպես կարգապահական, մինչդեռ երկրորդը Դատարանը համարում է քրեաիրավական՝ հաշվի առնելով հնարավոր պատժի համընդհանուր կիրառելիությունը և ծանրությունը (մինչև 60 օր ժամկետով ազատագրկում և տուգանք՝ *Demicoli v. Malta*, § 32):

2. Վարչական, հարկային, մաքսային, ֆինանսական և մրցակցային իրավունքի ոլորտներում վարույթները և հատուկ բնույթի այլ վարույթները

31. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի քրեաիրավական հայեցակետը կարող է տարածվել հետևյալ վարչական իրավախախտումների նկատմամբ.

- ճանապարհային երթևեկությանն առնչվող իրավախախտումները, որոնք պատժվում են տուգանքով կամ վարորդական իրավունքի սահմանափակումներով, ինչպես օրինակ՝ տուգանային միավորներով կամ վարորդական իրավունքից զրկելով (*Lutz v. Germany*, § 182; *Schmautzer v. Austria*; *Malige v. France*; *Marčan v. Croatia*, §

33; *Igor Pascari v. the Republic of Moldova*, §§ 20-23),

- անհարմարություններ պատճառող կամ հասարակական կարգի խախտում հանդիսացող ոչ մեծ ծանրության իրավախախտումները (*Lauko v. Slovakia*; *Nicoleta Gheorghe v. Romania*, §§ 25-26),
- սոցիալական ապահովության օրենսդրության դեմ ուղղված իրավախախտումները (*Hüseyin Turan v. Turkey*, §§ 18-21, աշխատանքի անցնելու մասին չտեղեկացնելը՝ անկախ նշանակված տուգանքի մեղմ բնույթից),
- էթնիկ ատելություն սերմանող նյութերը խրախուսելու կամ տարածելու վարչական իրավախախտումը, որը պատժվում է վարչական նախազգուշացմամբ և տվյալ նյութերի բռնագրավմամբ (*Balsytė-Lideikienė v. Lithuania*, § 61),
- հանրային հավաք գումարելու հետ կապված վարչական իրավախախտումը (*Kasparov and Others v. Russia*, § 39-45; *Mikhaylova v. Russia*, §§ 50-75):

32. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածը կիրառելի չէ սովորական հարկային վարույթների նկատմամբ, որոնք սովորաբար չունեն «քրեական նրբերանգ» (*Ferrazzini v. Italy* [GC], § 20): Այնուամենայնիվ, Դատարանը վճռել է, որ 6-րդ հոդվածը կիրառելի է հարկային ոլորտում լրացուցիչ պարտավորություններ առաջադրելու հետ կապված վարույթներում (*Jussila v. Finland* [GC], § 38; *Steininger v. Austria*, §§ 34-37; *Chap Ltd v. Armenia*, § 36):

33. Հարկային ոլորտում լրացուցիչ պարտավորություններ առաջադրելու հետ կապված վարույթներում 6-րդ հոդվածի քրեաիրավական հայեցակետի կիրառելիությունը որոշելիս Դատարանը մասնավորապես հաշվի է առել հետևյալ տարրերը.

- տույժեր սահմանող օրենքը տարածվել է հարկ վճարողի կարգավիճակում հանդես եկող բոլոր քաղաքացիների վրա,
- հարկային լրացուցիչ պարտավորության նպատակը ոչ թե պատճառված վնասների դրամական հատուցումն է եղել, այլ այն, որ հիմնականում ծառայել է որպես պատիժ՝ հետագա իրավախախտումները կանխելու համար,

- հարկային լրացուցիչ պարտավորությունն առաջադրվել է համընդհանուր նորմի համաձայն, որն ունեցել է և՛ կանխարգելիչ, և՛ պատժիչ նպատակներ,
- հարկային լրացուցիչ պարտավորությունը զգալի չափի է եղել (*Bendenoun v. France*; ի հակադրություն՝ տե՛ս վճարումն ուշացնելու համար գանձվող տոկոսավճարների մասին՝ *Mieg de Boofzheim v. France* (dec.):

Իրավախախտման քրեական բնույթը կարող է բավարար լինել 6-րդ հոդվածը կիրառելի համարելու համար՝ անկախ հարկային լրացուցիչ պարտավորությունների գումարի փոքր չափից (վերահաշվարկված հարկային պարտավորության 10%-ը, տե՛ս *Jussila v. Finland* [GC], § 38):

34. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի քրեաիրավական հայեցակետը կիրառելի է ճանաչվել մաքսային օրենսդրության նկատմամբ (*Salabiaku v. France*), բյուջետային և ֆինանսական հարցերով իրավագոր դատարանի կողմից նշանակվող տույժերի նկատմամբ (*Guisset v. France*) և տնտեսական, ֆինանսական և մրցակցային իրավունքի ոլորտներում լիազորություններ ունեցող որոշակի վարչական մարմինների նկատմամբ (*Lilly France S.A. v. France* (dec.); *Dubus S.A. v. France*; *A. Menarini Diagnostics S.r.l. v. Italy*; *Produkcija Plus Storitveno podjetje d.o.o. v. Slovenia*, §§ 45-46), ներառյալ շուկայի մանիպուլյացիաները (*Grande Stevens and Others v. Italy*, §§ 94-101):

35. *Blokhin v. Russia* [GC] (§§ 179-182) գործով Դատարանը վճռեց, որ 6-րդ հոդվածը կիրառելի է անչափահաս իրավախախտների համար նախատեսված ժամանակավոր ազատազրկման կենտրոնում անչափահասին տեղավորելու վարույթի նկատմամբ: Դատարանը հաշվի առավ ազատազրկման բնույթը, տևողությունը և ի կատար ածման ձևը, որը կարող էր և փաստացի նշանակվել էր գանգատաբերի նկատմամբ: Դատարանն ընդգծեց, որ գանգատաբերին ազատությունից զրկելն ստեղծել է կանխավարկած, որ նրա նկատմամբ վարույթը «քրեական» է 6-րդ հոդվածի իմաստով, և որ այդ կանխավարկածը կարող էր հերքվել միայն խիստ բացառիկ հանգամանքներում, և միայն եթե ազատազրկումը հնարավոր չլիներ համարել «էապես վնասակար»՝ ելնելով դրա

բնույթից, տևողությունից և ի կատար ածման ձևից: Տվյալ գործի շրջանակում չկային այդպիսի բացառիկ հանգամանքներ, որոնցով հնարավոր կլիներ հերքել այդ կանխավարկածը:

36. Որոշ դեպքերում 6-րդ հոդվածի քրեաիրավական հայեցակետը կարող է կիրառելի լինել հոգեկան խանգարում ունեցող իրավախախտներին հոգեբուժական հիվանդանոց տեղավորելու վարույթի նկատմամբ: Դա կախված կլինի ներպետական վարույթի հատուկ հատկանիշներից և պրակտիկայում դրա իրականացման ձևից (*Kerr v. the United Kingdom (dec)* և *Antoine v. the United Kingdom (dec.)*), որով քրեաիրավական հայեցակետը կիրառելի չհամարվեց, ի հակադրություն՝ *Valeriy Lopata v. Russia*, § 120 և *Vasenin v. Russia*, § 130, որոնցով քրեաիրավական հայեցակետը կիրառելի համարվեց):

37. Եվ վերջապես, 6-րդ հոդվածի քրեաիրավական հայեցակետը կիրառելի չէ մասնավոր քրեական մեղադրանքի նկատմամբ: Երրորդ անձանց նկատմամբ քրեական հետապնդում իրականացնելու կամ քրեական իրավախախտման համար նրանց դատապարտումը պահանջելու իրավունքը չի կարող իրացվել մեկուսի. այն պետք է անքակտելիորեն կապված լինի ներպետական օրենսդրության համաձայն քաղաքացիական վարույթ հարուցելու՝ տուժողի իրավունքի իրացման հետ, անգամ եթե վերջինիս միակ նպատակը խորհրդանշական հատուցում ապահովելն է կամ այնպիսի քաղաքացիական իրավունք պաշտպանելը, ինչպիսին «բարի համբավն» է (*Perez v. France [GC]*, § 70; *Arlewin v. Sweden*, §§ 51-52):

3. Քաղաքական հարցերը

38. Դատարանը վճռել է, որ 6-րդ հոդվածի քրեաիրավական հայեցակետը կիրառելի չէ ընտրական պատժամիջոցներին առնչվող վարույթների (*Pierre-Bloch v. France*, §§ 53-60), քաղաքական կուսակցությունների լուծարման (*Refah Partisi (the Welfare Party) and Others v. Turkey (dec.)*), խորհրդարանական քննիչ հանձնաժողովների (*Montera v. Italy (dec.)*), ընտրովի պաշտոններում շահերի բախումը հրապարակայնորեն արձանագրելու գործընթացների (*Cătănicu v. Romania (dec.)*, §§ 38-41)

և սահմանադրության կոպիտ խախտման հետ կապված երկրի նախագահի պաշտոնանկության վարույթների նկատմամբ (*Paksas v. Lithuania* [GC], §§ 66-67, ի հակադրություն՝ *Haarde v. Iceland*, որը վերաբերում էր Պաշտոնանկության դատարանում նախկին վարչապետի դեմ իրականացվող վարույթին):

39. Լյուստրացիայի վարույթների վերաբերյալ Դատարանը գտել է, որ քրեաիրավական բնույթ ունեցող տարրերի (իրավախախտման բնույթը՝ լյուստրացիայի մասին իրականությանը չհամապատասխանող հայտարարությունները, պատժի բնույթը և ծանրությունը՝ տևական ժամկետով որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու արգելքը) գերակշռությունը կարող է հանգեցնել նրան, որ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի քրեաիրավական հայեցակետը տարածվի այդ վարույթների վրա (*Matyjek v. Poland* (dec.); ի հակադրություն՝ տե՛ս *Sidabras and Diatas v. Lithuania* (dec.), և *Polyakh and Others v. Ukraine**, §§ 56-59)):

4. Արտաքսումը և հանձնումը

40. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի քրեաիրավական հայեցակետը չի տարածվում օտարերկրացիների արտաքսման ընթացակարգերի վրա՝ չնայած այն բանին, որ դրանք կարող են տեղի ունենալ քրեական վարույթների համատեքստում (*Maaouia v. France* [GC], § 39): Բացառման նույն մոտեցումը կիրառվում է նաև հանձնման հետ կապված վարույթների նկատմամբ (*Peñafiel Salgado v. Spain* (dec.)) կամ ձերբակալման եվրոպական կարգադրության հետ կապված վարույթների նկատմամբ (*Monedero Angora v. Spain* (dec.)):

41. Ի հակադրություն, սակայն, ազատագրկման ձևով պատիժը արտաքսմամբ և 10 տարով երկրի տարածք մուտք գործելու արգելքով փոխարինելը կարող է դիտվել որպես պատիժ՝ նույն հիմքով, ինչ սկզբնական մեղադրական դատավճռով նշանակված պատիժը (*Gurguchiani v. Spain*, §§ 40 և 47-48):

5. Քրեական վարույթի տարբեր փուլերը, օժանդակ վարույթները և դրանց հետևող իրավական պաշտպանության միջոցները

42. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի երաշխիքները չեն տարածվում անկարգությունների կամ հանցագործությունների կանխման համար ձեռնարկված միջոցների վրա (*Raimondo v. Italy*, § 43 և *De Tommaso v. Italy* [GC], ոստիկանության կողմից հատուկ հսկողության վերաբերյալ; *R. v. the United Kingdom* (dec.), դպրոցում աշակերտուհիների նկատմամբ անառակաբար գործողություններ կատարած անչափահասին ոստիկանության տված նախազգուշացման վերաբերյալ):

43. Ինչ վերաբերում է մինչդատական փուլին (հետաքննություն, նախաքննություն), ապա Դատարանը քրեական վարույթը դիտարկում է որպես մեկ ամբողջություն, որը ներառում է վարույթի մինչդատական փուլը (*Dvorski v. Croatia*, § 76): Վաղ շրջանի նախադեպային որոշումներում Դատարանն ընդգծել էր, որ 6-րդ հոդվածով սահմանված որոշ պահանջներ, ինչպիսին ողջամիտ ժամկետի վերաբերյալ պահանջը կամ պաշտպանության իրավունքն է, կարող են վերաբերելի լինել վարույթի այս փուլում ևս՝ պայմանով, որ սկզբնական փուլում այդ պահանջներին չհետևելը կարող է լրջորեն ազդել դատական քննության արդարության վրա (*Imbrioscia v. Switzerland*, § 36): Թեպետ նախնական քննության հարցերով դատավորները (անգլ.՝ «investigating judge») «քրեական մեղադրանք» չեն որոշում, նրանց կողմից ձեռնարկվող քայլերն ուղղակի ազդեցություն ունեն հետագա վարույթի ընթացքի և արդարության վրա՝ ներառյալ բուն դատաքննությունը: Ըստ այդմ, 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը կարող է կիրառելի համարվել նախնական քննության հարցերով դատավորի կողմից իրականացվող քննության ընթացակարգի նկատմամբ՝ չնայած որ 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով նախատեսված որոշ ընթացակարգային երաշխիքներ կարող են կիրառելի չլինել (*Vera Fernández-Huidobro v. Spain*, §§ 108-114):

44. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը կիրառելի է «քրեական մեղադրանքի» որոշման համար իրականացվող վարույթի ամբողջ ընթացքի նկատմամբ՝ ներառյալ դատավճիռ կայացնելու գործընթացը (օրինակ՝ բռնագրավման վարույթ, որն ազգային դատարաններին թույլ

է տալիս որոշել այն գումարը, որը բռնագրավման մասին որոշմամբ կարող է ենթակա լինել բռնագրավման, *Phillips v. the United Kingdom*, § 39): Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի քրեաիրավական հայեցակետը կարող է կիրառելի լինել նաև այն վարույթների նկատմամբ, որոնք հանգեցնում են առանց շինարարության թույլտվության կառուցված շենքի քանդմանը, քանի որ շենքը քանդելը կարող է դիտվել որպես «պատիժ» (*Hamer v. Belgium*, § 60): Այնուամենայնիվ, այն կիրառելի չէ սկզբնական դատավճիռները նոր քրեական օրենսգրքի ավելի բարենպաստ դրույթներին համապատասխանեցնելու հետ կապված վարույթների նկատմամբ (*Nurmagomedov v. Russia*, § 50), թեպետ այն կարող է կիրառելի լինել պատժի շտկման վարույթի նկատմամբ, եթե դա ազդում է գանգատաբերի ազատագրկման ընդհանուր տևողության վրա (*Kereselidze v. Georgia*, §§ 32-33):

45. 6-րդ հոդվածի քրեաիրավական հայեցակետը չի տարածվում դատավճիռների կատարման հետ կապված վարույթների վրա, ինչպիսիք են, օրինակ, համաներում կիրառելու վարույթները (*Montcornet de Caumont v. France* (dec.)), պայմանական վաղաժամկետ ազատման վերաբերյալ վարույթները (*A. v. Austria*, Commission decision), Դատապարտյալների փոխանցման մասին կոնվենցիայի համաձայն փոխանցման վարույթները (*Szabó v. Sweden* (dec.)), սակայն հակառակ եզրակացության համար տե՛ս *Buijen v. Germany*, §§ 40-45), և օտարերկրյա դատարանի՝ հարկադիր օտարման մասին որոշման կատարման հետ կապված էկզեկվատուրայի (*exequatur*) վարույթները (*Saccoccia v. Austria* (dec.)):

46. Բռնագրավման միջոցները, որոնք բացասաբար են անդրադառնում երրորդ անձանց գույքային իրավունքների վրա, սակայն չեն պարունակում նրանց դեմ քրեական վարույթ հարուցելու վտանգ, չեն համարվում «քրեական մեղադրանքի» որոշման վարույթներ (օդանավի առգրավումը՝ *Air Canada v. the United Kingdom*, § 54; ոսկե մետաղադրամների բռնագրավումը՝ *AGOSI v. the United Kingdom*, §§ 65-66): Այդ միջոցների նկատմամբ կիրառելի է 6-րդ հոդվածի քաղաքացիաիրավական հայեցակետը (*Silickienė v. Lithuania*, §§ 45-46):

47. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով նախատեսված երաշխիքները

սկզբունքորեն կիրառելի են վճռաբեկ բողոքների (*Meftah and Others v. France* [GC], § 40) և սահմանադրական վարույթների նկատմամբ (*Gast and Popp v. Germany*, §§ 65-66; *Caldas Ramirez de Arrellano v. Spain* (dec.)), եթե այդ վարույթները համապատասխան քրեական վարույթների հետագա փուլն են, և դրանց արդյունքները կարող են որոշիչ լինել դատապարտված անձանց համար:

48. Եվ վերջապես, 6-րդ հոդվածը սովորաբար կիրառելի չէ իրավական պաշտպանության այնպիսի արտակարգ միջոցների նկատմամբ, ինչպիսին գործի քննությունը վերսկսելու վերաբերյալ վարույթն է: Դատարանը պատճառաբանել է, որ այն անձը, ում նկատմամբ կայացված դատավճիռը մտել է օրինական ուժի մեջ և ով դիմում է իր գործով վարույթը վերաբացելու համար, տվյալ հոդվածի իմաստով չի «մեղադրվում ... քրեական իրավախախտում կատարելու մեջ» (*Moreira Ferreira v. Portugal (no. 2)* [GC], §§ 60-61; *Fischer v. Austria* (dec.)): Միայն գործով վարույթը վերաբացելու միջնորդությունը բավարարելուց հետո հարուցված նոր վարույթը կարող է դիտարկվել որպես քրեական մեղադրանքի հիմնավորվածությունը որոշելուն առնչվող վարույթ (*Löffler v. Austria*, §§ 18-19): Այս մոտեցումն է կիրառվել նաև այն գործերով, որոնք վերաբերել են Եվրոպական դատարանի արձանագրած խախտումից հետո քրեական վարույթը վերաբացելու մասին միջնորդությանը (*Öcalan v. Turkey* (dec.)):

49. Այնուամենայնիվ, եթե իրավական պաշտպանության արտակարգ միջոցն ինքնաբերաբար կամ որոշակի հանգամանքներում հանգեցնում է գործի լիարժեք վերանայման, ապա 6-րդ հոդվածը սովորական ընթացակարգով կիրառելի է նաև «վերանայման» վարույթի նկատմամբ: Ավելին, Դատարանը վճռել է, որ 6-րդ հոդվածը կիրառելի է որոշ դեպքերում, երբ վարույթը, թեպետ այն ներպետական օրենսդրությամբ դասակարգված է որպես «արտակարգ» կամ «բացառիկ» վարույթ, իր բնույթով և շրջանակով համարվել է սովորական վերաքննիչ վարույթին համանման, և կիրառելիության հարցը լուծելիս վճռորոշ չի համարվել ներպետական օրենսդրությամբ տվյալ վարույթի դասակարգումը: Այսպիսով, տվյալ իրավական համակարգում բացառիկ վարույթի բնույթը,

շրջանակը և առանձնահատկությունները կարող են այնպիսին լինել, որ այդ վարույթի նկատմամբ կիրառելի համարվի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը (*Moreira Ferreira v. Portugal (no. 2)* [GC], §§ 60-72):

50. Նմանապես, 6-րդ հոդվածի քրեաիրավական հայեցակետը տարածվում է վերադասության կարգով վերանայման վարույթների վրա, որոնց արդյունքում փոփոխվում է վերջնական՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճիռը (*Vanyan v. Russia*, § 58):

III. ԴԱՏԱՐԱՆԻ ՄԱՏՉԵԼԻՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ

Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը

«1. Յուրաքանչյուր ոք, ... նրան ներկայացված ցանկացած քրեական մեղադրանքի առնչությամբ, ունի ... դատարանի կողմից ... դատաքննության իրավունք»:

HUDOC-ի բանալի բառերը

Access to court (6-1)

51. «Դատարանի կողմից դատաքննության իրավունքը» ինչպես քաղաքացիական, այնպես էլ քրեական գործերի շրջանակում, բացարձակ իրավունք չէ: Դրա նկատմամբ կիրառելի են անուղղակի սահմանափակումներ (*Deweert v. Belgium*, § 49; *Kart v. Turkey* [GC], § 67):

52. Այնուամենայնիվ, այդ սահմանափակումները չպետք է սահմանափակեն տվյալ իրավունքի իրականացումն այնպես կամ այն չափով, որ խաթարվի այդ իրավունքի բուն էությունը: Դրանք պետք է հետապնդեն իրավաչափ նպատակ, և գործադրվող միջոցները և հետապնդվող նպատակը պետք է ողջամտորեն համաչափ լինեն (*Guérin v. France* [GC], § 37; *Omar v. France* [GC], § 34՝ մեջբերելով հղումները քաղաքացիական գործերին):

Սահմանափակումները

53. Դատարանի մատչելիության սահմանափակումները կարող են պայմանավորված լինել հետևյալ հանգամանքներով:

1. Խորհրդարանական անձեռնմխելիություն

54. Խորհրդարանական անձեռնմխելիության երկու տեսակներից (պատասխանատվությունից ազատում և անխախտելիություն) բխող երաշխիքները ծառայում են նույն նպատակին՝ ապահովել խորհրդարանի անկախությունն իր գործառույթներն իրականացնելիս: Անկասկած, անխախտելիությունն օգնում է ապահովել խորհրդարանի լիարժեք

անկախությունը՝ կանխելով քաղաքական շարժառիթներով քրեական վարույթ հարուցելու ցանկացած հնարավորություն և այդպերպ պաշտպանելով ընդդիմությանը մեծամասնության ճնշումներից կամ չարաշահումներից (*Kart v. Turkey* [GC], § 90՝ մեջբերելով հղումները քաղաքացիական գործերին): Ավելին՝ խորհրդարանի անդամների դեմ վարույթ հարուցելը կարող է ազդել այն ժողովի գործունեության վրա, որի անդամ են նրանք, և խաթարել խորհրդարանի աշխատանքը: Հետևաբար, անձեռնմխելիության այս համակարգը, որը բացառությունն է ընդհանուր օրենքից, կարող է դիտարկվել որպես իրավաչափ նպատակ հետապնդող (նույն տեղում, § 91):

55. Այնուամենայնիվ, առանց գործի հանգամանքներն ուսումնասիրելու հնարավոր չէ կատարել եզրակացություններ այն մասին, թե խորհրդարանական անձեռնմխելիության իրավաչափության վերաբերյալ տվյալ եզրահանգումն արդյոք համապատասխանում է Կոնվենցիային: Անհրաժեշտ է պարզել, թե արդյոք դատարանի մատչելիության իրավունքը խորհրդարանական անձեռնմխելիության պատճառով սահմանափակվում է այնպես, որ խաթարվում է այդ իրավունքի բուն էությունը: Վերանայել այդ միջոցի համաչափությունը՝ նշանակում է հաշվի առնել արդարացի հավասարակշռությունը խորհրդարանի ամբողջականությունը պահպանելու համընդհանուր շահի և գանգատաբերի անձնական շահի, այն է՝ իրեն ներկայացված քրեական մեղադրանքին դատարանում պատասխանելու նպատակով խորհրդարանական անձեռնմխելիությունը վերացնելու հնարավորության միջև: Համաչափության հարցն ուսումնասիրելիս Դատարանն իր կողմից քննվող գործում պետք է հատուկ ուշադրություն դարձնի անձեռնմխելիության շրջանակին (նույն տեղում, §§ 92-93): Որքան քիչ է պաշտպանության միջոցը ծառայում խորհրդարանի ամբողջականության պահպանմանը, այնքան ավելի համոզիչ պետք է լինի դրա հիմնավորումը: Այսպես, օրինակ, Դատարանը վճռել է, որ այն, որ խորհրդարանի անդամը չի կարող հրաժարվել իր անձեռնմխելիությունից, չէր խախտում դատարանի մատչելիության նրա իրավունքը, քանի որ անձեռնմխելիությունը, սահմանափակված լինելով նրա կողմից խորհրդարանական պաշտոն զբա-

դեցնելու ժամկետով, պարզապես ժամանակավոր ընթացակարգային խոչընդոտ էր քրեական վարույթի համար (նույն տեղում, §§ 111-113):

2. Դատավարական կանոնները

56. Դատավարական կանոններից են, օրինակ, բողոքն ընդունելի ճանաչելու պահանջները: Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածը Պայմանավորվող պետություններին չի պարտավորեցնում վերաքննիչ կամ վճռաբեկ դատարաններ ստեղծել (*Dorado Baúlde v. Spain* (dec.), § 18): Այնուամենայնիվ, եթե նման դատարաններ գոյություն ունեն, ապա 6-րդ հոդվածով նախատեսված երաշխիքները պետք է պահպանվեն, օրինակ՝ գանգատաբերի համար դատարանի մատչելիության իրավունքի արդյունավետությունը երաշխավորելու մասով (*Maresti v. Croatia*, § 33; *Reichman v. France*, § 29):

57. Թեպետ բողոքարկման իրավունքն անշուշտ կարող է ենթակա լինել օրենքով նախատեսված որոշակի պահանջների, դատավարական նորմերը կիրառելիս դատարանը պետք է խուսափի անհարկի ձևակա-նությունից, որը կարող է ազդել վարույթի արդարության վրա (*Walchli v. France*, § 29; *Evaggelou v. Greece*, § 23): Դատավարական նորմերն առանձնակի խստությամբ կիրառելը կարող է որոշ դեպքերում խաթարել դատարանի մատչելիության իրավունքի բուն էությունը (*Labergère v. France*, § 23), մասնավորապես, հաշվի առնելով բողոքի կարևորու-թյունը և այն, թե վարույթի շրջանակում ինչ է խաղասեղանին դրված երկարաժամկետ ազատազրկման դատապարտված գանգատաբերի համար (նույն տեղում, § 20):

58. Դատարանի մատչելիության իրավունքը հիմնովին խաթարվում է նաև դատավարական նորմերի խախտման դեպքում, օրինակ՝ եթե դատախազության՝ տուգանքների դեմ բողոքների կամ պարտավորու-թյուններից ազատման դիմումների ընդունելիությունը հաստատելու համար պատասխանատու աշխատակիցը գործել է *ultra vires* (չարա-շահելով լիազորությունները)՝ բողոքի վերաբերյալ ինքնուրույն ըստ էու-թյան որոշում կայացնելով և այդպիսով, զրկելով գանգատաբերներին տվյալ «մեղադրանքի» հիմնավորվածությունը՝ համայնքային դատավո-

րի կողմից որոշվելու հնարավորությունից (*Josseaume v. France*, § 32):

59. Նույն մոտեցումը կիրառելի է այն դեպքում, երբ բողոքը սխալ հիմքերով բերված լինելու պատճառով անընդունելի ճանաչելու մասին որոշումը հանգեցրել է ստանդարտ տուգանքի գումարի չափով որպես ապահովման միջոց դրված գումարը չվերադարձնելուն, ինչի արդյունքում տուգանքը համարվել էր վճարված, իսկ քրեական հետապնդումը դադարեցվել էր՝ այդպիսով տուգանքը վճարված լինելուց հետո գանգատաբերին զրկելով ճանապարհային երթևեկության կանոնների խախտման համար իրեն առաջադրված մեղադրանքը «դատարանում» վիճարկելու հնարավորությունից (*Célice v. France*, § 34):

60. Մեկ այլ օրինակ. գանգատաբերը տուժել էր դատարանի մատչելիության իր իրավունքի չափից ավելի սահմանափակումից, երբ նրա վճռաբեկ բողոքն անընդունելի էր ճանաչվել օրենքով սահմանված ժամկետները չպահպանելու համար՝ այն պարագայում, երբ այդ ժամկետները չէին պահպանվել այն պատճառով, որ իշխանությունները ստորադաս դատարանի որոշումը գանգատաբերին տրամադրելու իրենց պարտականությունը կատարել էին ոչ պատշաճ ձևով (*Davran v. Turkey*, §§ 40-47; *Maresti v. Croatia*, §§ 33-43, ի հակադրություն՝ տե՛ս *Johansen v. Germany*, §§ 46-57):

3. Նախկինում կայացված որոշումը կատարելու պահանջը

61. Ինչ վերաբերում է այն դեպքերին, երբ մեխանիկորեն անընդունելի են ճանաչվում այն վճռաբեկ բողոքները, որոնք բերվում են արգելանքի վերցվելու համար չհանձնված անձանց կողմից՝ չնայած այն բանին, որ նրանց ձերբակալման մասին որոշում է կայացված եղել, ապա.

- վճռաբեկ բողոքն անընդունելի ճանաչելն այն պատճառով, որ գանգատաբերը թաքնվել է արդարադատությունից, համարվում է անհամաչափ պատժամիջոց՝ հաշվի առնելով պաշտպանության իրավունքի և ժողովրդավարական հասարակությունում իրավունքի գերակայության սկզբունքի մեծ կարևորությունը (*Poitrimol v. France*, § 38; *Guérin v. France*, § 45; *Omar v. France*, § 42),
- վճռաբեկ բողոքն անընդունելի ճանաչելը միայն այն պատճառով,

որ գանգատաբերը՝ ի կատարումն բողոքարկվող դատական որոշման, չի հանձնվել արգելանքի վերցվելու համար, նշանակում է ստիպել գանգատաբերին նախապես ենթարկվել իրեն ազատությունից զրկելու մասին վիճարկվող որոշմանը՝ չնայած այն բանին, որ այդ որոշումը չի կարող համարվել վերջնական (օրինական ուժի մեջ մտած)՝ մինչև բողոքի վերաբերյալ որոշում կայացնելը կամ բողոքարկման ժամկետը լրանալը: Այսպիսով, բողոք բերող անձի վրա անհամաչափ բեռ է դրվում՝ խախտելով այն արդարացի հավասարակշռությունը, որը պետք է պահպանվի՝ մի կողմից դատական որոշումների կատարումն ապահովելու իրավաչափ նպատակի, իսկ մյուս կողմից՝ վճարել դատարանի մատչելիության իրավունքի և պաշտպանության իրավունքից օգտվելու միջև (նույն տեղում, §§ 40-41; *Guérin v. France*, § 43):

62. Նույն մոտեցումը կիրառելի է այն դեպքում, երբ գանգատաբերը զրկվում է վճարել բողոք ներկայացնելու իրավունքից՝ արգելանքի վերցվելու համար հանձնվելու պարտականությունը չկատարելու պատճառով (*Khalfaoui v. France*, § 46; *Papon v. France (no. 2)*, § 100):

63. Այնուամենայնիվ, նախքան արագությունը գերազանցելու համար նշանակված տուգանքի բողոքարկումը որպես ապահովման միջոց վճարում կատարելու պահանջը (երբ տվյալ պահանջի նպատակը ճանապարհային երթևեկությանն առնչվող իրավախախտումների ոլորտում վարույթը ձգձգելու կամ անհարմարություններ պատճառելու նպատակ հետապնդող բողոքները կանխելն է) կարող է համարվել դատարանի մատչելիության իրավունքի իրավաչափ և համաչափ սահմանափակում (*Schneider v. France (dec.)*):

4. Դատարանի մատչելիության իրավունքը խախտող այլ սահմանափակումներ

64. Նման խախտումներ կարող են տեղի ունենալ, օրինակ, այն դեպքում, երբ իշխանությունները մեղադրյալին համոզում են բողոքը հետ վերցնել՝ տալով առաջին ատյանի դատարանի նշանակած պատիժը մեղմելու կեղծ խոստում (*Marpa Zeeland B.V. and Metal Welding B.V.*

v. the Netherlands, §§ 46-51), կամ երբ վերաքննիչ դատարանը մեղադրյալին չի տեղեկացնում վճռաբեկ բողոք ներկայացնելու նոր ժամկետի մասին այն բանից հետո, երբ պաշտոնապես նշանակված պաշտպանը հրաժարվում է մեղադրյալին օգնություն տրամադրելուց (*Kulikowski v. Poland*, § 70):

65. Դատարանի մատչելիության իրավունքը սահմանափակվում է նաև այն դեպքում, երբ գանգատաբերը չի կարող վիճարկել վարչական մարմնի նշանակած տուգանքն այնպիսի դատարանում, որն օժտված է վարչական որոշումը վերանայելու բավարար լիազորությամբ (*Julius Kloiber Schlachthof GmbH and Others v. Austria*, §§ 28-34):³

---

3 Տե՛ս «Ընդհանուր երաշխիքներ. ինստիտուցիոնալ պահանջները» բաժինը

IV. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐ. ԻՆՍՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼ ՊԱՀԱՆՁՆԵՐԸ

Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը

«1. Յուրաքանչյուր ոք, ... նրան ներկայացված ցանկացած քրեական մեղադրանքի առնչությամբ, ունի օրենքի հիման վրա ստեղծված անկախ ու անաչառ դատարանի կողմից ... դատաքննության իրավունք»:

HUDOC-ի բանալի բառերը

Independent tribunal (6-1) – Impartial tribunal (6-1) – Tribunal established by law (6-1)

66. Այսպես, օրինակ, Դատարանի գնահատման համար էական չէ, թե արդյոք դատավորների նշանակման գործընթացում կիրառելի կանոնների խախտումներն ազդել են գանգատաբերի դատաքննության արդարության վրա: Այն պարզ փաստը, որ քրեական մեղադրանքը որոշում է դատավոր, ում պաշտոնը Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի իմաստով օրենքով ստեղծված չէ, բավարար է, որպեսզի իրավունքի գերակայության հիմնարար սկզբունքի համաձայն արձանագրվի այդ նորմի խախտում (նույն տեղում, § 114):

A. «Դատարան» (անգլ.՝ «tribunal») հասկացությունը

67. Կարգապահական կամ վարչական մարմինը կարող է ունենալ «դատարանի» հատկանիշները՝ 6-րդ հոդվածի ինքնուրույն իմաստով, նույնիսկ եթե ազգային համակարգում այն սահմանված չէ որպես «տրիբունալ» կամ «դատարան»: Դատարանի նախադեպային իրավունքի շրջանակում «դատարան» հասկացությունն ընկալվում է տվյալ եզրույթի բովանդակային իմաստով՝ բնորոշվելով իր դատական, այն է՝ իր իրավասության շրջանակում իրավական նորմերի հիման վրա և սահմանված կարգով իրականացված ընթացակարգերի արդյունքում համապատասխան հարցերի վերաբերյալ որոշումներ կայացնե-

լու գործառույթով: Այն պետք է նաև համապատասխանի մի շարք այլ պահանջների (անկախություն, մասնավորապես, գործադիր իշխանությունից, անաչառություն, անդամների համար սահմանված պաշտոնավարման ժամկետներ, դրա կողմից կիրառվող ընթացակարգով ապահովվող երաշխիքներ), որոնց մի մասը նշված է հենց 6-րդ հոդվածի 1-ին կետում (*Belilos v. Switzerland*, § 64; *Coëme and Others v. Belgium*, § 99; *Richert v. Poland*, § 43):

68. Ոչ մեծ ծանրության «քրեական» իրավախախտումների քրեական հետապնդման և պատժի գործառույթները վարչական մարմիններին վերապահելը չի հակասում Կոնվենցիայի դրույթներին՝ պայմանով, որ տվյալ անձը հնարավորություն ունենա իր դեմ այդ մեթոդով կայացված ցանկացած որոշում վիճարկելու 6-րդ հոդվածով սահմանված երաշխիքներն ապահովող որևէ դատարանի առջև (*Öztürk v. Germany*, § 56; *A. Menarini Diagnostics S.R.L. v. Italy*; *Flisar v. Slovenia*, § 33): Հետևաբար, անհրաժեշտ է, որ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի պահանջները չբավարարող վարչական մարմինների կողմից կայացված որոշումները «լիակատար իրավագործությամբ օժտված դատական մարմնի» կողմից ենթակա լինեն հետագա վերանայման: Այդպիսի մարմնի բնութագրիչ հատկանիշների մեջ է մտնում ստորադաս մարմնի որոշումը փաստի և իրավունքի հանգամանքների ուսումնասիրման արդյունքում բոլոր առումներով բեկանելու լիազորությունը (*Schmautzer v. Austria*, § 36; *Gradinger v. Austria*, § 44; *Grande Stevens and Others v. Italy*, § 139): Օրինակ՝ վարչական դատարանները, որոնք իրականացնում էին դատական վերանայում, որը դուրս էր գալիս օրինականության պահանջի «ձևական» վերանայման շրջանակներից և ներառում էր վարչական մարմնի կողմից նշանակված պատժի համապատասխանության և համաչափության մանրամասն վերլուծություն (*A. Menarini Diagnostics S.R.L. v. Italy*, §§ 63-67, մրցակցության հարցերով անկախ կարգավորող մարմնի նշանակված տուգանքի վերաբերյալ): Նույն կերպ, դատական վերանայումը կարող է համապատասխանել 6-րդ հոդվածի պահանջներին, նույնիսկ եթե պատժամիջոցը, իրավախախտման ծանրության աստիճանին համապատասխան, սահմանվում է հենց օրենքով

(*Malige v. France*, §§ 46-51, որը վերաբերում էր վարորդական վկայականից բալեր նվազեցնելուն):

69. Կատարման համար պարտադիր այնպիսի որոշումներ կայացնելու լիազորությունը, որոնք չեն կարող փոփոխվել ոչ դատական մարմնի կողմից, ներհատուկ է «դատարան» (անգլ.՝ «tribunal») հասկացությանը (*Findlay v. the United Kingdom*, § 77):

B. Օրենքի հիման վրա ստեղծված դատարան

70. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝ դատարանը ցանկացած դեպքում պետք է լինի «օրենքի հիման վրա ստեղծված»: Տվյալ արտահայտությունն արտացոլում է իրավունքի գերակայության սկզբունքը, որը ներհատուկ է Կոնվենցիայով և կից Արձանագրություններով սահմանված պաշտպանության համակարգին (*Jorgic v. Germany*, § 64; *Richert v. Poland*, § 41): Անկասկած, օրենսդրության հիման վրա չստեղծված մարմինը զուրկ կլիներ ժողովրդավարական հասարակությունում անհատական բողոքներ քննելու համար պահանջվող լեգիտիմությունից (*Lavents v. Latvia*, § 114; *Gorgiladze v. Georgia*, § 67; *Kontalexis v. Greece*, § 38):

71. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի իմաստով՝ «օրենք» հասկացությունը ներառում է, մասնավորապես, դատական մարմինների ստեղծումը և դրանց իրավասությունը կարգավորող օրենսդրությունը (*Lavents v. Latvia*, § 114; *Richert v. Poland*, § 41; *Jorgic v. Germany*, § 64), ինչպես նաև ներպետական օրենսդրության ցանկացած այլ դրույթ, որի խախտման դեպքում մեկ կամ մի քանի դատավորների մասնակցությունը գործի քննությանը կդառնար անօրինական (*Pandjigidze and Others v. Georgia*, § 104; *Gorgiladze v. Georgia*, § 68): «Օրենքի հիման վրա ստեղծված» արտահայտությունը ներառում է ոչ միայն դատարանի գոյության իրավական հիմքը, այլև դատարանի կողմից դրա գործունեությունը կարգավորող նորմերը պահպանելը (նույն տեղում) և դատարանի կազմը յուրաքանչյուր գործով (*Posokhov v. Russia*, § 39; *Fatullayev v. Azerbaijan*, § 144; *Kontalexis v. Greece*, § 42):

72. Հետևաբար, եթե ներպետական օրենսդրության կիրառելի նոր-

մերի համապատասխան ամբաստանյալի գործն ընդդատյա չէ տվյալ դատարանին, ապա 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի իմաստով այդ դատարանը չի համարվում «օրենքի հիման վրա ստեղծված» (*Richert v. Poland*, § 41; *Jorgic v. Germany*, § 64):

73. 6-րդ հոդվածի իմաստով «օրենքի հիման վրա ստեղծված» եզրույթի նպատակն է «ապահովել, որ ժողովրդավարական հասարակությունում դատարանների կազմակերպումը կախված չլինի գործադիր իշխանության հայեցողությունից, և որ այն կարգավորվի խորհրդարանի ընդունած օրենքով» (*Richert v. Poland*, § 42; *Coëme and Others v. Belgium*, § 98): Ավելին, այն երկրներում, որտեղ օրենսդրությունը կոդիֆիկացված է, դատական համակարգի կազմակերպումը չի կարող թողնվել դատական մարմինների հայեցողությանը, սակայն դա չի նշանակում, որ դատարաններն օժտված չեն վերաբերելի ներպետական օրենսդրությունը մեկնաբանելու որոշակի ազատությամբ (*Նոյն պետքով; Gorgiladze v. Georgia*, § 69):

74. Սկզբունքորեն, դատական մարմինների ստեղծման և դրանց իրավասության վերաբերյալ ներպետական օրենսդրության դրույթների խախտումը դատարանի կողմից հանգեցնում է 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի խախտման: Հետևաբար, Դատարանն իրավասու է քննելու այն հարցը, թե արդյոք ներպետական օրենսդրության պահանջն այս առումով պահպանվել է: Այնուամենայնիվ, հաշվի առնելով այն ընդհանուր սկզբունքը, որի համաձայն ներպետական օրենսդրության դրույթները նախևառաջ մեկնաբանվում են ազգային դատարանների կողմից՝ Դատարանը չի կարող կասկածի ենթարկել դրանց տված մեկնաբանությունը՝ բացառությամբ, երբ առկա է ներպետական օրենսդրության կոպիտ խախտում (*Coëme and Others v. Belgium*, § 98 *in fine*; *Lavents v. Latvia*, § 114): Հետևաբար, Դատարանի խնդիրը սահմանափակվում է նրանով, որ պարզի, թե արդյոք ներպետական մարմիններն ունեցել են ողջամիտ հիմքեր՝ տվյալ գործի նկատմամբ ընդդատություն ճանաչելու համար (*Jorgic v. Germany*, § 65):

75. Օրինակներ, երբ Դատարանը եզրակացրել է, որ տվյալ մարմինը «օրենքի հիման վրա ստեղծված դատարան» չէ՝

- վճռաբեկ դատարան, որը նախարարների կողմից կատարված իրավախախտումների գործով միաժամանակ դատում էր նախարար չհանդիսացող ամբաստանյալներին, սակայն՝ նախարարների կողմից կատարված իրավախախտումների հետ կապված իրավախախտումների առնչությամբ, քանի որ օրենքով սահմանված չէր այնպիսի նորմ, որը թույլ կտար գործերը միավորել (*Coëme and Others v. Belgium*, §§ 107-108),
- դատարան՝ կազմված երկու ոչ իրավաբան դատավորներից (ժողովրդական դատավորներից), ովքեր ընտրվել էին կոնկրետ գործով՝ վիճակահանություն անցկացնելու վերաբերյալ օրենքով սահմանված պահանջի և տարեկան առավելագույնը երկու շաբաթ այդ կարգավիճակում ծառայելու ժամկետի խախտմամբ (*Posokhov v. Russia*, § 43),
- դատարան՝ կազմված ոչ իրավաբան դատավորներից, ովքեր ձևավորված ավանդույթի համաձայն շարունակել էին գործեր քննել՝ չնայած որ ոչ իրավաբան դատավորների մասին օրենքը ճանաչվել էր ուժը կորցրած, իսկ նոր օրենք չէր ընդունվել (*Pandjigidze and Others v. Georgia*, §§ 108-111),
- դատարան, որի կազմը չէր համապատասխանում օրենքին, քանի որ դատավորներից երկուսն օրենքի համաձայն իրավունք չունեին մասնակցելու տվյալ գործի քննությանը (*Lavents v. Latvia*, § 115):

76. Հետևյալ գործերով Դատարանը եզրակացրել է, որ դատարանը եղել է «օրենքի հիման վրա ստեղծված».

- Գերմանիայի դատարան, որը քննել էր Բոսնիայում ցեղասպանության հետ կապված արարքներ կատարելու մեջ մեղադրվող անձի գործ (*Jorgic v. Germany*, §§ 66-71),
- հատուկ դատարան, որն ստեղծվել էր կոռուպցիայի և կազմակերպված հանցավորության գործերը քննելու համար (*Fruni v. Slovakia*, § 140):

C. Անկախությունը և անաչառությունը

77. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով նախատեսված՝ արդար

դատաքննության իրավունքով պահանջվում է, որ գործը քննվի օրենքի հիման վրա ստեղծված «անկախ և անաչառ դատարանի» կողմից: Գոյություն ունի սերտ կապ «անկախություն» և «օբյեկտիվ անաչառություն» հասկացությունների միջև: Այդ պատճառով Դատարանն այդ երկու պահանջները սովորաբար միասին է դիտարկում (*Findlay v. the United Kingdom*, § 73):

Այն սկզբունքները, որոնք կիրառվում են պարզելու համար՝ արդյոք տվյալ դատարանը կարող է համարվել «անկախ և անաչառ», հավասարապես կիրառվում են իրավաբան դատավորների, ոչ իրավաբան դատավորների և ատենակալների նկատմամբ (*Holm v. Sweden*, § 30):

78. Այնուամենայնիվ, 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով սահմանված անկախության և անաչառության երաշխիքները վերաբերում են միայն գանգատաբերին ներկայացված քրեական մեղադրանքը որոշող մարմնին, բայց ոչ՝ դատախազության ներկայացուցիչներին, ովքեր ընդամենը վարույթի մասնակիցներ են (*Kontalexis v. Greece*, § 57; *Haarde v. Iceland*, § 94; *Thiam v. France*, § 71):

1. Անկախ դատարանը

a. Ընդհանուր սկզբունքներ

79. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով պահանջվում է անկախություն իշխանության մյուս ճյուղերից՝ գործադիրից և օրենսդրից, ինչպես նաև՝ քաղաքական կուսակցություններից (*Ninn-Hansen v. Denmark* (dec.)):

80. Թեպետ գործադիր իշխանության քաղաքական մարմինների և դատական իշխանության միջև լիազորությունների բաժանման հասկացության կարևորությունն աճել է Դատարանի նախադեպային պրակտիկայում, սակայն ոչ 6-րդ հոդվածով, ոչ Կոնվենցիայի այլ դրույթներով պետություններից չի պահանջվում գործել ըստ կոնկրետ սահմանադրաիրավական հայեցակարգի, որը կվերաբերեր իշխանությունների փոխհարաբերման թույլատրելի սահմաններին: Ցանկացած իրավիճակում հարցն այն է, թե արդյոք տվյալ գործով պահպանվում են Կոնվեն-

ցիայի պահանջները (*Henryk Urban and Ryszard Urban v. Poland*, § 46):

b. Անկախությունը գնահատելու չափորոշիչները

81. Անկախության պահանջի պահպանումը գնահատվում է, մասնավորապես, օրենսդրությամբ սահմանված չափորոշիչների հիման վրա (*Mustafa Tunç and Fecire Tunç v. Turkey* [GC], § 221): Երբ որոշվում է, թե արդյոք տվյալ մարմինը կարող է համարվել «անկախ», Դատարանը հաշվի է առնում հետևյալ չափորոշիչները (*Findlay v. the United Kingdom*, § 73)՝

- i. անդամների նշանակման կարգը,
- ii. նրանց պաշտոնավարման ժամկետը,
- iii. արտաքին ճնշումներից պաշտպանության երաշխիքների առկայությունը,
- iv. արդյոք այդ մարմինն օժտված է անկախության արտաքին հատկանիշներով:

i. Կոնկրետ մարմնի անդամների նշանակման կարգը

82. Առանձին վերցրած այն հանգամանքը, որ դատավորները նշանակվում են խորհրդարանի կողմից, չի կարող ինքնին կասկածի տակ դնել այդ դատավորների անկախությունը (*Filippini v. San Marino* (dec.); *Ninn-Hansen v. Denmark* (dec.)):

83. Նմանապես, դատավորների նշանակումը գործադիր իշխանության կողմից թույլատրելի է՝ պայմանով, որ նշանակված անձանց վրա ազդեցություն կամ ճնշում չի գործադրվում իրենց դատական գործառույթներն իրականացնելիս (*Henryk Urban and Ryszard Urban v. Poland*, § 49; *Campbell and Fell v. the United Kingdom*, § 79; *Maktouf and Damjanović v. Bosnia and Herzegovina* [GC], § 49):

84. Թեպետ գործը կոնկրետ դատավորին կամ դատարան հանձնելը մտնում է ներպետական իշխանությունների՝ նման հարցերում ունեցած հայեցողական լիազորությունների շրջանակի մեջ, Դատարանը պետք է համոզվի, որ դա համապատասխանում է 6-րդ հոդվածի 1-ին կետին, մասնավորապես՝ դրանով ամրագրված՝ անկախության և անաշտու-

թյան պահանջներին (*Moiseyev v. Russia*, § 176):

ii. Կոնկրետ մարմնի կազմում նշանակված անդամների պաշտոնավարման ժամկետը

85. Պաշտոնավարման անհրաժեշտ նվազագույն ժամկետ սահմանված չէ: Ընդհանուր առմամբ պետք է համարել, որ պաշտոնավարման ընթացքում դատավորների անփոփոխելիությունն անմիջականորեն բխում է նրանց անկախության պահանջից: Սակայն այն, որ այդպիսի անփոփոխելիությունը ձևականորեն ճանաչված չէ օրենքով, ինքնին չի ենթադրում անկախության բացակայություն՝ պայմանով, որ այդ հանգամանքն ընդունվում է փաստացի իրականության մեջ, և գոյություն ունեն անհրաժեշտ այլ երաշխիքներ (*Campbell and Fell v. the United Kingdom*, § 80):

86. Պատերազմական հանցագործությունների վերաբերյալ դատավճիռներ կայացնող դատարանի կազմում պաշտոնավարման՝ երկարացման ենթակա երկամյա ժամկետով գործուղված միջազգային դատավորների առկայությունը հասկանալի համարվեց՝ հաշվի առնելով այդ երկրում միջազգային ներկայության ժամանակավոր բնույթը և միջազգային գործուղումների կազմակերպման մեխանիզմների գործնական առանձնահատկությունները (*Maktouf and Damjanović v. Bosnia and Herzegovina* [GC], § 51):

iii. Արտաքին ճնշումից պաշտպանված լինելու երաշխիքները

87. Դատավորների անկախության համար պահանջվում է, որ առանձին դատավորներն ազատ լինեն ինչպես արտաքին, այնպես էլ դատական համակարգի ներսից բխող անհարկի ազդեցությունից: Դատական համակարգի ներսում անկախության համար պահանջվում է, որ դատավորներն ազատ լինեն գործընկեր դատավորների կամ դատարանում վարչական գործառույթներ իրականացնող անձանց, օրինակ՝ դատարանի նախագահի կամ դատարանի ստորաբաժանման նախագահի հրահանգներից կամ ճնշումից: Դատական համակարգի ներսում դատավորների անկախությունն ու, մասնավորապես, դատական հա-

մակարգում իրենց վերադասներից անկախությունն ապահովող երաշխիքների բացակայությունը կարող է պատճառ լինել, որ Դատարանը հանգի այն եզրակացության, որ գանգատաբերի կասկածները՝ կապված տվյալ դատարանի անկախության և անաչառության հետ, օբյեկտիվորեն հիմնավորված են (*Parlov-Tkalčić v. Croatia*, § 86; *Daktaras v. Lithuania*, § 36; *Moiseyev v. Russia*, § 184):

iv. Անկախության արտաքին տպավորությունը

88. Արտաքին տպավորությունը նույնպես կարող է նշանակություն ունենալ՝ պարզելու համար, թե արդյոք տվյալ դատարանը կարող է 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն «անկախ» համարվել: Կարևորն այն է, որ ժողովրդավարական հասարակությունում դատարանները պետք է վստահություն ներշնչեն հանրությանը, իսկ կոնկրետ գործով քրեական վարույթի դեպքում՝ նախևառաջ մեղադրյալին (*Şahiner v. Turkey*, § 44):

89. Որոշելու համար, թե արդյոք տվյալ դատարանի անկախությունն ու անաչառությունը կասկածի տակ առնելու որևէ ողջամիտ պատճառ կա, մեղադրյալի տեսակետը կարևոր է, բայց ոչ որոշիչ: Որոշիչն այն է, թե արդյոք նրա կասկածները կարող են օբյեկտիվորեն հիմնավորված համարվել (*Incal v. Turkey*, § 71): Անկախության հետ կապված կասկածներ չեն ծագում, երբ Դատարանը համարում է, որ քննվող գործի հանգամանքներից ելնելով՝ «օբյեկտիվ դիտորդը» տվյալ հարցով մտահոգությունների պատճառ չէր ունենա (*Clarke v. the United Kingdom* (dec.)):

90. Եթե դատարանի կազմում ընդգրկված են այնպիսի անձինք, ովքեր իրենց պարտականությունների և աշխատանքի կազմակերպման տեսանկյունից կողմերից մեկի նկատմամբ գտնվում են ստորադաս դիրքում, ապա մեղադրյալն այդ անձանց անկախության վերաբերյալ կարող է ունենալ ողջամիտ կասկածներ (*Şahiner v. Turkey*, § 45):

91. Դատարանը *Thiam v. France* գործով (§ 75-85) չհամարեց, որ Հանրապետության Նախագահի նկատմամբ (ով գործով անցնում էր որպես քաղաքացիական հայցվոր) կատարված իրավախախտման համար առաջադրված քրեական մեղադրանքը քննող դատարանի անկախության և անաչառության բացակայության վերաբերյալ գան-

գատաբերի մտահոգությունը հիմնավոր էր միայն այն պատճառով, որ Նախագահը մասնակցություն ուներ դատավորների նշանակմանը և առաջխաղացմանը: Դատարանը նշեց, որ դատավորների պաշտոնավարման անկախությունը երաշխավորված է Սահմանադրությամբ, ինչը նրանց պաշտպանում է անկախության նկատմամբ հնարավոր ոտնձգություններից: Ավելին, դատավորները ենթակա չէին Արդարադատության նախարարությանը և որևէ ճնշման կամ հրահանգների, ներառյալ՝ Նախագահի կողմից, չէին ենթարկվում իրենց դատական գործառույթներն իրականացնելիս: Ավելին, Դատարանը հաշվի առավ այն փաստը, որ դատավորների նշանակման և մասնագիտական առաջխաղացման, տեղափոխման և պաշտոնի բարձրացման վրա ազդող որոշումները կայացվում էին Իրավաբանական ծառայության ազգային հանձնաժողովի (*Conseil supérieur de la magistrature*) մասնակցությամբ, մրցակցային վարույթի կարգով: Դրանից զատ, դատավորների առաջադրումը հայեցողական գործողություն չէր և վերահսկվում էր Պետական խորհրդի կողմից: Դատարանը նշեց նաև, որ գանգատաբերը չէր ներկայացրել որևէ կոնկրետ ապացույց, որը կհաստատեր, որ նա օբյեկտիվ մտավախություն կարող էր ունենալ առ այն, որ իր գործով դատավորները գտնվում էին Նախագահի ազդեցության ներքո: Մասնավորապես, տվյալ գործը որևէ կապ չուներ Նախագահի քաղաքական գործառույթների հետ, և նա չէր հարուցել վարույթ և չէր ներկայացրել որևէ ապացույց, որով կհաստատվեր գանգատաբերի մեղավորությունը: Ներպետական դատարանները հավուր պատշաճի քննել էին գանգատաբերի բոլոր փաստարկները, և հետագայում կատարված սահմանադրական փոփոխություններով բացառվել էր Նախագահի մասնակցությունը դատավորների պաշտոնի նշանակման գործընթացին:

2. Անաչառ դատարանը

92. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով պահանջվում է, որ այն դատարանը, որի վրա տարածվում է դրա գործողությունը, լինի «անաչառ»: Անաչառություն՝ սովորաբար նշանակում է կանխակալության կամ

կողմնակալության բացակայություն, և դրա առկայությունը կամ հակառակը՝ բացակայությունը, կարող է ստուգվել տարբեր ձևերով (*Kyprianou v. Cyprus* [GC], § 118; *Micallef v. Malta* [GC], § 93):

a. Անաչառության գնահատման չափորոշիչները

93. Դատարանն առանձնացրել է հետևյալը.

- i. *սուբյեկտիվ մոտեցում*, այն է՝ ջանալ պարզել կոնկրետ գործով տվյալ դատավորի անձնական համոզմունքը կամ շահագրգռվածությունը,
- ii. *օբյեկտիվ մոտեցում*, այն է՝ պարզել, թե արդյոք նա բավարար երաշխիքներ է ի ցույց դրել՝ այս առումով որևէ ողջամիտ կասկած բացառելու համար (*Kyprianou v. Cyprus* [GC], § 118; *Piersack v. Belgium*, § 30; *Grieves v. the United Kingdom* [GC], § 69; *Morice v. France* [GC], § 73):

94. Այնուամենայնիվ, այդ երկու հասկացությունները հստակորեն տարբերակված չեն, քանի որ դատավորի վարքագիծը ոչ միայն կարող է արտաքին դիտորդի մոտ օբյեկտիվ կասկածներ առաջացնել նրա անաչառության վերաբերյալ (օբյեկտիվ գնահատում), այլև կարող է վկայել դատավորի անձնական համոզմունքի մասին (սուբյեկտիվ գնահատում): Հետևաբար, որոշելու համար, թե արդյոք տվյալ դեպքում հարկավոր է կիրառել այս կամ այն գնահատումը կամ երկուսը միասին, պետք է հաշվի առնել վիճարկվող վարքագծի հետ կապված կոնկրետ փաստերը (*Kyprianou v. Cyprus* [GC], §§ 119 և 121):

i. Սուբյեկտիվ մոտեցումը

95. Սուբյեկտիվ գնահատում կիրառելիս Դատարանը բազմիցս եկել է այն եզրահանգման, որ դատավորը համարվում է անձնապես անաչառ այնքան ժամանակ, քանի դեռ չկան հակառակն ապացուցող փաստեր (*Kyprianou v. Cyprus* [GC], § 119; *Hauschildt v. Denmark*, § 47):

96. Ինչ վերաբերում է պահանջվող ապացույցի տեսակին, ապա Դատարանը, օրինակ, փորձել է պարզել, թե արդյոք դատավորը ցուցա-

բերել է թշնամական վերաբերմունք կամ չարամիտ դիտավորություն, կամ անձնական դրդապատճառներով փորձել է այնպես անել, որ տվյալ գործը քննի հենց ինքը (*De Cubber v. Belgium*, § 25):

97. Թեպետ որոշ դեպքերում կարող է դժվար լինել այնպիսի ապացույց ձեռք բերելը, որը թույլ կտար հերքել դատավորի սուբյեկտիվ անաչառության կանխավարկածը, լրացուցիչ կարևոր երաշխիք է հանդիսանում օբյեկտիվ անաչառության պահանջը: Դատարանն անշուշտ ընդունել է սուբյեկտիվ կողմնակալության մասով 6-րդ հոդվածի խախտումն արձանագրելու դժվարությունը, և այդ պատճառով՝ դեպքերի ճնշող մեծամասնության պարագայում կենտրոնացել է օբյեկտիվ գնահատման վրա (*Kyprianou v. Cyprus* [GC], § 119; *Morice v. France* [GC], § 75):

ii. Օբյեկտիվ մոտեցումը

98. Ինչ վերաբերում է օբյեկտիվ գնահատմանը, ապա դատական կազմի կարգավիճակով հանդես եկող մարմնի օբյեկտիվ գնահատման պարագայում պետք է որոշել, թե արդյոք, անկախ այդ մարմնի որևէ անդամի անձնական վարքագծից, կան հավաստի փաստեր, որոնք կարող են այդ մարմնի անաչառության վերաբերյալ կասկածներ հարուցել (*Castillo Algar v. Spain*, § 45):

99. Երբ որոշվում է, թե արդյոք կոնկրետ մարմնի անաչառության բավարար չլինելու մտավախության համար որևէ հիմնավոր պատճառ կա, տվյալ մարմնի անաչառությունը վիճարկող անձի տեսակետը կարելի է բայց ոչ որոշիչ: Որոշիչն այն է, թե արդյոք նրա մտավախությունը կարող է համարվել օբյեկտիվորեն հիմնավորված (*Ferrantelli and Santangelo v. Italy*, § 58; *Padovani v. Italy*, § 27):

100. Օբյեկտիվ գնահատումը հիմնականում վերաբերում է դատավորի և վարույթին ներգրավված այլ անձանց միջև աստիճանակարգային կամ այլ կապերին, որոնք կարող են օբյեկտիվորեն հիմնավորել դատարանի անաչառության հետ կապված մտավախությունները, և հետևաբար չեն համապատասխանում Կոնվենցիայի չափորոշիչներին՝ օբյեկտիվ գնահատման տեսանկյունից (*Micallef v. Malta* [GC], § 97): Հետևաբար, յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում պետք է որոշել՝ արդյոք

այդ կապերի բնույթը և սերտության աստիճանը վկայում են այն մասին, որ դատարանն անաչառ չէ (*Pullar v. the United Kingdom*, § 38):

101. Այս առումով՝ նույնիսկ արտաքին տպավորությունը կարող է որոշակի նշանակություն ունենալ: Կարևոր է, որ ժողովրդավարական հասարակությունում դատարանները վստահություն ներշնչեն հանրությանը, այդ թվում՝ մեղադրյալին: Այսպիսով, ցանկացած դատավոր, ում անաչառության մասով գոյություն ունի մտահոգվելու հիմնավոր պատճառ, պետք է գործից ինքնաբացարկ հայտնի (*Castillo Algar v. Spain*, § 45; *Morice v. France* [GC], § 78, *Škrlj v. Croatia*, § 43):

102. Ուշադրություն պետք է դարձվի նաև ներքին կառուցվածքային հարցերին (*Piersack v. Belgium*, § 30 (d)): Անաչառության ապահովման ներպետական ընթացակարգերի, մասնավորապես՝ դատավորներին գործի քննությունից հեռացնելը կարգավորող նորմերի գոյությունն էական նշանակություն ունի: Այդ նորմերը վկայում են այն մասին, որ ազգային օրենսդիրը հատուկ ուշադրություն է դարձնում տվյալ դատավորի կամ դատարանի անաչառության հետ կապված հիմնավոր բոլոր կասկածները վերացնելուն, և այդ կասկածների պատճառները վերացնելու միջոցով փորձում է անաչառություն ապահովել: Փաստացի կողմնակալության բացակայությունն ապահովելուց զատ՝ այդ նորմերն ուղղված են կողմնակալության ցանկացած արտաքին տպավորությունը վերացնելուն, և այդպիսով նպաստում են, որ ժողովրդավարական հասարակությունում դատարանները վստահություն ներշնչեն հանրությանը (տես *Micallef v. Malta* [GC], § 99; *Mežnarić v. Croatia*, § 27; *Harabin v. Slovakia*, § 132):

103. Դատարանը հաշվի կառնի այդ կանոնները «դատարանի» անաչառության և, մասնավորապես, գանգատաբերի մտավախություններն օբյեկտիվորեն հիմնավորված լինելու վերաբերյալ իր սեփական գնահատումը կատարելիս (*Pfeifer and Plankl v. Austria*, § 6; *Oberschlick v. Austria (no. 1)*, § 50; *Pescador Valero v. Spain*, §§ 24-29): Ուստի, գանգատաբերներից ակնկալվում է, որ նրանք կփորձեն օգտագործել վերաբերելի ներպետական օրենսդրությամբ սահմանված այդ նորմերը (*Zahirović v. Croatia*, §§ 31-37):

104. Ինչ վերաբերում է կողմնակալության հիմքով հայտնված բացարկների մասին որոշում կայացնելու ընթացակարգին, Դատարանը, մասնավորապես, վճռեց, որ դատավորների մասնակցությունն իրենց գործընկերներից մեկին հայտված բացարկի մասին որոշում կայացնելուն կարող է ազդել այն դատավորներից յուրաքանչյուրի անաչառության վրա, ում բացարկ է հայտվել, եթե նրանց նույնաբովանդակ բացարկ հայտնված լինի: Այնուհանդերձ, Դատարանը համարել է, որ այդպիսի ընթացակարգը չի ազդել դատավորների անաչառության վրա տվյալ գործի կոնկրետ հանգամանքներում, որում գանգատաբերի հայտնած բացարկները հիմնված էին ընդհանուր և վերացական՝ գրեթե նույնաբովանդակ հիմքերի վրա՝ հղում չանելով այն կոնկրետ և էական փաստերին, որոնք կարող էին բացահայտել նրա դեմ ուղղված անձնական թշնամանքը կամ չարակամությունը: Դատարանն այդ համատեքստում նշեց, որ բացարկների մասին որոշումների կայացումից բոլոր այն դատավորներին հեռացնելը, ում բացարկ էր հայտնվել, պարալիզացրած կլիներ ողջ դատական համակարգը (*A.K. v. Liechtenstein*, § 68):

105. Մյուս կողմից, եթե ազգային դատարանները չեն քննել ոչ բավարար անաչառության վերաբերյալ բողոքը, որն անմիջապես չի թվացել ակնհայտորեն հիմնազուրկ, ապա կարող է արձանագրվել Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի խախտում՝ հաշվի առնելով այն վստահության կարևորությունը, որը դատարանները պետք է ներշնչեն իրենց իրավազրոյության ներքո գտնվող անձանց (*Remli v. France*, § 48):

106. Ավելին, հնարավոր է, որ ավելի բարձր կամ ամենաբարձր ատյանի դատարանը որոշ հանգամանքներում շտկի առաջին ատյանում վարույթի թերացումները: Այնուամենայնիվ, երբ ավելի բարձր ատյանի դատարանը հրաժարվում է բեկանել ոչ անաչառ ավելի ցածր ատյանի որոշումը և անփոփոխ է թողնում մեղադրական դատավճիռը և նշանակված պատիժը, ապա չի կարելի համարել, որ այն շտկել է առկա թերացումը (*Kyprianou v. Cyprus* [GC], § 134; *De Cubber v. Belgium*, § 33; *Findlay v. the United Kingdom*, §§ 78-79):

107. Եվ վերջապես, Դատարանը համարում է, որ երբ դատարանի անաչառության հարցը ծագում է վարույթին դատավորի մասնակցու-

թյան առնչությամբ, ապա այն փաստը, որ նա եղել է դատական ընդլայնված կազմի մեջ, ինքնին վճռորոշ չէ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի ներքո օբյեկտիվ անաչառության խնդիր արձանագրելու համար: Հաշվի առնելով խորհրդակցության գաղտնիությունը՝ կայացվող որոշման վրա դատավորի փաստացի ազդեցությունը թերևս հնարավոր չի լինի պարզել, և դատարանի անաչառությունը ենթակա կլինի լուրջ կասկածի (*Morice v. France* [GC], § 89; *Otegi Mondragon v. Spain*, § 67):

b. Իրավիճակներ, որոնցում կարող է առաջ գալ դատարանի ոչ բավարար անաչառության հարցը

108. Դատարանի անաչառ չլինելու խնդիրը ծագում է երկու հնարավոր իրավիճակներում (*Kyprianou v. Cyprus* [GC], § 121).

- i. առաջինը կրում է *գործառությանին բնույթ* և վերաբերում է, օրինակ, դատական գործընթացի շրջանակում միևնույն անձի կողմից տարբեր գործառույթների իրականացմանը կամ վարույթին ներգրավված այլ անձի հետ աստիճանակարգային կամ այլ կապերին,
- ii. երկրորդն *անձնական բնույթի* է և բխում է տվյալ գործի շրջանակում *դատավորի վարքագծից*:

109. Ավելին, կարող են տեղի ունենալ ամբողջ դատարանի անաչառության համակարգային բացակայության դեպքեր: Այդպես էր *Boyan Gospodinov v. Bulgaria* (§§ 54-60) գործի շրջանակում, երբ քրեական վարույթի շրջանակում գանգատաբերի գործը քննող քրեական դատարանը միևնույն ժամանակ գանգատաբերի հարուցած՝ վնասի փոխհատուցման քաղաքացիական վարույթում հանդես էր գալիս որպես պատասխանող:

i. Գործառությանին բնույթի իրավիճակները

α Դատական տարբեր գործառույթներ կատարելը

110. Լոկ այն փաստը, որ քրեական դատարանը մինչդատական վարույթի ընթացքում կայացրել է գործի վերաբերյալ որոշումներ՝ ներառյալ նախնական կալանքի մասին որոշումները, չի կարող ինքնին համարվել

անաչառության բացակայության հետ կապված մտավախությունների ապացույց. էականն այդ որոշումների շրջանակը և բնույթն են (*Fey v. Austria*, § 30; *Sainte-Marie v. France*, § 32; *Nortier v. the Netherlands*, § 33): Երբ նախնական կալանքի ժամկետը երկարաձգելու մասին որոշումները մեղավորության հարցով պահանջել են «հստակության շատ բարձր աստիճան», Դատարանը եկել է այն եզրահանգման, որ տվյալ դատարանների անաչառությունը կարող էր կասկածի տեղիք տալ, և այդ կապակցությամբ գանգատաբերի մտավախությունները կարող էին համարվել օբյեկտիվորեն հիմնավորված (*Hauschildt v. Denmark*, §§ 49-52): Յուրաքանչյուր դեպքում էական հարցն այն է, թե գանգատաբերին կալանավորելու մասին որոշում կայացնելիս դատավորն ինչ չափով է գնահատել գործի հանգամանքները և գանգատաբերի մեղավորությունը (*Jasiński v. Poland*, §§ 54-58, որով Դատարանը չարձանագրեց Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի խախտում, և *Romenskiy v. Russia*, §§ 28-30, որով Դատարանն արձանագրեց Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի խախտում):

111. Երբ վարույթին դատավորի նախկին մասնակցության առնչությամբ ծագում է կողմնակալության խնդիր, միևնույն վարույթին նախկին մասնակցությունից մոտ երկու տարի անցնելն ինքնին բավարար երաշխիք չէ ընդդեմ այդ կողմնակալության (*Dāvidsons and Savins v. Latvia*, § 57):

112. Այն փաստը, որ դատավորը նախկինում եղել է դատախազության աշխատակից, պատճառ չէ նրա անաչառության հետ կապված մտավախություններ ունենալու համար (*Paunović v. Serbia**, §§ 38-43): Այնուամենայնիվ, եթե անձը, ով նման կառույցում զբաղեցրել է պաշտոն, որի բնույթից ելնելով նա կարող էր զբաղվել տվյալ հարցով իր պարտականությունների կատարման ընթացքում, հետագայում մասնակցում է նույն գործի քննությանը որպես դատավոր, ապա հանրությունը կարող է մտավախություն ունենալ, որ տվյալ անձը չի ապահովում անաչառության բավարար երաշխիք (*Piersack v. Belgium*, § 30 (b) և (d)):

113. Երբ միևնույն անձը նույն գործով իրականացրել էր նախնական քննության հարցերով դատավորի, իսկ դրանից հետո նաև՝ գործը

քննող դատավորի գործառույթներ, Դատարանը հանգեց այն եզրակացության, որ գործը քննող դատարանի անաչառությունը կարող էր գանգատաբերի մոտ կասկածի տեղիք տալ (*De Cubber v. Belgium*, §§ 27-30):

114. Այնուամենայնիվ, երբ գործը քննող դատավորի մասնակցությունը նախաքննությանն ունեցել է ժամանակային սահմանափակում, ներառել է ընդամենը երկու վկաներին հարցեր տալը, չի ներառել ապացույցների գնահատում, և նրանից չի պահանջվել եզրակացություններ անել, Դատարանը համարել է, որ ազգային իրավասու դատարանի անաչառության հետ կապված գանգատաբերի մտավախությունը չի կարող համարվել օբյեկտիվորեն հիմնավորված (*Bulut v. Austria*, §§ 33-34): Ուստի, յուրաքանչյուր գործի հանգամանքներն անհրաժեշտ է ցանկացած պարագայում առանձին գնահատել պարզելու համար, թե ինչպիսի առնչություն է նախնական քննության հարցերով դատավորն ունեցել գործին (*Borg v. Malta*, § 89):

115. Քրեական գործի դատական քննության ընթացքում դատախազի բացակայությունը, որի պատճառով դատավորը կարող է հայտնվել մեղադրողի վիճակում, տալով հարցեր և ներկայացնելով ապացույցներ ընդդեմ գանգատաբերի, անաչառության մեկ այլ հարց է առաջ բերում: Այս կապակցությամբ Դատարանը բացատրել է, որ վարույթի հիմնական երաշխավորը դատավորն է, և որ մեղադրանքի փաստարկները ներկայացնելը և քրեական մեղադրանքը հիմնավորելը, որպես կանոն, պետական համապատասխան մարմնի գործառույթն է՝ մյուս կողմերի հետ մրցակցային դատավարությունը երաշխավորելու նպատակով: Ուստի, վարույթում այս երկու դերերը շփոթելը կարող է Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով երաշխավորված անաչառության սկզբունքի խախտման հանգեցնել (*Karelin v. Russia*, §§ 51-85):

116. Նմանապես, Դատարանն անաչառության սկզբունքի պահպանման հարցը քննել է դատարանի նկատմամբ գանգատաբերի ենթադրյալ անհարգալից վերաբերմունքի հետ կապված մի շարք գործերով, որոնցում միևնույն դատավորն է հետագայում որոշում կայացրել քրեական հետապնդում իրականացնելու մասին, քննել է գանգատաբերի վարքագծին առնչվող խնդիրները, պարզել է նրա մեղավորությունը և

պատիժ է նշանակել նրա նկատմամբ: Դատարանն ընդգծել է, որ նման իրավիճակում հայցվորի, վկայի, դատախազի և դատավորի դերերը խառնելը կարող էր ակնհայտորեն օբյեկտիվորեն հիմնավորված մտավախություններ առաջացնել՝ կապված վաղուց ամրապնդված այն սկզբունքին վարույթի համապատասխանության հետ, որ ոչ ոք չպետք է իր գործով դատավոր լինի, և հետևապես՝ գործը քննող դատական կազմը պետք է անաչառ լինի (*Kyprianou v. Cyprus* [GC], § 126-128; *Słomka v. Poland*, §§ 44-51; *Deli v. the Republic of Moldova**, § 43):

117. Դատավորի անաչառության բացակայության հարց չի առաջանում այն դեպքում, երբ դատավորը նախկինում կայացրել է բացառապես ձևական և ընթացակարգային որոշումներ վարույթի այլ փուլերում: Անաչառության հետ կապված խնդիրներ, սակայն, կարող են ծագել, եթե վարույթի այլ փուլերում դատավորն արդեն իսկ կարծիք է հայտնել մեղադրյալի մեղավորության մասին (*Gómez de Liaño y Botella v. Spain*, §§ 67-72):

118. Լոկ այն փաստը, որ դատավորն արդեն իսկ որոշումներ է կայացրել նույնանման, բայց միմյանց հետ չկապված քրեական մեղադրանքների վերաբերյալ, կամ այն, որ նա արդեն մասնակցել է նույն գործով այլ մեղադրյալի գործի քննությանը մեկ այլ քրեական վարույթի շրջանակում, ինքնին բավարար չէ՝ այդ դատավորի անաչառությունն ապագա գործի քննության ժամանակ կասկածի տակ դնելու համար (*Kriegisch v. Germany* (dec.); *Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*, § 544): Այլ հարց է, սակայն, երբ ավելի վաղ կայացված դատավճիռները պարունակում են եզրահանգումներ, որոնք փաստացի նախադատում են մեղադրյալի մեղավորության հարցն այդ ապագա վարույթներում (*Poppe v. the Netherlands*, § 26; *Schwarzenberger v. Germany*, § 42; *Ferrantelli and Santangelo v. Italy*, § 59): Նմանապես, երբ դատարանում նախագահող դատավորը նախկինում կողմնակալ է ճանաչվել գանգատաբերի նկատմամբ մեկ այլ՝ համանման մեղադրանքի առնչվող քրեական վարույթի շրջանակում, ապա գանգատաբերի և նրա գործով անցնող այլ մեղադրյալի նկատմամբ կարող է առաջ գալ անաչառ չլինելու օբյեկտիվ և հիմնավորված մտավախություն (*Otegi Mondragon v. Spain*, §§ 58-69):

119. Անաչառությունը պահպանելու պարտավորությունը չի կարող մեկնաբանվել այնպես, որ պարտավորություններ առաջացնի այն վերադաս դատարանի համար, որը բեկանում է վարչական կամ դատական որոշումները և գործը վերադարձնում այլ իրավասու մարմնի կամ միևնույն մարմնի մեկ այլ կազմի (*Marguš v. Croatia* [GC], §§ 85-89); *Thomann v. Switzerland*, § 33; *Stow and Gai v. Portugal* (dec.)): Այնուամենայնիվ, եթե այդ պարտավորությունը սահմանված է վերաբերելի ներպետական օրենսդրությամբ, ապա առաջ է գալիս այն հարցը, թե արդյոք դատարանը ստեղծվել է օրենքի համաձայն (*Lavents v. Latvia*, § 115):

120. Այն փաստը, որ գանգատաբերին դատել է դատավոր, ով ինքն է գործով սեփական անաչառության հետ կապված կասկածներ առաջ քաշել, կարող է խնդիր ստեղծել արդար դատաքննության արտաքին տպավորության առումով (*Rudnichenko v. Ukraine*, § 118): Դա, սակայն, բավարար չէ, որպեսզի Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի խախտում արձանագրվի: Ցանկացած դեպքում դատավորի անաչառության կապակցությամբ գանգատաբերի կասկածները պետք է օբյեկտիվորեն հիմնավորված լինեն (*Dragojević v. Croatia*, §§ 116-123):

β Աստիճանակարգային կամ այլ կապերը վարույթի այլ մասնակցի հետ

• Աստիճանակարգային կապերը

121. Զինվորականներին առաջադրված քրեական մեղադրանքի հիմնավորվածության պարզումը զինվորական տրիբունալի կողմից սկզբունքորեն հակասության մեջ չէ 6-րդ հոդվածի դրույթների հետ (*Cooper v. the United Kingdom* [GC], § 110): Այնուամենայնիվ, եթե զինվորական դատարանի բոլոր անդամներն ունեցել են ավելի ցածր կոչում, քան դատական նիստը գումարող զինվորականը, և գտնվել են վերջինիս ենթակայության ներքո, ապա գանգատաբերի՝ տվյալ տրիբունալի անկախության և անաչառության հետ կապված կասկածները կարող էին օբյեկտիվորեն հիմնավորված լինել (*Findlay v. the United Kingdom*, § 76):

Miller and Others v. the United Kingdom, §§ 30-31): Նմանապես, երբ զինվորական դատարանի կազմում կա բանակի զինծառայող, ում նկատմամբ կիրառելի է զինվորական կարգապահությունը, և ով նշանակվում է իր աստիճանակարգային վերադասի կողմից և չի օգտվում միևնույն սահմանադրական երաշխիքներից, ինչ՝ դատավորները, ապա նման դատարանը չի կարող համարվել անկախ և անաչառ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի իմաստով (*Gürkan v. Turkey*, §§ 13-20):

122. Քաղաքացիական անձի դատն այնպիսի դատարանի կողմից, որը մասամբ կազմված է զինված ուժերի ծառայողներից, կարող է առաջացնել ողջամիտ մտավախություն առ այն, որ դատարանը կարող է անհարկի կողմնակալ ազդեցության ենթարկվել (*Incal v. Turkey*, § 72; *Ibrahim Ülger v. Turkey*, § 26): Նույնիսկ երբ զինվորական դատավորը քաղաքացիական անձի դեմ հարուցված գործով վարույթում մասնակցել է միայն նախնական կամ միջանկյալ որոշում կայացնելուն, որը շարունակում է ուժի մեջ մնալ, ողջ վարույթը զրկվում է անկախ և անաչառ դատարանի կողմից իրականացված լինելու արտաքին տպավորություն թողնող վարույթի հատկանիշից (*Öcalan v. Turkey* [GC], § 115):

123. Այն իրավիճակները, որոնցում զինվորական դատարանն իրավասու է դատել քաղաքացիական անձին զինված ուժերի դեմ կատարված գործողությունների համար, կարող են ողջամիտ կասկածներ հարուցել այդ դատարանի օբյեկտիվ անաչառության կապակցությամբ: Այն դատական համակարգը, որում զինվորական դատարանն իրավասու է դատել զինված ուժերում չծառայող անձի, հեշտությամբ կարող է համարվել այնպիսի համակարգ, որտեղ գրեթե չի պահպանվում դատարանի և քրեական վարույթի մասնակիցների միջև անհրաժեշտ հեռացվածությունը, նույնիսկ եթե առկա են այդ դատարանի անկախությունն ապահովող բավարար երաշխիքներ (*Ergin v. Turkey* (no. 6), § 49):

124. Զինվորական դատարաններում քաղաքացիական անձանց առաջադրված քրեական մեղադրանքի հիմնավորվածությունը պարզելը միայն բացառիկ հանգամանքներում կարող է համարվել 6-րդ հոդվածին համապատասխանող (*Martin v. the United Kingdom*, § 44, տե՛ս նաև *Mustafa v. Bulgaria*^{*}, §§ 28-37):

- *Այլ կապերը*

125. Գործը քննող դատարանը նախագահող դատավորի անաչառության հետ կապված կասկածները ճանաչվել են օբյեկտիվորեն հիմնավորված, երբ պարզվել է, որ դատավորի ամուսինը գլխավորել է գանգատաբերների գործով զբաղվող քննիչների թիմը (*Dorozhko and Pozharskiy v. Estonia*, §§ 56-58):

126. Տարբեր ատյաններում գործով որոշումներ կայացնող դատավորների միջև ընտանեկան կապերի գոյությունը կարող է անաչառության պակասի հետ կապված կասկածների տեղիք տալ: Այնուամենայնիվ, *Pastörs v. Germany** գործի շրջանակում (§§ 58-70), երբ գանգատաբերի գործն առաջին և երրորդ ատյաններում քննած երկու դատավորներն ամուսիններ էին, Դատարանը չարձանագրեց Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի խախտում, քանի որ կողմնակալության մասին գանգատաբերի բողոքը հետագայում ստուգման էր ներկայացվել բավարար իրավասությամբ օժտված դատական մարմնի, որը ապահովում էր Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով նախատեսված երաշխիքները: Դատարանը նշեց նաև, որ գանգատաբերը չէր բերել որևէ կոնկրետ փաստարկ, թե ինչու պետք է մեկ այլ արհեստավարժ դատավորի հետ ամուսնացած արհեստավարժ դատավորը կողմնակալ լինի մեկ այլ ատյանում նույն գործով որոշում կայացնելիս, հատկապես, որ հաջորդ ատյանում գործի քննությունը չէր ներառում դատավորի ամուսնու կայացրած որոշման ուղղակի վերանայում:

127. Բացի այդ, ընտանեկան կապերը վարույթի կողմերից մեկի հետ կարող են կասկածներ հարուցել դատավորի անաչառության կապակցությամբ: Դատարանը վճռել է, որ նման կասկածները պետք է, այնուամենայնիվ, օբյեկտիվորեն հիմնավորված լինեն: Դրանց օբյեկտիվորեն հիմնավորված լինելը հիմնականում կախված է կոնկրետ գործի հանգամանքներից, և այդ առումով հաշվի են առնվում մի շարք հանգամանքներ՝ ներառյալ, մասնավորապես, թե արդյոք դատավորի ազգականը մասնակցել է տվյալ գործին, ընկերությունում դատավորի ազգականի զբաղեցրած պաշտոնը, ընկերության մեծությունը, ընկերության ներքին կազմակերպական կառուցվածքը, գործի ֆինանսական նշանակություն-

նը փաստաբանական ընկերության համար և ազգականի համար հնարավոր ֆինանսական շահերը կամ հնարավոր այլ օգուտները (և դրանց մասշտաբը) (*Nicholas v. Cyprus*, § 62, որը վերաբերում էր 6-րդ հոդվածի քաղաքացիաիրավական հայեցակետին): Երբ իրավական համակարգը փոքր է, և ընտանեկան կապերի խնդիր հաճախ կարող է ծագել, այդ իրավիճակը պետք է բացահայտել վարույթի ամենասկզբում, ապա գնահատել իրավիճակը, հաշվի առնելով տարաբնույթ գործոններ, պարզելու համար, թե արդյոք կոնկրետ գործով իսկապես անհրաժեշտ է բացարկ հայտնել (նույն տեղում, § 64):

128. Այն փաստը, որ տրիբունալի անդամն անձամբ ծանոթ է գործով վկաներից մեկի հետ, անհրաժեշտաբար չի նշանակում, որ այդ դատավորը կանխակալ մոտեցում է ցուցաբերելու այդ անձի ցուցմունքների օգտին: Յուրաքանչյուր առանձին դեպքում պետք է որոշել, թե արդյոք տվյալ ծանոթությունն այն բնույթի և սերտության աստիճանի է, որ կասկածներ առաջացնի կապված տրիբունալի անաչառության հետ (*Pullar v. the United Kingdom*, § 38, որը կապված էր երդվյալ ատենակալների կազմում մեղադրանքի կողմի երկու հիմնական վկաներից մեկի աշխատողի ներգրավվածության հետ; *Hanif and Khan v. the United Kingdom*, § 141, որով երդվյալ ատենակալներից մեկը ոստիկան էր, հակադրության համար, տես *Peter Armstrong v. the United Kingdom*, §§ 39-45):

129. Գանգատարերի դեմ ընթացող քրեական վարույթը մի դատարանում, որտեղ տուժողի մայրը դատավոր էր աշխատում, համարվեց 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով սահմանված անաչառության պահանջի խախտում (*Mitrov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, §§ 49-56):

ii. Անձնական բնույթի իրավիճակները

130. Անաչառ դատավորների համբավը պահպանելու համար դատական մարմինները պետք է չափազանց շրջահայաց լինեն իրենց հանձնարարված գործերը քննելիս: Այդ շրջահայացությունը ենթադրում է, որ նրանք չպետք է օգտագործեն մամուլը, նույնիսկ եթե նրանց դրդում են դրան: Այդ պարտավորությունը բխում է արդարադատության բարձր

պահանջներից և դատական պաշտոնյայի բարձր կարգավիճակից (*Lavents v. Latvia*, § 118; *Buscemi v. Italy*, § 67):

131. Ուստի, երբ դատարանի նախագահը հրապարակայնորեն օգտագործել է արտահայտություններ, որոնք թույլ են տվել ենթադրել, որ նա արդեն ոչ բարենպաստ կարծիք է կազմել գանգատաբերի գործի վերաբերյալ՝ նախքան դրա վերաբերյալ դատական նիստն անցկացնող դատարանը նախագահելը, ապա նրա այդ պնդումներն օբյեկտիվորեն հիմնավորել են մեղադրյալի մտավախությունները կապված դատավորի անաչառության հետ (նույն տեղում, § 68; տես նաև *Lavents v. Latvia*, § 119, որով դատավորը հրապարակավ քննադատել էր պաշտպանության կողմին և հրապարակավ զարմանք էր հայտնել մեղադրյալի կողմից մեղքը չընդունելու փաստի կապակցությամբ):

132. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի խախտում չէր արձանագրվել՝ կապված ազգային իրավաբանական ծառայության մի շարք անդամների կողմից մամուլի համար և Դատավորների ու դատախազների ազգային ասոցիացիայի կողմից հրատարակվող թերթի համար արված այն հայտարարությունների հետ, որոնցում նրանք քննադատել էին այն քաղաքական միջավայրը, որում տեղի էր ունեցել դատական քննությունը, ինչպես նաև Կառավարության առաջարկած օրենսդրական բարեփոխումները և պաշտպանության կողմի ընտրած ռազմավարությունը, սակայն ոչինչ չէին ասել գանգատաբերի մեղավորության մասին: Ավելին, գանգատաբերի գործը քննող դատարանը կազմված էր եղել բացառապես մասնագետ դատավորներից, ում փորձը և պատրաստվածությունը թույլ էին տվել նրանց խուսափել արտաքին ազդեցություններից (*Previti v. Italy* (dec.), § 253): Դատարանն անաչառության խախտում չէր արձանագրել նաև այն գործով, որում երդվյալ ատենակալը գործի վերաբերյալ մեկնաբանություններ էր արել պատժի նշանակումից հետո թերթին տված հարցազրույցում (*Bodet v. Belgium* (dec.), §§ 24-38; *Haarde v. Iceland*, § 105): Ի հակադրություն, *Kristiansen v. Norway* (§§ 56-61) գործով երդվյալ ատենակալների կազմում այն ատենակալի ներկայությունը, ով ճանաչում էր տուժողին և նրա կերպարի մասին մեկնաբանություններ էր արել այնպիսի հանգամանքներում, որոնք կարող

էին ընկալվել որպէս մեկնաբանություններ տուժողի տված բանավոր ցուցմունքի վերաբերյալ կամ արձագանք այդ ցուցմունքին, հանգեցրեց 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով նախատեսված անաշառության սկզբունքի խախտման:

133. Վճռաբեկ դատարանում կոնկրետ գործը քննող դատական կազմի մեջ մտնող դատավորի կողմից հրապարակավ գանգատաբերի դեմ քրեական գործը հարուցած դատավորին իր օժանդակությունը հայտնելը, հանգեցրեց Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի խախտման (*Morice v. France* [GC], §§ 79-92):

134. Նախկինում քաղաքական կուսակցությանն անդամակցած լինելու փաստը բավարար չէ, որպեսզի կասկած հարուցի դատավորի անաշառության վերաբերյալ, հատկապէս երբ որևէ փաստ չի վկայում այն մասին, որ քաղաքական կուսակցությանը դատավորի անդամակցությունը որևէ կապ կամ առնչություն է ունեցել տվյալ գործի էությանը (*Otegi Mondragon and Others v. Spain* (dec.), §§ 25-29):

Վ. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ. ԴԱՏԱՎԱՐԱԿԱՆ ՊԱՀԱՆՋՆԵՐԸ

A. Արդարությունը

Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը

«1. Յուրաքանչյուր ոք, ... նրան ներկայացված ցանկացած քրեական մեղադրանքի առնչությամբ, ունի ... դատարանի կողմից ... արդար դատաքննության իրավունք...»

HUDOC-ի բանալի բառերը

Fair hearing (6-1): Adversarial trial (6-1); Equality of arms (6-1); Legal aid (6-1)

1. Արդյունավետ մասնակցությունը վարույթին

135. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածը, ընթերցված որպես մեկ ամբողջություն, երաշխավորում է քրեական դատաքննությանն արդյունավետորեն մասնակցելու՝ մեղադրյալի իրավունքը (*Murtazaliyeva v. Russia* [GC], § 91): Դա ընդհանուր առմամբ ներառում է, ի թիվս այլ իրավունքների, ոչ միայն ներկա լինելու, այլ նաև՝ վարույթը լսելու և վարույթի ընթացքին հետևելու իրավունքները: Այդ իրավունքներն անուղղակիորեն բխում են «մրցակցային դատավարություն» հասկացությունից և կարող են բխեցվել նաև Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «գ», «դ» և «ե» ենթակետերում ամրագրված երաշխիքներից (*Stanford v. the United Kingdom*, § 26): Հետևապես, դատական նիստերի դահլիճում ձայնի ոչ բավարար լսելիությունը և լսելու ոժվարությունները կարող են խնդիր առաջացնել 6-րդ հոդվածի ներքո (§ 29):

136. Դատարանը վճռել է նաև, որ մեղադրյալի արդյունավետ մասնակցությունն իր քրեական գործի դատաքննությանը պետք է հավասարապես ներառի նաև պաշտպանությունն ավելի լավ կազմակերպելու համար գրառումներ կատարելու իրավունքը (*Pullicino v. Malta* (dec.); *Moiseyev v. Russia*, § 214): Դա այդպես է՝ անկախ պաշտպան ունենալու հանգամանքից: Մեղադրյալի շահերի լավագույն պաշտպանությունը

նը կազմակերպելու համար էական է, որպեսզի նա օգնի պաշտպանին՝ պատրաստվելու համար գործը վարելուն, նախքան մեղադրյալին կիրավորեն ցուցմունք տալու: Ջրույցը պաշտպանի և վստահորդի միջև չպետք է խաթարվի՝ վստահորդին զրկելով այն նյութերից, որոնցում անձը կշարադրի իր տեսակետները մեղադրողի ներկայացրած ապացույցների ուժեղ կամ թույլ կողմերի վերաբերյալ: Այնուամենայնիվ, Դատարանն ընդգծել է, որ պաշտպանության կողմի վկաներին հարցեր տալու կամ հակառակ կողմի վկաներին խաչաձև հարցեր տալու ընթացքում մեղադրյալի կողմից գրառումների օգտագործման հարցում կարևորվում են տարբեր հանգամանքներ: Մեղադրյալի արժանահավատությունը կարելի է լավագույնս ստուգել՝ ելնելով նրանից, թե ինչպես է մեղադրյալն արձագանքում հարցերին, որոնք կուղղվեն նրան ցուցմունք տալու ընթացքում: Ուստի, ներպետական դատարանն իրավունք ունի մեղադրյալին արգելել դեպքերի վերաբերյալ արված գրառումներն ընթերցելը կամ այլ գրառումներն այնպես ընթերցելը, որը կթողնի ցուցմունքը նախապես պարապած լինելու տպավորություն (*Pullicino v. Malta* (dec.)):

137. Վարույթին արդյունավետ մասնակցության չապահովման խնդիր կարող է ծագել նաև այն դեպքում, երբ ներպետական իրավասու մարմինները հաշվի չեն առնում անչափահաս ամբաստանյալների առանձնահատուկ կարիքները դատաքննության ժամանակ: Դատարանը վճռել է, որ քրեական վարույթը պետք է այնպես կազմակերպել, որպեսզի հարգվի երեխայի «լավագույն շահերի ապահովման» սկզբունքը: Խիստ կարևոր է հանցագործության մեջ մեղադրվող երեխայի հետ առնչվելիս լիովին հաշվի առնել նրա տարիքը, հասունության աստիճանը և մտավոր և հուզական ունակությունները, ինչպես նաև քայլեր ձեռնարկել օգնելու համար, որպեսզի նա հասկանա վարույթը և մասնակցի վարույթին (*V. v. the United Kingdom* [GC], §§ 85-86): Իր քրեական գործի դատաքննությանն արդյունավետորեն մասնակցելու անչափահասի իրավունքի ապահովման համար կարևոր է նաև, որպեսզի իշխանությունները նրա հետ աշխատելիս քրեական գործով քննությանը նրա մասնակցության առաջին իսկ փուլից, մասնավորապես՝ ոստիկանության կողմից հարցաքննվելու ընթացքում, հավուր պատշաճի հաշվի

առնեն նրա խոցելիությունը և ունակությունները: Իշխանությունները պարտավոր են հնարավորինս նվազեցնել երեխայի մոտ ահաբեկվածության և արգելակման զգացումը՝ այնպես անելով, որ նա ընդհանուր առմամբ հասկանա քննության բնույթը և կարևորությունը, այդ թվում՝ հնարավոր պատժի նշանակությունը և պաշտպանության իր իրավունքները, մասնավորապես՝ լուրջություն պահպանելու իրավունքը (*Blokhin v. Russia* [GC], 195):

138. Դատական նիստերի դահլիճից դուրս չգալու պահանջը նույնպես կարող է ազդել դատաքննության արդարության վրա՝ սահմանափակելով վարույթին արդյունավետորեն մասնակցելու՝ մեղադրյալի իրավունքը (*Svinarenko and Slyadnev v. Russia* [GC], § 134): Դատական վարույթի ընթացքում մեղադրյալին գերբնակեցված ապակեպատ խցիկում պահելը՝ որպես Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի խախտում առաջացնող նվաստացնող վերաբերմունք, դժվար է համատեղելի համարել «արդար դատաքննություն» հասկացության հետ՝ հաշվի առնելով, թե որքան կարևոր են «զենքերի հավասարությունը», անմեղության կանխավարկածը և այն վստահությունը, որը ժողովրդավարական հասարակությունում դատարանները պետք է ներշնչեն հանրությանը, և որ ամենակարևորն է՝ մեղադրյալին (*Yaroslav Belousov v. Russia*, § 147):

139. Այնուհանդերձ, քրեական դատարանում, հատկապես ծավալուն կամ զգայուն քրեական գործի պարագայում, անվտանգության նկատառումներից ելնելով, նիստը կարող է անցկացվել հատուկ միջոցերի, այդ թվում՝ ապակեպատ խցիկի օգտագործմամբ: Այնուամենայնիվ, ելնելով պաշտպանության իրավունքների կարևորությունից, վարույթին ամբաստանյալի մասնակցությունը կամ պաշտպանների հետ նրա կապը սահմանափակող ցանկացած միջոց պետք է կիրառվի միայն այնչափ, որչափ դա անհրաժեշտ է, ընդ որում՝ այն պետք է համաչափ լինի կոնկրետ գործով առկա ռիսկերին (նույն տեղում, § 150): *Yaroslav Belousov v. Russia* (§§ 151-154) գործով Դատարանը 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի խախտում համարեց այն հանգամանքը, որ գանգատաբերն ապակե խցիկում պահվելու պատճառով չէր կարողացել դատաքննության ընթացքում առանձնագրույց ունենալ իր պաշտպանի հետ, իսկ գործը

քննող դատարանը չէր արձանագրել դատական նիստերի դահլիճում կիրառված այդ միջոցների ազդեցությունը գանգատաբերի պաշտպանության իրավունքների վրա:

2. «Զենքերի հավասարությունը» և մրցակցային դատավարությունը

140. «Զենքերի հավասարությունն» արդար դատաքննության անբաժանելի մասն է: «Զենքերի հավասարության» սկզբունքի ներքո պահանջվում է յուրաքանչյուր կողմին ողջամիտ հնարավորություն ընձեռել իր փաստարկները ներկայացնելու համար այնպիսի պայմաններում, որոնցում նա հակառակորդի նկատմամբ չի հայտնվի նվազ շահեկան վիճակում (*Öcalan v. Turkey* [GC], § 140; *Foucher v. France*, § 34; *Bulut v. Austria*; *Faig Mammadov v. Azerbaijan*, § 19): «Զենքերի հավասարության» սկզբունքի ներքո պահանջվում է արդար հավասարակշռություն ապահովել կողմերի միջև: Այն կիրառելի է թե՛ քրեական, թե՛ քաղաքացիական գործերի նկատմամբ:

141. Մրցակցային դատավարության իրավունքը սկզբունքորեն նշանակում է, որ կողմերը պետք է հնարավորություն ունենան իմանալ ներկայացված բոլոր ապացույցների և փաստարկների մասին և մեկնաբանություններ անել դրանց վերաբերյալ՝ այդպիսի փորձելով ազդել դատարանի որոշման վրա (*Brandstetter v. Austria*, § 67): Մրցակցային դատավարության իրավունքը սերտորեն կապված է «զենքերի հավասարության» հետ, և որոշ դեպքերում Դատարանն իրոք արձանագրում է 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի խախտում՝ նշված երկու հասկացությունները դիտարկելով միասնաբար:

142. Դատարանի նախադեպային պրակտիկան զգալի էվոլյուցիա է ապրել, մասնավորապես՝ այն հարցում, թե որքան է կարևորվում արտաքին տպավորությունը և արդարադատության արդար իրականացման նկատմամբ հանրության ավելի զգայուն լինելը (*Borgers v. Belgium*, § 24):

143. Քրեական գործերի դեպքում 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը հատվում է 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետով նախատեսված կոնկրետ երաշխիքների

հետ, թեպետ՝ այն չի սահմանափակվում միայն 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետում ամրագրված նվազագույն իրավունքներով: 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետում տեղ գտած երաշխիքներն իսկապես 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով նախատեսված «արդար դատաքննություն» հասկացության բաղադրիչներից են՝ այլ բաղադրիչների հետ միասին (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [GC], § 251): Դատարանը տարաբնույթ իրավիճակներում անդրադարձել է «զենքերի հավասարության» և մրցակցային դատավարության սկզբունքներին, ընդ որում՝ այդ իրավիճակները շատ հաճախ համընկնում են Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետով նախատեսված՝ պաշտպանության իրավունքների հետ:

a. «Ձենքերի հավասարությունը»

144. Պաշտպանության իրավունքների սահմանափակում արձանագրվեց *Borgers v. Belgium* գործով, որում գանգատաբերին թույլ չէր տրվել պատասխանել Վճռաբեկ դատարանում Գլխավոր դատախազի ներկայացրած փաստարկներին, ինչպես նաև՝ այդ փաստարկները գրավոր տեսքով նախապես չէին տրամադրվել նրան: Անհավասարությունն էլ ավելի էր խորացել, քանի որ Գլխավոր դատախազը խորհրդրդակցական ձայնի իրավունքով մասնակցել էր դատարանի խորհրդակցությանը: Այդօրինակ հանգամանքները հաշվի առնելով՝ Դատարանն արձանագրեց Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի խախտում՝ կապված վերաքննիչ ատյանում Գլխավոր դատախազի մատնանշած փաստարկները պաշտպանության կողմին չտրամադրելու հետ (*Zahirović v. Croatia*, §§ 44-50):

145. Դատարանն արձանագրեց 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի խախտում՝ 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի հետ համակցությամբ այն դեպքում, երբ քրեական վարույթի շրջանակում պաշտպանին ստիպել էին 15 ժամ սպասել, որից հետո միայն՝ առավոտյան վաղ ժամերին, նրան հնարավորություն էին ընձեռել ներկայացնել իր փաստարկները (*Makhfi v. France*): Դատարանը «զենքերի հավասարության» սկզբունքի խախտում արձանագրեց նաև քրեական գործով Գերագույն դատարանի կայացրած վճռի կապակցությամբ. գանգատաբերը, ով մեղավոր էր ճանաչվել վե-

րաքննիչ ատյանում, սակայն միջնորդել էր, որ ներկա գտնվի նիստին, իրավունք չէր ստացել մասնակցել դռնփակ անցկացված նախնական նիստին (*Zhuk v. Ukraine*, § 35): Նույնը վերաբերում է այն դեպքերին, որոնցում գանգատաբերին թույլ չի տրվում ներկա գտնվել վերաքննիչ ատյանի դատական նիստին, մինչդեռ դատախազության ներկայացուցիչը ներկա է լինում այնտեղ (*Eftimov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, § 41):

146. Ի հակադրություն, «զենքերի հավասարության» վերաբերյալ բողոքը ճանաչվել էր անընդունելի՝ ակնհայտորեն անհիմն լինելու պատճառով, երբ գանգատաբերը բողոք էր ներկայացրել առ այն, որ դատախազը նիստերի դահլիճում ավելի բարձր հարթակի վրա էր կանգնած եղել, քան՝ վարույթի մասնակիցները: Իր շահերի պաշտպանության առումով՝ մեղադրյալն անբարենպաստ վիճակում չէր հայտնվել (*Diriöz v. Turkey*, § 25):

147. Օրենսդրությամբ քրեական դատավարության կանոններ չսահմանելը կարող է խախտել «զենքերի հավասարության» սկզբունքը, քանի որ դրանց նպատակն է պաշտպանել ամբաստանյալին իշխանությունների կողմից լիազորությունների չարաշահումից, և հետևաբար, նման կանոնների բացակայությունը կամ հստակ չլինելը հավանաբար առավել շատ վնասում է հենց պաշտպանության կողմին (*Coëme and Others v. Belgium*, § 102):

148. Մեղադրանքի և պաշտպանության կողմերի վկաները պետք է արժանանան հավասար վերաբերմունքի, սակայն խախտում արձանագրելը կախված է նրանից, թե արդյոք վկան իսկապես արտոնյալ վիճակում է եղել (*Bonisch v. Austria*, § 32; ի հակադրություն՝ տես *Brandstetter v. Austria*, § 45): *Thiam v. France*, §§ 63-68 գործով Դատարանը չհամարեց, որ Հանրապետության Նախագահի՝ տուժողի և քաղաքացիական հայցվորի կարգավիճակով վարույթին մասնակցելը խախտում է «զենքերի հավասարության» սկզբունքը, թեպետ սահմանադրական արգելքի պատճառով՝ նա չէր կարող վարույթի շրջանակում հարցաքննվել վկայի կարգավիճակով: Դատարանն ընդգծեց, որ սահմանադրական այդպիսի արգելքն ինքնին չի հակասում 6-րդ հոդվածին:

Դատարանը նաև նշեց, մասնավորապես, որ գանգատաբերին մեղավոր ճանաչելիս ներպետական դատարանները չէին մատնանշել քաղաքացիական հայցվորի կողմից նրա դեմ ներկայացված որևէ ապացույց, որի կապակցությամբ նրանք պարտավոր կլինեին այդ ապացույցների արժանահավատությունը և հուսալիությունը ստուգել՝ լսելով Նախագահին: Դատարանը նշեց նաև, որ գործի բնույթը, առկա ապացույցները և գանգատաբերի և քաղաքացիական հայցվորի ներկայացրած վարկածների միջև հակասությունների բացակայությունը ցանկացած պարագայում անհրաժեշտ չէին դարձնում քաղաքացիական հայցվորի հարցաքննությունը: Դրանից զատ, Դատարանը հաշվի առավ այն փաստը, որ գործի նյութերում չկար որևէ տեղեկություն առ այն, որ Նախագահի մասնակցությունը դատախազությանը դրդել է գործել այնպես, որ անհարկի ազդեցություն գործադրվեր քրեական դատարանի վրա կամ կանխվեր գանգատաբերի կողմից արդյունավետ պաշտպանության իրականացումը:

149. «Ձեռքերի հավասարության» սկզբունքի հետ կապված խնդիր կարող է ծագել, երբ քննվում են մեղադրանքի կողմի վկաները և ապացույցները, սակայն չեն լսվում և չեն քննվում պաշտպանության կողմի վկաները կամ ապացույցները (*Borisova v. Bulgaria*, §§ 47-48; *Topić v. Croatia*, § 48): Նույնը վերաբերում է այն դեպքին, երբ գործը քննող դատարանը հրաժարվում է դատակոչի ենթարկել պաշտպանության կողմի վկաներին՝ պարզաբանելու համար մեղադրանքի հիմքում դրված անորոշ իրավիճակը (*Kasparov and Others v. Russia*, §§ 64-65): Այսպիսով, բոլոր դեպքերում, երբ որոշվում է, թե արդյոք վարույթը եղել է արդար, Դատարանի համար կարող է անհրաժեշտ լինել *Murtazaliyeva* գործով սահմանված ստուգման իրականացումը, որի նպատակն է պարզել. (1) թե արդյոք վկային քննելու միջնորդությունը բավարար չափով հիմնավորված է եղել և առնչություն է ունեցել մեղադրանքի առարկային, (2) թե արդյոք ներպետական դատարանները հաշվի առել են այդ ցուցմունքի վերաբերելիությունը և վկային դատարանում չքննելու մասին իրենց որոշման համար մատնանշել են բավարար պատճառներ, և (3) թե արդյոք վկային չքննելու մասին ներպետական դատարանների

որոշումը խաթարել է վարույթի ընդհանուր արդարությունը (*Abdullayev v. Azerbaijan*, §§ 59-60):⁴

150. «Զենքերի հավասարության» սկզբունքը կարևորվում է նաև վարույթի շրջանակում փորձագետ նշանակելու հետ կապված հարցերում: Լոկ այն փաստը, որ կոնկրետ փորձագետներն աշխատում են կողմերից մեկի համար, բավարար չէ, որպեսզի վարույթը դառնա անարդար: Դատարանը բացատրել է, որ թեպետ այդ փաստը կարող է փորձագետների չեզոքության հետ կապված մտավախության տեղիք տալ, այդ մտավախությունը, ունենալով հանդերձ որոշակի կարևորություն, վճռորոշ չէ: Վճռորոշ է, սակայն, վարույթի ընթացքում փորձագետի զբաղեցրած դիրքը, փորձագետի կողմից իր գործառույթները կատարելու ձևը և փորձագետի եզրակացությանը դատավորների տված գնահատականը: Դատավարության ընթացքում փորձագետի դիրքը և վարույթի ընթացքում նրա դերը գնահատելիս Դատարանը հաշվի է առնում այն փաստը, որ դատարանի նշանակած ցանկացած փորձագետի տված եզրակացությունը հավանաբար զգալի կշիռ կունենա փորձագետի մասնագիտական գիտելիքների ոլորտին վերաբերող հարցերին՝ դատարանի կողմից տրվող գնահատականի համար (*Shulepova v. Russia*, § 62; *Poletan and Azirovik v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, § 94):

151. Դատարանը վճռել է, որ եթե մեղադրական եզրակացությունը հիմնված է նախաքննության շրջանակում դատախազի նշանակած փորձագետի եզրակացության վրա, ապա նույն անձին գործը քննող դատարանում որպես փորձագետ նշանակելն առաջացնում է «զենքերի հավասարության» սկզբունքի խախտման ռիսկ, որը սակայն կարող է հակակշռվել՝ ապահովելով դատավարական որոշակի երաշխիքներ (*J.M. and Others v. Austria*, § 121):

152. Արդար դատաքննության պահանջն այս առումով գործը քննող դատարանին չի պարտավորեցնում փորձաքննություն կամ քննչական որևէ այլ կոնկրետ գործողություն նշանակել զուտ այն պատճառով, որ կողմերից մեկը միջնորդություն է ներկայացրել այդ մասին: Երբ պաշտպանության կողմը պնդում է, որ դատարանը լսի վկային կամ ձեռք

4 Տե՛ս «Վկաներին հարցաքննելը» բաժինը (6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «դ» ենթակետ):

բերի այլ ապացույցներ (օրինակ՝ փորձագիտական եզրակացություն), ներպետական դատարանները պետք է որոշեն, թե արդյոք անհրաժեշտ կամ ցանկալի է գործի դատական քննության ժամանակ թույլատրելի ճանաչել այդ ապացույցները: Ներպետական դատարանն ազատ է հրաժարվելու պաշտպանության կողմի առաջարկած վկաներին դատակոչի ենթարկելուց՝ պայմանով, որ պահպանվում են Կոնվենցիայի պահանջները (*Huseyn and Others v. Azerbaijan*, § 196; *Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*, §§ 718 և 721; *Poletan and Azirovik v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, § 95):

153. Նմանապես, 6-րդ հոդվածի ներքո Դատարանը սովորաբար պարտավոր չէ պարզել, թե արդյոք ներպետական դատավորին հասանելի փորձագիտական կոնկրետ եզրակացությունն արժանահավատ է եղել, թե ոչ: Ներպետական դատավորը սովորաբար լայն հայեցողություն ունի՝ փորձագիտական իրարամերժ եզրակացություններից ընտրելու այն մեկը, որն ինքն է համարում արժանահավատ և հետևողական: Այնուամենայնիվ, ապացույցների թույլատրելիության կանոնները չպետք է պաշտպանության կողմին զրկեն փորձագետի եզրակացություններն արդյունավետորեն վիճարկելու հնարավորությունից, մասնավորապես՝ ձեռք բերելով և ներկայացնելով փորձագիտական այլընտրանքային կարծիքներ և եզրակացություններ: Որոշ հանգամանքներում իրեղեն ապացույցների այլընտրանքային փորձաքննությունը չթույլատրելը կարող է համարվել 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի խախտում (*Stoimenov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, § 38; *Matytsina v. Russia*, § 169), քանի որ կարող է բարդ լինել փորձագետի եզրակացությունը վիճարկելը՝ չստանալով տվյալ ոլորտի մեկ այլ փորձագետի աջակցությունը (*Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*, § 187):

154. «Ձեռքերի հավասարության» սկզբունքը կարող է խախտվել նաև այն դեպքում, երբ «հանրային շահի» հիմքերը մեջբերելու արդյունքում մեղադրյալի համար սահմանափակվում է իր գործի նյութերի կամ այլ փաստաթղթերի հասանելիությունը (*Matytek v. Poland*, § 65; *Moiseyev v. Russia*, § 217):

155. Դատարանը վճռել է, որ արդար դատաքննության կարևոր երաշ-

խիքներ են գործի նյութերի անսահմանափակ հասանելիությունը և ցանկացած գրառում անսահմանափակ օգտագործելը, որն անհրաժեշտության դեպքում պետք է ներառի համապատասխան փաստաթղթերի պատճեններն ստանալու հնարավորությունը: Այդ հասանելիությունը չապահովվելը նպաստել է, որպեսզի Դատարանն արձանագրի «զենքերի հավասարության» սկզբունքի խախտում (*Beraru v. Romania*, § 70): Այս համատեքստում արդարադատության արդար իրականացման համար սովորականից ավելի շատ է կարևորվում արտաքին տպավորությունը: Պաշտպանության կողմի իրավունքները հարգելու համար անհրաժեշտ է, որպեսզի մեղադրյալի կամ նրա պաշտպանի համար դատական գործի նյութերի հասանելիությունը սահմանափակելը չբացառի ապացույցների տրամադրումը մեղադրյալին նախքան դատական քննությունը, ինչպես նաև՝ բանավոր լուսմների փուլում իր պաշտպանի միջոցով դրանց վերաբերյալ մեկնաբանություններ անելու հնարավորության ընձեռումը մեղադրյալին (*Öcalan v. Turkey* [GC], § 140): Որոշ դեպքերում, սակայն, մեղադրյալից կարող է ակնկալվել, որ նա կոնկրետ պատճառներով հիմնավորի գործի նյութերում առկա կոնկրետ փաստաթուղթն իրեն հասանելի դարձնելու իր միջնորդությունը (*Matanović v. Croatia*, § 177):

156. Պաշտպանության կողմին ապացույցները չտրամադրելը կարող է խախտել թե՛ «զենքերի հավասարության» սկզբունքը, թե՛ մրցակցային դատավարության իրավունքը (*Kuopila v. Finland*, § 38, երբ պաշտպանության կողմին հնարավորություն չէր ընձեռվել՝ պատասխանելու ոստիկանության կազմած լրացուցիչ արձանագրությանը):

b. Մրցակցային դատավարությունը (ապացույցների բացահայտումը)

157. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն քրեական հետապնդման մարմինները, որպես կանոն, պարտավոր են պաշտպանության կողմին բացահայտել իրենց մոտ առկա բոլոր էական ապացույցները, որոնք մեղադրյալի օգտին են կամ նրա դեմ (*Rowe and Davis v. the United Kingdom* [GC], § 60): Այս համատեքստում կարևորվող մոտեցում-

ները կարող են բխեցվել նաև 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «բ» ենթակետից, որով գանգատաբերին երաշխավորվում է «բավարար ժամանակ ու հնարավորություններ՝ իր պաշտպանությունը նախապատրաստելու համար» (*Leas v. Estonia*, § 80):⁵

158. Ապացույցների հասանելիության հետ կապված խնդիր 6-րդ հոդվածի ներքո կարող է ծագել, եթե տվյալ ապացույցն էական է գանգատաբերի նկատմամբ քննվող գործի համար, հատկապես եթե տվյալ ապացույցն էական ազդեցություն է ունեցել գանգատաբերի դեմ ներկայացված մեղադրանքի վրա: Դա այդպես է, եթե ապացույցը կիրառվել է գանգատաբերի մեղավորությունը որոշելու համար կամ պարունակել է այնպիսի մանրամասներ, որոնք կարող էին գանգատաբերին արդարանալու կամ ավելի մեղմ պատիժ ստանալու հնարավորություն ընձեռել: Այս համատեքստում կարևոր ապացույց է ոչ միայն գործի փաստերին ուղղակիորեն առնչվող ապացույցը, այլ նաև՝ այդ ապացույցների թույլատրելիությանը, արժանահավատությանը և լիարժեքությանն առնչվող հնարավոր այլ ապացույցները (*Rowe and Davis v. the United Kingdom* [GC], § 66; *Mirilashvili v. Russia*, § 200; *Leas v. Estonia*, § 81; *Matanović v. Croatia*, § 161):

159. Մեղադրյալից, սակայն, կարող է պահանջվել, որ նա կոնկրետ փաստարկներով հիմնավորի ապացույցները ստանալու իր միջնորդությունը, և ներպետական դատարաններն իրավունք ունեն քննել այդ փաստարկների հիմնավորվածությունը (*C.G.P. v. the Netherlands*, Commission decision; *Janatuinen v. Finland*, § 45; *Leas v. Estonia*, § 81; *Matanović v. Croatia*, § 157): Ցանկացած պարագայում, երբ կոնկրետ համակարգում քրեական հետապնդման մարմիններն օրենքի համաձայն պարտավոր են հաշվի առնել ինչպես հոգուտ, այնպես էլ ընդդեմ կասկածյալի գոյություն ունեցող փաստերը, 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի պահանջներին չի կարող համապատասխանել այն ընթացակարգը, որում քրեական հետապնդման մարմիններն իրենք են գնահատում, թե ինչը կարող է գործի համար ունենալ կամ չունենալ էական նշանակություն՝ չապահովելով պաշտպանության կողմի իրավունքների որևէ

5 Տե՛ս «Պաշտպանության նախապատրաստումը» (6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «բ» ենթակետ):

լրացուցիչ դատավարական երաշխիքներ (*Natunen v. Finland*, §§ 47-49; *Matanović v. Croatia*, §§ 158, 181-182):

160. Այնուամենայնիվ, համապատասխան ապացույցին ծանոթանալու իրավունքը բացարձակ իրավունք չէ: Քրեական վարույթի շրջանակում կարող են լինել «մրցող» շահեր, ինչպիսին ազգային անվտանգությունն է կամ այն վկաներին պաշտպանելու անհրաժեշտությունը, ում վրեժխնդրության վտանգ է սպառնում, կամ՝ հանցագործությունների քննության համար ոստիկանության կողմից կիրառվող մեթոդները գաղտնի պահելու անհրաժեշտությունը, որը պետք է դրվի կշեռքի նժարին՝ մյուս նժարին դնելով մեղադրյալի իրավունքները: Որոշ դեպքերում կարող է անհրաժեշտ լինել՝ պաշտպանության կողմին թույլ չտալ ծանոթանալ կոնկրետ ապացույցին՝ պահպանելու համար մեկ այլ անձի հիմնարար իրավունքները կամ երաշխավորելու համար կարևոր հանրային շահերի պաշտպանությունը: Այնուամենայնիվ, 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝ թույլատրվում է կիրառել պաշտպանության կողմի իրավունքները սահմանափակող միայն այնպիսի միջոցներ, որոնք խիստ անհրաժեշտ են (*Van Mechelen and Others v. the Netherlands*, § 58; *Paci v. Belgium*, § 85): Ավելին, ապահովելու համար ամբաստանյալի արդար դատաքննության իրավունքը՝ ցանկացած դժվարություն, որի հետ բախվում է պաշտպանության կողմն իր իրավունքների սահմանափակման պատճառով, պետք է պատշաճ կերպով հակակշռվի դատական մարմինների կողմից պահպանվող որոշակի ընթացակարգերով (*Rowe and Davis v. the United Kingdom* [GC], § 61; *Doorson v. the Netherlands*, § 72):

161. Բազմաթիվ գործերով, երբ կոնկրետ ապացույցն այդպես էլ չի տրամադրվել պաշտպանության կողմին, Դատարանը չի կարողացել «կշեռքի նժարներին դնել» մի կողմից մեղադրյալի շահը, մյուս կողմից՝ հակադիր շահը, առանց տեսնելու գործի նյութերը: Ուստի, Դատարանը պարտավոր է ստուգել որոշման կայացման ընթացակարգը՝ համոզվելու համար, որ այն հնարավորինս համահունչ է եղել մրցակցային դատավարություն ապահովելու պահանջներին և «զենքերի հավասարության» սկզբունքին և ներառել է համարժեք երաշխիքներ մեղադրյալի շահերը պաշտպանելու համար (*Dowsett v. the United Kingdom*, §§ 42-43):

Leas v. Estonia, § 78):

162. Դատավարական երաշխիքները գնահատելիս Դատարանը պարտավոր է հաշվի առնել նաև չբացահայտված նյութի կարևորությունը և դրա օգտագործումը դատական քննության ժամանակ (*Jasper v. the United Kingdom* [GC], §§ 54-55; *M v. the Netherlands*, § 69, որով չբացահատված տեղեկությունն ինքնին չէր կարող որևէ օգուտ տված լինել պաշտպանության կողմին): Դատարանը պարտավոր է, մասնավորապես, համոզվել, որ ներպետական դատավարության շրջանակում հնարավոր է եղել գնահատել կոնկրետ նյութի ազդեցությունը կայացված մեղադրական դատավճռի հիմնավորվածության վրա՝ պաշտպանության ներկայացրած մանրակրկիտ և իրազեկված փաստարկների լույսի ներքո (*Rowe and Davis v. the United Kingdom* [GC], § 66):

163. *Rowe and Davis v. the United Kingdom* [GC] գործում, օրինակ, Դատարանն արձանագրել է 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի խախտում, քանի որ մեղադրանքի կողմը տվյալ ապացույցը չէր ներկայացրել գործը քննող դատավորին և թույլ չէր տվել նրան որոշում կայացնել այդ ապացույցի բացահայտման վերաբերյալ՝ այդկերպ գանգատաբերներին զրկելով արդար դատաքննության իրավունքից: Այնուամենայնիվ, *Jasper v. the United Kingdom* [GC] (§ 58) գործում Դատարանը չի արձանագրել 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի խախտում՝ հիմնվելով այն փաստի վրա, որ չբացահայտված նյութերը մեղադրանքի կողմի տարբերակի մաս երբևէ չեն կազմել և չեն ներկայացվել ատենակալներին: *Edwards and Lewis v. the United Kingdom* [GC] գործում գանգատաբերներին թույլ չի տրվել ծանոթանալ ապացույցներին, և, հետևաբար, նրանց ներկայացուցիչները չեն կարողացել ամբողջովին ներկայացնել իրենց փաստարկները դատարանում՝ սադրանքի հետ կապված գործով: Դատարանը, համապատասխանաբար, ճանաչել է 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի խախտում, քանի որ այն ընթացակարգը, որը կիրառվել է ապացույցների բացահայտման և սադրանքի հետ կապված հարցերի լուծման համար, չի համապատասխանել մրցակցային դատավարության և «գենքերի հավասարության» պահանջներին, ինչպես նաև չի ներառել մեղադրյալի շահերի պաշտպանության համարժեք երաշխիքներ:

164. Ապացույցները հակառակորդ կողմին բացահայտելու գործընթացի շրջանակում բարդ խնդիրներ կարող են ծագել՝ կապված էլեկտրոնային տվյալների բացահայտման հետ, որոնք կարող են մեծածավալ տեղեկատվություն պարունակել՝ գտնվելով մեղադրանքի կողմի ձեռքում: Նման իրավիճակում ապացույցները «մաղելու» գործընթացում կարևոր երաշխիք է պաշտպանության կողմին հնարավորություն ընձեռել մասնակցելու բացահայտման ենթակա էական ապացույցների որոշման չափանիշների ձևակերպմանը (*Sigurður Einarsson and Others v. Iceland*, § 90, տե՛ս նաև *Rook v. Germany*, §§ 67 և 72): Ավելին, ինչ վերաբերում է նույնականացված կամ պիտականշված տվյալներին, ապա այդ տվյալների որևիցե լրացուցիչ որոնում պաշտպանության կողմին սկզբունքորեն արգելելը խնդիր է առաջացնում՝ կապված պաշտպանությունը նախապատրաստելու համար բավարար հնարավորություններ ապահովելու հետ (*Sigurður Einarsson and Others v. Iceland*, § 91):

165. Մրցակցային դատավարության իրավունքի խախտում արձանագրվել է նաև այն դեպքում, երբ կողմերը մինչև դատական նիստը չեն ստացել զեկուցող դատավորի զեկույցը, մինչդեռ գլխավոր դատախազը ստացել է այն, ինչպես նաև այն դեպքում, երբ նրանք հնարավորություն չեն ունեցել պատասխանելու գլխավոր դատախազի ուղարկած գրավոր փաստարկներին (*Reinhardt and Slimane-Kaïd v. France*, §§ 105-106):

3. Դատական որոշումների պատճառաբանումը

166. Արդարադատության պատշաճ իրականացման կապակցությամբ ձևավորված նախադեպային պրակտիկայի մեջ շարադրված սկզբունքն այն է, որ դատարանների և դատական մարմինների որոշումներում պետք է համարժեքորեն նշված լինեն այն պատճառները, որոնց վրա դրանք հիմնված են (*Moreira Ferreira v. Portugal (no. 2)* [GC], § 84; *Papon v. France* (dec.)):

167. Պատճառաբանված որոշումներն անհրաժեշտ են կողմերին ցույց տալու համար, որ նրանք լավել են, այդպիսով նպաստելով, որ վերջիններս ավելի պատրաստակամորեն ընդունեն կայացված որոշումը: Դրանից զատ, դրանք պարտավորեցնում են դատավորներին՝ իրենց

պատճառաբանությունները հիմնել օբյեկտիվ փաստարկների վրա, ինչպես նաև պահպանում են պաշտպանության կողմի իրավունքները: Ներպետական դատարանները պետք է բավականաչափ հստակորեն մատնանշեն այն հիմքերը, որոնց վրա կայացնում են իրենց որոշումը: Պատճառաբանված որոշումը կարևոր է, որպեսզի գանգատաբերը կարողանա արդյունավետորեն օգտվել բողոքարկման բոլոր հնարավոր իրավունքներից (*Hadjianastassiou v. Greece*): Այնուամենայնիվ, որոշումները պատճառաբանելու պարտավորության ծավալը կարող է տարբեր լինել՝ կախված որոշման բնույթից, և պետք է որոշվի՝ հաշվի առնելով գործի հանգամանքները (*Ruiz Torija v. Spain*, § 29):

168. Թեպետ դատարանները պարտավոր չեն մանրամասն պատասխան ներկայացնել առաջադրված յուրաքանչյուր փաստարկի վերաբերյալ (*Van de Hurk v. the Netherlands*, § 61), որոշումից պետք է պարզ լինի, որ դատարանն անդրադարձել է գործի շրջանակում առկա կարեվոր հարցերին (*Boldea v. Romania*, § 30), և որ ուղղակի և որոշակի պատասխան է տրվել այն փաստարկներին, որոնք վճռորոշ են գործի էլքի համար (*Moreira Ferreira v. Portugal (no. 2)* [GC], § 84; *S.C. IMH Suceava S.R.L. v. Romania*, § 40, որը վերաբերում էր ապացույցների գնահատման մեջ առկա հակասություններին): Ավելին, Կոնվենցիայով երաշխավորված իրավունքների նկատմամբ միջամտությանը վերաբերող բոլոր գործերում Դատարանը փորձում է պարզել, թե արդյոք ներպետական դատարանների կայացրած որոշումների համար մատնանշված պատճառները մեխանիկական են կամ կարծրատիպային (*Moreira Ferreira v. Portugal (no. 2)* [GC], § 84): Այսինքն, Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի ներքո, որպես կանոն, ծագում է դատական որոշումների ոչ բավարար պատճառաբանվածության հետ կապված խնդիր այն դեպքում, երբ ներպետական դատարաններն արհամարիել են գանգատաբերի առաջ քաշած կոնկրետ, վերաբերելի և կարևոր հարցը (*Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine*, § 280; այս համատեքստում, տես *Rostomashvili v. Georgia*, § 59; *Zhang v. Ukraine*, § 73):

169. Ինչ վերաբերում է նրան, թե ինչ կերպ են պատճառաբանվում ներպետական դատական որոշումները, ապա առանձին խնդիր է ծա-

գում, երբ այդ որոշումները կարող են կամայական համարվել՝ այն աստիճանի, որ դա կանխակալ ազդեցություն ունենա վարույթի արդարության վրա: Այնուամենայնիվ, դա տեղի է ունենում միայն այն ժամանակ, երբ որոշման համար չեն մատնանշվում պատճառներ, կամ՝ մատնանշվող պատճառները հիմնված են փաստական կամ իրավական ակընհայտ սխալի վրա, որը թույլ է տվել ներպետական դատարանը՝ հանգեցնելով «արդարադատությունից զրկելու» (անգլ.՝ «denial of justice») իրավիճակի (*Moreira Ferreira v. Portugal (no. 2)* [GC], § 85; *Navalnyy and Ofitserov v. Russia*, § 119, որը վերաբերում էր քաղաքական շարժառիթներով պայմանավորված քրեական հետապնդմանը և դատապարտմանը և *Navalnyy v. Russia* [GC], § 83):

Ատենակալների կայացրած որոշումների պատճառաբանումը

170. Դատարանը նշել է, որ Եվրոպայի խորհրդի մի քանի անդամ պետություններ ունեն շարքային քաղաքացիների՝ երդվյալ ատենակալների միջոցով գործող համակարգ, որի ուղենիշն արդարադատության իրականացմանը քաղաքացիներին ներգրավելու իրավաչափ ցանկությունն է, հատկապես ամենածանր իրավախախտումների կապակցությամբ: Այնուամենայնիվ, Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով նախատեսված չէ երդվյալ ատենակալների կողմից դատվելու իրավունքը (*Twomey, Cameron and Guthrie v. the United Kingdom* (dec.), § 30): Ատենակալները քրեական գործերով հազվադեպ են պատճառաբանված դատավճիռներ կայացնում, և արդարության սկզբունքի ապահովման համար այդ հանգամանքի նշանակությունը քննարկվել է մի շարք գործերում՝ սկզբից Հանձնաժողովի, իսկ ավելի ուշ շրջանում՝ նաև Դատարանի կողմից:

171. Կոնվենցիան ատենակալներից չի պահանջում պատճառաբանել իրենց որոշումները, և 6-րդ հոդվածը չի բացառում ատենակալների կողմից ամբաստանյալի նկատմամբ դատական քննություն իրականացնելը, նույնիսկ եթե դատավճիռի մեջ չեն մատնանշվում դրա պատճառները (*Saric v. Denmark* (dec.)): Այնուհանդերձ, արդար դատաքննության պահանջները կատարելու համար մեղադրյալները, ինչպես և հանրություն-

նը, պետք է կարողանան հասկանալ կայացված դատավճիռը. դա կարելի է երաշխիք է ընդդդեմ կամայականության (*Taxquet v. Belgium* [GC], § 92; *Legillon v. France*, § 53):

172. Երդվյալ ատենակալների դատարանների դեպքում պետք է հաշվի առնվեն բոլոր դատավարական առանձնահատկությունները, քանի որ ատենակալներից սովորաբար չի պահանջվում (կամ նրանց չի թույլատրվում) պատճառաբանել իրենց անձնական համոզմունքը: Այս պարագայում 6-րդ հոդվածով պահանջվում է գնահատել՝ արդյոք ապահովվել են բավարար երաշխիքներ կամայականության ռիսկից խուսափելու և մեղադրյալին՝ իր նկատմամբ կայացված մեղադրական դատավճռի պատճառները հասկանալու հնարավորություն տալու համար (*Lhermitte v. Belgium* [GC], § 68): Այդպիսի դատավարական երաշխիքները կարող են ներառել, օրինակ՝ իրավական հարցերի կամ ներկայացված ապացույցների վերաբերյալ նախագահող դատավորի կողմից ատենակալներին տրվող ցուցումները կամ բացատրությունները, դատավորի կողմից ատենակալներին ուղղված հստակ, ոչ երկիմաստ հարցերը, որոնք ձևավորում են որոշակի հիմքեր դատավճռի կայացման համար կամ հավուր պատշաճի փոխհատուցում են ատենակալների պատասխանների համար պատճառներ չմատնանշելու հանգամանքը (*R. v. Belgium*, Commission decision; *Zarouali v. Belgium*, Commission decision; *Planka v. Austria*, Commission decision; *Papon v. France* (dec.)): Երբ երդվյալ ատենակալների դատարանը հրաժարվել է ամբաստանյալներից յուրաքանչյուրի հետ կապված հստակ հարցադրումներ կատարել ծանրացուցիչ հանգամանքների առկայության վերաբերյալ, այդպիսով հնարավորություն չտալով ատենակալներին որոշելու գանգատաբերի անձնական քրեական պատասխանատվությունը, Դատարանն արձանագրել է 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի խախտում (*Goktepe v. Belgium*, § 28):

173. *Bellerín Lagares v. Spain* (dec.) գործում Դատարանը նշել է, որ վիճարկվող դատավճիռը, որին կցվել էր ատենակալների խորհրդակցության արձանագրությունը, պարունակել է այն փաստերի ցանկը, որոնք ատենակալները հաստատված են համարել գանգատաբերին մեղավոր ճանաչելիս, նշված փաստերի իրավական վերլուծությունը,

իսկ դատավճիռը կայացնելու համար՝ նաև հղում պարզված այն հանգամանքներին, որոնք ազդել էին տվյալ գործում գանգատաբերի պատասխանատվության աստիճանի վրա: Ուստի, Դատարանը գտավ, որ տվյալ դատավճիռը եղել է բավականաչափ պատճառաբանված՝ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի տեսանկյունից: *Matis v. France* (dec.) գործում Դատարանը վճռեց, որ վճռի պատճառները մատնանշող փաստաթուղթը (ֆրանս.՝ «feuille de motivation»), որում նշվում էր վարույթի ընթացքում քննարկված և խորհրդակցության ժամանակ վերլուծված հիմնական մեղադրանքը, որը վերջին հաշվով հիմք էր դարձել անձին մեղավոր ճանաչելու համար, համապատասխանում էր բավարար չափով պատճառաբանելու պահանջին:

174. Հարկավոր է հաշվի առնել մեղադրյալին հասանելի բողոքարկման բոլոր միջոցները (*Taxquet v. Belgium* [GC], § 92): Տվյալ դեպքում գանգատաբերի հետ կապված կատարվել է ընդամենը չորս հարցադրում. դրանք բառացի նույն ձևակերպումն են ունեցել, ինչ նույն գործով մյուս մեղադրյալների հետ կապված հարցադրումները, և թույլ չեն տվել գանգատաբերին պարզել այն փաստական և իրավական հիմքերը, որոնցով նա մեղավոր է ճանաչվել: Ուստի, դատաքննությունը դարձել է անարդար, քանի որ նա չի կարողացել հասկանալ իրեն մեղավոր ճանաչելու պատճառները (նույն տեղում, § 100):

175. *Judge v. the United Kingdom* (dec.) գործով Դատարանը որոշել է, որ Շոտլանդիայի ատենակալների չպատճառաբանված դատավճռի հետ կապված ընդհանուր իրավիճակի համատեքստը բավարար է եղել, որ մեղադրյալը հասկանա դատավճիռը: Ավելին, Դատարանը նաև համոզվել է, որ Շոտլանդիայի օրենսդրությամբ սահմանված բողոքարկման իրավունքները բավարար են եղել ատենակալների կայացրած ցանկացած ոչ իրավաչափ դատավճռի կապակցությամբ իրավական պաշտպանության միջոց ունենալու համար: Կիրառելի օրենսդրության համաձայն՝ Վերաքննիչ դատարանն ունեցել է վերանայման լիազորությունների լայն շրջանակ և իրավասու է եղել բեկանելու ցանկացած անարդար մեղադրական դատավճիռ:

176. *Lhermitte v. Belgium* [GC] (§§ 75-85) գործով Դատարանը նշել է

հետևյալ գործոնները, որոնց հիման վրա արձանագրել է, որ տեղի չի ունեցել 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի խախտում. դատաքննության ժամանակ ապահովված դատավարական երաշխիքները (մասնավորապես՝ գանգատաբերի արդյունավետ մասնակցությունն ապացույցների ուսումնասիրությանը և այն փաստը, որ երդվյալ ատենակալներին նախագահի տված հարցերն ընթերցվել են, և դրանց մեկական օրինակը տրամադրվել է կողմերին), մեղադրական դատավճռում մատնանշված փաստերի համակցված ազդեցությունը և երդվյալ ատենակալներին տրված հարցերի բնույթը, մեղադրական դատավճռի պատշաճ ներկայացումը և երդվյալ ատենակալների եզրակացություններին հակասող փորձագիտական եզրակացությունների սահմանափակ ազդեցությունը:

177. Նմանապես, *Ramda v. France* (§§ 59-71) գործում, որը վերաբերում էր հակահարեկչական ատենակալային հատուկ դատարանի կայացրած վճռի պատճառաբանմանը, Դատարանը 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի խախտում չհայտնաբերեց՝ հաշվի առնելով հետևյալ գործոնների համակցված ուսումնասիրությունը. զգուշորեն պատճառաբանված երեք կարգադրագրերը, առաջին և վերաքննիչ ատյաններում լսված փաստարկները, ինչպես նաև ատենակալային դատարանին ուղղված բազմաթիվ մանրակրկիտ հարցերը, որոնք գանգատաբերին թույլ էին տվել հասկանալ իր դեմ կայացված մեղադրական դատավճիռը:

Վերադաս դատարանների կայացրած որոշումների պատճառաբանումը

178. Վերաքննիչ բողոքը մերժելիս վերաքննիչ դատարանն սկզբունքորեն իրավասու է պարզապես հաստատել ստորին ատյանի դատարանի մատնանշած պատճառները (*García Ruiz v. Spain* [GC], § 26; *Stepanyan v. Armenia*, § 35): Ինչ վերաբերում է վերաքննիչ բողոք ներկայացնելու իրավունք ընձեռելու մասին վերաքննիչ դատարանի որոշմանը, ապա Դատարանը վճռել է, որ 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը չի կարող այնպես մեկնաբանվել, որ վերաքննիչ բողոք ներկայացնելու իրավունք ընձեռելու մասին միջնորդության մերժումը նույնպես ենթակա լինի մանրամասնորեն պատճառաբանված լինելու պահաջին (*Sawoniuk*

v. *the United Kingdom* (dec.)):

179. Այնուհանդերձ, երբ խնդիր է ծագում ստորին աստյանի դատարանի որոշման փաստական և/կամ իրավական հիմքերի անբավարարության առումով, կարևոր է, որ վերադաս դատարանն իր կողմից մատնանշի պատշաճ պատճառներ (*Tatishvili v. Russia*, § 62, որը վերաբերում էր քաղաքացիաիրավական հայեցակետին): Ավելին, ապացույցների թույլատրելիությանն ուղղակիորեն առարկելու դեպքում վերադաս դատարանը չի կարող հենվել այդ ապացույցների վրա՝ չպատասխանելով ապացույցների թույլատրելիության դեմ ներկայացված փաստարկներին (*Shabelnik v. Ukraine (no. 2)*, §§ 50-55, որը վերաբերում էր հոգեբուժական փորձաքննության շրջանակում մեղադրյալի արած հայտարարությունները որպես ապացույց օգտագործելու թույլատրելիությանը):

180. *Baydar v. the Netherlands* (§§ 45-53) գործում, հարցը նախնական որոշման համար Եվրոպական միության արդարադատության դատարանին (CJEU) ուղարկելու միջնորդությունը մերժելու մասին ներպետական վերադաս դատարանի որոշման պարագայում (համապատասխան սկզբունքները քաղաքացիաիրավական հայեցակետի մասով շարադրված են *Dhahbi v. Italy* գործում, § 31), Դատարանը հաշվի առավ այն սկզբունքը, որ վճռաբեկ դատարանները կատարում են բավարար չափով պատճառաբանելու իրենց պարտավորությունը, երբ կոնկրետ իրավանորմը մատնանշելով մերժում են այն վճռաբեկ բողոքները, որոնք հաջողության հասնելու որևէ հեռանկար չունեն (*Talmane v. Latvia*, § 29): Դատարանը վճռեց, որ նախադեպային այդ պրակտիկան համահունչ է *Dhahbi v. Italy* գործում ձևակերպված սկզբունքին և եզրակացրեց, որ վերադաս դատարանի կողմից վերաբերելի իրավանորմին հղում անելը՝ մատնանշելով, որ նախնական որոշման կարիք չկա, քանի որ տվյալ գործով իրավունքի հարց չի ծագում, ենթադրում էր, որ գործը Եվրոպական միության արդարադատության դատարանին ուղարկելը տվյալ պարագայում չէր կարող այլ արդյունքի հանգեցնել: Ուստի, Դատարանը համարեց, որ այդպեպ բավարարված է 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով նախատեսված բավարար չափով պատճառաբանելու պահանջը:

4. Լռություն պահպանելու և սեփական անձի դեմ ցուցմունք չտալու իրավունքը

a. Հաստատումը և կիրառության շրջանակը

181. Յուրաքանչյուր անձ, ում ներկայացվել է քրեական մեղադրանք, իրավունք ունի լռություն պահպանել և չաջակցել իր անձի մեղավորությունը հաստատելուն (*Saunders v. the United Kingdom* [GC] § 60; *O'Halloran and Francis v. the United Kingdom* [GC], § 45; *Funke v. France*, § 44): Թեպետ լռություն պահպանելու իրավունքը և իր դեմ ցուցմունք տալու պարտավորություն չունենալը հատուկ նշված չեն 6-րդ հոդվածում, դրանք համընդհանուր ճանաչում ունեցող միջազգային չափանիշներ են, որոնք ընկած են 6-րդ հոդվածով երաշխավորված արդար դատաքննության հիմքում: Պաշտպանելով մեղադրյալին իշխանությունների կողմից անհարկի հարկադրանքից՝ այս արտոնություններն օգնում են խուսափել արդարադատության սխալներից և երաշխավորել 6-րդ հոդվածի նպատակները (*John Murray v. the United Kingdom* [GC], § 45; *Bykov v. Russia* [GC], § 92):

182. Սեփական անձի դեմ ցուցմունք չտալու իրավունքը կիրառվում է քրեական վարույթների նկատմամբ՝ քրեական իրավախախտումների բոլոր տեսակների մասով՝ ամենապարզից մինչև ամենաբարդը (*Saunders v. the United Kingdom* [GC] § 74):

183. Լռություն պահպանելու իրավունքը գործում է այն պահից, երբ կասկածյալը հարցաքննվում է ոստիկանության կողմից (*John Murray v. the United Kingdom* [GC], § 45): Մասնավորապես, յուրաքանչյուր ոք, ում 6-րդ հոդվածի իմաստով ներկայացված է «քրեական մեղադրանք», իրավունք ունի տեղեկացվել սեփական անձի դեմ ցուցմունք չտալու իր իրավունքի մասին (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [GC], § 272):

b. Շրջանակը

184. Սեփական անձի դեմ ցուցմունք չտալու իրավունքը ենթադրում է, որ քրեական գործում մեղադրանքի կողմը փորձում է ապացուցել մեղադրյալի դեմ հարուցված գործով իր դիրքորոշումը՝ առանց օգտագոր-

ծելու ապացույցներ, որոնք ձեռք են բերվել հարկադրանքի մեթոդներով կամ ճնշում գործադրելու միջոցով՝ մեղադրյալի կամքին հակառակ (*Saunders v. the United Kingdom* [GC], § 68; *Bykov v. Russia* [GC], § 92):

185. Սեփական անձի դեմ ցուցմունք չտալու իրավունքը ոչ թե ուղղված է ընդհանրապես սեփական անձի դեմ ցուցմունք տալու դեմ, այլ՝ հարկադրանքի կամ ճնշման միջոցով ապացույցներ ձեռք բերելու դեմ: Հենց հարկադրանքի գոյությունն է մտահոգության տեղիք տալիս առ այն, թե արդյոք հարգվել է սեփական անձի դեմ ցուցմունք չտալու իրավունքը: Ուստի, Դատարանը պետք է առաջին հերթին դիտարկի ապացույցը ձեռք բերելու համար կիրառված հարկադրանքի բնույթը և աստիճանը (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [GC], § 267):

186. Դատարանն իր նախադեպային պրակտիկայում առանձնացրել է երեք տեսակի իրավիճակներ, որոնք 6-րդ հոդվածը խախտող ոչ պատշաճ հարկադրանքի վերաբերյալ մտահոգության տեղիք են տալիս: Առաջինն այն է, երբ կասկածյալը պարտավոր է ցուցմունք տալ պատիժների սպառնալիքի ներքո և կամ արդյունքում տալիս է ցուցմունք (*Saunders v. the United Kingdom* [GC], *Brusco v. France*), կամ պատժի է ենթարկվում ցուցմունք տալուց հրաժարվելու համար (*Heaney and McGuinness v. Ireland*; *Weh v. Austria*): Երկրորդն այն է, երբ իրեղեն ապացույց կամ ցուցմունք ստանալու նպատակով կիրառվում է ֆիզիկական կամ հոգեբանական ճնշում, հաճախ՝ Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածը խախտող վերաբերմունքի ձևով (*Jalloh v. Germany* [GC]; *Gäfgen v. Germany* [GC]): Երրորդն այն է, երբ իշխանությունները խաբեությամբ ձեռք են բերում տեղեկություններ, որոնք չեն կարողացել ստանալ հարցաքննության ընթացքում (*Allan v. the United Kingdom*; ի հակադրություն՝ տե՛ս *Bykov v. Russia* [GC], §§ 101-102):

187. Հարկադրանքի ներքո ստացված ցուցմունքը, որն առաջին հայացքից անձի մեղավորությունը հաստատող բնույթ չունի, օրինակ՝ անմեղության մասին մեկնաբանությունները կամ փաստական լրացուցիչ տեղեկությունները, քրեական վարույթում կարող են կիրառվել մեղադրանքը հիմնավորելու համար, օրինակ՝ ցույց տալու համար մեղադրյալի նախաքննական ցուցմունքի կամ դատաքննության ժամանակ նրա

տված ցուցմունքի միջև առկա հակասությունները կամ՝ կասկած հարուցելու նրա տված ցուցմունքի նկատմամբ, կամ՝ նրա նկատմամբ հավատը սասանելու համար: Սեփական անձի դեմ ցուցմունք չտալու իրավունքը, ուստի, չի կարող ողջամտորեն սահմանափակվել միայն այն հայտարարություններով, որոնք ուղղակիորեն հաստատում են անձի մեղավորությունը (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [GC], § 268):

188. Սեփական անձի դեմ ցուցմունք չտալու իրավունքը, սակայն, չի տարածվում քրեական վարույթում այն նյութերի օգտագործման վրա, որոնք մեղադրյալից կարող են ձեռք բերվել հարկադրանք կիրառելու լիազորություններն օգտագործելու միջոցով, բայց գոյություն ունեն կասկածյալի կամքից անկախ, օրինակ՝ որոշման հիման վրա ձեռք բերված փաստաթղթերը, արտաշնչած օդի, արյան և մեզի նմուշներն ու հյուսվածքները՝ ԴԼԹ-ի հետազոտությունների համար (*Saunders v. the United Kingdom* [GC], § 69; *O'Halloran and Francis v. the United Kingdom* [GC], § 47): Ավելին, Դատարանը վճռել է, որ քրեական վարույթի շրջանակում մեղադրյալին ապաստանի վարույթի ընթացքում վերջինիս տված ցուցմունքին առերեսելը չի կարող համարվել 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի խախտմամբ հարկադրանքի ներքո կորզված ցուցմունքի օգտագործում (*H. and J. v. the Netherlands* (dec.)):

189. Փաստաբանի ծառայությունների վաղ հասանելիությունը դատավարական այն երաշխիքներից է, որոնց Դատարանը հատուկ ուշադրություն է դարձնում այն հարցը դիտարկելիս, թե արդյոք ընթացակարգով չի խախտվում սեփական անձի դեմ ցուցմունք չտալու իրավունքի բուն էությունը: Որպեսզի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով նախատեսված արդար դատաքննության իրավունքը բավարար չափով «գործնական և արդյունավետ» մնա, փաստաբանի ծառայություններից օգտվելու հնարավորությունը պետք է, որպես կանոն, ընձեռվի ուստիկանության կողմից կասկածյալին առաջին անգամ հարցաքննելու պահից, բացառությամբ, երբ ելնելով յուրաքանչյուր գործի կոնկրետ հանգամանքներից՝ կան այդ իրավունքը սահմանափակելու ծանրակշիռ պատճառներ (*Salduz v. Turkey* [GC], §§ 54-55; *Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [GC], § 256):

190. Ոստիկանության կողմից արգելանքի տակ պահվող անձինք հարցաքննության ժամանակ իրավունք ունեն ցուցմունք չտալ սեփական անձի դեմ և լռություն պահպանել, ինչպես նաև օգտվել փաստաբանի ծառայություններից. այսինքն՝ այն ժամանակ, երբ գոյություն ունի անձին ներկայացված «քրեական մեղադրանք» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [GC], § 272): Այս իրավունքներն առանձին են. դրանցից մեկից հրաժարվելը չի ենթադրում մյուսից հրաժարվել: Այնուամենայնիվ, այս իրավունքները փոխլրացնող են, քանի որ ոստիկանության կողմից արգելանքի տակ պահվող անձանց պետք է նախնառաջ տրամադրվի փաստաբանի օգնություն, եթե իշխանությունները նախապես չեն տեղեկացրել նրանց լռություն պահպանելու իրավունքի մասին (*Brusco v. France*, § 54; *Navone and Others v. Monaco*, § 74): Լռություն պահպանելու իրավունքի մասին կասկածյալին տեղեկացնելն այնքան կարևոր է, որ նույնիսկ եթե անձը համաձայնել է ոստիկանությանը ցուցմունք տալ այն բանից հետո, երբ իրեն տեղեկացրել են, որ իր խոսքերը կարող են օգտագործվել որպես իր դեմ ապացույց, դա չի կարող համարվել լիովին տեղեկացված ընտրություն, եթե կասկածյալն ուղղակիորեն չի տեղեկացվել լռություն պահպանելու իրավունքի մասին, և եթե այդ որոշումը կայացրել է առանց փաստաբանի հետ խորհրդակցելու (*նույն տեղում; Stojkovic v. France and Belgium*, § 54):

191. Լռություն պահպանելու և սեփական անձի դեմ ցուցմունք չտալու իրավունքները, ըստ էության, ծառայում են կասկածյալի՝ ոստիկանության կողմից հարցաքննության ժամանակ խոսելու կամ լռություն պահպանելու ընտրության ազատությունը պաշտպանելու նպատակին: Այդ ընտրության ազատությունը լրջորեն սահմանափակվել էր, երբ գործով կասկածյալը նախընտրել էր լռություն պահպանել հարցաքննության ժամանակ, իսկ իշխանությունները խորամանկությամբ փորձել էին կասկածյալից ստանալ խոստովանական ցուցմունք կամ մեղավորությունն ապացուցող այլ հայտարարություններ, որոնք չէին կարողացել ստանալ հարցաքննության ժամանակ (տվյալ կոնկրետ դեպքում՝ գանգատաբերի հետ նույն խցում գտնվող ոստիկանության իրազեկչին արված խոստովանություն), և այդ ճանապարհով ստացված խոստո-

վանական ցուցմունքը կամ հայտարարությունները դատաքննության ժամանակ ներկայացվել էին որպես ապացույցներ (*Allan v. the United Kingdom*, § 50):

192. Ի հակադրություն՝ *Bykov v. Russia* [GC] (§§ 102-103) գործով, գանգատաբերի նկատմամբ ճնշում կամ բռնություն չի գործադրվել, նա կալանքի տակ չի գտնվել և ինքն է ընտրել՝ հանդիպել և խոսել ոստիկանության իրազեկչի հետ կամ չանել դա: Ավելին, խոսակցությունների ձայնագրությունները դատական քննության ժամանակ չեն համարվել ուղղակի խոստովանական ցուցմունք, որը կարող էր հիմք ծառայել գանգատաբերին մեղավոր ճանաչելու համար. այդ ձայնագրությունները դատարանի կողմից գնահատված ապացույցների ընդհանուր կազմում ունեցել են սահմանափակ դերակատարում:

c. Իրավունքի ոչ բացարձակ (հարաբերական) բնույթը

193. Լռություն պահպանելու իրավունքը բացարձակ չէ (*John Murray v. the United Kingdom* [GC], § 47; *Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [GC], § 269):

194. Երբ քննարկվում է, թե արդյոք ընթացակարգով խախտվել է սեփական անձի դեմ ցուցմունք չտալու իրավունքի բուն էությունը, Դատարանը հաշվի է առնում, մասնավորապես, հետևյալ տարրերը.

- հարկադրանքի բնույթը և աստիճանը,
- դատավարական համապատասխան երաշխիքների առկայությունը,
- այն, թե ինչպես են օգտագործվել այդ ճանապարհով ստացված նյութերը (*Jalloh v. Germany* [GC], § 101; *O'Halloran and Francis v. the United Kingdom* [GC], § 55; *Bykov v. Russia* [GC], § 104; *Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [GC], § 269):

195. Մի կողմից, մեղադրանքը չպետք է ամբողջությամբ կամ հիմնականում հիմնված լինի մեղադրյալի լռության կամ հարցերին պատասխանելուց կամ ցուցմունք տալուց հրաժարվելու վրա: Մյուս կողմից, լռություն պահպանելու իրավունքը չի կարող խոչընդոտել, որպեսզի մեղադրյալի լռությունը (այն դեպքերում, երբ ուղղակիորեն անհրաժեշտ է,

որ նա որոշակի հանգամանքներ պարզաբանի) հաշվի առնվի մեղադրանքի կողմի ներկայացրած ապացույցների համոզիչ լինելու աստիճանը գնահատելիս: Այսպիսով, չի կարելի ասել, որ մեղադրյալի՝ քրեական վարույթի ընթացքում լռություն պահպանելու որոշումը միանշանակ չպետք է ունենա որևէ ազդեցություն (*John Murray v. the United Kingdom* [GC], § 47):

196. Երբ որոշվում է, թե արդյոք մեղադրյալի լռությունից ի վնաս նրա հետևություններ անելը խախտում է 6-րդ հոդվածը, պետք է հաշվի առնվեն գործի բոլոր հանգամանքները, ընդ որում՝ հարկավոր է հատուկ ուշադրություն դարձնել այն նշանակությանը, որը ներպետական դատարանները վերագրում են նման հետևություններին՝ ապացույցները և տվյալ իրավիճակում առկա հարկադրանքի աստիճանը գնահատելիս (նույն տեղում, § 47): Գործնականում պետք է համարժեք երաշխիքներ ներդնել, որպեսզի ի վնաս մեղադրյալի արվող հետևությունները չգերազանցեն 6-րդ հոդվածով թույլատրված սահմանը: Երդվյալ ատենակալներով դատական քննության ժամանակ առանձնապես կարևոր է, թե ինչ հրահանգ կտա գործը քննող դատավորն ատենակալներին՝ ի վնաս մեղադրյալի արվող հետևությունների վերաբերյալ (*O'Donnell v. the United Kingdom*, § 51):

197. Բացի այդ, կոնկրետ իրավախախտումը քննելու և պատժելու հանրային շահի նշանակությունը կարող է հաշվի առնվել և գնահատվել՝ հակակշռվելով անհատի դեմ ապացույցներն օրինական ճանապարհով ձեռք բերելու անհատի շահին: Այնուամենայնիվ, հանրային շահերով չեն կարող արդարացվել այն միջոցները, որոնք խախտում են գանգատաբերի պաշտպանության իրավունքի, այդ թվում՝ սեփական անձի դեմ ցուցմունք չտալու իրավունքի բուն էությունը (*Jalloh v. Germany* [GC], § 97): Մեղադրյալի մեղքը դատական վարույթի ընթացքում ապացուցելու նպատակով մինչդատական քննությամբ հարկադրաբար ձեռք բերված պատասխանների օգտագործումը չի կարող արդարացվել՝ որպես հիմք մեջբերելով հանրային շահը (*Heaney and McGuinness v. Ireland*, § 57):

5. Ապացույցների օգտագործումը

198. Թեպետ 6-րդ հոդվածով երաշխավորվում է արդար դատաքննության իրավունքը, այն չի սահմանում, որպես այդպիսին, ապացույցների ընդունելիության կանոններ, ինչը նախևառաջ ներպետական օրենսդրությամբ կարգավորման ենթակա խնդիր է (*Schenk v. Switzerland*, §§ 45-46; *Moreira Ferreira v. Portugal (no. 2)* [GC], § 83; *Heglas v. the Czech Republic*, § 84):

199. Ուստի, ապացույցների որոշակի տեսակների, օրինակ՝ ներպետական օրենսդրության իմաստով անօրինական ճանապարհով ձեռք բերված ապացույցների թույլատրելիությունը որոշելը սկզբունքորեն Դատարանի խնդիրը չէ: Պատասխանել պետք է այն հարցին, թե արդյոք վարույթն ընդհանուր առմամբ՝ ներառյալ այն եղանակը, որով ձեռք են բերվել ապացույցները, արդար է եղել: Դա ներառում է ենթադրյալ անօրինականության վերաբերյալ, իսկ եթե խոսքը Կոնվենցիայով նախատեսված այլ իրավունքի խախտման մասին է, ապա՝ նաև հայտնաբերված խախտման բնույթի վերաբերյալ քննություն (*Khan v. the United Kingdom*, § 34; *P.G. and J.H. v. the United Kingdom*, § 76; *Allan v. the United Kingdom*, § 42):

200. Երբ որոշվում է, թե արդյոք վարույթն ընդհանուր առմամբ եղել է արդար, հարկավոր է պարզել նաև՝ արդյոք պահպանվել են պաշտպանության կողմի իրավունքները: Մասնավորապես, հարկավոր է պարզել՝ արդյոք գանգատաբերին հնարավորություն է տրվել վիճարկել ապացույցների արժանահավությունը և առարկել դրանց օգտագործման դեմ: Բացի այդ, հարկավոր է հաշվի առնել ապացույցների որակը, ինչպես նաև դրանք ձեռք բերելու հանգամանքները, և արդյոք այդ հանգամանքներն ապացույցների վստահելիության և ճշգրտության հետ կապված կասկածների տեղիք չեն տալիս: Թեպետ դատաքննության արդար լինելու հետ կապված խնդիր կարող է նաև չառաջանալ, երբ ձեռք բերված ապացույցի արժանահավատությունը չի հիմնավորվել այլ նյութերով, հարկ է նշել, որ եթե ապացույցը ծանրակշիռ է և դրա վստահելիության հետ կապված կասկածներ չկան, ապա հիմնավորող ապացույցի առկայության անհրաժեշտությունը համապատասխանա-

բար նվազ է (*Bykov v. Russia* [GC], § 89; *Jalloh v. Germany* [GC], § 96): Այդ կապակցությամբ Դատարանն ուշադրություն է դարձնում նաև այն հանգամանքին, թե արդյոք տվյալ ապացույցը որոշիչ է եղել քրեական գործով վարույթի ելքի համար (*Gäfgen v. Germany* [GC], § 164):

201. Ինչ վերաբերում է ենթադրյալ անօրինականության բնույթի ուսումնասիրությանը, ապա վերոհիշյալ չափանիշը կիրառվել է այն բողոքների հետ կապված գործերում, որոնց համաձայն պաշտպանության կողմի իրավունքները խախտող ապացույցն օգտագործվել է վարույթում: Դա վերաբերում է, օրինակ, անձին ճանաչման ներկայացնելու միջոցով ձեռք բերված ապացույցների օգտագործմանը (*Laska and Lika v. Albania*), դատափորձագիտական հետազոտման համար կասկածյալից նմուշները ոչ պատշաճ կերպով վերցնելուն (*Horvatić v. Croatia*), գործով մեկ այլ մեղադրյալի նկատմամբ ճնշում գործադրելուն (*Erkapić v. Croatia; Dominka v. Slovakia* (dec.)), շինծու ապացույցը մեղադրյալի դեմ օգտագործելուն (*Layijov v. Azerbaijan*, § 64; *Sakit Zahidov v. Azerbaijan*, §§ 46-49; *Kobiashvili v. Georgia*, §§ 56-58), վկայի ցուցմունքը և այլ իրեղեն ապացույցները մեղադրյալի նկատմամբ անարդար կերպով օգտագործելուն (*Ilgar Mammadov v. Azerbaijan* (no. 2)), սեփական անձի դեմ տրված ցուցմունքները վարույթի ընթացքում օգտագործելուն (*Belugin v. Russia**, § 68-80) և վարույթի շրջանակում փորձագիտական ապացույցներն օգտագործելուն (*Erduran and Em Export Diş Tic A.Ş. v. Turkey*, §§ 107-112; տե՛ս նաև *Avagyan v. Armenia*, § 41):

202. Նույն չափանիշը կիրառվել է այն գործերում, որոնցում խնդիրն այն է եղել, թե արդյոք 8-րդ հոդվածի ենթադրյալ խախտմամբ ձեռք բերված տեղեկությունը որպես ապացույց օգտագործելը 6-րդ հոդվածի իմաստով անարդար է դարձրել ողջ դատաքննությունը: Դա վերաբերում է, օրինակ, անօրինական գաղտնի դիտմամբ ձեռք բերված ապացույցների օգտագործմանն առնչվող գործերին (*Bykov v. Russia* [GC], §§ 69-83; *Khan v. the United Kingdom*, § 34; *Dragojević v. Croatia*, §§ 127-135; *Nițulescu v. Romania*; *Dragoş Ioan Rusu v. Romania*, §§ 47-50), ինչպես նաև խուզարկության և առգրավման օպերացիաներին առնչվող գործերին (*Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*, §§ 699-705; *Prade v. Germany*):

203. Այնուամենայնիվ, 3-րդ հոդվածի խախտմամբ ձեռք բերված ապացույցները քրեական վարույթի շրջանակում օգտագործելու մասով կիրառելի են հատուկ նկատառումներ: Կոնվենցիայով երաշխավորված հիմնական և բացարձակ իրավունքներից մեկի խախտմամբ ստացված այդպիսի ապացույցների օգտագործումը մշտապես լուրջ հարցեր է առաջացնում դատաքննության արդար լինելու կապակցությամբ, անգամ եթե այդ ապացույցները թույլատրելի ճանաչելը որոշիչ չի եղել մեղադրական դատավճիռ կայացնելու համար (*Jalloh v. Germany* [GC], §§ 99 և 105; *Harutyunyan v. Armenia*, § 63, ի հակադրություն, տես՝ *Mehmet Ali Eser v. Turkey**, § 41, որտեղ հարկադրանքի միջոցով ձեռք բերված ցուցմունքները չէին օգտագործվել մեղադրական դատավճիռ կայացնելիս):

204. Ուստի, 3-րդ հոդվածի խախտմամբ ձեռք բերված ցուցմունքների օգտագործումը քրեական վարույթում (անկախ այն բանից, թե ինչպես է որակվել վերաբերմունքը՝ խոշտանգում, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունք) այդ վարույթն ինքնաբերաբար դարձնում է ոչ արդար՝ խախտելով 6-րդ հոդվածը (*Gäfgen v. Germany* [GC], § 166; *Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [GC], § 254; *El Haski v. Belgium*, § 85; *Cēsniēks v. Latvia*, §§ 67-70):

205. Դա կիրառելի է նաև անմիջականորեն խոշտանգումների միջոցով ձեռք բերված իրեղեն ապացույցների օգտագործման նկատմամբ (*Gäfgen v. Germany* [GC], § 167; *Jalloh v. Germany* [GC], § 105): Այնպիսի ապացույց թույլատրելը, որը ձեռք է բերվել 3-րդ հոդվածի խախտմամբ՝ որպես անմարդկային վերաբերմունք որակվող, սակայն խոշտանգում չհամարվող գործողության արդյունքում, միայն 6-րդ հոդվածի խախտում է, եթե ապացուցվի, որ 3-րդ հոդվածի խախտումն ազդել է ամբաստանյալի դեմ իրականացված վարույթի ելքի, այսինքն՝ նրա դատապարտման կամ նշանակված պատժի վրա (*Gäfgen v. Germany* [GC], § 178; *El Haski v. Belgium*, § 85):

206. Նշված սկզբունքները կիրառվում են ոչ միայն այն դեպքում, երբ 3-րդ հոդվածին հակասող վերաբերմունքից տուժած անձն ամբաստանյալն է, այլ նաև այն դեպքում, երբ խոսքը երրորդ անձանց մասին է

(նույն տեղում, § 85, *Urazbayev v. Russia**, § 73): Մասնավորապես, Դատարանը վճռել է, որ դատական քննության ժամանակ խոշտանգմամբ ձեռք բերված ապացույցներ օգտագործելու դեպքում անձը կոպտորեն զրկվում է արդարադատությունից, նույնիսկ եթե այն անձը, ումից այդ եղանակով կորզվել են այդ ապացույցները, երրորդ անձ է եղել (*Othman (Abu Qatada) v. the United Kingdom*, §§ 263 և 267; *Kaçiu and Kotorri v. Albania*, § 128; *Kormev v. Bulgaria*, §§ 89-90):

207. Այս առումով հարկ է նշել, որ Դատարանը վճռել է, որ եթե գանգատը չի կարող վարույթ ընդունվել 3-րդ հոդվածի հիման վրա, դա սկզբունքորեն չի նշանակում, որ Դատարանը չի կարող համարել, որ գանգատաբերի պնդումներն այն մասին, որ ոստիկանությանը տրված ցուցմունքներն ստացվել են հարկադրանքի կամ ճնշման մեթոդներով, և գործը քննող դատարանի քննած գործի նյութերի մեջ դրանք ներառելը խախտել է 6-րդ հոդվածով նախատեսված՝ արդար դատաքննության երաշխիքը (*Mehmet Duman v. Turkey*, § 42):

208. Վերջապես, վարույթում ապացույցների օգտագործմանն առնչվող խնդիր է ծագում նաև մեղադրանքի կողմի հետ համագործակցող վկաների տրամադրած ապացույցների թույլատրելիության առնչությամբ: Այդ հարցի վերաբերյալ Դատարանը վճռել է, որ քրեական հետապնդման չենթարկվելու կամ այլ առավելություններ ստանալու դիմաց վկաների տված ցուցմունքների օգտագործումը կարող է հարցականի տակ դնել մեղադրյալի դատական քննության արդարությունը և նուրբ խնդիրներ առաջացնել, քանի որ այդպիսի ցուցմունքն իր բուն բնույթով ենթակա է շահարկման և կարող է տրվել բացառապես առավելություն ձեռք բերելու կամ անձնապես վրեժ լուծելու նպատակով: Այնուամենայնիվ, այդօրինակ ցուցմունքի օգտագործումն ինքնին բավարար չէ, որպեսզի վարույթն անարդար դառնա (*Verhoek v. the Netherlands* (dec.); *Cornelis v. the Netherlands* (dec.)): Յուրաքանչյուր դեպքում Դատարանը գնահատելիս դիտարկում է ողջ վարույթը՝ հաշվի առնելով ոչ միայն պաշտպանության կողմի իրավունքները, այլ նաև՝ հանրային համապատասխան շահերը և տուժողների շահերը՝ կապված հանցագործության պատշաճ քրեական հետապնդման հետ, իսկ ան-

հրաժեշտության դեպքում՝ նաև վկաների իրավունքները (*Habran and Dalem v. Belgium*, § 96):

209. *Adamčo v. Slovakia** գործի շրջանակում (§§ 56-71), որը վերաբերում էր նրան, որ մեղադրական դատավճիռը վճռորոշ չափով հիմնված էր եղել նույն գործով անցնող մեկ այլ մեղադրյալի ցուցմունքի վրա, որը նա տվել էր մեղքի ընդունման համաձայնության շրջանակում, Դատարանը Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի խախտում արձանագրեց՝ հաշվի առնելով հետևյալ հանգամանքները. այդ ցուցմունքը, եթե ոչ միակ, ապա՝ առնվազն վճռորոշ ապացույցն էր գանգատաբերի դեմ, ներպետական դատարանները քննության չէին առել այն ընդհանուր իրավիճակը, որում վկան որոշակի առավելություններ էր ստացել մեղադրանքի կողմից, ինչպես նաև՝ այն փաստը, որ մեղքի ընդունման համաձայնությունը մեղադրանքի կողմի հետ ձեռք էր բերվել առանց դատարանի մասնակցության, և, որ ներպետական դատարանները պատշաճ պատճառաբանությամբ չէին անդրադարձել գանգատաբերի ներկայացրած փաստարկներին:

6. Սադրանքը

a. Ընդհանուր նկատառումներ

210. Դատարանն ընդունել է իշխանությունների՝ հատուկ քննչական մեթոդների դիմելու անհրաժեշտությունը, մասնավորապես՝ կազմակերպված հանցավորության և կոռուպցիայի վերաբերյալ գործերում: Այս առնչությամբ Դատարանը վճռել է, որ հատուկ քննչական մեթոդների, մասնավորապես՝ գաղտնի հնարքների կիրառությունն ինքնին չի խախտում արդար դատաքննության իրավունքը: Այնուամենայնիվ, հաշվի առնելով, որ այդ մեթոդները կիրառելիս առկա է ոստիկանության կողմից հրահրման ռիսկ, դրանց կիրառությունը պետք է դուրս չգա որոշակի հստակ սահմանների շրջանակից (*Ramanauskas v. Lithuania* [GC], § 51):

211. Թեպետ կազմակերպված հանցավորության աճը պահանջում է, որ պետությունները համապատասխան միջոցներ ձեռնարկեն, արդար դատաքննության իրավունքը, որից տրամաբանորեն բխում է արդա-

րադատության պատշաճ իրականացման պահանջը, այնուամենայնիվ կիրառվում է բոլոր տեսակի քրեական իրավախախտումների նկատմամբ՝ ամենապարզից մինչև ամենաբարդը: Արդարադատության արդար իրականացման իրավունքը ժողովրդավարական հասարակությունում այնպիսի կարևոր դեր ունի, որ այն չի կարող զոհաբերվել հանուն նպատակահարմարության (նույն տեղում, § 53): Այս կապակցությամբ Դատարանն ընդգծել է, որ ոստիկանությունը կարող է գաղտնի գործել, բայց ոչ՝ հրահրել (*Khudobin v. Russia*, § 128):

212. Ավելին, թեպետ նախնական քննության փուլում, և երբ դա կարող է պահանջվել՝ ելնելով իրավախախտման բնույթից, Կոնվենցիան չի թույլատրում հիմնվել այնպիսի աղբյուրների վրա, ինչպիսիք են անանուն իրազեկիչները, մեղադրական դատավճիռը հիմնավորելու նպատակով այդ աղբյուրների հետագա կիրառությունը գործը քննող դատարանի կողմից այլ հարց է (*Teixeira de Castro v. Portugal*, § 35): Այդ կիրառությունը կարող է ընդունելի լինել միայն այն դեպքում, երբ չարաշահման դեմ առկա են պատշաճ և բավարար երաշխիքներ, մասնավորապես՝ նշված քննչական գործողությունները թույլատրելու, իրականացնելու և վերահսկելու հստակ և կանխատեսելի ընթացակարգ (*Ramanauskas v. Lithuania* [GC], § 51): Ինչ վերաբերում է գաղտնի գործողությունների նկատմամբ հսկողություն իրականացնող մարմնին, ապա Դատարանը համարել է, որ թեպետ դատական վերահսկողությունը կլինի ամենապատշաճ միջոցը, կարող են կիրառվել նաև այլ միջոցներ՝ պայմանով, որ առկա են համարժեք ընթացակարգեր և երաշխիքներ, ինչպես օրինակ՝ դատախազի կողմից վերահսկողությունը (*Bannikova v. Russia*, § 50; *Tchokhonelidze v. Georgia*, § 51):

213. Թեպետ գաղտնի գործակալների կիրառությունը հանդուրժելի է՝ պայմանով, որ այն ենթակա լինի հստակ սահմանափակումների և երաշխիքների, հանրային շահը չի կարող արդարացնել ոստիկանության կողմից հրահրման արդյունքում ձեռք բերված ապացույցների օգտագործումը, քանի որ դա մեղադրյալի համար կառաջացներ ի սկզբանե արդար դատաքննությունից միանշանակորեն զրկված լինելու ռիսկ (*Ramanauskas v. Lithuania* [GC], § 54): Այս իրավիճակում գաղտնի գործակալները կարող են լինել պետության գործակալներ կամ վեր-

ջիններիս հրահանգավորման և հսկողության ներքո գործող մասնավոր անձինք: Այնուամենայնիվ, երբ գանգատը վերաբերում է նրան, որ գանգատաբերին իրավախախտում կատարելու հրահրել է մասնավոր անձ, ով չի գործել իշխանությունների հրահանգով կամ նրանց հսկողության ներքո, ապա այդ գանգատը քննվում է ապացույցների թույլատրելիության ընդհանուր կանոնների ներքո, այլ ոչ որպես սադրանքի խնդիր (*Shannon v. the United Kingdom* (dec.)):

214. Սադրանքի արգելքը կիրառելի է նաև օպերատիվ այն հնարքների կիրառության նկատմամբ, որոնց շրջանակում պետական մարմինները մի քանի կասկածելի գործարքներ են կազմակերպում կասկածյալի մասնակցությամբ: Դատարանը վճռել է, որ նման օպերատիվ հնարքները հանցագործության քննության ճանաչված և թույլատրելի ձևեր են, երբ հանցավոր գործունեությունը մեկանգամյա առանձին հանցավոր դեպք չէ, այլ՝ շարունակական հանցավոր գործունեություն: Այնուամենայնիվ, սադրանքի ընդհանուր արգելքին համահունչ՝ գաղտնի գործակալների գործողությունները պետք է ուղղված լինեն ընթացող հանցավոր գործունեությունն ըստ էության պասիվ եղանակով քննելուն, այլ ոչ՝ այնպիսի ազդեցություն գործադրելուն, որը կսադրի ավելի ծանր հանցանք գործել, քան՝ այն հանցանքը, որը տվյալ անձը պլանավորում էր գործել, եթե չլիներ այդ հրահրումը: Ուստի, երբ պետական մարմիններն օգտագործում են օպերատիվ հնարք, որը կապված է կասկածյալի մասնակցությամբ մի քանի անօրինական գործարքներ կազմակերպելու հետ, անօրինական գործարքներից յուրաքանչյուրին գաղտնի գործակալի ներթափանցումը և մասնակցությունը չպետք է ընդարձակեն ոստիկանության դերը՝ գաղտնի գործակալին վերածելով սադրիչ գործակալի (*agents provocateurs*): Ավելին, քննության ցանկացած ընդարձակում պետք է հիմնավոր պատճառներ ունենա, ինչպես օրինակ՝ մեղադրական դատավճիռ ստանալու համար անհրաժեշտ բավարար ապացույցներ ձեռք բերելը, կասկածյալի հանցավոր գործունեության բնույթը և շրջանակն ավելի լավ հասկանալը կամ հանցավոր ավելի ընդգրկուն շրջան բացահատելը: Եթե նման պատճառներ չկան, ապա կարող է համարվել, որ պետական մարմիններն են իրենց գոր-

ծողություններով ոչ պատշաճ կերպով ընդլայնում հանցագործության շրջանակը կամ մասշտաբը (*Grba v. Croatia*, §§ 99-101):

215. Մասնավորապես, մեկ կամ մի քանի անօրինական գործարքներում գաղտնի գործակալների ոչ պատշաճ վարքագծի կամ հանցագործության շրջանակը կամ մասշտաբն ընդլայնող գործողությունների կատարմանը մասնակից լինելու արդյունքում պետական մարմինները կարող են անարդար կերպով ավելի ծանր պատիժներ առաջացնել ամբաստանյալի համար՝ կամ պատիժների սահմանված միջակայքում, կամ ավելի ծանր հանցանք գործելու համար: Եթե պարզվի, որ այդպիսի բան է տեղի ունեցել, Կոնվենցիային համահունչ պետք է պատշաճ եզրահանգումներ արվեն՝ կապված կամ պետական մարմինների ոչ պատշաճ գործողությունների միջոցով կատարված առանձին անօրինական գործարքների հետ, կամ ամբողջությամբ վերցված մի քանի անօրինական գործարքների կազմակերպման հետ: Հանուն արդարության՝ նշանակվող պատիժը պետք է արտացոլի միայն այն հանցագործությունը, որն ամբաստանյալը փաստացի պլանավորում էր կատարել: Ուստի, թեպետ այս պարագայում անարդար չէր լինի անձի նկատմամբ մեղադրական դատավճիռ կայացնելը, անարդար կլիներ նրան պատժել հանցավոր գործունեության այն մասի համար, որը տեղի է ունեցել պետական իշխանության մարմինների ոչ պատշաճ գործողությունների արդյունքում (նույն տեղում, §§ 102-103):

216. Սադրանքի թեմայով ձևավորված նախադեպային պրակտիկայում Դատարանը մի շարք չափորոշիչներ է մշակել՝ տարբերակելու համար Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը խախտող սադրանքը և քրեական գործերով քննության ընթացքում իրավաչափ գաղտնի հնարքների օգտագործման թույլատրելի շրջանակը: Դատարանը բացատրել է, որ թեպետ հնարավոր չէ սպառիչ կերպով պարզեցված չափորոշիչների ցանկի տեսքով թվարկել բոլոր այն իրավիճակները, որոնք կարող են տեղի ունենալ, սադրանքի վերաբերյալ գանգատները քննելիս Դատարանը ձևավորել է երկու չափորոշիչ՝ հրահրման նյութական չափորոշիչը և հրահրման դատավարական չափորոշիչը (*Matanović v. Croatia*, § 122; *Ramanauskas v. Lithuania (no. 2)*, § 55):

b. Հրահրման նյութական չափորոշիչը

217. Ի հակադրություն օրինական գաղտնի քննության՝ Դատարանը սադրանքը⁶ սահմանել է որպես մի իրավիճակ, որին ներգրավված ծառայողները՝ թե՛ անվտանգության ուժերի անդամները, թե՛ նրանց հրահանգներով գործող անձինք, չեն սահմանափակվում հանցավոր գործունեությունն ըստ էության պասիվ կերպով քննելով, այլ՝ այնպես են ազդում սուբյեկտի վրա, որ նրան հրահրում են կատարել հանցանք, որն այլ պայմաններում չէր կատարվի, որպեսզի հնարավոր դառնա այդ հանցանքի փաստը հաստատելը, այն է՝ ապացույցներ տրամադրելը և քրեական հետապնդում հարուցելը (*Ramanauskas v. Lithuania* [GC], § 55):

218. Որոշելու համար, թե արդյոք քննությունը «ըստ էության պասիվ» է եղել, Դատարանն ուսումնասիրում է գաղտնի գործողության հիմքում ընկած պատճառներն ու այն իրականացնող մարմինների վարքագիծը: Մասնավորապես, Դատարանը պարզում է, թե արդյոք եղել են օբյեկտիվ կասկածներ, որ գանգատաբերը ներգրավված է եղել հանցավոր գործունեության մեջ կամ նախատրամադրված է եղել քրեական իրավախախտում կատարել (*Bannikova v. Russia*, § 38):

219. Իր գնահատման մեջ Դատարանը հաշվի է առնում մի շարք գործոններ: Օրինակ, շրջադարձային նշանակություն ունեցող վաղ նախադեպային գործերից մեկում՝ *Teixeira de Castro v. Portugal* (§§ 37-38) գործում, Դատարանն ի թիվս այլ գործոնների հաշվի առավ այն փաստը, որ գանգատաբերը դատվածություն չէր ունեցել, որ նրա նկատմամբ քննություն հարուցված չէր եղել, որ նա ոստիկանության ծառայողներին ծանոթ չէր եղել, որ նրա տանը թմրամիջոցներ չէին հայտնաբերվել, և որ ձերբակալման ընթացքում նրա մոտ հայտնաբերված թմրամիջոցների չափն ավելին չէր եղել, քան գաղտնի գործակալների խնդրած չափը: Դատարանը եզրակացրեց, որ գործակալների գործողությունները գաղտնի գործակալների գործողությունների շրջանակից դուրս են եկել, քանի որ նրանք դրդել են իրավախախտման, և որևէ հիմք չի եղել են-

⁶ «Սադրանք», «ոստիկանության կողմից հրահրում» և «սադրիչ գործակալներ» եզրույթները Դատարանի նախադեպային պրակտիկայում կիրառվում են փոխարինաբար:

թաղրելու, որ առանց նրանց միջամտության նշված իրավախախտումը կատարված կլիներ:

220. Նախկին դատվածությունն ինքնին քրեական իրավախախտում կատարելու նախատրամադրվածության ցուցիչ է (*Constantin and Stoian v. Romania*, § 55): Այնուամենայնիվ, գանգատաբերի ծանոթ լինելը հանցանքը կատարելու ձևերին (*Virgil Dan Vasile v. Romania*, § 53) և գործարքից նրա դուրս չգալը՝ չնայած դա անելու և դրա մասին իրավասու մարմիններին հայտնելու մի շարք հնարավորություններ ունենալուն, Դատարանի կողմից համարվել են նախօրոք գոյություն ունեցող հանցավոր գործունեության կամ մտադրության ցուցիչներ (*Gorgievski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, § 53; *Matanović v. Croatia*, §§ 142-143):

221. Հաշվի առնվելիք հաջորդ գործոնն այն է, թե արդյոք գանգատաբերի վրա ճնշում են գործադրել, որ կատարի նշված իրավախախտումը: Գանգատաբերի հետ կապ հաստատելու հարցում նախաձեռնություն ցուցաբերելը, երբ չի եղել որևէ օբյեկտիվ կասկած առ այն, որ գանգատաբերը ներգրավված է եղել հանցավոր գործունեության մեջ կամ նախատրամադրված է եղել կատարելու քրեական իրավախախտում (*Burak Hun v. Turkey*, § 44; *Sepil v. Turkey*, § 34), առաջարկը կրկնելը՝ չնայած գանգատաբերի կողմից սկզբում այն մերժելու փաստին, համառորեն նրան հուշելը (*Ramanauskas v. Lithuania* [GC], § 67, ի հակադրություն՝ *Ramanauskas v. Lithuania (no. 2)*, § 68, որի շրջանակում գանգատաբերն ինքն էր խնդրել, որ իր հետ կապ հաստատեն), գինը միջինից ավելի բարձրացնելը (*Malininas v. Lithuania*, § 37) և գանգատաբերի մոտ կարեկցանք առաջացնելու փորձերը՝ ներկայացնելով իբրև ժուժկալության ախտանիշներ (*Vanyan v. Russia*, §§ 11 և 49), Դատարանը համարեց վարքագիծ, որը կարող էր համարվել գանգատաբերի վրա ճնշման գործադրում, որպեսզի նա կատարի նշված իրավախախտումը՝ անկախ նրանից, թե արդյոք նշված գործակալն անվտանգության ուժերի անդամ էր, թե նրանց հրահանգներով գործող մասնավոր անձ:

222. Կարևոր հարցն այն է, թե արդյոք կարելի է համարել, որ պետական գործակալները «միացել» են հանցավոր գործունեությանը կամ

«ներթափանցել» են հանցավոր գործունեության մեջ, այլ ոչ՝ նախաձեռնել այն: Հանցավոր գործունեությանը «միանալու» պարագայում նշված գործողությունը մնում է գաղտնի աշխատանքի թույլատրելի սահմաններում: Դատարանը *Milinenė v. Lithuania* գործում (§§ 37-38) համարեց, որ, չնայած նրան, որ ոստիկանությունն ազդել էր դեպքերի ընթացքի վրա, մասնավորապես՝ տեխնիկական սարքավորումներ տալով մասնավոր անձին խոսակցություններ ձայնագրելու համար և աջակցելով գանգատաբերին ֆինանսական շարժառիթ տալու առաջարկին, ոստիկանության գործողությունները հարկավոր է դիտարկել որպես հանցավոր գործունեությանը «միանալ», այլ ոչ՝ նախաձեռնել, քանի որ գործում նախաձեռնությունը ցուցաբերվել էր մասնավոր անձի կողմից: Վերջինս բողոքել էր ոստիկանությանը, թե գանգատաբերն իր գործով նպաստավոր ելքի հասնելու համար կաշառք էր պահանջելու, և միայն այդ բողոքից հետո էր հատուկ գործողությունը թույլատրվել՝ վերահսկվելով Գլխավոր դատախազի տեղակալի կողմից՝ նպատակ ունենալով հաստատել բողոքը (համանման պատճառաբանման համար տես *Sequeira v. Portugal* (dec.); *Eurofinacom v. France* (dec.)):

223. Ոստիկանական գաղտնի գործողությունը մեկնարկելու և իրականացնելու եղանակն էական է՝ գնահատելու համար, թե արդյոք գանգատաբերը ենթարկվել է սադրանքի, թե ոչ: Նշված քննչական միջոցառումը թույլատրելու, իրականացնելու և վերահսկելու հստակ և կանխատեսելի ընթացակարգերի բացակայությունը կշեռքի նժարները թեքում է, որպեսզի Դատարանը հանգի այն եզրակացության, որ նշված արարքները սադրանք են. տես, օրինակ, *Teixeira de Castro v. Portugal*, § 38, որում Դատարանը նշել է այն փաստը, որ գաղտնի գործակալների միջամտությունը տեղի չէր ունեցել որպես թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության դեմ պաշտոնական օպերացիայի մաս, որը կվերահսկվեր դատավորի կողմից, *Ramanauskas v. Lithuania* [GC], § 64, որում որևէ նշում չի եղել, թե ինչ պատճառներ ու անձնական դրդապատճառներ են գաղտնի գործակալին ուղղորդել, որ սեփական նախաձեռնությամբ մոտենա գանգատաբերին՝ առանց հարցն իր վերադասի ուշադրությանն արժանացնելու, և *Tchokhanelidze v. Georgia*, § 51, որում

գաղտնի օպերացիան չէր ունեցել պաշտոնական թույլտվություն կամ վերահսկողություն:

224. *Vanyan v. Russia* (§§ 46-47) գործում Դատարանը նշել է, որ ոստիկանական օպերացիան թույլատրվել է այն նույն մարմնի հասարակ վարչական որոշմամբ, որն էլ հետագայում իրականացրել է այդ օպերացիան, որ որոշումը ծրագրված փորձնական գնման պատճառների և նպատակների վերաբերյալ պարունակել է շատ քիչ տեղեկատվություն, և որ գործողությունը ենթակա չի եղել դատական կամ որևէ այլ անկախ վերահսկողության: Այս առնչությամբ Ռուսաստանի իշխանությունների կողմից օգտագործված «փորձնական գնում» հնարքը մանրակրկիտ ուսումնասիրության է ենթարկվել *Veselov and Others v. Russia* (§ 127) գործում, որում Դատարանը վճռել է, որ նշված ընթացակարգը թերի է եղել, գանգատաբերների համար ստեղծել է ոստիկանության կամայական գործողությունների վտանգ, և խախտել է նրանց նկատմամբ իրականացվող քրեական վարույթի արդարությունը: Դատարանը վճռել է նաև, որ ներպետական դատարանները համարժեքորեն չեն քննել սադրանքի վերաբերյալ գանգատաբերների հայտարարությունը, մասնավորապես՝ չեն վերանայել փորձնական գնման պատճառները կամ ոստիկանության և վերջինիս իրազեկիչների վարքագիծը գանգատաբերների նկատմամբ:

c. Սադրանքի հիմքով կազմակերպվող պաշտպանության նկատմամբ դատական վերահսկողությունը

225. Սադրանքի հետ կապված հարցեր առաջ քաշող գործերում Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի պահանջները պահպանված են համարվում միայն այն դեպքում, երբ գանգատաբերը կարողացել է արդյունավետորեն բարձրացնել հրահրման հարցն իր դատաքննության ընթացքում՝ կամ առարկության միջոցով, կամ որևէ այլ կերպ: Լոկ այն փաստը, որ պահպանվել են ընդհանուր երաշխիքները, ինչպիսիք են «զենքերի հավասարությունը» կամ պաշտպանության կողմի իրավունքները, բավարար չէ (*Ramanauskas v. Lithuania* [GC], § 69): Նման գործերում Դատարանը նշել է, որ հրահրման բացակայությունն ապացուցելու

պարտականությունը կրում է մեղադրանքի կողմը՝ պայմանով, որ մեղադրյալի պնդումներն ամբողջովին հիմնազուրկ չեն:

226. Եթե սադրանքի վերաբերյալ հայտարարություն է արվել, և առկա են սադրանքի որոշակի *prima facie* (առերևույթ) ապացույցներ, ապա դատական մարմինները պետք է քննեն գործի փաստերը և ճշմարտությունը բացահայտելու համար ձեռնարկեն անհրաժեշտ քայլեր, որպեսզի պարզեն, թե արդյոք տեղի է ունեցել սադրանք: Եթե նրանք գտնեն, որ սադրանք տեղի ունեցել է, ապա պետք է հանգեն եզրակացության՝ համաձայն Կոնվենցիայի (նույն տեղում, § 70): Ջուս այն փաստը, որ գանգատաբերը քրեական մեղադրանքում իրեն մեղավոր է ճանաչել, գործը քննող դատարանին չի ազատում սադրանքի վերաբերյալ պնդումները քննելու պարտականությունից (նույն տեղում, § 72):

227. Այս առնչությամբ Դատարանն ստուգում է, թե արդյոք սադրանքի վերաբերյալ *prima facie* բողոքը ներպետական օրենսդրությամբ ըստ էության պաշտպանության հիմք է համարվում կամ հիմքեր է տալիս ապացույցներն անթույլատրելի ճանաչելու համար կամ հանգեցնում նմանատիպ այլ հետևանքների (*Bannikova v. Russia*, § 54): Թեպետ հրահրման վերաբերյալ հայտարարության հանդիպելիս ներպետական իշխանությունների գործն է որոշել, թե որ ընթացակարգն է կիրառելի, Դատարանը պահանջում է, որ ընտրվող ընթացակարգը լինի մրցակցային, լիարժեք, համապարփակ, և սադրանքի հարցի կապակցությամբ՝ վերջնական (նույն տեղում, § 57): Ավելին, քննչական մարմինների կողմից տեղեկատվությունը չբացահայտելու համատեքստում Դատարանը հատուկ կշիռ է վերագրում մրցակցային դատավարության և «զենքերի հավասարության» սկզբունքներին (նույն տեղում, § 58):

228. Երբ մեղադրյալը պնդում է, թե իրեն հրահրել են իրավախախտում կատարել, քրեական դատարանը պետք է իրականացնի գործի նյութերի մանրակրկիտ քննություն, քանի որ դատաքննության՝ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի իմաստով արդար լինելու համար անհրաժեշտ է, որ անթույլատրելի ճանաչվեն ոստիկանության կողմից հրահրման արդյունքում ձեռք բերված բոլոր ապացույցները: Դա հատկապես ճշմարիտ է, եթե ոստիկանական գործողությունը տեղի է

ունեցել բավարար իրավական դաշտի կամ պատշաճ երաշխիքների բացակայության պայմաններում (*Ramanauskas v. Lithuania* [GC], § 60): Նման համակարգում հրահրման մասին հայտարարության դատական քննարկումը միակ արդյունավետ միջոցն է՝ ստուգելու համար գաղտնի գործողությունների պատճառների հիմնավորվածությունը և համոզվելու համար, որ գործակալներն «ըստ էության պասիվ» են մնացել այդ գործողությունների շրջանակում (*Lagutin and Others v. Russia*, § 119): Պարտադիր է նաև, որ հրահրման մասին գանգատաբերի հայտարարությունը մերժելու մասին ներպետական դատարանների որոշումները բավարար չափով պատճառաբանված լինեն (*Sandu v. the Republic of Moldova*, § 38; *Tchokhanelidze v. Georgia*, § 52):

229. Եթե առկա տեղեկատվությունը Դատարանին թույլ չի տալիս եզրակացնել, թե արդյոք գանգատաբերը ենթարկվել է սադրանքի, ապա սադրանքի վերաբերյալ հայտարարության նկատմամբ դատական վերահսկողությունը դառնում է որոշիչ՝ սադրանքի գործերի քննարկման համար Դատարանի կողմից կիրառվող մեթոդաբանության համաձայն (*Edwards and Lewis v. the United Kingdom* [GC], § 46; *Ali v. Romania*, § 101, տե՛ս նաև *Khudobin v. Russia*, որում ներպետական դատարանները չեն վերլուծել համապատասխան փաստական և իրավական տարրերը, որպեսզի սադրանքը տարբերակեն օրինական քննչական գործունեությունից, *V. v. Finland*, որում գանգատաբերի համար անհնար էր պաշտպանվել՝ որպես հիմք մեջբերելով սադրանքը):

d. Սադրանքի գործերի գնահատման համար Դատարանի կողմից կիրառվող մեթոդաբանությունը

230. Սադրանքի նյութական և դատավարական չափորոշիչները կիրառելիս Դատարանը պարտավոր է նախևառաջ համոզվել, որ քննվող իրավիճակն առերևույթ (*prima facie*) դասվում է «սադրանքի գործերի» շարքը: Եթե Դատարանը համոզվում է, որ գանգատաբերի բողոքը ենթակա է քննության «սադրանքի գործի» կարգավիճակով, ապա առաջին քայլը կլինի հրահրման նյութական չափորոշիչի գնահատումը: Եթե հրահրման նյութական չափորոշիչի գնահատմամբ, ելնելով առկա

տեղեկություններից, Դատարանը կարողանում է բավարար համոզվածությամբ եզրակացնել, որ ներպետական իրավասու մարմինները գանգատաբերի գործունեությունը քննել են ըստ էության պասիվ կերպով և նրան չեն դրդել հանցանք գործել, ապա Դատարանը սովորաբար կբավարարվի այդքանով՝ եզրակացնելով, որ գաղտնի միջոցառմամբ ձեռք բերված ապացույցների հետագա օգտագործումը գանգատաբերի նկատմամբ քրեական վարույթում 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի ներքո խնդիր չի առաջացնում:

231. Այնուամենայնիվ, եթե հրահրման նյութական չափորոշիչի ներքո Դատարանը չի հանգում միանշանակ եզրակացության՝ պայմանավորված գործի նյութերում առկա տեղեկատվության անբավարարությամբ, գործի նյութերի ոչ բավարար բացահայտումներով կամ դեպքերի վերաբերյալ կողմերի իրարամերժ մեկնաբանություններով, կամ եթե հրահրման նյութական չափորոշիչի հիման վրա Դատարանը պարզում է, որ գանգատաբերի նկատմամբ տեղի է ունեցել հրահրում, որը հակասում է 6-րդ հոդվածի 1-ին կետին, ապա Դատարանին անհրաժեշտ կլինի կատարել երկրորդ քայլը՝ հրահրման դատավարական չափորոշիչի գնահատումը: Դատարանը բացատրել է, որ այդ չափորոշիչը կիրառում է՝ պարզելու համար, թե արդյոք ներպետական դատարանները ձեռնարկել են անհրաժեշտ քայլեր, որպեսզի պարզեն հրահրման մասին ոչ հիմնազուրկ հայտարարության հանգամանքները, և եթե գործով պարզվել է, որ հրահրում առկա է, կամ մեղադրանքի կողմը չի կարողացել ապացուցել հրահրման բացակայությունը, ապա արդյոք ներպետական դատարանները Կոնվենցիայի համաձայն կատարել են պատշաճ եզրահանգումներ: Գանգատաբերի նկատմամբ իրականացված վարույթը զրկվում է Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով պահանջվող արդարությունից, եթե պետական իրավասու մարմինների գործողություններն են գանգատաբերին հրահրել, որպեսզի նա կատարի հանցանքը, որի համար մեղավոր է ճանաչվել, իսկ ներպետական դատարանները հավուր պատշաճի չեն անդրադարձել հրահրման մասին հայտարարություններին (*Matanović v. Croatia*, §§ 131-135; *Ramanauskas v. Lithuania (no. 2)*, § 62; *Virgil Dan Vasile v. Romania*, §§ 47-50):

7. Անմիջականության սկզբունքը

232. Դատարանը վճռել է, որ արդար քրեական վարույթի կարևոր տարրերից է նաև գործն ըստ էության լուծող որոշում կայացնող դատավորի ներկայությամբ մեղադրյալին՝ վկային առերեսվելու հնարավորություն ընձեռելը: Անմիջականության այդ սկզբունքը կարևոր երաշխիք է քրեական վարույթում, որում վկայի պահվածքի և արժանահավատության վերաբերյալ դատարանի դիտարկումները կարող են լուրջ հետևվանքներ ունենալ մեղադրյալի համար: Ուստի, կարևոր վկային լսելուց հետո գործը քննող դատարանի կազմի փոփոխության դեպքում, որպես կանոն, պետք է տվյալ վկան կրկին անգամ լսվի (*P.K. v. Finland* (dec.)):

233. Այնուամենայնիվ, անմիջականության սկզբունքը չի կարող համարվել գործի քննության ընթացքում դատարանի կազմի որևիցե փոփոխություն արգելող սկզբունք: Կարող են ծագել վարչական կամ դատավարական ակնհայտ գործոններ, որոնց պատճառով գործին դատավորի մասնակցության շարունակությունն անհնարին է դառնում: Դատարանը նշել է, որ միջոցներ կարող են ձեռնարկվել՝ ապահովելու համար, որ գործի լսումները շարունակող դատավորները պատշաճ կերպով հասկանան ապացույցները և փաստարկները, օրինակ՝ նրանց հասանելի դարձնելով սղագրությունները, եթե վկայի արժանահավատության խնդիր չկա, կամ կազմակերպելով վերաբերելի փաստարկները կամ կարևոր վկաներին կրկին լսելը դատարանի նոր կազմի համար (*Cutean v. Romania*, § 61):

234. *P.K. v. Finland* գործում Դատարանը չհամարեց, որ անմիջականության սկզբունքի չպահպանումն ինքնին կարող է արդար դատաքննության իրավունքի խախտում առաջացնել: Դատարանը հաշվի առավ այն փաստը, որ չնայած որ նախագահող դատավորը փոխվել էր, երեք ատենակալ դատավորները նույնն էին մնացել վարույթի ողջ ընթացքում: Դատարանն ի գիտություն ընդունեց նաև, որ տվյալ վկայի արժանահավատությունը որևէ փուլում չէր վիճարկվել, և գործի նյութերում չկար վկայի արժանահավատության վերաբերյալ կասկածները հիմնավորող որևէ տվյալ: Այդ հանգամանքներում այն փաստը, որ նախագահող նոր դատավորի տրամադրության տակ եղել էր վկաներին

լսելու նիստի սղագրությունը, մեծապես փոխհատուցել էր վարույթում անմիջականության բացակայությունը: Դատարանը նկատեց նաև, որ գանգատաբերի մեղադրական դատավճռի միակ հիմքը տվյալ վկայի ցուցմունքը չէր եղել, և որ չկային տեղեկություններ այն մասին, որ նախագահող դատավորը փոխվել էր գործի արդյունքի վրա ազդելու նպատակով կամ որևէ այլ ոչ պատշաճ շարժառիթով: Նմանաբնույթ նկատառումների հիման վրա Դատարանը եզրակացրեց, որ 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի խախտում տեղի չի ունեցել *Graviano v. Italy* (§§ 39-40) և *Škaro v. Croatia* (§§ 22-31) գործերում:

235. Ի հակադրություն, *Cutean v. Romania* (§§ 60-73) գործում Դատարանն արձանագրեց 6-րդ հոդվածի խախտում, քանի որ առաջին ատյանում վկաներին և գանգատաբերին լսած դատական կազմում ընդգրկված դատավորներից ոչ մեկը չէր մնացել և չէր շարունակել քննել գործը: Դատարանը նշեց նաև, որ գանգատաբերի և վկաների ցուցմունքները վերաբերելի ապացույցներ էին նրան դատապարտելու համար, որոնք դատավորն անմիջականորեն չէր լսել: Այդ հանգամանքներում Դատարանը վճռեց, որ ցուցմունքների սղագրությունների առկայությունը չէր կարող փոխհատուցել վարույթում անմիջականության բացակայությունը (տես նաև *Beraru v. Romania*, § 66):

236. *Cerovšek and Božičnik v. Slovenia* (§§ 37-48) գործում Դատարանն արձանագրեց 6-րդ հոդվածի խախտում, քանի որ գանգատաբերների նկատմամբ կայացված մեղադրական դատավճիռների և նշանակված պատիժների պատճառները մատնանշվել էին ոչ թե դրանք արձակող միանձնյա դատավորի կողմից, այլ՝ ուրիշ դատավորների, ովքեր չէին մասնակցել գործի դատական քննությանը (տես նաև *Svanidze v. Georgia* գործը, §§ 34-38, որը վերաբերում է գործը քննող դատավորին պահեստային դատավորով փոխարինելուն, ով չէր մասնակցել ապացույցների հետազոտմանը):

237. Անմիջականության սկզբունքի հետ կապված խնդիր կարող է ծագել նաև այն դեպքում, երբ վերաքննիչ դատարանը բեկանում է գանգատաբերին առաջադրված քրեական մեղադրանքում արդարացնելու մասին ստորին ատյանի որոշումը՝ նորովի չքննելով ապացույցները, այդ

թվում՝ չլսելով վկաներին (*Hanu v. Romania*, § 40; *Lazu v. the Republic of Moldova*, § 43): Նմանապես, անմիջականության սկզբունքը կիրառելի է գործը քննող դատարանի կազմում փոփոխությունների դեպքում, երբ գործն ուղարկվում է նոր քննության մեկ այլ դատավորի: Ավելին, այսպիսի իրավիճակում, կիրառելի են մեղադրանքի կողմի վկաներին հարցաքննելու վերաբերյալ Դատարանի նախադեպային իրավունքում ամրագրված սկզբունքները (*Famulyak v. Ukraine* (dec.), §§ 36-38)⁷:

8. Իրավական որոշակիությունը և տարամիտվող նախադեպային պրակտիկան

238. Իրավական որոշակիության սկզբունքը պահանջում է, որպեսզի ներպետական իրավասու մարմինները հարգեն օրինական ուժի մեջ մտած (վերջնական) դատական որոշման պարտադիր բնույթը: Քրեական վարույթի կրկնությունից պաշտպանված լինելը 6-րդ հոդվածով սահմանված քրեական վարույթի շրջանակում արդար դատաքննության ընդհանուր երաշխիքի կոնկրետ բաղադրիչներից է (*Bratyakin v. Russia* (dec.):):

239. Այնուամենայնիվ, իրավական որոշակիության պահանջները բացարձակ չեն: Քրեական գործերում դրանք պետք է գնահատվեն, մասնավորապես, թիվ 7 արձանագրության 4-րդ հոդվածի 2-րդ կետի լույսի ներքո, որն ուղղակիորեն թույլատրում է պետությանը վերաբացել գործը նոր փաստերի ի հայտ գալու պատճառով, կամ երբ նախորդ վարույթում հայտնաբերվել է հիմնարար թերացում, որը կարող էր ազդել գործի վերջնարդյունքի վրա: Այնուհանդերձ, թիվ 7 արձանագրության 4-րդ հոդվածի պահանջների կատարումն ինքնին բավարար չէ, որպեսզի համարվի, որ բավարարված են արդար դատաքննության՝ 6-րդ հոդվածով սահմանված պահանջները (*Nikitin v. Russia*, § 56):

240. Գործի որոշ առանձնահատուկ հանգամանքների հիման վրա կարող է պարզ դառնալ, որ օրինական ուժի մեջ մտած որոշման վերաբացման վարույթի փաստացի կիրառման ձևը խաթարել է արդար դատաքննության բուն էությունը: Մասնավորապես, Դատարանը պար-

⁷ Տե՛ս «Վկաներին հարցաքննելու իրավունքը» բաժինը:

տավոր է գնահատել, թե արդյոք կոնկրետ գործում նման վարույթ հարուցելու և իրականացնելու լիազորությունն իրավասու մարմիններն օգտագործել են այնպես, որ հնարավորինս ապահովեն արդար հավասարակշռություն անհատի շահերի և քրեական արդարադատության համակարգի արդյունավետությունն ապահովելու անհրաժեշտության միջև (նույն տեղում, § 57):

241. Իրավական որոշակիության սկզբունը նաև որոշակի կայունություն է երաշխավորում իրավական իրավիճակներում և նպաստում դատարանների հանդեպ հանրային վստահությանը: Դատարանների իրարամերժ որոշումների գոյությունը մի կողմից կարող է իրավական անորոշության վիճակ ստեղծել, որը հավանաբար կնվազեցնի հանրային վստահությունը դատական համակարգի նկատմամբ, մինչդեռ այդ վստահությունն ակնհայտորեն իրավունքի գերակայության վրա հիմնված պետության կարևորագույն բաղադրիչներից է: Այնուամենայնիվ, իրավական որոշակիության պահաջը և հանրության իրավաչափ վստահության պաշտպանության պահանջը նախադեպային պրակտիկայի անփոփոխելիության իրավունք չեն ընձեռում, և նախադեպային պրակտիկայի զարգացումն ինքնին չի հակասում արդարադատության պատշաճ իրականացմանը, քանի որ դինամիկ և էվոլյուցիոն մոտեցում չապահովելն ստեղծում է բարեփոխման կամ բարելավման խոչընդոտման ռիսկ (*Borg v. Malta*, § 107):

242. Ներպետական գերագույն դատարանների իրարամերժ որոշումներով Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով սահմանված արդար դատաքննության պահանջի խախտման հանգամանքը գնահատելիս Դատարանը կիրառում է ի սկզբանե քաղաքացիական գործերում մշակված չափորոշիչը (*Nejdet Şahin and Perihan Şahin v. Turkey* [GC], § 53), որի շրջանակում պարզում է, թե արդյոք գերագույն դատարանի նախադեպային պրակտիկայում գոյություն ունեն «խորը և վաղեմի հակասություններ», արդյոք ներպետական օրենսդրությամբ նախատեսվում են գործիքներ այդ անհամապատասխանությունները հաղթահարելու համար, արդյոք այդ գործիքները կիրառվել են, և եթե կիրառվել են, ապա՝ ինչ ազդեցություն են ունեցել (*Borg v. Malta*, § 108):

9. Կանխակալ հրապարակայնությունը

243. Դատարանը վճռել է, որ վնասակար լրատվական արշավը կարող է բացասաբար անդրադառնալ դատաքննության արդարության վրա՝ ազդելով հանրային կարծիքի վրա, և հետևապես՝ ազդելով այն ատենակալների վրա, ովքեր պետք է որոշեն մեղադրյալի մեղավորությունը (*Akay v. Turkey* (dec.); *Craxi v. Italy* (no. 1), § 98; *Beggs v. the United Kingdom* (dec.), § 123): Վնասակար լրատվական արշավն այդ կերպ կարող է ազդել դատարանի՝ 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով նախատեսված անաչառության վրա, ինչպես նաև՝ 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետով ամրագրված անմեղության կանխավարկածի վրա (*Ninn-Hansen v. Denmark* (dec.); *Anguelov v. Bulgaria* (dec.)):⁸

244. Միևնույն ժամանակ, ընթացիկ իրադարձությունների լուսաբանումը լրատվամիջոցների կողմից երաշխավորված է Կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածով՝ արտահայտվելու ազատության շրջանակում (*Bédat v. Switzerland* [GC], § 51): Եթե դատական քննության առնչությամբ ծավալվել է վնասակար լրատվական արշավ, ապա վճռորոշը ոչ թե գործը քննող դատարաններին ներկայացվող՝ կանխակալության բացակայության պահանջի վերաբերյալ կասկածյալի սուբյեկտիվ ընկալումն է, ինչը հասկանալի է, այլ՝ այն, թե արդյոք գործի կոնկրետ հանգամանքներում նրա մտավախությունները կարող են օբյեկտիվորեն հիմնավորված համարվել (*Włoch v. Poland* (dec.); *Daktaras v. Lithuania* (dec.); *Priebke v. Italy* (dec.); *Butkevičius v. Lithuania* (dec.); *G.C.P. v. Romania*, § 46; *Mustafa (Abu Hamza) v. the United Kingdom* (dec.), §§ 37-40):

245. Նախադեպային պրակտիկայում առանձնացվել են որոշ գործոններ, որոնք համարվում են էական, երբ Դատարանը գնահատում է դատաքննության արդարության վրա նման արշավի ազդեցությունը, մասնավորապես՝ լրատվական արշավից մինչև դատաքննության մեկնարկը, հատկապես՝ գործը քննող դատարանի կազմը որոշելն անցած ժամանակահատվածը, արդյոք վիճարկվող հրապարակումները վերագրվում են իշխանություններին կամ պատրաստվել են իշխանություններից ստացված տեղեկությունների հիման վրա, և արդյոք հրա-

8 Տե՛ս «Անբարենպաստ քարոզարշավ լրատվամիջոցներում» բաժինը:

պարակումներն ազդել են դատավորների կամ երդվյալ ատենակալների վրա՝ այդպես կանխակալ ազդեցություն ունենալով վարույթի վերջնարդյունքի վրա (*Beggs v. the United Kingdom* (dec.), § 124; *Abdulla Ali v. the United Kingdom*, §§ 87-91; *Paulikas v. Lithuania*, § 59):

246. Ավելին, երբ դատական քննությունն իրականացվում է երդվյալ ատենակալների կողմից, էական գործոն է նաև ատենակալներին տրվող հրահանգների բովանդակությունը (*Beggs v. the United Kingdom* (dec.), § 124): Բացառապես արհեստավարժ դատավորներից կազմված ներպետական դատարանները, ի տարբերություն երդվյալ ատենակալների, ունեն համարժեք փորձառություն և մասնագիտական կրթություն, որպեսզի կարողանան դիմադրել արտաքին ցանկացած ազդեցության (*Craxi v. Italy* (no. 1), § 104; *Mircea v. Romania*, § 75):

10. Մեղքի ընդունման շուրջ բանակցելը

247. Դատարանը նշել է, որ Եվրոպայի քրեական արդարադատության համակարգերին բնորոշ գիծ կարող է համարվել այն սկզբունքը, որի համաձայն մեղադրյալը կարող է նվազ ծանր հանցագործության մեջ մեղադրվել կամ մեղավոր ճանաչվել՝ դատական քննությունից առաջ մեղքն ընդունելու կամ «*nolo contendere plea*»՝ մեղքը չվիճարկելու դիրքորոշմամբ հանդես գալու դիմաց, կամ քննչական մարմնի հետ էականորեն համագործակցելու դիմաց (*Natsvlshvili and Togonidze v. Georgia*, § 90): Մեղադրանքը կամ պատիժը բանակցելու գործընթացն ինքնին որևէ առումով ոչ պատշաճ չէ (*Նույն պեղում*): Նույնը վերաբերում է գործի մինչդատական հանգուցալուծում ընդունելու նպատակով դատարան ներկայանալու պահանջի միջոցով անհատի վրա գործադրվող ճնշմանը (*Deweert v. Belgium*, § 51): Մեղքի ընդունումը բանակցելը Դատարանի համար ոչ միայն կարևոր օգուտներ է պարունակում՝ ի դեմս քրեական գործերի արագ լուծման և դատարանների, դատախազների և փաստաբանների բեռի թեթևացման, այլ նաև՝ ճիշտ կիրառվելու դեպքում, կարող է արդյունավետ գործիք լինել կոռուպցիայի և կազմակերպված հանցավորության դեմ պայքարի համար և կարող է նպաստել նշանակվող պատիժների թվի կրճատմանը, իսկ դրա արդյունքում նաև՝ բան-

տարկյալների թվի նվազեցմանը (*Natsvlshvili and Togonidze v. Georgia*, § 90):

248. Դատարանը նշել է նաև, որ մեղքի ընդունումը բանակցելու ազդեցությունն այն է, որ մեղադրյալին ներկայացված քրեական մեղադրանքը լուծվում է դատական քննության կրճատ տարբերակով, որն ըստ էության նշանակում է, որ անձը հրաժարվում է դատավարական մի շարք իրավունքներից (*Navalny and Ofitserov v. Russia*, § 100): Դա ինքնին խնդիր չի կարող լինել, քանի որ 6-րդ հոդվածի տառը կամ ոգին չեն բացառում անձի կողմից այդ երաշխիքներից հոժարական հրաժարվելը:⁹ Ուստի, հրաժարման օրինականությանն առնչվող սկզբունքների անալոգիայով՝ Դատարանը վճռել է, որ մեղքի ընդունումը բանակցելու որոշումը պետք է ուղեկցվի հետևյալ պայմաններով. (ա) գանգատաբերը պետք է մեղքն ընդունած լինի՝ լիովին տեղեկացված լինելով գործի փաստերին և իրավական հետևանքներին և իսկապես գործելով իր հոժար կամքով, և (բ) մեղքի ընդունման գործարքի բովանդակությունը և կողմերի՝ դրան հասնելու գործընթացի արդարությունը պետք է ենթարկված լինեն բավարար դատական վերահսկողության (*Natsvlshvili and Togonidze v. Georgia*, §§ 91-92):

B. Հրապարակային դատաքննությունը

Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը

«1. Յուրաքանչյուր ոք, ... նրան ներկայացված ցանկացած քրեական մեղադրանքի առնչությամբ, ունի դատարանի կողմից ... հրապարակային դատաքննության իրավունք: Դատավճիռը հրապարակվում է դռնբաց նիստում, սակայն մամուլի ներկայացուցիչների և հանրության ներկայությունը կարող է չթույլատրվել ամբողջ դատաքննության կամ դրա մի մասի ընթացքում՝ ժողովրդավարական հասարակության մեջ բարոյականության, հասարակական կարգի կամ պետական անվտանգության շահերից ելնելով, երբ դա են

⁹ Տես «Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի քրեաիրավական հայեցակետը. ընդհանուր դիտարկումներ» բաժինը:

պահանջում անչափահասների շահերը կամ կողմերի մասնավոր կյանքի պաշտպանությունը, կամ՝ այնքանով, որքանով դա, դատարանի կարծիքով, հատուկ հանգամանքների բերումով խիստ անհրաժեշտ է, եթե հրապարակայնությունը կխախտեր արդարադատության շահերը»:

HUDOC-ի բանալի բառերը

Public hearing (6-1): Oral hearing (6-1); Exclusion of press (6-1); Exclusion of public (6-1)

Necessary in a democratic society (6-1): Protection of morals (6-1); Protection of public order (6-1); National security (6-1); Protection of juveniles (6-1); Protection of private life of the parties (6-1); Extent strictly necessary (6-1); Prejudice interests of justice (6-1)

Public judgment (6-1)

1. Հրապարակայնության սկզբունքը

249. Վարույթի հրապարակային բնույթը դատավարության մասնակիցներին պաշտպանում է արդարադատության գաղտնի իրականացումից՝ առանց հանրության կողմից հսկողության. այն նաև այն միջոցներից մեկն է, որոնց միջոցով կարող է պահպանվել դատարանների հանդեպ վստահությունը: Արդարադատության իրականացումը դարձնելով տեսանելի՝ հրապարակայնությունը նպաստում է 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի նպատակին, այսինքն՝ արդար դատաքննության հասնելուն, որի երաշխավորումը ցանկացած ժողովրդավարական հասարակության հիմնարար սկզբունքներից է (*Riepan v. Austria*, § 27; *Krestovskiy v. Russia*, § 24; *Sutter v. Switzerland*, § 26):

250. Դատական վարույթի հրապարակային բնույթի սկզբունքը ենթադրում է երկու ասպեկտ՝ դռնբաց լուսմների անցկացում և դատավճիռների հրապարակային հայտարարում (նույն տեղում, § 27; *Tierce and Others v. San Marino*, § 93):

2. Բանավոր դատաքննության և դատական նիստին ներկա գտնվելու իրավունքը

a. Բանավոր դատաքննության իրավունքը

251. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով երաշխավորված «իրապարակային դատաքննության» իրավունքն անհրաժեշտորեն ենթադրում է «բանավոր դատաքննության» իրավունք (*Döry v. Sweden*, § 37):

252. Այնուամենայնիվ, դատական նիստ անցկացնելու պարտավորությունը 6-րդ հոդվածի քրեաիրավական բաղադրիչին համապատասխանող ոչ բոլոր գործերի դեպքում է բացարձակ: Հաշվի առնելով, որ «քրեական մեղադրանք» հասկացությունը գնալով ընդլայնվում է և ներառում գործեր, որոնք ավանդաբար քրեական իրավունքի ոլորտին չեն պատկանել (օրինակ՝ վարչական տույժեր, մաքսային օրենսդրություն և հարկային լրացուցիչ պարտավորությունների առաջադրում)՝ գոյություն ունեն տարբեր կշիռներ ունեցող «քրեական մեղադրանքներ»: Թեպետ արդար դատաքննության պահանջներն առավել խիստ են բուն քրեական իրավունքի ոլորտի դեպքում, 6-րդ հոդվածի քրեաիրավական բաղադրիչից բխող երաշխիքները ոչ միշտ են ամբողջ խստությամբ կիրառելի գործերի այլ տեսակների նկատմամբ, որոնք համապատասխանում են այդ բաղադրիչին, սակայն չեն ուղեկցվում խարանի բարձր աստիճանով (*Jussila v. Finland* [GC], §§ 41-43):

253. Այնուհանդերձ, բանավոր քննություն անցկացնելուց հրաժարվելը կարող է միայն բացառիկ դեպքերում հիմնավորված լինել (*Grande Stevens and Others v. Italy*, §§ 121-122): Բանավոր քննությունից հրաժարվելը հիմնավորող հանգամանքների բնույթն անհրաժեշտաբար հանգում է այն հարցերին, որոնց պետք է անդրադառնա իրավասու դատարանը, մասնավորապես՝ կախված նրանից, թե արդյոք ծագում են փաստի կամ իրավունքի հարցեր, որոնք չեն կարող համարժեքորեն լուծվել գործի նյութերի հիման վրա: Բանավոր քննությունը կարող է անհրաժեշտ չլինել, եթե չկան արժանահավատության հարցեր կամ վիճարկվող փաստեր, որոնք անհրաժեշտ են դարձնում ապացույցները բանավոր ներկայացնելը կամ վկաներին խաչաձև հարցաքննելը, և եթե

մեղադրյալին ընձեռվել է իր փաստարկները գրավոր ներկայացնելու և իր դեմ ներկայացված ապացույցները վիճարկելու համարժեք հնարավորություն: Այս առումով իրավաչափ է համարվում, երբ ներպետական իրավասու մարմինները հաշվի են առնում արդյունավետ լինելու և խնայողաբար գործելու պահանջները (*Jussila v. Finland* [GC], §§ 41-43 և 47-48, որը վերաբերում էր հարկային լրացուցիչ պարտավորությունների առաջադրման հետ կապված վարույթին; *Suhadolc v. Slovenia* (dec.), որը վերաբերում էր ճանապարհային երթևեկության կանոնների խախտման համար նախատեսված արագացված դատավարությանը; *Sancakli v. Turkey*, § 45, որը վերաբերում էր հյուրանոցի տարածքը մարմնավաճառության համար օգտագործելու պատճառով հյուրանոցի սեփականատիրոջ նկատմամբ նշանակված վարչական տույժին): Այնուամենայնիվ, այն գործերով, որոնցում վիճարկվող իրավախախտմանն ականատես է եղել պետական պաշտոնատար անձ, բանավոր քննությունը կարող է անհրաժեշտ լինել մեղադրյալի շահերը պաշտպանելու համար՝ ստուգման ենթարկելով տվյալ պաշտոնատար անձի եզրակացությունների արժանահավատությունը (*Produkcija Plus Storitveno podjetje d.o.o. v. Slovenia*, § 54):

254. Ավելին, որոշ դեպքերում, անգամ երբ գործի խնդրո առարկան կապված է տեխնիկական բնույթի հարցի հետ, որը սովորաբար կարող է լուծվել առանց բանավոր քննության, գործի հանգամանքները կարող են արդար դատաքննության ապահովման համար անհրաժեշտ դարձնել բանավոր քննության անցկացումը (*Özmurat İnşaat Elektrik Nakliyat Temizlik San. ve Tic. Ltd. Şti. v. Turkey*, § 37):

բ. Դատական քննությանը ներկա գտնվելը

255. Բանավոր և հրապարակային դատաքննության սկզբունքը կարելի է հատկապես քրեական համատեքստում, երբ քրեական իրավախախտում կատարելու մեջ մեղադրվող անձը պետք է ընդհանուր առմամբ ի վիճակի լինի ներկա գտնվել առաջին ատյանի դատարանում դատաքննությանը (*Jussila v. Finland* [GC], § 40; *Tierce and Others v. San Marino*, § 94; *Igor Pascari v. the Republic of Moldova*, § 27, որը վերաբե-

րում էր գանգատաբերի ներկայությունն այն վարույթին չապահովելուն, որում արձանագրվել էր ճանապարհատրանսպորտային պատահարի համար նրա մեղավորությունը):

256. Առանց ներկա գտնվելու դժվար է ենթադրել, թե ինչպես անձը կարող է իրականացնել Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «գ», «դ» և «ե» ենթակետերով սահմանված հատուկ իրավունքները, մասնավորապես՝ «պաշտպանելու իրեն անձամբ», «հարցաքննելու վկաներին կամ իրավունք ունենալու, որ այդ վկաները ենթարկվեն հարցաքննության» և «օգտվելու թարգմանչի անվճար օգնությունից, եթե ինքը չի հասկանում դատարանում գործածվող լեզուն կամ չի խոսում այդ լեզվով»: Քրեական գործով ամբաստանյալի՝ դատարանի դահլիճում ներկա գտնվելու իրավունքը երաշխավորելու պարտականությունն, ուստի, 6-րդ հոդվածի էական պահանջներից է համարվում (*Hermi v. Italy* [GC], §§ 58-59; *Sejdovic v. Italy* [GC], §§ 81 և 84; *Arps v. Croatia*, § 28):

257. Ավելին, նիստին ներկա լինելու իրավունքը մեղադրյալին թույլ է տալիս հաստատել իր պաշտպանության ճշմարտացիությունը և համեմատել այն տուժողների և վկաների ցուցմունքների հետ (*Medenica v. Switzerland*, § 54): Ներպետական դատարանները պարտավոր են պատշաճ ջանասիրություն գործադրել մեղադրյալի ներկայությունն ապահովելու ուղղությամբ՝ հավուր պատշաճի դատակոչի ենթարկելով նրան (*Colozza v. Italy*, § 32; *M.T.B. v. Turkey*, §§ 49-53), ինչպես նաև՝ պարտավոր են որոշակի քայլեր ձեռնարկել, որպեսզի չխրախուսվի նրա չհիմնավորված բացակայությունը նիստից (*Medenica v. Switzerland*, § 54):

258. Թեպետ 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը չի կարող մեկնաբանվել որպես դատական փաստաթղթերը կոնկրետ ձևով, օրինակ՝ պատվիրված փոստով ստանալու իրավունքը գանգատաբերին երաշխավորող դրույթ, գանգատաբերը պետք է, հանուն արդարադատության շահերի, դատական նիստի մասին ծանուցվի այնպես, որ ոչ միայն իմանա նիստի ամսաթվի, ժամի և վայրի մասին, այլ նաև բավարար ժամանակ ունենա իր պաշտպանությունը նախապատրաստելու և դատական նիստին ներկա գտնվելու համար (*Vyacheslav Korchagin v. Russia*, § 65):

259. Դատական նիստը կարող է անցկացվել մեղադրյալի բացակայությամբ, եթե նա հրաժարվել է դատական նիստին ներկա լինելու իրավունքից: Այդ հրաժարումը կարող է լինել բացահայտ կամ ենթադրյալ՝ բխեցված անձի վարքագծից, օրինակ՝ երբ նա խուսափում է դատական քննությունից (*Lena Atanasova v. Bulgaria*, § 52): Այնուամենայնիվ, 6-րդ հոդվածով սահմանված երաշխիքներից հրաժարվելը ցանկացած դեպքում պետք է համահունչ լինի Դատարանի նախադեպային պրակտիկայում ձևակերպված՝ «իմանալու և հասկանալու» չափորոշչին (*Sejdovic v. Italy* [GC], §§ 86-87):¹⁰

260. Այդ խնդրի կապակցությամբ Դատարանը վճռել է, որ երբ քրեական իրավախախտման մեջ մեղադրվող անձը չի ծանուցվել անձամբ, ապա նրա՝ հետախուզման մեջ լինելու կարգավիճակից (որի հիմքում եղել է կանխավարկած՝ առանց բավարար փաստական հիմնավորման) չի կարող բխեցվել, որ ամբաստանյալը հրաժարվել է դատական քննությանը ներկայանալու և իրեն պաշտպանելու իրավունքից: Ավելին, քրեական իրավախախտման մեջ մեղադրվող անձը չպետք է պարտավորված լինի ապացուցել, որ ինքը չէր փորձում խուսափել արդարադատությունից, կամ որ իր բացակայությունը պայմանավորված է եղել ֆորսմաժորային հանգամանքով: Միևնույն ժամանակ, ներպետական իրավասու մարմիններն են գնահատում, թե արդյոք մեղադրյալը բավարար պատճառներով հիմնավորել է իր բացակայությունը, կամ՝ թե արդյոք գործի նյութերում եղել են փաստեր, որոնց հիման վրա կարելի էր եզրակացնել, որ նա բացակայել է իր կամքից անկախ պատճառներով (նույն տեղում, § 87):

261. Դատարանը վճռել է նաև, որ անձի չներկայանալու պատճառով դատական նիստն անցկացնելու անհնարինությունը կարող է պարալիզացնել քրեական վարույթի ընթացքը, քանի որ կարող է հանգեցնել, մասնավորապես, ապացույցների անհետացման, քրեական հետապնդման վաղեմության ժամկետի լրանալուն կամ արդարադատության սխալի (*Colozza v. Italy*, § 29): Ուստի, նիստը մեղադրյալի բացակայությամբ

¹⁰ Տե՛ս «Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի քրեաիրավական հայեցակետը. ընդհանուր դիտարկումներ» բաժինը:

անցկացնելն ինքնին չի հակասում 6-րդ հոդվածին: Այնուամենայնիվ, երբ ներպետական օրենսդրությամբ թույլատրվում է դատական նիստն անցկացնել՝ ի հեճուկս «քրեական իրավախախտման մեջ մեղադրվող անձի» բացակայության (ով Դատարանում հանդես է գալիս գանգատաբերի կարգավիճակով), այդ անձը պետք է վարույթի մասին իմանալուն պես ի վիճակի լինի իրեն լսած դատարանից ստանալ նոր ըստ էության որոշում մեղադրանքի վերաբերյալ (*Sanader v. Croatia*, §§ 77-78):

262. Թեպետ մեղադրյալի բացակայությամբ տեղի ունեցող դատական քննությունն ինքնին անհամատեղելի չէ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի հետ, այնուամենայնիվ, տեղի է ունենում արդարադատությունից զրկում, երբ *in absentia* (բացակայությամբ) դատապարտված անձն անկարող է հետագայում իրեն լսած դատարանից հասնել մեղադրանքի էության վերաբերյալ նոր քննության անցկացման՝ և՛ իրավունքի, և՛ փաստի մասով, եթե չի հաստատվել, որ նա հրաժարվել էր դատաքննությանը ներկա գտնվելու և իրեն պաշտպանելու իրավունքից, կամ, որ նա ունեցել էր դատաքննությունից խուսափելու դիտավորություն (*Sejdovic v. Italy* [GC], § 82): Պատճառն այն է, որ թե՛ սկզբնական դատավարության ժամանակ, թե՛ կրկին քննության դեպքում դատական նիստերի դահլիճում ներկա լինելու՝ քրեական գործով ամբաստանյալի իրավունքն ապահովելու պարտականությունը 6-րդ հոդվածի կարևորագույն պահանջներից է (*Stoichkov v. Bulgaria*, § 56):

263. *Sanader v. Croatia գործում* (§§ 87-88) Դատարանն անհամաչափ ճանաչեց այն պահանջը, որի համաձայն *in absentia* (բացակայությամբ) դատաքննված անձը, ով չէր իմացել իր նկատմամբ քրեական հետապնդման և իրեն առաջադրված մեղադրանքի մասին կամ փորձել էր խուսափել դատական քննությունից կամ աներկբայորեն հրաժարվել էր դատարան ներկայանալու իրավունքից, պարտավոր էր ներկայանալ ներպետական իրավասու մարմիններին և տրամադրել քրեական վարույթի ընթացքում իր բնակության հասցեն, որպեսզի ձեռք բերեր կրկին դատաքննություն անցկացնելու համար միջնորդելու իրավունք: Դա հատկապես այդպես է, քանի որ ներպետական իրավասու մարմինների իրավազորության ներքո հայտնվելուց հետո նա կզրկվեր ազա-

տությունից՝ *in absentia* (բացակայությամբ) դատապարտված լինելու հիման վրա: Այս կապակցությամբ Դատարանն ընդգծեց, որ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածին համապատասխան կրկին դատաքննության ենթարկվելու իրավունքը երաշխավորելու համար մեղադրյալին չի կարող ներկայացվել արգելանքի վերցվելու նպատակով հանձնվելու պահանջ: Այնուամենայնիվ, կասկած չէր ծագում այն մասով, որ նոր վարույթի շրջանակում պետք կլինի ապահովել գանգատաբերի ներկայությունը՝ նրան կալանավորելու մասին որոշում կայացնելով կամ ներպետական վերաբերելի օրենսդրությամբ սահմանված այլ միջոցներ կիրառելով: Այդ միջոցները, եթե դրանք կիրառելի լինեին, պետք է իրավական այլ հիմք ունենային, այն է՝ գանգատաբերի կողմից տվյալ հանցանքը կատարած լինելու ողջամիտ կասկածը և նրան ազատությունից զրկելու համար «վերաբերելի և բավարար պատճառների» գոյությունը:

264. Վերջապես, դատական նիստին ներկա լինելու պահանջի հետ կապված խնդիր է ծագում, երբ մեղադրյալին թույլ չի տրվում մասնակցել իր դատաքննությանը՝ որպես հիմք մատնանշելով նրա ոչ պատշաճ վարքագիծը (*Idalov v. Russia* [GC], § 175; *Marguš v. Croatia* [GC], § 90; *Ananyev v. Russia*, § 43):

265. Այս համատեքստում Դատարանը վճռել է, որ արդարադատության պատշաճ իրականացման համար խիստ կարևոր է դատական նիստերի դահլիճում, որը դատական վարույթի կարևոր խորհրդանիշն է, պահպանել արժանապատվությունը, կարգուկանոնը և պատշաճությունը: Պատշաճ վարքի տարրական չափանիշների կոպիտ ոտնահարումն ամբաստանյալի կողմից չի կարող հանդուրժվել և չպետք է հանդուրժվի: Այնուամենայնիվ, երբ գանգատաբերի վարքը կարող է այնպիսին լինել, որ հիմնավորի նրան դատական նիստերի դահլիճից հեռացնելը և դատական նիստը նրա բացակայությամբ շարունակելը, նախագահող դատավորն է պարտավոր նրան դատական նիստերի դահլիճից հեռացնելու մասին որոշումը կայացնելուց առաջ հիմնավորել, որ գանգատաբերն ունեցել է հնարավորություն՝ ողջամտորեն կանխատեսելու իր այդ վարքը շարունակելու հետևանքները (*Idalov v. Russia* [GC], §§ 176-177): Ավելին, կարևոր է հաշվի առնել այն հանգամանքը,

թե արդյոք գանգատաբերի պաշտպանը կարողացել է իրականացնել պաշտպանության իրավունքները գանգատաբերի բացակայության պայմաններում (*Marguš v. Croatia* [GC], § 90), և թե արդյոք վերաքննիչ վարույթում խնդրին եղել է անդրադարձ և, ըստ անհրաժեշտության, վերացվել են հետևանքները: (*Idalov v. Russia* [GC], § 179):

c. Անձի ներկայությունը բողոքարկման վարույթին

266. Նիստը դռնբաց անցկացնելու սկզբունքից բխում է վերաքննիչ դատարանում անձամբ ցուցմունք տալու մեղադրյալի իրավունքը: Այդ տեսանկյունից՝ հրապարակայնության սկզբունքն ուղղված է մեղադրյալի պաշտպանության իրավունքների երաշխավորմանը (*Tierce and Others v. San Marino*, § 95): Ուստի, երբ մեղադրյալը վերաքննիչ ատյանի նիստից իր բացակայության համար հիմնավորում է ներկայացնում, ներպետական դատարանները պարտավոր են քննության առնել այդ հիմնավորումը և բավարար չափով պատճառաբանել իրենց որոշումը (*Henri Rivière and Others v. France*, § 33):

267. Այնուամենայնիվ, ամբաստանյալի անձնական ներկայությունը վերաքննիչ դատարանում դատաքննության համար նույն առանցքային նշանակությունը չունի, ինչ՝ առաջին ատյանի դատարանում դատաքննության համար: Վերաքննիչ դատարանների վարույթների նկատմամբ 6-րդ հոդվածի կիրառության եղանակը կախված է տվյալ վարույթի առանձնահատկություններից, ընդ որում՝ պետք է հաշվի առնել ներպետական իրավական համակարգում իրականացվող վարույթների ամբողջությունը և վերաքննիչ դատարանի դերակատարումն այդ համակարգում (*Hermi v. Italy* [GC], § 60):

268. Բողոքարկման թույլտվություն ստանալու վարույթը և այն վարույթը, որը ներառում է միայն իրավունքի հարցեր, ի հակադրություն փաստի հարցեր ներառող վարույթի, կարող է համապատասխանել 6-րդ հոդվածի պահանջներին՝ չնայած, որ հնարավորություն չի տրվում, որ բողոքարկողին անձամբ լսեն վերաքննիչ կամ վճռաբեկ դատարանում՝ պայմանով, որ առաջին ատյանում անցկացվել է հրապարակային դատաքննություն (*Monnell and Morris v. the United Kingdom*, § 58, որը

վերաբերում է բողոքարկման թույլտվություն ստանալու վարույթին; *Sutter v. Switzerland*, § 30, որը վերաբերում է վճռաբեկ դատարանին):

269. Անգամ երբ վերաքննիչ դատարանն իրավասու է գործը վերանայել և փաստերի, և իրավունքի մասով, ոչ միշտ է 6-րդ հոդվածով պահանջվում հրապարակային դատաքննության իրավունքի, և առավել քիչ՝ անձամբ ներկա գտնվելու իրավունքի իրականացում (*Fejde v. Sweden*, § 31): Այդ հարցը լուծելու նպատակով պետք է հաշվի առնվեն նշված վարույթի առանձնահատկությունները և վերաքննիչ դատարանում գանգատաբերի շահերը փաստացի ներկայացնելու և պաշտպանելու եղանակը, մասնավորապես՝ այդ դատարանի կողմից որոշվելիք հարցերի բնույթի լույսի ներքո (*Seliwiak v. Poland*, § 54; *Sibgatullin v. Russia*, § 36):

270. Այնուամենայնիվ, եթե վերաքննիչ դատարանը պետք է գործը քննի փաստերի և իրավունքի տեսանկյունից և մեղավորության կամ անմեղության հարցի ամբողջական գնահատում անի, ապա այն չի կարող հարցի վերաբերյալ որոշում կայացնել՝ առանց մեղադրյալի կողմից անձամբ ներկայացված այն ապացույցների ուղղակի գնահատման, որոնք տրամադրվել են՝ ապացուցելու համար, որ ենթադրյալ քրեական իրավախախտումն ինքը չի կատարել (*Dondarini v. San Marino*, § 27; *Popovici v. Moldova*, § 68; *Lacadena Calero v. Spain*, § 38): Դա հատկապես այդպես է այն դեպքում, երբ վերաքննիչ դատարանը պետք է քննի գանգատաբերի պատժաչափն ավելացնելու հիմնավորվածությունը (*Zahirović v. Croatia*, § 57; *Hokkeling v. the Netherlands*, § 58):

271. Որպես կանոն, երբ վերաքննիչ դատարանը բեկանում է առաջին ատյանի արդարացման դատավճիռը, այն պարտավոր է պոզիտիվ քայլեր ձեռնարկել՝ ապահովելու համար մեղադրյալի լաված լինելու հնարավորությունը (*Botten v. Norway*, § 53; *Dănilă v. Romania*, § 41; *Gómez Olmeda v. Spain*, § 32): Հակառակ դեպքում, վերաքննիչ դատարանը պետք է սահմանափակվի ստորին ատյանի դատարանի կայացրած արդարացման դատավճիռը բեկանելով և գործը նոր քննության ուղարկելով (*Július Þór Sigurþórsson v. Iceland*, § 38):

272. Այնուամենայնիվ, մեղադրյալը կարող է հրաժարվել վերաքննիչ

վարույթին մասնակցելու կամ լսված լինելու իր իրավունքից՝ կան ուղղակիորեն, կան սեփական վարքագծի միջոցով (*Kashlev v. Estonia*, §§ 45-46; *Hernández Royo v. Spain*, § 39; *Bivolaru v. Romania (no. 2)*, §§ 138-146): Ցանկացած դեպքում կարևոր է պարզել, թե արդյոք իրավասու դատարանն արել է այն ամենը, ինչը ողջամտորեն կարող էր իրենից ակնկալվել՝ ապահովելու համար գանգատաբերի մասնակցությունը վարույթին: Վարույթին արդյունավետ մասնակցությունն ապահովող միջոց կարող է լինել տեսակապի միջոցով անձին հարցաքննելը (նույն տեղում, §§ 138-139, 144-145):

273. Այս խնդրի վերաբերյալ Դատարանի նախադեպային իրավունքում կարծես տարբերակվում են հետևյալ երկու իրավիճակները. մի կողմից, երբ վերաքննիչ դատարանը, որը ջրննելով արդարացման դատավճռի հիմքում դրված բանավոր ապացույցները, բեկանել է այն, ոչ միայն իրավասու է եղել քննելու փաստի և իրավունքի հարցերը, այլ նաև կատարել է փաստերի նոր գնահատում, և մյուս կողմից՝ այն իրավիճակները, որոնցում վերաքննիչ դատարանը ստորին ատյանի հետ անհամաձայնություն է հայտնել միայն օրենքի մեկնաբանության և/կամ հաստատված փաստերի նկատմամբ օրենքի կիրառության հարցում, չնայած որ վերաքննիչ դատարանն ունեցել է նաև փաստերին առնչվող իրավասություն: Օրինակ, *Igual Coll v. Spain* գործի շրջանակում (§ 36) Դատարանը համարեց, որ վերաքննիչ դատարանը ոչ թե պարզապես, այլ իրավական մեկնաբանություն է տվել կամ այլ կերպ է կիրառել օրենքն առաջին ատյանում արդեն իսկ հաստատված փաստերի նկատմամբ, այլև՝ փաստերի նոր գնահատում է իրականացրել, որը չի սահանափակվել զուտ իրավական բնույթի խնդիրներով (տես նաև *Spînu v. Romania*, §§ 55-59; *Andreescu v. Romania*, §§ 65-70; *Almenara Alvarez v. Spain*): Նմանապես, *Marcos Barrios v. Spain* գործի շրջանակում (§§ 40-41) Դատարանը վճռեց, որ վերաքննիչ դատարանը դիրքորոշում է հայտնել փաստերի հետ կապված հարցի, մասնավորապես՝ վկայի արժանահավատության վերաբերյալ, և վարվելով այդպես՝ վերաքննիչ դատարանը փոխել է առաջին ատյանում հաստատված փաստերը և նոր գնահատական է տվել այն փաստերին, որոնք վճռորոշ

նշանակություն ունեին գանգատաբերի մեղավորությունը պարզելու տեսանկյունից (տե՛ս նաև *García Hernández v. Spain*, §§ 33-34):

274. Ի հակադրություն, *Bazo González v. Spain* գործի շրջանակում Դատարանը վճռեց, որ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի խախտում տեղի չի ունեցել, քանի որ գանգատաբերի նկատմամբ մեղադրական դատավճիռ կայացնելու համար վերաքննիչ դատարանի կողմից վերլուծության ենթակա հարցերը հիմնականում իրավական բնույթ էին ունեցել, և վերաքննիչ դատարանի կայացրած դատական ակտում ուղղակիորեն նշվել էր, որ վերաքննիչ դատարանի խնդիրը չէ ապացույցների նոր գնահատում կատարելը, և որ փոխարենը՝ վերաքննիչ դատարանն ընդամենը որդեգրել էր ստորին ատյանի դատարանից տարբերվող իրավական մեկնաբանություն:

275. Այնուհանդերձ, *Suuripää v. Finland* գործի շրջանակում (§ 44) Դատարանը բացատրեց, որ պետք է հաշվի առնել, որ փաստերը և իրավական մեկնաբանությունը կարող են փոխներհյուսված լինել այն աստիճանի, որ դժվար կլինի մեկն առանձնացնել մյուսից:

3. Հրապարակայնության կանոնից բացառությունները

276. Դատաքննությունը համապատասխանում է հրապարակայնության պահանջին, եթե հանրությունը կարող է տեղեկություն ստանալ դրա ամսաթվի և վայրի մասին, և եթե այդ վայրը հեշտորեն հասանելի է հանրությանը (*Riepan v. Austria*, § 29):

277. Հրապարակային դատաքննություն անցկացնելու պահանջը ենթակա է բացառությունների: Սա ակնհայտ է հենց 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի տեքստից, որը պարունակում է դրույթ այն մասին, որ «մամուլի ներկայացուցիչների և հանրության ներկայությունը կարող է չթույլատրվել ամբողջ դատաքննության կամ դրա մի մասի ընթացքում ... երբ դա են պահանջում անչափահասների շահերը կամ կողմերի մասնավոր կյանքի պաշտպանությունը, կամ՝ այնքանով, որքանով դա, դատարանի կարծիքով, հատուկ հանգամանքների բերումով խիստ անհրաժեշտ է, եթե հրապարակայնությունը կխախտեր արդարադատության շահերը»: Թե՛ ամբողջությամբ, թե՛ մասամբ դրն փակ դատական քննություն

անցկացնելը, պետք է հնարավոր լինի միայն այն դեպքում, երբ դա խստով անհրաժեշտ է՝ ելնելով գործի հանգամանքներից (*Welke and Biatek v. Poland*, § 74; *Martinie v. France* [GC], § 40):

278. Եթե հիմքեր գոյություն ունեն նշված բացառություններից մեկը կամ մի քանիսը կիրառելու համար, ապա իշխանությունները պարտավոր չեն, սակայն իրավունք ունեն որոշում կայացնել, որ դատական նիստերն անցկացվեն դռնփակ, եթե նրանք համարում են, որ նման սահմանափակումն արդարացված է (*Toeva v. Bulgaria* (dec.)):

279. Թեպետ քրեական վարույթում բարձր է հրապարակայնության ակնկալիքը, 6-րդ հոդվածով կարող է ժամանակ առ ժամանակ անհրաժեշտ լինել սահմանափակել գործի քննության բաց և հրապարակային բնույթը, օրինակ՝ պաշտպանելու համար վկաների անվտանգությունը և անձնական կյանքը, կամ խթանելու համար տեղեկատվության և կարծիքների ազատ փոխանակումը՝ հանուն արդարադատության նպատակների (*B. and P. v. the United Kingdom*, § 37):

280. Անվտանգության խնդիրներ գոյություն ունեն տարաբնույթ քրեական վարույթներում, սակայն ցանկացած պարագայում հազվադեպ են պատահում այնպիսի գործեր, որոնցում սոսկ անվտանգության նկատառումները բավարար լինեն՝ արդարացնելու համար հանրության ներկայությունը դատաքննության ընթացքում չթույլատրելը (*Riepan v. Austria*, § 34): Անվտանգության միջոցառումները պետք է հետապնդեն կոնկրետ նպատակ և համապատասխանեն անհրաժեշտության սկզբունքին: Դատական մարմինները պետք է հաշվի առնեն հնարավոր բոլոր այլընտրանքները՝ դատարանի դահլիճում անվտանգությունն ապահովելու համար, ավելի խիստ միջոցառման փոխարեն նախընտրեն նվազ խիստը, երբ վերջինիս միջոցով կարելի է հասնել նույն նպատակին (*Krestovskiy v. Russia*, § 29):

281. Հասարակական կարգի և անվտանգության խնդիրների հետ կապված նկատառումները կարող են արդարացնել դատապարտյալների նկատմամբ բանտային կարգապահական հարցերով իրականացվող վարույթների ժամանակ հանրության ներկայության բացառումը (*Campbell and Fell v. the United Kingdom*, § 87):

282. Քրեական գործով սովորական վարույթով դատաքննությունը բանտում անցկացնելը դեռևս չի նշանակում, որ այն հրապարակային չէ: Այնուամենայնիվ, դատարանի դահլիճից դուրս դատաքննություն անցկացնելու հարցում առկա խոչընդոտներին հակազդելու նպատակով պետությունը պարտավոր է փոխհատուցող միջոցներ ձեռնարկել՝ ապահովելու համար, որ հանրությունն ու լրատվամիջոցները պատշաճ կերպով տեղեկացվեն դատական քննության վայրի մասին և ունենան դրան ներկա լինելու արդյունավետ հնարավորություն (*Riepan v. Austria*, §§ 28-29):

283. Գործի նյութերում գաղտնի տեղեկությունների առկայությունն ինքնաբերաբար չի նշանակում, որ դատաքննությունը պետք է փակ լինի հանրության համար՝ չփորձելով դռնբաց դատաքննության ապահովման նպատակը հավասարակշռել ազգային անվտանգության հետ կապված մտահոգություններին: Հանրության ներկայությունը քրեական գործով դատաքննությանը չթույլատրելուց առաջ դատարանները պետք է կոնկրետ որոշում կայացնեն այն մասին, որ դատաքննությունը դռնփակ անցկացնելն անհրաժեշտ է պետության գերակա շահը պաշտպանելու համար, ինչպես նաև՝ պետք է գաղտնիությունը սահմանափակեն այն չափով, որն անհրաժեշտ է նշված շահը պահպանելու համար (*Belashev v. Russia*, § 83; *Welke and Biatek v. Poland*, § 77):

284. Եվ վերջապես, դռնփակ դատաքննություն անցկացնելու մասին որոշում կայացնելիս ներպետական դատարանները պարտավոր են բավարար չափով պատճառաբանել իրենց որոշումները՝ հիմնավորելով, որ դռնփակ անցկացումը 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի իմաստով խիստ անհրաժեշտ է (*Chaushev and Others v. Russia*, § 24):

4. Դատավճիռը հրապարակելը

285. Դատարանը չի համարում, որ ինքը պարտավոր է տառա-ցի մեկնաբանել «դատավճիռը հրապարակվում է» բառերը (*Sutter v. Switzerland*, § 33; *Campbell and Fell v. the United Kingdom*, § 91):

286. Չնայած այդ ձևակերպմանը, որը կարծես նշանակում է, որ պահանջվում է ակտն ընթերցել դռնբաց դատական նիստում, դատա-

վճիռը հրապարակելու այլ ձևերը նույնպես կարող են համահունչ լինել 6-րդ հոդվածի 1-ին կետին: Որպես ընդհանուր կանոն՝ «դատավճռոյ» հրապարակման ձևը պատասխանող պետության ներպետական օրենսդրությամբ պետք է գնահատվի նշված վարույթի առանձնահատկությունների լույսի ներքո, միաժամանակ հաշվի առնելով այս համատեքստում 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով հետապնդվող նպատակը, այն է՝ ապահովել հանրության կողմից դատական իշխանության նկատմամբ հսկողությունը՝ արդար դատաքննության իրավունքը երաշխավորելու նպատակով: Այս գնահատումը կատարելիս պետք է հաշվի առնել վարույթն իր ամբողջության մեջ (*Welke and Biatek v. Poland*, § 83, որում դռնփակ քննված դատական գործի վերաբերյալ կայացված դատավճռի միայն եզրափակիչ մասը հրապարակելը չի հակասել 6-րդ հոդվածին): Այսպիսով, դատավճիռը դատարանի քարտուղարությանը տրամադրելը և պաշտոնական ժողովածուի մեջ հրապարակելը կարող է բավարարել այն հրապարակելու պահանջը (*Sutter v. Switzerland*, § 34):

287. Դատական որոշումն ամբողջությամբ հանրությունից թաքցնելը չի կարող որևէ կերպ արդարացվել: Անվտանգության իրավաչափ նկատառումները կարող են հաշվի առնվել՝ կիրառելով որոշակի հնարքներ, ինչպիսին է դատական որոշումների միայն այն մասերը գաղտնագրելը, որոնց բացահայտումը կվտանգեր ազգային անվտանգությունը կամ այլ անձանց անվտանգությունը (*Raza v. Bulgaria*, § 53; *Fazliyski v. Bulgaria*, §§ 67-68):

288. Հրապարակային դատաքննության իրավունքը և դատավճռոյի հրապարակման իրավունքը 6-րդ հոդվածով նախատեսված երկու առանձին իրավունքներ են: Այդ իրավունքներից մեկի չխախտման փաստն ինքնին դեռ չի նշանակում, որ մյուսը չի կարող խախտված լինել: Այլ կերպ ասած, դատավճռոյի հրապարակումը չի կարող վերացնել դատաքննությունն անհիմն կերպով դռնփակ անցկացրած լինելու պատճառով տեղի ունեցած խախտումը (*Artemov v. Russia*, § 109):

C. Ողջամիտ ժամկետը

Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը

«1. Յուրաքանչյուր ոք, ... նրան ներկայացված ցանկացած քրեական մեղադրանքի առնչությամբ, ունի ... ողջամիտ ժամկետում ... դատաքննության իրավունք»:

HUDOC-ի բանալի բառերը

Reasonable time (6-1)

1. Վարույթի տևողությունը որոշելը

289. Քրեաիրավական հարցերում 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը, որով յուրաքանչյուր անձի համար սահմանվում է ողջամիտ ժամկետում դատաքննության իրավունք, նպատակ ունի ապահովել, որ մեղադրվող անձինք ստիպված չլինեն չափազանց երկար մնալ մեղադրյալի կարգավիճակում, և որ որոշվի մեղադրանքի հիմնավորվածությունը (*Wemhoff v. Germany*, § 18; *Kart v. Turkey* [GC], § 68):

a. Հաշվարկվող ժամկետի սկզբնակետը

290. Հաշվարկի մեջ ներառվող ժամկետը սկիզբ է առնում անձին մեղադրանք առաջադրելու օրվանից (*Neumeister v. Austria*, § 18):

291. «Ողջամիտ ժամկետի» հաշվարկը կարող է սկիզբ առնել նախքան գործի՝ քննող դատարան հասնելը (*Deweert v. Belgium*, § 42), օրինակ՝ ձերբակալության պահից (*Wemhoff v. Germany*, § 19), անձին մեղադրանք առաջադրելու պահից (*Neumeister v. Austria*, § 18), նախաքննություն սկսելու պահից (*Ringeisen v. Austria*, § 110, *Šubinski v. Slovenia*, §§ 65-68) կամ՝ գանգատաբերին որպես հանցանքի կատարման մեջ կասկածվող վկա հարցաքննելու պահից (*Kalēja v. Latvia*, § 40): Ցանկացած պարագայում, սակայն, էականն այն պահն է, երբ գանգատաբերը տեղեկացել է մեղադրանքի մասին կամ երբ քրեական գործով քննության կամ վարույթի շրջանակում ձեռնարկված միջոցառումներն էական ազդեցություն են թողել գանգատաբերի վրա (*Mamič v. Slovenia*

(no. 2), §§ 23-24); *Liblik and Others v. Estonia*, § 94):

292. Այս համատեքստում «մեղադրանք» բառը պետք է հասկանալ 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով սահմանված ինքնուրույն իմաստով (*McFarlane v. Ireland* [GC], § 143):¹¹

b. Ժամանակահատվածի ավարտը

293. Դատարանը վճռել է, որ քրեական գործերում այն ժամկետը, որի նկատմամբ կիրառելի է 6-րդ հոդվածը, ընդգրկում է նշված վարույթն ամբողջությամբ (*König v. Germany*, § 98)՝ ներառյալ բողոքարկման վարույթները (*Delcourt v. Belgium*, §§ 25-26; *König v. Germany*, § 98; *V. v. the United Kingdom* [GC], § 109): Ավելին, 6-րդ հոդվածի 1-ին կետում որպես վերջնակետ նշվում է մեղադրանքի հիմնավորվածությունը որոշող դատավճիռը. դա կարող է լինել վերաքննիչ դատարանի կողմից կայացված որոշում, երբ այդ դատարանն ըստ էության որոշում է կայացնում մեղադրանքի վերաբերյալ (*Neumeister v. Austria*, § 19):

294. Հաշվարկի մեջ ներառվող ժամանակահատվածը տևում է նվազագույնը մինչև արդարացման կամ մեղադրական դատավճռի կայացումը, նույնիսկ եթե այդ որոշումը կայացվել է բողոքարկման վարույթի արդյունքում: Բացի այդ, չկա որևէ պատճառ, թե ինչու պետք է դատական վարույթի ձգձգման կապակցությամբ շահագրգիռ անձանց հասանելի պաշտպանությունը ավարտվի դատական քննության առաջին իսկ նիստի ժամանակ. պետք է մտավախություն ունենալ նաև գործը քննող դատարանների կողմից գործերի քննության չհիմնավորված հետաձգագումների կամ անհարկի ձգձգումների առումով (*Wemhoff v. Germany*, § 18):

295. Մեղադրական դատավճռի դեպքում 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի իմաստով «... քրեական մեղադրանքի հիմնավորվածության ... որոշումը» բացակայում է, քանի դեռ պատիժը հստակորեն չի նշանակվել (*Eckle v. Germany*, § 77; *Ringeisen v. Austria*, § 110; *V. v. the United Kingdom* [GC], § 109):

296. Ցանկացած դատարանի կայացրած դատավճռի կատարումը

¹¹ Տե՛ս ««Մեղադրանքի» գոյությունը» բաժինը:

6-րդ հոդվածի իմաստով պետք է դատաքննության անբաժանելի մաս համարվի (*Assanidze v. Georgia* [GC], § 181): Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով տրամադրվող երաշխիքները պատրանքային կլինեին, եթե Պայմանավորվող պետության ներպետական իրավական կամ վարչական համակարգով թույլատրվեր, որ արդարացման վերաբերյալ վերջնական, պարտադիր ուժ ունեցող դատական որոշումն այդպես էլ չկատարվեր՝ ի վնաս արդարացված անձի: Քրեական վարույթն ամբողջությամբ է կազմում, և 6-րդ հոդվածով տրամադրվող պաշտպանությունը չի ավարտվում արդարացման վերաբերյալ որոշմամբ (նույն տեղում, § 182): Եթե պետության վարչական մարմինները կարողանային մերժել կամ չկատարել ամբաստանյալին արդարացնող դատավճիռը կամ նույնիսկ հետաձգել դա, ապա 6-րդ հոդվածի՝ վարույթի դատական փուլում ամբաստանյալին ընձեռված երաշխիքները մասամբ կդառնային պատրանքային (նույն տեղում, § 183):

297. Եվ վերջինը, քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշումները, անգամ՝ հետագա փուլում դրանք վերսկսելու հնարավորությամբ, նշանակում են, որ կարճման որոշումը կայացնելու դեպքում քրեական վարույթի տևողությունը հաշվարկելիս հետագա ժամանակահատվածը հաշվի չի առնվի, անձը կդադարի հետևանքներ կրել և այլևս այն անորոշության մեջ չի լինի, որը սահմանափակելու համար են նախատեսվել համապատասխան երաշխիքները (*Nakhmanovich v. Russia*, § 89): Անձը, սակայն, դադարում է այդ հետևանքները կրել միայն որոշման մասին անձին ծանուցելու պահից (*Borzonov v. Russia*, § 38; *Niedermeier v. Germany* (dec.)):

2. Ողջամիտ ժամկետի գնահատումը

a. Սկզբունքները

298. Վարույթի տևողության ողջամտությունը որոշվում է գործի հանգամանքների լույսի ներքո, որոնք անհրաժեշտ է ամբողջապես գնահատել (*Boddaert v. Belgium*, § 36): Նույնիսկ երբ վարույթի որոշակի փուլեր ինքնին անցկացվում են ընդունելի արագությամբ, վարույթի ընդհանուր տևողությունը կարող է այնուամենայնիվ գերազանցել «ողջամիտ ժամ-

կետը» (*Dobbertin v. France*, § 44):

299. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածը պահանջում է, որ դատական վարույթն արագընթաց լինի, սակայն միաժամանակ նաև սահմանում է արդարադատության պատշաճ իրականացման առավել ընդհանուր սկզբունքը: Այս հիմնարար պահանջի տարբեր բաղադրիչների միջև անհրաժեշտ է արդար հավասարակշռություն հաստատել (*Boddaert v. Belgium*, § 39):

b. Չափորոշիչները

300. Երբ որոշվում է, թե արդյոք քրեական վարույթի տևողությունը ողջամիտ է եղել, թե ոչ, Դատարանը պետք է հաշվի առնի այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են գործի բարդությունը, զանգատաբերի վարքագիծը և համապատասխան վարչական և դատական մարմինների վարքագիծը (*König v. Germany*, § 99; *Neumeister v. Austria*, § 21; *Ringeisen v. Austria*, § 110; *Pélissier and Sassi v. France* [GC], § 67; *Pedersen and Baadsgaard v. Denmark*, § 45; *Chiarello v. Germany*, § 45; *Liblik and Others v. Estonia*, § 91):

301. *Գործի բարդությունը*. այն կարող է բխել, օրինակ, մեղադրանքների թվից, վարույթին ներգրավված անձանց թվից, ինչպիսիք են մեղադրյալներն ու վկաները, կամ գործի միջազգային բնույթից (*Neumeister v. Austria*, § 20, որտեղ վիճարկվող գործարքները հետևանքներ ունեին տարբեր երկրներում, ինչն անհրաժեշտ էր դարձրել հետերպոլի աջակցությունն ու իրավական փոխօգնության մասին պայմանագրերի կատարումը, և 22 անձ էր ներգրավված, որոնցից ոմանք արտերկրում էին գտնվում): Գործը կարող է նաև չափազանց բարդ լինել, եթե կասկածները կապված են «պաշտոնական» հանցագործությունների հետ, այսինքն՝ լայնածավալ խարդախության, որում ներգրավված են տարբեր ընկերություններ և բարդ գործարքներ, որոնք մշակված են քննչական մարմինների հսկողությունից խուսափելու համար, և պահանջում են հաշվապահական և ֆինանսական ոլորտների խորը գիտելիք (*C.P. and Others v. France*, § 30):

302. Թեպետ գործը կարող է որոշակի բարդություն ունենալ, Դա-

տարանը չի կարող չպարզաբանված անգործության երկար ժամանակահատվածները համարել «ողջամիտ» (*Adiletta v. Italy*, § 17, որում քննության ընդհանուր տևողությունը կազմել է տասներեք տարի հինգ ամիս՝ ներառյալ նախնական քննության հարցերով դատավորին գործը փոխանցելու և մեղադրյալին ու վկաներին հարցաքննելու միջև ընկած հինգ տարվա ժամանակային ձգձգումը, և նախնական քննության հարցերով դատավորին գործը վերադարձնելու ժամանակի և դատաքննության համար գանգատաբերների գործը նորից դատարան ներկայացնելու միջև ընկած՝ մեկ տարի ինն ամսվա ձգձգումը): Ավելին, թեպետ գործի բարդությամբ կարող է հիմնավորվել որոշակի ժամանակ անցնելը, դա ինքնին կարող է անբավարար լինել վարույթի ամբողջ տևողությունը հիմնավորելու համար (*Rutkowski and Others v. Poland*, § 137):

303. *Գանգատաբերի վարքագիծը*. 6-րդ հոդվածով գանգատաբերներից չի պահանջվում ակտիվորեն համագործակցել դատական մարմինների հետ: Ոչ էլ նրանց կարող են մեղադրել ներպետական օրենսդրությամբ իրենց հասանելի իրավական պաշտպանության միջոցներից լիովին օգտվելու մեջ: Այնուամենայնիվ, նրանց վարքագիծն օբյեկտիվ փաստ է համարվում, որը չի կարող վերագրվել պատասխանող պետությանը, և որը պետք է հաշվի առնել՝ որոշելիս, թե արդյոք վարույթի տևողությունը գերազանցում է ողջամիտ ժամկետը, թե ոչ (*Eckle v. Germany*, § 82, որում գանգատաբերներն ավելի ու ավելի էին դիմում այնպիսի գործողությունների, որոնք հավանաբար կձգձգեին վարույթը, ինչպիսին էր դատավորներին պարբերաբար բացարկ հայտնելը. և այս գործողությունների որոշ մասը կարող էր նույնիսկ ենթադրել կանխամըտածված կերպով խոչընդոտների ստեղծում, *Sociedade de Construções Martins & Vieira, Lda., and Others v. Portugal*, § 48):

304. Վարքագծի ևս մեկ օրինակ կա, որը պետք է հաշվի առնել. դա քննությունը ձգձգելու՝ գանգատաբերի մտադրությունն է, երբ դա ակնհայտ է դառնում գործի նյութերից (*I.A. v. France*, § 121, որում գանգատաբերը նախքան մի շարք լրացուցիչ քննչական միջոցառումներ պահանջելը, ի թիվս այլ բաների, սպասել էր, մինչև տեղեկացվեր, որ գործը մոտ ժամանակներս փոխանցվելու է դատախազին):

305. Գանգատաբերը չի կարող որպես հիմք մատնանշել իր փախուստի մեջ գտնվելու ժամանակահատվածը, որի ընթացքում ինքը փորձել է խուսափել սեփական երկրում արդարադատության առջև կանգնելուց: Երբ մեղադրվող անձը փախուստի է դիմում այն պետությունից, որը հավատարիմ է իրավունքի գերակայության սկզբունքին, կարելի է ենթադրել, որ փախուստի դիմելուց հետո նա իրավունք չունի բողոքելու վարույթի ոչ ողջամիտ տևողությունից, բացառությամբ երբ կարող է բավարար պատճառներ նշել՝ այդ կանխավարկածը հերքելու համար (*Vayiç v. Turkey*, § 44):

306. *Իրավասու մարմինների վարքագիծը*. 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով Պայմանավորվող պետությունների վրա դրվում է իրենց դատական համակարգերն այնպես կազմակերպելու պարտականություն, որ նրանց դատարանները կարողանան բավարարել այդ հոդվածի պահանջներից յուրաքանչյուրը (*Abdoella v. the Netherlands*, § 24; *Dobbetin v. France*, § 44):

307. Թեպետ գործերի ժամանակավոր կուտակումը չի առաջացնում պատասխանատվություն Պայմանավորվող պետությունների համար՝ պայմանով, որ նրանք անհրաժեշտ արագությամբ ձեռնարկեն այդպիսի բացառիկ իրավիճակը շտկելուն ուղղված գործողություններ (*Milasi v. Italy*, § 18; *Baggetta v. Italy*, § 23), իրավասու մարմինների կողմից վկայակոչված մեծ ծանրաբեռնվածությունը և իրավիճակը շտկելու համար ձեռնարկված միջոցները Դատարանի կողմից հազվադեպ են որոշիչ համարվում (*Eckle v. Germany*, § 92):

308. Նմանապես, ներպետական դատարանները պատասխանատվություն են կրում համապատասխան մասնակիցների (վկաների, գործով անցնող այլ մեղադրյալների և կողմերի ներկայացուցիչների) չներկայանալու համար, որի հետևանքով վարույթը ստիպված են եղել հետաձգել (*Tychko v. Russia*, § 68): Մյուս կողմից, ներպետական դատարանները չեն կարող մեղավոր համարվել վարույթի այնպիսի տևական ձգձգման համար, որի պատճառը գանգատաբերի առողջական վիճակն է եղել (*Yaikov v. Russia*, § 76):

309. Վարույթի տևողության ողջամտությունը գնահատելիս պետք է հաշվի առնել, թե ինչ վտանգ է իրավիճակը պարունակում գանգա-

տաբերի համար: Օրինակ, եթե անձը պահվում է նախնական կալանքի տակ, ապա այդ գործոնը պետք է հաշվի առնվի՝ գնահատելիս, թե արդյոք մեղադրանքի հիմնավորվածությունը որոշվել է ողջամիտ ժամկետում, թե ոչ (*Abdoella v. the Netherlands*, § 24, որում փաստաթղթերը Գերագույն դատարան ուղարկելու համար պահանջվող ժամանակը երկու դեպքում գործի քննության համար պահանջված 52 ամիսների ավելի քան 21 ամիսն է կազմել (*Starokadomskiy v. Russia (no. 2)*, §§ 70-71): Այնուամենայնիվ, գանգատաբերի՝ հասարակական գործիչ լինելու փաստը և լրատվամիջոցներում գործի հնչեղություն ստանալը դեռևս չի նշանակում, որ պետք է որոշում կայացնել գործն առաջնահերթության կարգով քննելու մասին (*Liblik and Others v. Estonia*, § 103):

3. Մի քանի օրինակներ

a. Երբ գերազանցվել է ողջամիտ ժամկետը

- 9 տարի 7 ամիս ժամկետը, երբ ներգրավված մարդկանց թվից (35) զատ որևէ այլ առանձնակի բարդություն չկար՝ չնայած զանգվածային անկարգությունների ժամանակահատվածից հետո դատարանի բացառիկ ծանրաբեռնվածությունը կարգավորելու համար իշխանությունների ձեռնարկած միջոցներին (*Milasi v. Italy*, §§ 14-20):
- 13 տարի 4 ամիս, տարածաշրջանում քաղաքական անհանգստությունների և դատարանների չափազանց մեծ ծանրաբեռնվածության պայմաններում, երբ պետության կողմից դատարանների աշխատանքային պայմանները բարելավելուն ուղղված ջանքերը գործադրվել էին միայն տարիներ անց (*Baggetta v. Italy*, §§ 20-25):
- 5 տարի 5 ամիս 18 օր, ներառյալ 33 ամիս դատավճռի հայտարարման պահից մինչև պատասխանատու դատավորի կողմից ամբողջական գրավոր տարբերակի կազմումը՝ առանց որևէ պատշաճ կարգապահական միջոց ձեռնարկելու (*B. v. Austria*, §§ 48-55):
- 5 տարի 11 ամիս, գործի բարդություն՝ ծանրացուցիչ հանգամանքներում կատարված յուրացման գործով հարցաքննվելիք մարդ-

կանց թվի և ուսումնասիրվելիք փաստաթղթերի տեխնիկական բնույթի պատճառով՝ չնայած որ այդ վարքագիծը չէր կարող արդարացնել գործով քննությունը, որը տևել էր հինգ տարի երկու ամիս. նաև՝ իշխանություններին վերագրելի անգործության մի շարք ժամանակահատվածները: Այսպիսով, մինչդեռ դատաքննության փուլի տևողությունը ողջամիտ էր թվում, չէր կարելի ասել, որ գործով քննությունն իրականացվել էր ջանասիրաբար (*Rouille v. France*, § 29):

- 12 տարի 7 ամիս 10 օր՝ առանց որևէ առանձնակի բարդության կամ գանգատաբերի՝ վարույթը ձգձգելու որևէ մարտավարության, սակայն՝ ներառյալ վարչական դատարան հայց ներկայացնելու և հարկային մարմինների նախնական հիմնավորումները ստանալու միջև երկու տարի ինն ամսից ավելի ժամանակահատվածը (*Clinique Mozart SARL v. France*, §§ 34-36):

b. Երբ ողջամիտ ժամկետը չի գերազանցվել

- 5 տարի 2 ամիս, խարդախության և կեղծ սնանկության փոխկապակցված գործերի բարդությունը՝ գանգատաբերի կողմից անթիվ պահանջներով և բողոքներով՝ ոչ միայն իրեն ազատ արձակելու համար, այլ նաև՝ դատավորների մեծ մասին բացարկ հայտնելու և վարույթն այլ դատարանների իրավասությանը փոխանցելու համար (*Ringeisen v. Austria*, § 110):
- 7 տարի 4 ամիս. այն փաստը, որ արդեն ավելի քան յոթ տարի էր անցել մեղադրանքները ներկայացնելուց հետո՝ առանց դրանց հիմնավորվածությունը որոշող, մեղադրյալին դատապարտող կամ արդարացնող դատավճիռ կայացնելու, անշուշտ, վկայում էր ժամանակահատվածի չափազանց երկար լինելու մասին, որը դեպքերի մեծ մասում պետք է համարվի ողջամիտ ժամկետը գերազանցող: Ավելին, 15 ամիս դատավորը չէր հարցաքննել միևնույն գործով բազմաթիվ մեղադրյալներից որևէ մեկի կամ որևէ վկայի, և չէր կատարել որևէ այլ պարտականություն: Այնուամենայնիվ, գործը հատկապես բարդ էր (մեղադրանքների և ներգրավված

անձանց թիվը, միջազգային մասշտաբը, որն առաջացնում էր առանձնակի բարդություններ արտերկրում դատական աջակցություն ստանալու վերաբերյալ հարցումները կատարելիս և այլն) (*Neumeister v. Austria*, § 21):

VI. ԿՈՆԿՐԵՏ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ

A. Անմեղության կանխավարկածը (6-րդ հոդվածի 2-րդ կետ)

Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետը

«2. Յուրաքանչյուր ոք, ով մեղադրվում է քրեական հանցագործություն կատարելու մեջ, համարվում է անմեղ, քանի դեռ նրա մեղավորությունն ապացուցված չէ օրենքին համապատասխան»:

HUDOC-ի բանալի բառերը

Charged with a criminal offence (6-2) – Presumption of innocence (6-2) – Proved guilty according to law (6-2)

1. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետի շրջանակը

a. Քրեական վարույթը

310. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետը մարմնավորում է անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը: Դրանով, ի թիվս այլ բաների, պահանջվում է, որպեսզի. (1) դատարանի անդամներն իրենց պարտականությունները կատարելիս չսկսեն գործել նախաձևավորված այն կարծիքով, թե մեղադրյալը կատարել է հանցանքը, որի կատարման մեջ մեղադրվում է, (2) ապացուցման բեռը կրում է մեղադրանքի կողմը, և (3) ցանկացած չփարատված կասկած պետք է մեկնաբանել հոգուտ մեղադրյալի (*Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain*, § 77):

311. Որպես դատավարական երաշխիք բուն քրեական դատավարությունում՝ անմեղության կանխավարկածն առաջացնում է պահանջներ՝ կապված, մասնավորապես, ապացուցման բեռի հետ (*Telfner v. Austria*, § 15), փաստի և իրավունքի իրավական կանխավարկածների հետ (*Salabiaku v. France*, § 28; *Radio France and Others v. France*, § 24), սեփական անձի դեմ ցուցմունք չտալու իրավունքի հետ (*Saunders v. the United Kingdom*, § 68), կանխակալ տեղեկությունների հետ (*G.C.P. v. Romania*, § 46) և գործը քննող դատարանի կամ այլ պետական պաշտոնատար անձանց կողմից մեղադրյալի մեղքի մասին վաղաժամ հայտարարու-

թյունների հետ (*Allenet de Ribemont*, §§ 35-36, *Nešt'ák v. Slovakia*, § 88):

312. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետը տարածվում է քրեական ողջ վարույթի նկատմամբ՝ անկախ քրեական հետապնդման արդյունքից, և ոչ միայն մեղադրանքի բուն էության քննության նկատմամբ (*Poncelet v. Belgium*, § 50; *Minelli v. Switzerland*, § 30; *Garycki v. Poland*, § 68): Հետևապես, անմեղության կանխավարկածը կիրառելի է մեղադրյալին արդարացնող դատավճռի եզրափակիչ մասում մատնանշված հիմքերի նկատմամբ, որոնցից չի կարող տարբերվել պատճառաբանական մասը: Այն կարող է խախտվել, եթե պատճառաբանման մեջ արտացոլված է կարծիք այն մասին, թե մեղադրյալը փաստացի մեղավոր է (*Cleve v. Germany*, § 41):

313. Այնուամենայնիվ, անմեղության կանխավարկածը, սովորաբար, կիրառելի չէ, եթե անձին չի առաջադրվել քրեական մեղադրանք, օրինակ՝ կապված գանգատաբերի նկատմամբ մինչև քրեական գործի հարուցումը կիրառված միջոցների հետ (*Gogitidze and Others v. Georgia*, §§ 125-126, *Larrañaga Arando and Others v. Spain* (dec.), §§ 45-46, ի հակադրություն՝ տես, *Batiashvili v. Georgia**, § 79, որում 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետը բացառության կարգով կիրառվել էր ապացույցները նենգափոխելու ենթադրյալ դեպքի նկատմամբ, որը կատարվել էր նախքան պաշտոնապես մեղադրանք առաջադրելը՝ հանցագործության գոյության տպավորություն ստեղծելու նպատակով, ընդ որում՝ գանգատաբերին մեղադրանք էր առաջադրվել ապացույցների այդ նենգափոխությունից շատ կարճ ժամանակ անց): Երբ անմեղության կանխավարկածը սկսի գործել, այն չի դադարի գործել զուտ այն պատճառով, որ առաջին ատյանի դատարանում վարույթն ավարտվել է ամբաստանյալի նկատմամբ մեղադրական դատավճռի կայացմամբ, երբ վարույթը շարունակվում է վերաքննիչ դատարանում (*Konstas v. Greece*, § 36):

314. Երբ մեղադրյալի մեղավորությունը հավուր պատշաճի ապացուցվել է, 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետը կարող է կիրառելի չլինել մեղադրյալի կերպարի և վարքագծի վերաբերյալ պատժի նշանակման փուլում արվող հայտարարությունների նկատմամբ (*Bikas v. Germany*, § 57), բացառությամբ երբ այդ մեղադրական հայտարարություններն իրենց

բնույթով և աստիճանով այնպիսին են, որ Կոնվենցիայով սահմանված ինքնուրույն իմաստով՝ առաջ են քաշում նոր «քրեական մեղադրանք» (*Böhmer v. Germany*, § 55; *Geerings v. the Netherlands*, § 43; *Phillips v. the United Kingdom*, § 35):

315. Այնուհանդերձ, անմեղ համարվելու իրավունքը և անձին առաջադրված մեղադրանքն ապացուցելու բեռը դատախազության վրա դնելու պահանջը Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով նախատեսված՝ արդար դատաքննության ընդհանուր հասկացության մաս են կազմում, որը կիրառելի է նաև պատժի նշանակման ընթացակարգի նկատմամբ (նույն տեղում, §§ 39-40; *Grayson and Barnham v. the United Kingdom*, §§ 37 և 39):

316. Քրեական իրավունքի այն հիմնարար կանոնը, որի համաձայն քրեական պատասխանատվությունը չի կարող ավելի երկար կյանք ունենալ, քան՝ հանցավոր արարքները կատարած անձը, Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետով ամրագրված անմեղության կանխավարկածի երաշխիք է: Ըստ այդմ, 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետը խախտված կլինի, եթե գանգատաբերը ներկա չի եղել իր գործի դատական քննությանը, և նրա նկատմամբ մեղադրական դատավճիռը կայացվել է հետմահու (*Magnitskiy and Others v. Russia*, § 284, լրացուցիչ հղումներով հանդերձ):

b. Չուզահեռ վարույթները

317. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետը կարող է կիրառվել այն վարույթներում կայացված դատական որոշումների նկատմամբ, որոնք ուղղված չեն եղել գանգատաբերի նկատմամբ՝ որպես «մեղադրյալի», սակայն վերաբերել են և կապված են եղել զուգահեռաբար նրա դեմ ընթացող քրեական վարույթին, երբ դրանք ենթադրել են նրա մեղավորության վաղաժամ գնահատում (*Böhmer v. Germany*, § 67; *Diamantides v. Greece (no. 2)*, § 35): Այսպես, օրինակ, անմեղության կանխավարկածը կարող է կիրառելի լինել գանգատաբերի վերաբերյալ հանձնման վարույթում կայացվող դատական որոշումների նկատմամբ, եթե օրենսդրության, պրակտիկայի կամ փաստական առումով սերտ կապ գոյություն ունի հանձնման վարույթի շրջանակում արվող համապա-

տասխան հայտարարությունների և պահանջող պետությունում գանգատաբերի նկատմամբ իրականացվող քրեական վարույթի միջև (*Eshonkulov v. Russia*, §§ 74-75):

318. Ավելին, Դատարանը 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետը կիրառելի է համարել այն հայտարարությունների նկատմամբ, որոնք արվել են նույն գործով անցնող այլ կասկածյալների դեմ իրականացվող զուգահեռ քրեական վարույթում, որոնք պարտադիր նշանակություն չեն ունեցել գանգատաբերի նկատմամբ, սակայն գոյություն է ունեցել ուղղակի կապ գանգատաբերի նկատմամբ իրականացվող վարույթի և այդ զուգահեռ վարույթի միջև: Դատարանը բացատրել է, որ թեպետ զուգահեռ վարույթում արված հայտարարությունը պարտադիր նշանակություն չի ունեցել գանգատաբերի նկատմամբ, այնուհանդերձ այն կարող էր նախադատող ազդեցություն ունենալ գանգատաբերի նկատմամբ իրականացվող վարույթի շրջանակում՝ նույն կերպ, ինչ ընթացքի մեջ գտնվող քրեական վարույթին սերտորեն առնչվող և կասկածյալի մեղավորությանը վերաբերող վաղաժամ հայտարարությունը պետական իրավասու մարմնի կողմից (*Karaman v. Germany* § 43; *Bauras v. Lithuania*, § 52):

319. Բոլոր այդ զուգահեռ վարույթներում դատարանները պարտավոր են ձեռնպահ մնալ այնպիսի հայտարարություններից, որոնք կարող են նախադատող ազդեցություն ունենալ ընթացող վարույթի վրա, անգամ եթե դրանք պարտադիր չեն: Այս կապակցությամբ Դատարանը վճռել է, որ եթե մեղադրանքի բնույթն անխուսափելի է դարձնում երրորդ անձանց մասնակցությունը մեկ վարույթում, և եթե այդ առումով պարզված փաստերը կազդեն առանձին քննվող երրորդ անձանց իրավական պատասխանատվության գնահատականի վրա, ապա դա պետք է համարել լուրջ խոչընդոտ գործերն առանձնացնելու ճանապարհին: Այդպիսի սերտ փաստական կապեր ունեցող գործերն առանձին քրեական վարույթներում քննելու մասին ցանկացած որոշում պետք է հիմնված լինի իրարամերժ բոլոր շահերի մանրակրկիտ գնահատման վրա, ընդ որում՝ նույն գործով անցնող մեղադրյալներին պետք է հնարավորություն ընձեռվի առարկելու գործերի առանձնացման դեմ (*Navalnyy and Ofitserov v. Russia*, § 104):

320. Դատարանը վճռել է նաև, որ 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետը կիրառելի է փորձաշրջանի սահմանամաք՝ ազատագրկման ձևով նշանակված պատժի կիրառումը հետաձգելու որոշումը վերացնելու վարույթի նկատմամբ, քանի որ այդ վարույթում նշվել էր գանգատաբերի նկատմամբ ընթացող մի նոր քրեական գործի քննության մասին (*El Kaada v. Germany*, § 37):

321. Դատարանը 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետը կիրառելի է համարել նաև զուգահեռ կարգապահական վարույթում գանգատաբերի մասին արված հայտարարությունների նկատմամբ, երբ նրա նկատմամբ հարուցվել էին միաժամանակ և՛ քրեական, և՛ կարգապահական վարույթներ՝ հիմնվելով այն կասկածի վրա, որ նա կատարել էր քրեական իրավախախտումներ, և երբ կարգապահական տույժն էական կշիռ էր ունեցել քրեական վարույթի շրջանակում՝ նրա կողմից հանցանքները կատարած լինելու փաստի որոշման համար (*Kemal Coşkun v. Turkey*, § 44):

322. Նմանապես, 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետը կիրառելի է, երբ գանգատաբերի նկատմամբ զուգահեռաբար ընթանում են երկու առանձին քրեական վարույթներ: Նման դեպքերում անմեղության կանխավարկածը բացառում է գործը քննող իրավասու դատարանում ընթացող քրեական վարույթի շրջանակից դուրս որևէ կոնկրետ հանցագործության համար մեղավորության հաստատումը՝ անկախ զուգահեռ վարույթում ապահովված դատավարական երաշխիքներից, և անկախ արագագործության ընդհանուր պահանջներից: Այսպիսով, երբ կոնկրետ հանցագործության համար ընթացող մեկ վարույթում համարվում է, որ գանգատաբերը կատարել է մեկ այլ հանցանք, որով ընթանում է զուգահեռ մեկ այլ վարույթ, դա հակասում է այլ հանցանքի մասով անմեղ համարվելու՝ գանգատաբերի անմեղության կանխավարկածի իրավունքին (*Kangers v. Latvia*, §§ 60-61):

323. Եվ վերջապես, Դատարանը վճռել է, որ 6-րդ հոդվածը կիրառելի է գանգատաբերի նկատմամբ ընթացող քրեական վարույթին զուգահեռ իրականացվող խորհրդարանական քննության նկատմամբ: Նման հանգամանքներում Դատարանը շեշտել է, որ խորհրդարանական քննություն նախաձեռնելու և դրանում որոշում կայացնելու համար

պատասխանատու մարմինները պարտավոր են հարգել անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը (*Rywin v. Poland*, § 208):

c. Հետագա վարույթները

324. Անմեղության կանխավարկածը պաշտպանում է նաև այն անհատներին, ովքեր արդարացվել են քրեական գործով վարույթի արդյունքում, կամ ում նկատմամբ քրեական վարույթը կարճվել է, պետական պաշտոնատար անձանց և իրավասու մարմինների կողմից դրսևորվող այնպիսի վերաբերմունքից, որ կարծես նրանք իրականում մեղավոր լինեին այն իրավախախտման կատարման մեջ, որի առնչությամբ նրանց մեղադրանք էր առաջադրվել: Եթե ցանկացած այլ վարույթում չի երաշխավորվում հարգանքն առ արդարացման կամ կարճելու մասին որոշում, ապա կարող է առաջ գալ 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետի՝ տեսական և պատրանքային դառնալու հավանականությունը: Քրեական վարույթի ավարտից հետո վտանգված է նաև անձի համբավը և այդ անձի վերաբերյալ հանրային ընկալումը (*Allen v. the United Kingdom* [GC], § 94): Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետով այս առումով նախատեսված երաշխիքը կարող է որոշ չափով համընկնել 8-րդ հոդվածով նախատեսված երաշխիքին (*G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy* (merits) [GC], § 314):

325. Երբ առաջանում է 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետի կիրառելիության հարց հետագա վարույթների համատեքստում, գանգատաբերը պարտավոր է ապացուցել, որ ավարտված քրեական վարույթի և հետագա վարույթի միջև գոյություն ունի որոշակի կապ: Այդ կապի առկայությունը հավանական է, օրինակ, եթե հետագա վարույթը պահանջում է նախորդ քրեական վարույթի արդյունքի ուսումնասիրություն, և, մասնավորապես, եթե այն դատարանին պարտավորեցնում է վերլուծել քրեական գործով դատավճիռը, զբաղվել քրեական գործում առկա ապացույցների վերանայմամբ և գնահատմամբ, գնահատել գանգատաբերի մասնակցությունը քրեական մեղադրանքին հանգեցնող իրադարձությունների մի մասին կամ բոլորին, կամ մեկնաբանել գանգատաբերի հնարավոր մեղավորության՝ գոյություն ունեցող նշանները (*Allen v. the United*

Kingdom [GC], § 104, տե՛ս նաև *Martínez Aguirre and Others v. Spain* (dec.), §§ 46-52, որում փոխհատուցման հետագա վարույթի և ավելի վաղ իրականացված քրեական գործով քննության միջև որևէ կապ չհաստատվեց):

326. Դատարանը քննարկել է 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետի կիրառելիությունը քրեական վարույթի ավարտից հետո կայացված դատական որոշումների նկատմամբ, մասնավորապես՝ հետևյալ հարցերի առնչությամբ (*Allen v. the United Kingdom [GC]*, § 98, լրացուցիչ հղումներով հանդերձ)։

- նախկին մեղադրյալի՝ դատական ծախսերը և քրեական հետապնդման իրականացումից բխող ծախսերը կրելու պարտավորությանը,
- նախկին մեղադրյալի՝ նախնական կալանքի կամ ցանկացած այլ պատճառոված անհարմարության համար փոխհատուցում ստանալու պահանջին, որն առաջացրել է քրեական վարույթը, հաշվի առնելով սակայն, որ 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետը չի երաշխավորում նախնական կալանքի համար փոխհատուցում ստանալու իրավունք մեղադրանքը մերժելու կամ արդարացվելու դեպքում, ուստի՝ պարզապես փոխհատուցումը մերժելն ինքնին անմեղության կանխավարկածի տեսանկյունից խնդիր չի առաջացնում (*Cheema v. Belgium*, § 23),
- նախկին մեղադրյալի՝ պաշտպանության համար ծախսերի հատուցման պահանջին,
- նախկին մեղադրյալի՝ անօրինական կամ սխալ քննությամբ կամ քրեական հետապնդմամբ պատճառոված վնասի փոխհատուցման պահանջին,
- տուժողին փոխհատուցում վճարելու քաղաքացիական պատասխանատվություն սահմանելուն,
- ապահովագրողների դեմ գանգատաբերի ներկայացրած քաղաքացիական հայցերը մերժելուն,
- երեխայի խնամքի մասին որոշումն ուժի մեջ թողնելուն՝ այն բանից հետո, երբ մեղադրանքի կողմը որոշում է կայացրել երեխայի նկատմամբ բռնարարքի համար ծնողի դեմ մեղադրանքներ չներ-

կայացնել,

- կարգապահական կամ աշխատանքից ազատելու հետ կապված հարցերին (*Teodor v. Romania*, §§ 42-46, որը վերաբերում էր աշխատանքից ազատելու քաղաքացիական վարույթին),
- գանգատաբերին սոցիալական կացարանի (բնակարանի) իրավունքից զրկելուն,
- պայմանական վաղաժամկետ ազատման մասին դիմումին (*Müller v. Germany*, § 35);
- ավելի վաղ քննված գործով Դատարանի կողմից Կոնվենցիայի խախտում արձանագրելուց հետո քրեական վարույթը վերաբացելու հարցով իրականացվող վարույթին, երբ գանգատաբերներին վերաբերել են՝ ինչպես մեղավոր ճանաչվածների, և երբ նրանց առաջին դատվածությունը չի հանվել (*Dicle and Sadak v. Turkey*, §§ 61-66),
- գանգատաբերի հողը բռնագանձելուն՝ թեպետ նրա դեմ քննվող քրեական գործը կարճվել էր վաղեմության ժամկետը լրանալու հիմքով (*G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy* (merits) [GC], §§ 314-318),
- քրեական վարույթում միևնույն մեղադրանքով արդարացվելուց հետո գանգատաբերի նկատմամբ իրականացված հետագա վարչական վարույթում (որը Կոնվենցիայով նախատեսված ինքնուրույն իմաստով «քրեական» էր համարվել) մեղավոր ճանաչվելուն (*Kapetanios and Others v. Greece*, § 88),
- դատախազի որոշման դեմ գանգատաբերի բողոքի՝ ներպետական դատարանների կողմից մերժմանը, որում նա ըստ առաջադրված մեղադրանքի անձին մեղավոր էր համարվել, թեպետ նրա դեմ հարուցված քրեական վարույթը կարճվել էր վաղեմության ժամկետը լրանալու հիմքով (*Caraian v. Romania*, §§ 74-77):

327. Դատարանը 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետը կիրառելի է համարել նաև «Համաներման մասին» օրենքի ընդունմամբ գանգատաբերների անմեղության վրա նետված կասկածի առնչությամբ և գանգատաբերների նկատմամբ իրականացվող քրեական վարույթն այդ օրենքի

հիման վրա կարճելու առնչությամբ: Այնուամենայնիվ, ելնելով տվյալ գործի փաստերից՝ Դատարանը չարձանագրեց 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետի խախտում՝ հիմնվելով այն փաստի վրա, որ «Համաներման մասին» օրենքի որևէ դրույթ գանգատաբերներին անձամբ ուղղակիորեն չէր կապում դրանում նկարագրված հանցանքի հետ, և որ չկային որևէ այլ հանգամանքներ, որոնք թույլ կտային կասկածի տակ դնել գանգատաբերների անմեղությունը (*Béres and Others v. Hungary*, §§ 27-34):

2. Կանխակալ հայտարարությունները

328. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետի նպատակն է կանխել արդար քրեական դատաքննության խաթարումն այնպիսի կանխակալ հայտարարություններով, որոնք արվել են՝ սերտ առնչություն ունենալով տվյալ վարույթի հետ: Եթե չկա կամ գոյություն չի ունեցել այդպիսի վարույթ, ապա հանցավոր կամ դատապարտելի այլ վարքագիծ վերագրող հայտարարություններն ավելի կապված են զրպարտությունից անձի պաշտպանության և քաղաքացիական իրավունքների որոշման համար դատարանի պատշաճ մատչելիության նկատառումների հետ, որոնցով հարցեր կարող են ծագել Կոնվենցիայի 8-րդ և 6-րդ հոդվածների ներքո (*Zollmann v. the United Kingdom* (dec.); *Ismoilov and Others v. Russia*, § 160; *Mikolajová v. Slovakia*, §§ 42-48, *Larrañaga Arando and Others v. Spain* (dec.), § 40): Ավելին, նախադատող հայտարարությունները պետք է վերաբերեն այն նույն քրեական իրավախախտմանը, որի առնչությամբ հետագա վարույթի շրջանակում պահանջվում է պաշտպանել անմեղության կանխավարկածը (նույն տեղում, § 48):

329. Երբ վիճարկվող հայտարարություններն արվել են մասնավոր անձանց (օրինակ՝ թերթերի) կողմից և իրավասու մարմինների տրամադրած պաշտոնական տեղեկությունների որևէ մասի բառացի վերարտադրությունը (կամ դրանցից վերցված ուղղակի մեջբերումներ) չեն, խնդիր չի ծագում 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետի ներքո, սակայն կարող է խնդիր ծագել Կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի ներքո (*Mityanin and Leonov v. Russia*, §§ 102 և 105):

330. Պետք է հիմնարար կերպով տարբերակել հայտարարությունն

այն մասին, որ որևէ մեկին պարզապես կասկածում են հանցագործություն կատարելու մեջ, և վերջնական մեղադրական դատավճռի բացակայության պարագայում բացահայտ արված հայտարարությունն առ այն, որ անհատը կատարել է նշված հանցագործությունը (*Ismoilov and Others v. Russia*, § 166; *Nešt'ák v. Slovakia*, § 89): Վերջինս խախտում է անմեղության կանխավարկածը, մինչդեռ առաջին տեսակի հայտարարությունը Դատարանի կողմից ուսումնասիրված տարբեր իրավիճակներում համարվել է անառարկելի (*Garycki v. Poland*, § 67):

331. Այն հարցը, թե արդյոք դատավորի կամ պետական իշխանության այլ մարմնի կողմից արված հայտարարությամբ խախտվում է անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը, թե ոչ, պետք է որոշվի այն կոնկրետ հանգամանքների համատեքստում, որոնցում արվել է վիճարկվող հայտարարությունը (*Daktaras v. Lithuania*, § 42; *A.L. v. Germany*, § 31):

332. Դատավորների կողմից արված հայտարարությունները ենթակա են ավելի խիստ պահանջների, քան՝ քննչական մարմինների կողմից արվածները (*Pandy v. Belgium*, § 43): Քննչական մարմինների կողմից արված նման հայտարարությունների պարագայում գանգատաբերն հնարավորություն ունի բողոք ներկայացնել վարույթի ընթացքում կամ բողոքարկել գործը քննող դատարանի կայացրած դատավճիռը, եթե համարում է, որ արված հայտարարությունը բացասաբար է ազդել դատական քննության արդարության վրա (*Czajkowski v. Poland* (dec.)):

333. Մեղադրյալի անմեղության վերաբերյալ կասկածներ բարձրաձայնելն ընդունելի է, եթե քրեական վարույթի արդյունքում մեղադրանքի վերաբերյալ ըստ էության որոշում չի կայացվել (*Sekanina v. Austria*, § 30): Այնուամենայնիվ, երբ արդարացման դատավճիռը մտնում է օրինական ուժի մեջ, մեղավորության վերաբերյալ ցանկացած կասկած բարձրաձայնելն անհամատեղելի է անմեղության կանխավարկածի հետ (*Rushiti v. Austria*, § 31; *O. v. Norway*, § 39; *Geerings v. the Netherlands*, § 49; *Paraponiaris v. Greece*, § 32): Բայցևայնպես, տվյալ իրավիճակում արված չարաբաստիկ հայտարարությունների պարագայում, Դատարանն անհրաժեշտ է համարել դիտարկել վարույթը որպես մեկ ամբողջություն և վարույթի առանձնահատկությունները: Վերջիններս վճռորոշ

գործոններ են դարձել՝ պարզելու համար, թե արդյոք այդ հայտարարություններն առաջացրել են Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետի խախտում: Դատարանը համարել է, որ վարույթի առանձնահատկությունները կիրառելի են եղել նաև այն ժամանակ, երբ դատական ակտի տեքստը կարող էր սխալ ընկալվել, սակայն ներպետական իրավական համակարգի ճիշտ գնահատականի հիման վրա կարող էր չորակվել որպես հայտարարություն անձի մեղավորության մասին (*Fleischner v. Germany**, § 65):

a. Դատական մարմինների կողմից արվող հայտարարությունները

334. Անմեղության կանխավարկածը խախտվում է, եթե քրեական իրավախախտում կատարելու մեջ մեղադրվող անձի վերաբերյալ դատական որոշումն արտացոլում է կարծիք, որ նա մեղավոր է՝ նախքան նրա մեղավորությունն օրենքին համապատասխան ապացուցված կլինի: Նույնիսկ որևիցե պաշտոնական եզրակացության բացակայության պայմաններում անմեղության կանխավարկածը խախտված համարելու համար բավարար է, որ ինչ-որ պատճառաբանման մեջ ակնարկվի, որ դատարանը մեղադրյալին մեղավոր է դիտարկում (որպես առաջատար նախադեպ տես *Minelli v. Switzerland*, § 37; իսկ վերջերս նաև՝ *Nerattini v. Greece*, § 23; *Didu v. Romania*, § 41; *Gutsanovi v. Bulgaria*, §§ 202-203): Տրիբունալի կողմից այդպիսի կարծիք վաղաժամ արտահայտելն ինքնին անխուսափելիորեն կհակասի այդ կանխավարկածին (*Nešt'ák v. Slovakia*, § 88; *Garycki v. Poland*, § 66): Ուստի, 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետը խախտվել է, երբ փորձաշրջանի սահմանմամբ՝ ազատագրկման ձևով նշանակված պատժի կիրառումը հետաձգելու վարույթի ընթացքում նշվել էր, որ «առկա է լուրջ համոզմունք, որ գանգատաբերը նոր հանցանք է կատարել» (*El Kaada v. Germany*, §§ 61-63):

335. Այնուամենայնիվ, երբ դատական որոշման եզրափակիչ մասն առանձին վերցված ինքնին խնդրահարույց չէ 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետի իմաստով, սակայն դրա հիմքում ընկած պատճառներն են խնդրահարույց, Դատարանը համարել է, որ որոշումը պետք է ընթերցել հետագայում այդ հարցը քննած մյուս դատարանի որոշման հետ միասին և վերջի-

նիս լույսի ներքո: Երբ այդ կերպ ընթերցելու դեպքում պարզ է դառնում, որ անձի անմեղությունն այլևս կասկածի տակ չի դրվել, ներպետական վարույթը համարվում է ավարտված՝ առանց անձին մեղավոր ճանաչելու, և անհրաժեշտ չէ գործով որևէ նիստ անցկացնել կամ ապացույցներ ուսումնասիրել, որպեսզի ներպետական վարույթը ճանաչվի 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետին համապատասխանող (*Adolf v. Austria*, § 40; *A. v. Norway* (dec.), § 40):

336. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետի դրույթի կիրառության մեջ կարևորը նշված հայտարարությունների իրական իմաստն է, այլ ոչ՝ դրանց բառացի ձևակերպումը (*Lavents v. Latvia*, § 126): Պարտադիր չէ անգամ, որ նման անհաջող ձևակերպման ցավալի կիրառությունը վճռորոշ եղած լինի անմեղության կանխավարկածը բացառելու իմաստով՝ հաշվի առնելով կոնկրետ վարույթի բնույթը և համատեքստը (*Allen v. the United Kingdom* [GC], § 126; *Lähteenmäki v. Estonia*, § 45): Այսպես, փորձագետի եզրակացությունից մեջբերված հայտարարությունը, որը կարող էր նախադատող լինել, չի խախտել անմեղության կանխավարկածը պայմանական վաղաժամկետ ազատման վարույթում, երբ դատական որոշումն ուշադիր կարդալու դեպքում պարզ էր, որ այն չի ազդում գանգատաբերի համբավի և նրա վերաբերյալ հանրային ընկալման վրա: Այնուամենայնիվ, Դատարանը շեշտել է, որ ներպետական դատարանի համար ավելի շրջահայաց կլիներ կամ ուղղակիորեն հեռու դիրքավորվել փորձագետի ապակողմնորոշող ձևակերպումներից, կամ փորձագետին խորհուրդ տալ, որ նա ձեռնպահ մնա գանգատաբերի քրեական պատասխանատվության մասին անհարկի հայտարարություններ անելուց, որպեսզի թյուր տպավորություն չառաջանա, թե տվյալ վարույթում որևէ նշանակություն կարող են ունենալ անձի մեղավորությանը և անմեղությանն առնչվող հարցերը (*Müller v. Germany*, §§ 51-52):

337. Այն փաստը, որ գանգատաբերն ի վերջո մեղավոր է ճանաչվել, չի կարող վերացնել նրա՝ նախքան օրենքին համապատասխան մեղավորությունն ապացուցելն անմեղ համարվելու սկզբնական իրավունքը (*Matijašević v. Serbia*, § 49; *Nešt'ák v. Slovakia*, § 90, գանգատաբերների

նախնական կալանքը երկարաձգելու վերաբերյալ որոշումների վերաբերյալ):

b. Պետական պաշտոնատար անձանց կողմից արվող հայտարարությունները

338. Անմեղության կանխավարկածը կարող է խախտվել ոչ միայն դատավորի կամ դատարանի, այլ նաև՝ պետական իշխանության այլ մարմինների կողմից (*Allenet de Ribemont v. France*, § 36; *Daktaras v. Lithuania*, § 42; *Petyo Petkov v. Bulgaria*, § 91): Դա վերաբերում է, օրինակ, ոստիկանության պաշտոնատար անձանց (*Allenet de Ribemont v. France*, §§ 37 և 41), Հանրապետության Նախագահին (*Peša v. Croatia*, § 149), Վարչապետին կամ Ներքին գործերի նախարարին (*Gutsanovi v. Bulgaria*, §§ 194-198), Արդարադատության նախարարին (*Konstas v. Greece*, §§ 43 և 45), Խորհրդարանի Նախագահին (*Butkevičius v. Lithuania*, § 53), դատախազին (*Daktaras v. Lithuania*, § 42) և քրեական հետապնդման մարմինների այլ պաշտոնատար անձանց, օրինակ՝ քննիչներին (*Khuzhin and Others v. Russia*, § 96):

339. Մյուս կողմից, թեժ քաղաքական մթնոլորտում այն քաղաքական կուսակցության նախագահի արած հայտարարությունները, որն իրավաբանորեն և ֆինանսապես անկախ էր պետությունից, չէին կարող համարվել 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետի ներքո հանուն հանրային շահի գործող պետական պաշտոնատար անձի կողմից արված հայտարարություններ (*Mulosmani v. Albania*, § 141):

340. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետն արգելում է քրեական գործերով ընթացող քննությունների վերաբերյալ պետական պաշտոնատար անձանց կողմից այնպիսի հայտարարությունները, որոնք հանրությանը քաջալերում են հավատալ կասկածյալի մեղավորությանը և նախադատում են իրավասու դատական մարմնի կողմից փաստերի գնահատումը (*Ismoilov and Others v. Russia*, § 161; *Butkevičius v. Lithuania*, § 53):

341. Այնուամենայնիվ, անմեղության կանխավարկածի սկզբունքն իշխանություններին չի արգելում հանրությանը տեղեկացնել քրեական

գործերով քննությունների ընթացքի վերաբերյալ, սակայն պահանջում է, որ նրանք դա անեն անհրաժեշտ հայեցողությամբ և շրջահայացությամբ, որպեսզի անմեղության կանխավարկածը հարգվի (*Fatullayev v. Azerbaijan*, § 159; *Allenet de Ribemont v. France*, § 38; *Garycki v. Poland*, § 69):

342. Դատարանն ընդգծել է պետական պաշտոնատար անձանց կողմից իրենց հայտարարություններում բառերի ընտրության կարևորությունը՝ նախքան դատաքննության արդյունքում իրավախախտման համար անձի մեղավոր ճանաչվելը (*Daktaras v. Lithuania*, § 41; *Arrigo and Vella v. Malta* (dec.); *Khuzhin and Others v. Russia*, § 94): Օրինակ՝ *Gutsanovi v. Bulgaria* (§§ 195-201) գործում Դատարանը վճռեց, որ գանգատաբերի ծերբակալությունից հետո, սակայն նախքան նրան դատավորի մոտ տանելը, Ներքին գործերի նախարարի արած հայտարարությունները, որոնք հրապարակվել էին մի լրագրում, որոնցում նա ընդգծում էր, որ գանգատաբերի արածը մի քանի տարի տևած մեքենայությունների բարդ համակարգ էր, խախտում էր անմեղության կանխավարկածը՝ 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետի ներքո: Մյուս կողմից, գանգատաբերի նախնական կալանքի վերաբերյալ հեռուստահաղորդման ընթացքում Վարչապետի արած ինքնաբուխ հայտարարությունները կասկածի տակ չէին դրել գանգատաբերի անմեղության կանխավարկածը:

343. Դատախազի արած կանխակալ մեկնաբանություններն ինքնին 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետի ներքո խնդիր են ստեղծում՝ անկախ 6-րդ հոդվածի 1-ին կետին առնչվող այլ, օրինակ՝ անբարենպաստ կանխակալ տեղեկությունների հետ կապված հանգամանքներից (*Turyev v. Russia*, § 21):

3. Անբարենպաստ քարոզարշավը լրատվամիջոցներում

344. Ժողովրդավարական հասարակությունում մամուլի խստաշունչ մեկնաբանությունները երբեմն անխուսափելի են հանրային շահին առնչվող գործերում (*Viorel Burzo v. Romania*, § 160; *Akay v. Turkey* (dec.)):

345. Մամուլի չարական արշավը կարող է, այնուամենայնիվ, դատաքննության արդարության վրա բացասաբար ազդել՝ ներգործելով հանրային կարծիքի վրա և բացասաբար ազդելով գանգատաբերի անմեղության կանխավարկածի վրա:¹²

346. Այս առումով Դատարանը վճռել է, որ մամուլը չպետք է անցնի որոշ սահմաններ՝ կապված մասնավորապես քրեական վարույթում մեղադրյալի անձնական կյանքի իրավունքի պաշտպանության և անմեղության կանխավարկածի հետ (*Bédat v. Switzerland* [GC], § 51): Այն փաստը, որ քրեական իրավախախտման մեջ մեղադրվող յուրաքանչյուր ոք Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետի ներքո անմեղության կանխավարկածի իրավունք ունի՝ քանի դեռ նրա մեղավորությունը չի ապացուցվել, էական նշանակություն ունի հակադրվող շահերն հավասարակշռելու համար, ինչը Դատարանը պարտավոր է անել 10-րդ հոդվածի տեսանկյունից (*Axel Springer SE and RTL Television GmbH v. Germany*, § 40, որը վերաբերում էր այն կադրերը հրապարակելու արգելքին, որոնցից կարող էր պարզ դառնալ մեղադրյալի ով լինելը): Այս համատեքստում այն փաստը, որ մեղադրյալը խոստովանել է հանցանքի կատարումը, ինքնին չի զրկում նրան անմեղության կանխավարկածից բխող պաշտպանությունից (նույն տեղում, § 51):

347. Կասկածյալների լուսանկարների հրապարակումն ինքնին չի խախտում անմեղության կանխավարկածը (*Y.B. and Others v. Turkey*, § 47): Նույնը վերաբերում է ոստիկանության կողմից անձին լուսանկարելուն (*Mergen and Others v. Turkey*, § 68): Այնուամենայնիվ, կասկածյալի վերաբերյալ կադրերը հեռուստատեսությամբ հեռարձակելը կարող է որոշ հանգամանքներում խնդիր առաջացնել 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետի ներքո (*Rupa v. Romania* (no. 1), § 232):

4. Պատիժները տեղեկատվություն չտրամադրելու դեպքում

348. Անմեղության կանխավարկածը սերտորեն կապված է սեփական անձի դեմ ցուցմունք չտալու իրավունքի հետ (*Heaney and McGuinness v. Ireland*, § 40):

¹² Տե՛ս «Կանխակալ հրապարակայնությունը» բաժինը:

349. Ավտոմեքենաների սեփականատերերին ներկայացվող՝ երթևեկության կանոնների ենթադրյալ խախտման պահին վարորդին նույնականացնելու պահանջն անհամատեղելի չէ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի հետ (*O'Halloran and Francis v. the United Kingdom* [GC]):

350. Շնչառության միջոցով ակոհով օգտագործած լինելու փաստը ստուգող սարքով ստուգվելուն կամ արյան անալիզ տալուն վարորդներին պարտավորեցնելը չի հակասում անմեղության կանխավարկածի սկզբունքին (*Tirado Ortiz and Lozano Martin v. Spain* (dec.)):

5. Ապացուցման բեռը

351. Անմեղության կանխավարկածի տեսանկյունից՝ ապացուցման բեռին առնչվող պահանջներով նախատեսվում է, ի թվիս այլ բաների, որ մեղադրող կողմն է պարտավոր մեղադրյալին տեղեկացնել վերջինիս ներկայացվելիք մեղադրանքի մասին, որպեսզի նա կարողանա հավուր պատշաճի պատրաստվել և ներկայացնել իր պաշտպանությունը, ինչպես նաև մեղադրող կողմն է պարտավոր ներկայացնել նրան մեղավոր ճանաչելու համար բավարար ապացույցներ (*Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain*, § 77; *Janosevic v. Sweden*, § 97):

352. Անմեղության կանխավարկածը խախտվում է, երբ ապացուցման բեռը մեղադրանքի կողմից տեղափոխվում է պաշտպանության կողմի վրա (*Telfner v. Austria*, § 15): Այնուամենայնիվ, պաշտպանության կողմից կարող է բացատրություն պահանջվել՝ այն բանից հետո, երբ մեղադրանքի կողմն առերևույթ հիմնավորել է մեղադրյալին ներկայացվող մեղադրանքը (նույն տեղում, § 18; *Poletan and Azirovik v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, §§ 63-67):

353. Դատարանը վճռել է նաև, որ «*in dubio pro reo*» (կասկածը պետք է փարատվի հօգուտ կասկածյալի) սկզբունքն անմեղության կանխավարկածի կոնկրետ մարմնավորում է (*Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain*, § 77; *Tsalkitzis v. Greece (no. 2)*, § 60): Այս սկզբունքի իմաստով՝ խնդիր կարող է ծագել, եթե գանգատաբերին մեղավոր ճանաչելու մասին ներպետական դատարանների որոշումները բավարար չափով պատճառաբանված չեն (*Melich and Beck v. the Czech Republic*,

§§ 49-55; *Ajdarić v. Croatia*, § 51), կամ եթե ապացուցման ծայրահեղ կամ անիրագործելի բեռ է դրվում գանգատաբերի վրա, որպեսզի նրա պաշտպանությունը հաջողության հասնելու չնչին շանս անգամ չունենա (*Nemtsov v. Russia*, § 92; *Topić v. Croatia*, § 45; *Frumkin v. Russia*, § 166):

354. Վարույթը կարճելու մասին օրինական ուժի մեջ մտած որոշմանը հաջորդող՝ փոխհատուցման վարույթի շրջանակում ապացուցման բեռը չի կարելի տեղափոխել (*Capeau v. Belgium*, § 25): Քրեական պատասխանատվությունից ազատումը չի բացառում, որ ապացուցման նվազ ծանրակշիռ բեռի հիման վրա միևնույն փաստերով կարող է ճանաչվել փոխհատուցում վճարելու քաղաքացիական պարտավորությունը (*Ringvold v. Norway*, § 38; *Y v. Norway*, § 41; *Lundkvist v. Sweden* (dec.)):

6. Փաստի և իրավունքի կանխավարկածները

355. Քրեական գործի շրջանակում անմեղ համարվելու անձի իրավունքը և նրան ներկայացված մեղադրանքի ապացուցման բեռը կրելու դատախազության համար սահմանված պահանջը բացարձակ չեն, քանի որ քրեական իրավունքի ցանկացած համակարգում գործում են փաստի կամ իրավունքի կանխավարկածներ, որոնք Կոնվենցիան սկզբունքորեն չի արգելում (*Falk v. the Netherlands* (dec.), որը կապված էր ավտոմեքենայի գրանցված սեփականատիրոջ նկատմամբ կիրառված տուգանքի հետ, ով փաստացի չէր եղել մեքենայի ղեկին ճանապարհային երթևեկության կանոնների խախտման պահին): Մասնավորապես, Պայմանավորվող պետությունները կարող են որոշակի պայմաններում պատժելի համարել պարզ կամ օբյեկտիվ փաստը՝ անկախ դրա հիմքում հանցավոր դիտավորության կամ անզգուշության առկայությունից (*Salabiaku v. France*, § 27, որը վերաբերում էր թմրամիջոցներ պահելուց բխող՝ մաքսանենգության համար քրեական պատասխանատվության կանխավարկածին; *Janosevic v. Sweden*, § 100, որը վերաբերում էր օբյեկտիվ հիմքերով հաշվարկված հարկային լրացուցիչ պարտավորություններին և դրանց գանձմանը՝ նախքան դատարանի կողմից տվյալ հարցով որոշում կայացնելը):

356. Այնուամենայնիվ, 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետով պետություններից

պահանջում է այդ կանխավարկածները սահմանափակել ողջամիտ շրջանակով, որում հաշվի կառնվի խնդրի կարևորությունը պաշտպանության կողմի համար և պաշտպանության կողմի իրավունքներն ապահովելու անհրաժեշտությունը (*Salabiaku v. France*, § 28; *Radio France and Others v. France*, § 24, որը վերաբերում էր ռադիոհաղորդումներում արված գրպարտիչ հայտարարությունների համար խմբագրության տնօրենի քրեական պատասխանատվության կանխավարկածին, *Västberga Taxi Aktiebolag and Vulic v. Sweden*, § 113, որը վերաբերում էր հարկային լրացուցիչ պարտավորությունների համար օբյեկտիվ պատասխանատվությանը, *Klouvi v. France*, § 41, որը վերաբերում էր չարակամ քրեական հետապնդման մեղադրանքը հիմնավորելու անհնարինությանը՝ պայմանավորված օրենքում նախատեսված այն կանխավարկածով, որ ապացույցների անբավարարության հիմքով արդարացված ամբաստանյալի նկատմամբ մեղադրանքը կեղծ էր, *lasir v. Belgium*, § 30, որը վերաբերում էր գործով մյուս մեղադրյալի՝ հանցագործության կատարմանը մասնակից լինելու վերաբերյալ էական կանխավարկածներին, *Zschüschen v. Belgium* (dec.), § 22, որը վերաբերում էր փողերի լվացման վարույթներին):

357. Քրեական իրավունքում կանխավարկածներ կիրառելիս՝ Պայմանավորվող պետությունները պարտավոր են հավասարակշռություն ապահովել հետապնդվող նպատակի կարևորության և պաշտպանության կողմի իրավունքների միջև. այլ կերպ ասած՝ կիրառվող միջոցները պետք է ողջամտորեն համաչափ լինեն հետապնդվող իրավաչափ նպատակին (*Janosevic v. Sweden*, § 101; *Falk v. the Netherlands* (dec.):

B. Պաշտպանության կողմի իրավունքները (6-րդ հոդվածի 3-րդ կետ)

Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետը

«3. Քրեական հանցագործություն կատարելու մեջ մեղադրվող յուրաքանչյուր ոք ունի հետևյալ նվազագույն իրավունքները.

ա. իրեն հասկանալի լեզվով անհապաղ ու հանգամանորեն տեղեկացվելու իրեն ներկայացված մեղադրանքի բնույթի և հիմքի մասին,

բ. բավարար ժամանակ ու հնարավորություններ՝ իր պաշտպանությունը նախապատրաստելու համար,

գ. պաշտպանելու իրեն անձամբ կամ իր ընտրած դատապաշտպանների միջոցով կամ, եթե նա բավարար միջոցներ չունի դատապաշտպանի ծառայության դիմաց վճարելու համար, ունենալու անվճար նշանակված դատապաշտպան, երբ դա պահանջում են արդարադատության շահերը,

դ. հարցաքննելու իր դեմ ցուցմունք տվող վկաներին կամ իրավունք ունենալու, որ այդ վկաները ենթարկվեն հարցաքննության, և իրավունք ունենալու՝ իր վկաներին կանչելու ու հարցաքննելու միևնույն պայմաններով, ինչ իր դեմ ցուցմունք տված վկաները,

ե. օգտվելու թարգմանչի անվճար օգնությունից, եթե ինքը չի հասկանում դատարանում գործածվող լեզուն կամ չի խոսում այդ լեզվով»:

HUDOC-ի բանալի բառերը

Charged with a criminal offence (6-3) – Rights of defence (6-3)

(a) Information on nature and cause of accusation (6-3-a) – Prompt information (6-3-a) – Information in language understood (6-3-a) – Information in detail (6-3-a)

(b) Preparation of defence (6-3-b) – Adequate time (6-3-b) – Adequate facilities (6-3-b) – Access to relevant files (6-3-b)

(c) Defence in person (6-3-c) – Defence through legal assistance (6-3-c) – Legal assistance of own choosing (6-3-c) – Insufficient means (6-3-c) – Free legal assistance (6-3-c) – Required by interests of justice (6-3-c)

(d) Witnesses (6-3-d) – Examination of witnesses (6-3-d) – Obtain attendance of witnesses (6-3-d) – Same conditions (6-3-d)

(e) Free assistance of interpreter (6-3-e)

358. Պաշտպանության կողմի իրավունքների կապակցությամբ 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի պահանջները պետք է դիտարկել որպես Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով երաշխավորվող արդար դատաքննության իրավունքի առանձնակի ասպեկտներ (*Gäfgen v. Germany* [GC],

§ 169; *Sakhnovskiy v. Russia* [GC], § 94):

359. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետով սահմանված հատուկ երաշխիքներն արդար դատաքննության սկզբունքի դրսևորումներ են քրեական գործերում ծագող դատավարական բնորոշ իրավիճակների առնչությամբ, սակայն դրանց իրական նպատակն է քրեական ողջ վարույթի արդարությունն ապահովելը կամ դրա ապահովմանը նպաստելը: 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետով ամրագրված երաշխիքները, հետևաբար, ինքնանպատակ չեն, և դրանք պետք է համապատասխանաբար մեկնաբանվեն այն գործառույթի լույսի ներքո, որը դրանք կատարում են վարույթի ընդհանուր համատեքստում (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [GC], § 251; *Mayzit v. Russia*, § 77; *Can v. Austria*, Commission report, § 48):

1. Տեղեկություններ մեղադրանքի բնույթի և հիմքի մասին (6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «ա» ենթակետ)

Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «ա» ենթակետը

«3. Քրեական հանցագործություն կատարելու մեջ մեղադրվող յուրաքանչյուր ոք ունի հետևյալ նվազագույն իրավունքները.

ա. իրեն հասկանալի լեզվով անհապաղ ու հանգամանորեն տեղեկացվելու իրեն ներկայացված մեղադրանքի բնույթի և հիմքի մասին»:

HUDOC-ի բանալի բառերը

Charged with a criminal offence (6-3) – Rights of defence (6-3)

Information on nature and cause of accusation (6-3-a) – Prompt information (6-3-a) – Information in language understood (6-3-a) – Information in detail (6-3-a)

a. Ընդհանուր դրույթներ

360. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «ա» ենթակետի կիրառության շրջանակը պետք է գնահատվի Կոնվենցիայի 6-րդ հոդ-

վածի 1-ին կետով երաշխավորված՝ արդար դատաքննության առավել ընդհանուր իրավունքի լույսի ներքո: Քրեաիրավական հարաբերություններում մեղադրյալին առաջադրված մեղադրանքի մասին ամբողջական, մանրամասն տեղեկատվության տրամադրումը, և հետևաբար, տվյալ հարցով դատարանի ընդունած իրավական որակումը կարևոր նախապայմաններ են վարույթի արդարությունն ապահովելու համար (*Pélissier and Sassi v. France* [GC], § 52; *Sejdic v. Italy* [GC], § 90; *Varela Geis v. Spain*, § 42):

361. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «ա» և «բ» ենթակետերը կապակցված են նրանով, որ մեղադրանքի բնույթի և հիմքի վերաբերյալ տեղեկացվելու իրավունքը պետք է դիտարկվի մեղադրյալի՝ իր պաշտպանությունը նախապատրաստելու իրավունքի լույսի ներքո (*Pélissier and Sassi v. France* [GC], § 54; *Dallos v. Hungary*, § 47):

b. Տեղեկություններ մեղադրանքի մասին

362. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «ա» ենթակետում նշվում է մեղադրյալին «մեղադրանքի» մասին ծանուցելուն հատուկ ուշադրություն դարձնելու անհրաժեշտությունը: Իրավախախտման առանձնահատկությունները քրեական վարույթում առանցքային դեր են խաղում, քանի որ դրանց մասին ծանուցելու պահից է, որ կասկածյալը պաշտոնապես գրավոր ծանուցվում է իրեն առաջադրված մեղադրանքի փաստական և իրավական հիմքերի մասին (*Pélissier and Sassi v. France* [GC], § 51; *Kamasinski v. Austria*, § 79):

363. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «ա» ենթակետը մեղադրյալին իրավունք է ընձեռում տեղեկացված լինելու ոչ միայն մեղադրանքի «հիմքի» մասին, այսինքն՝ այն արարքների, որոնք նա ենթադրաբար կատարել է, և որոնց վրա հիմնված է մեղադրանքը, այլ նաև՝ մեղադրանքի «բնույթի», այսինքն՝ այդ արարքներին տրվող իրավական բնորոշման մասին (*Mattoccia v. Italy*, § 59; *Penev v. Bulgaria*, §§ 33 և 42):

364. Պարտադիր չէ, որ տեղեկատվության մեջ անհրաժեշտաբար նշված լինեն այն ապացույցները, որոնց վրա հիմնված է մեղադրանքը (*X. v. Belgium*, Commission decision; *Collozza and Rubinat v. Italy*,

Commission report):

365. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «ա» ենթակետը որևէ հատուկ ֆորմալ պահանջ չի սահմանում առ այն, թե ինչ եղանակով պետք է մեղադրյալը տեղեկացվի իրեն ներկայացված մեղադրանքի բնույթի և հիմքի մասին (*Pélessier and Sassi v. France* [GC], § 53; *Drassich v. Italy*, § 34; *Giosakis v. Greece (no. 3)*, § 29): Մեղադրական եզրակացությունն այս առումով էական դեր է կատարում քրեական վարույթում, քանի որ դրա մասին ծանուցելու պահից է, որ կասկածյալը պաշտոնապես գրավոր ծանուցվում է իրեն առաջադրված մեղադրանքի փաստական և իրավական հիմքերի մասին (*Kamasinski v. Austria*, § 79):

366. Մեղադրյալին տեղեկացնելու պարտականությունն ամբողջովին դրված է մեղադրանքի կողմի վրա և չի կարող կատարվել պասիվ ձևով, այսինքն՝ տեղեկատվությունն առանց պաշտպանության կողմի ուշադրությանը ներկայացնելու հասանելի դարձնելու եղանակով (*Mattoccia v. Italy*, § 65; *Chichlian and Ekindjian v. France*, Commission report, § 71):

367. Տեղեկությունը պետք է փաստացի ստացված լինի մեղադրյալի կողմից. ստացած լինելու իրավական կանխավարկածը բավարար չէ (*C. v. Italy*, Commission decision):

368. Եթե վիճարկվող իրավիճակը վերագրելի է մեղադրյալի սեփական վարքագծին, ապա վերջինս չի կարող պնդել, թե խախտվել են պաշտպանության կողմի իրավունքները (*Erdogan v. Turkey*, Commission decision; *Campbell and Fell v. the United Kingdom*, § 96):

369. Հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձի դեպքում իշխանություններից պահանջվում է ձեռնարկել լրացուցիչ միջոցներ, որպեսզի անձը հնարավորություն ունենա մանրամասնորեն տեղեկացվելու իրեն ներկայացված մեղադրանքի բնույթի և հիմքի մասին (*Vaudelle v. France*, § 65):

c. Մեղադրանքի վերաորակումը

370. Մեղադրյալը պետք է պատշաճ կերպով և ամբողջովին տեղեկացվի մեղադրանքի ցանկացած փոփոխության, այդ թվում՝ դրա «հիմքի» փոփոխության մասին, և նրան պետք է տրամադրվեն բավարար

ժամանակ և հնարավորություններ՝ դրանց արձագանքելու և իր պաշտպանությունը ցանկացած նոր տեղեկատվության կամ մեղադրանքի հիման վրա կազմակերպելու համար (*Mattoccia v. Italy*, § 61; *Bäckström and Andersson v. Sweden* (dec.); *Varela Geis v. Spain*, § 54):

371. Առաջադրված մեղադրանքի վերաբերյալ տեղեկատվությունը՝ ներառյալ իրավական բնութագիրը, որը կարող է ընդունվել դատարանի կողմից որոշակի հարցի առնչությամբ, պետք է տրվի կամ մեղադրական եզրակացության մեջ՝ նախքան դատաքննությունը, կամ առնվազն դատաքննության ընթացքում՝ այլ միջոցներով, օրինակ՝ մեղադրանքի մեջ պաշտոնապես կամ անուղղակիորեն կատարվող լրացումներով: Ակնհայտ է, որ բավարար չէ զուտ այն վերացական հնարավորությունը մատնանշելը, թե արարքի որակման մասով դատարանը, միգուցե այլ՝ մեղադրանքի կողմի եզրակացությունից տարբերվող եզրակացության է հանգելու (*I.H. and Others v. Austria*, § 34):

372. Իրավախախտման վերաորակումը համարվում է մեղադրյալի համար բավականաչափ կանխատեսելի, եթե այն վերաբերում է այնպիսի տարրի, որը ներհատուկ է մեղադրանքին (*De Salvador Torres v. Spain*, § 33; *Sadak and Others v. Turkey* (no. 1), §§ 52 և 56; *Juha Nuutinen v. Finland*, § 32): Կարևորվում է նաև այն հարցը, թե արդյոք վերաորակավորված իրավախախտման տարրերը վիճարկվել են վարույթի շրջանակում (*Penev v. Bulgaria*, § 41):

373. Վարույթի ընթացքում փաստերի վերաորակման դեպքում մեղադրյալին պետք է հնարավորություն տրվի գործնական և արդյունավետ կերպով և պատշաճ ժամանակում իրականացնել իր պաշտպանության իրավունքը (*Pélissier and Sassi v. France* [GC], § 62; *Blook v. Hungary*, § 24; *Haxhia v. Albania*, §§ 137-138; *Pereira Cruz and Others v. Portugal*, § 198):

374. Մեղադրանքի մասին ծանուցելու թերությունները կարող են բողոքարկման վարույթի ընթացքում շտկվել, եթե մեղադրյալը հնարավորություն ունենա վերաձևակերպված մեղադրանքի առնչությամբ իր պաշտպանությունն իրականացնել ավելի բարձր աստյանի դատարաններում և վիճարկել իր դատապարտումը վերաբերելի բոլոր իրավական

և փաստական հանգամանքների մասով (*Dallos v. Hungary*, §§ 49-52; *Sipavičius v. Lithuania*, §§ 30-33; *Zhupnik v. Ukraine*, §§ 39-43; *I.H. and Others v. Austria*, §§ 36-38; *Gelenidze v. Georgia**, § 30):

d. «Մանրամասնորեն»

375. Տեղեկատվության բավարարությունը պետք է գնահատել 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «բ» ենթակետի համատեքստում, որը յուրաքանչյուր անձի իրավունք է ընձեռում բավարար ժամանակ և հնարավորություններ ունենալ իր պաշտպանությունը նախապատրաստելու համար, ինչպես նաև՝ 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով ամրագրված՝ արդար դատաքննության առավել ընդհանուր իրավունքի լույսի ներքո (*Mattoccia v. Italy*, § 60; *Bäckström and Andersson v. Sweden* (dec.)):

376. Թեպետ «մանրամասն» տեղեկատվության շրջանակը տարբերվում է՝ կախված յուրաքանչյուր գործի կոնկրետ հանգամանքներից, մեղադրյալին պետք է առնվազն տրամադրվի բավականաչափ տեղեկատվություն՝ լիովին հասկանալու համար իրեն առաջադրված մեղադրանքների շրջանակը, որպեսզի համարժեքորեն նախապատրաստի իր պաշտպանությունը (*Mattoccia v. Italy*, § 60): Օրինակ, մանրակրկիտ տեղեկատվությունը համարվում է ապահովված, եթե հանցագործությունները, որոնցում մեղադրվում է մեղադրյալը, բավարար չափով թվարկված են, նշված է հանցագործության կատարման վայրը և ամսաթիվը, հղում է արված Քրեական օրենսգրքի համապատասխան հոդվածներին, և նշված է տուժողի անունը (*Brozicek v. Italy*, § 42):

377. Իրավախախտման որոշակի մանրամասներ կարելի է պարզել ոչ միայն մեղադրական եզրակացությունից, այլ նաև՝ գործի համար մեղադրանքի կողմի պատրաստած այլ փաստաթղթերից և գործի այլ նյութերից (*Previti v. Italy* (dec.), § 208): Ավելին, հանցագործության փաստական մանրամասները կարելի է հստակեցնել և կոնկրետացնել նաև վարույթի ընթացքում (*Sampech v. Italy* (dec.), § 110; *Pereira Cruz and Others v. Portugal*, § 198):

e. «Անհապաղ»

378. Տեղեկատվությունը պետք է մեղադրյալին ներկայացվի պատշաճ ժամանակին՝ իր պաշտպանությունը նախապատրաստելու համար, որը 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «ա» ենթակետի բուն նպատակն է (*C. v. Italy*, Commission decision, որում գանգատաբերին մեղադրանքի մասին դատաքննությունից չորս ամիս առաջ ծանուցելը համարվել է ընդունելի. տե՛ս, ի հակադրություն, *Borisova v. Bulgaria*, §§ 43-45, որում գանգատաբերն իր պաշտպանությունն առանց պաշտպանի նախապատրաստելու համար ունեցել է ընդամենը մոտ երկու ժամ):

379. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «ա» ենթակետի պահանջների կատարումը քննելիս Դատարանը հաշվի է առնում «մեղադրվող» և «քրեական մեղադրանք» բառերի ինքնուրույն իմաստը, որը պետք է մեկնաբանվի՝ ավելի շատ հաշվի առնելով նպատակը, այլ ոչ՝ ֆորմալ իրավիճակը (*Padin Gestoso v. Spain* (dec.); *Casse v. Luxembourg*, § 71):

f. «Լեզուն»

380. Եթե հիմնավորվում է կամ հիմքեր կան ենթադրելու, որ մեղադրյալն անբավարար չափով է տիրապետում այն լեզվին, որով տրվում է տեղեկատվությունը, ապա իրավասու մարմինները պարտավոր են նրան ապահովել թարգմանությամբ (*Brozicek v. Italy*, § 41; *Tabai v. France* (dec.):):

381. Թեպետ 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «ա» ենթակետում չի նշվում, որ օտարերկրացի մեղադրյալին համապատասխան տեղեկատվությունը պետք է տրամադրվի գրավոր կամ գրավոր թարգմանված, դատարանի կողմից գործածվող լեզվին անձանոթ մեղադրյալը կարող է գործնականում հայտնվել իր համար անշահավետ իրադրության մեջ, եթե նրան չի տրամադրվել նաև մեղադրական եզրակացության գրավոր թարգմանությունն իրեն հասկանալի լեզվով (*Hermi v. Italy* [GC], § 68; *Kamasinski v. Austria*, § 79):

382. Այնուամենայնիվ, մեղադրանքի վերաբերյալ բավարար տեղե-

կատվությունը կարող է նաև տրամադրվել մեղադրական եզրակացության բանավոր թարգմանության միջոցով, եթե դա մեղադրյալին հնարավորություն ընձեռում է նախապատրաստել իր պաշտպանությունը (նույն տեղում, § 81; *Husain v. Italy* (dec.)):

383. Սույն դրույթով մեղադրյալի համար չի նախատեսվում դատական նյութերի ամբողջական թարգմանությունն ունենալու իրավունք (*X. v. Austria*, Commission decision):

384. Մեղադրանքի թարգմանության հետ կապված ծախսերը պետք է հոգա պետությունը՝ 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «ե» ենթակետի համաձայն, որով երաշխավորվում է թարգմանչի անվճար օգնություն ստանալու իրավունքը (*Luedicke, Belkacem and Koç v. Germany*, § 45):

2. Պաշտպանության նախապատրաստումը (6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «բ» ենթակետ)

Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «բ» ենթակետը

«3. Քրեական հանցագործություն կատարելու մեջ մեղադրվող յուրաքանչյուր ոք ունի հետևյալ նվազագույն իրավունքները.

...

բ. բավարար ժամանակ ու հնարավորություններ՝ իր պաշտպանությունը նախապատրաստելու համար»:

HUDOC-ի բանալի բառերը

Charged with a criminal offence (6-3) – Rights of defence (6-3)
Preparation of defence (6-3-b) – Adequate time (6-3-b) – Adequate facilities (6-3-b) – Access to relevant files (6-3-b)

a. Ընդհանուր նկատառումներ

385. «Պաշտպանության իրավունքները», որոնք ոչ սպառիչ կերպով թվարկված են 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «բ» ենթակետում, ներդրվել են նախևառաջ մեղադրանքի և պաշտպանության կողմերի միջև հավասար

րությունը հնարավորինս երաշխավորելու նպատակով: Հնարավորությունները, որոնք պետք է ընձեռվեն մեղադրյալին, սահմանափակվում են այնքանով, որքանով դրանք օգնում են կամ կարող են օգնել նրան պաշտպանությունը նախապատրաստելու հարցում (*Mayzit v. Russia*, § 79):

386. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «բ» ենթակետը վերաբերում է պատշաճ պաշտպանության երկու տարրերի, մասնավորապես՝ հնարավորությունների հարցին և ժամանակի հարցին: Սույն դրույթից բխում է, որ մեղադրյալի կողմից գործով ըստ էության պաշտպանության գործողությունները կարող են ընդգրկել այն ամենը, ինչն «անհրաժեշտ» է դատաքննությունը նախապատրաստելու համար: Մեղադրյալը պետք է ունենա իր պաշտպանությունը պատշաճ կերպով և առանց սահմանափակման կազմակերպելու հնարավորություն, մասնավորապես՝ պաշտպանության բոլոր համապատասխան փաստարկները գործը քննող դատարանին ներկայացնելու և այդ կերպ գործի ելքի վրա ազդելու հնարավորություն (*Can v. Austria*, Commission report, § 53; *Gregačević v. Croatia*, § 51):

387. Մեղադրյալին տրված ժամանակի և հնարավորությունների բավարարության հարցը պետք է գնահատվի յուրաքանչյուր կոնկրետ գործի հանգամանքների լույսի ներքո (*Iglin v. Ukraine*, § 65; *Galstyan v. Armenia*, § 84):

b. Բավարար ժամանակը

388. Երբ գնահատվում է, թե արդյոք մեղադրյալն ունեցել է բավարար ժամանակ իր պաշտպանությունը նախապատրաստելու համար, պետք է հատուկ ուշադրություն դարձնել վարույթի բնույթին, ինչպես նաև՝ գործի բարդությանը և վարույթի փուլին (*Gregačević v. Croatia*, § 51):

389. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «բ» ենթակետը մեղադրյալին պաշտպանում է հապճեպ դատաքննությունից (*Kröcher and Möller v. Switzerland*, Commission decision; *Bonzi v. Switzerland*, Commission decision; *Borisova v. Bulgaria*, § 40; *Malofeyeva v. Russia*, § 115; *Gafgaz Mammadov v. Azerbaijan*, § 76-82): Թեպետ կարևոր է

վարույթն անցկացնել պատշաճ արագությամբ, այնուամենայնիվ դա չպետք է իրականացվի կողմերից մեկի դատավարական իրավունքների հաշվին (*OAO Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia*, § 540):

390. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «բ» ենթակետի պահանջների կատարումը գնահատելիս պետք է հաշվի առնել նաև պաշտպանի սովորական ծանրաբեռնվածությունը: Այնուամենայնիվ, կոնկրետ գործի առանձնակի հրատապությունից ելնելով՝ ոչ ողջամիտ չէր լինի պաշտպանից պահանջել, որպեսզի նա գոնե որոշ չափով փոխի իր աշխատանքի առաջնահերթությունները (*Mattick v. Germany* (dec.)): Այս համատեքստում, երբ կոնկրետ գործի շրջանակում մեղադրյալը և նրա պաշտպանը հինգ օր էին ունեցել մոտ 1,500 էջ պարունակող վեց հատորանոց գործի նյութերն ուսումնասիրելու համար, Դատարանը չհամարեց, որ գործի նյութերին ծանոթանալու համար պաշտպանության կողմին հատկացված ժամանակը բավարար է եղել 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով և 3-րդ կետի «բ» ենթակետով երաշխավորված իրավունքի էությունը պաշտպանելու համար: Դատարանը հաշվի առավ այն փաստը, որ վերաքննության ժամանակ գանգատաբերը մանրամասնորեն վերլուծել էր գործի նյութերը, վերաքննիչ դատարանում ներկայացված էր եղել երկու պաշտպանների կողմից, ովքեր հաստատել էին, որ իրենք ունեցել էին բավարար ժամանակ նյութերն ուսումնասիրելու համար, և որ գանգատաբերի և նրա պաշտպանների հետ հանդիպումների քանակը և տևողությունը չէր սահմանափակվել (*Lambin v. Russia*, §§ 43-48):

391. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «բ» ենթակետով չի պահանջվում, որ որոշակի տևողությամբ դատաքննության նախապատրաստումն ավարտվի նախքան առաջին նիստը: Դատաքննությունների ընթացքը չի կարող նախապես ամբողջովին կանխատեսվել, և կարող են ընթացքում առաջ գալ այնպիսի տարրեր, որոնք մինչ այդ երևան չէին եկել, և որոնք կողմերից պահանջում են լրացուցիչ նախապատրաստություն (*Mattick v. Germany* (dec.)):

392. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «բ» ենթակետով սահմանված «բավարար ժամանակի» պահանջի առնչությամբ խնդիր կարող է ծագել, եթե նյութերն ուսումնասիրելու համար տրվել է սահմա-

նափակ ժամանակ (*Huseyn and Others v. Azerbaijan*, § 174-178; *Iglin v. Ukraine*, §§ 70-73), կամ՝ կարճ ժամանակ մեղադրանքի մասին ծանուցելուց մինչև նիստն անցկացնելը (*Vyerentsov v. Ukraine*, §§ 75-77): Ավելին, վարույթի շրջանակում որոշակի հանգամանքներ ի հայտ գալուց հետո պաշտպանության կողմին պետք է տրվի լրացուցիչ ժամանակ՝ իր դիրքորոշումը ճշգրտելու, միջնորդություններ կազմելու, բողոք ներկայացնելու համար և այլն (*Miminoshvili v. Russia*, § 141): Այդ «հանգամանքներից» կարող են լինել մեղադրական եզրակացության մեջ կատարված փոփոխությունները (*Pélissier and Sassi v. France* [GC], § 62), դատախազի կողմից նոր ապացույցներ ներկայացնելը (*G.B. v. France*, §§ 60-62), կամ դատաքննության ժամանակ փորձագետի եզրակացության կտրուկ և հանկարծակի փոփոխությունները (նույն տեղում, §§ 69-70):

393. Մեղադրյալից ակնկալվում է, որ նա կմիջնորդի հետաձգել կամ ընդհատել նիստը, եթե համարվում է, որ հատկացվող ժամանակի կապակցությամբ, խնդիր կա (*Campbell and Fell v. the United Kingdom*, § 98; *Bäckström and Andersson v. Sweden* (dec.); *Craxi v. Italy* (no. 1), § 72), բացառությամբ բացառիկ հանգամանքների (*Goddi v. Italy*, § 31), կամ երբ ներպետական օրենսդրության մեջ և պրակտիկայում չկան հիմքեր նման իրավունքից օգտվելու համար (*Galstyan v. Armenia*, § 85):

394. Որոշակի հանգամանքներում դատարանից կարող է պահանջվել սեփական նախաձեռնությամբ հետաձգել նիստը՝ պաշտպանության կողմին բավարար ժամանակ տրամադրելու նպատակով (*Sadak and Others v. Turkey* (no. 1), § 57; *Saknovskiy v. Russia* [GC], §§ 103 և 106):

395. Մեղադրյալի կողմից իրեն հասանելի բողոքարկման իրավունքն արդյունավետորեն իրականացնելու համար ազգային դատարանները պետք է բավարար հստակությամբ նշեն այն հիմքերը, որոնց հիման վրա կայացրել են իրենց որոշումը (*Hadjianastassiou v. Greece*, § 33): Երբ ամբողջությամբ պատճառաբանված վճիռը հասանելի չէ նախքան բողոք ներկայացնելու ժամկետի ավարտը, մեղադրյալին պետք է տրամադրվի բավարար տեղեկատվություն՝ իրազեկված բողոք ներկայացնելու հնարավորություն ընձեռելու համար (*Zoon v. the Netherlands*, §§ 40-50; *Baucher v. France*, §§ 46-51):

396. Պետությունները պետք է ապահովեն, որ քրեական իրավա-

խախտում կատարելու մեջ մեղադրվող յուրաքանչյուր ոք հնարավորություն ունենա օգտվելու 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետով սահմանված երաշխիքներից: Հատկացված ժամկետի սկիզբը կամ ավարտը պարզելու պարտավորությունը դատապարտված բողոքարկողների վրա դնելը համատեղելի չէ այն «ջանասիրության» հետ, որը պետք է ցուցաբերվի Պայմանավորվող պետությունների կողմից՝ 6-րդ հոդվածով երաշխավորված իրավունքներից արդյունավետորեն օգտվելն ապահովելու համար (*Vacher v. France*, § 28):

c. Բավարար հնարավորությունները

397. Այն «հնարավորությունները», որոնցից պետք է օգտվի քրեական իրավախախտում կատարելու մեջ մեղադրվող յուրաքանչյուր ոք, ներառում են վարույթի շրջանակում իրականացված քննության արդյունքներին՝ իր պաշտպանությունը նախապատրաստելու նպատակով ծանոթանալու հնարավորությունը (*Huseyn and Others v. Azerbaijan*, § 175; *AO Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia*, § 538):

398. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «բ» ենթակետով նախատեսված է, որ պետությունը պարտավոր է քրեական վարույթի ընթացքում երաշխավորել իր պաշտպանությունը կազմակերպելու՝ մեղադրյալի իրավունքի իրականացումը: Պետության այդ պարտավորությունը ներառում է վարույթն այնպես կազմակերպելու պարտավորություն, որպեսզի չսահմանափակվի իր դիրքերը պաշտպանելու նպատակով կենտրոնանալու և իր մտավոր ունակությունները գործադրելու՝ մեղադրյալի կարողությունը: Երբ ամբաստանյալները զրկված են ազատությունից, ազատությունից զրկման պայմանները, տրանսպորտը, սնունդը և նմանօրինակ այլ հարմարություններն էական գործոններ են, որոնք անհրաժեշտ է հաշվի առնել այդ հարցին պատասխանելիս (*Razvozhayev v. Russia and Ukraine and Udaltsov v. Russia**, § 252):

399. Մասնավորապես, երբ անձը կալանավորվում է նախքան դատաքննությունը, ապա «հնարավորություններ» հասկացությունը կարող է ներառել կալանքի այնպիսի պայմաններ, որոնք անձին թույլ կտան կարդալ և գրել՝ ողջամիտ չափով ուշադրությունը կենտրոնացնելու

պայմաններում (*Mayzit v. Russia*, § 81; *Moiseyev v. Russia*, § 221): Հույժ կարևոր է, որ և մեղադրյալը, և նրա պաշտպանն առանց չափազանց շատ հոգնելու հնարավորություն ունենան մասնակցել վարույթին և ներկայացնել փաստարկներ (*Barberà, Messegueé and Jabardo v. Spain*, § 70; *Makhfi v. France*, § 40; *Fakailo (Safoka) and Others v. France*, § 50): Այսպես, *Razvozhayev v. Russia and Ukraine* և *Udaltsov v. Russia** գործերի շրջանակում (§§ 253-254) Դատարանը վճռեց, որ բանտերից կազմակերպվող փոխադրումների հետևանքով, որոնք իրականացվում էին անմխիթար պայմաններում, չապահովելով քնի ութ ժամը, կրկնվում էին շաբաթը չորս օր և տևում էին ավելի քան չորս ամիս, ուժասպառ լինելու կուտակային ազդեցությունը լրջորեն սահմանափակել էր վարույթի ընթացքին հետևելու, միջնորդություններ ներկայացնելու, գրառումներ կատարելու և իր պաշտպաններին ցուցումներ տալու՝ գանգատաբերի կարողությունը: Այդ հանգամանքներում, հաշվի առնելով նաև, որ բավարար ուշադրություն չէր դարձվել նվազ ինտենսիվությամբ դատական նիստ անցկացնելու մասին գանգատաբերի միջնորդությանը, Դատարանը համարեց, որ գանգատաբերին ընձեռված չեն եղել բավարար հնարավորություններ իր պաշտպանությունը նախապատրաստելու համար, ինչը խաթարել է արդար դատաքննության և «զենքերի հավասարության» սկզբունքները՝ հակասելով Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի և 3-րդ կետի «բ» ենթակետի պահանջներին:

400. Մեղադրյալին ընձեռվելիք հնարավորությունները սահմանափակվում են նրանցով, որոնք օգնում են կամ կարող են օգնել նրան նախապատրաստել իր պաշտպանությունը (*Padin Gestoso v. Spain* (dec.); *Mayzit v. Russia*, § 79):

401. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «բ» ենթակետով նախատեսված երաշխիքներն էական նշանակություն ունեն նաև մեղադրյալի՝ գործի նյութերին ծանոթանալու և ապացույցները ստանալու իրավունքի վրա, և այս համատեքստում այդ երաշխիքները համընկնում են «զենքերի հավասարության» և մրցակցային դատավարության՝ 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով սահմանված սկզբունքների հետ (*Rowe and Davis v. the*

United Kingdom [GC], § 59; *Leas v. Estonia*, § 76):¹³ Պարտադիր չէ, որ մեղադրյալին տրվի գործի նյութերին ծանոթանալու ուղղակի հնարավորություն, և բավարար է, որ նա գործում առկա նյութերի մասին տեղեկանա իր ներկայացուցիչների միջոցով (*Kremzow v. Austria*, § 52): Այնուամենայնիվ, մեղադրյալի համար դատական գործի նյութերի սահմանափակ մատչելիությունը չպետք է խոչընդոտի ապացույցները նախքան դատաքննությունը մեղադրյալին հասանելի դարձնելը, ինչպես նաև՝ բանավոր ելույթների փուլում իր պաշտպանի միջոցով մեկնաբանություններ անելու հնարավորությունը մեղադրյալին ընձեռելը (*Öcalan v. Turkey* [GC], § 140):

402. Երբ մեղադրյալին է թույլատրվել իրականացնել սեփական պաշտպանությունը, ապա գործի նյութերին ծանոթանալու հնարավորությունից նրան զրկելը հավասարազոր է պաշտպանության կողմի իրավունքների խախտման (*Foucher v. France*, §§ 33-36):

403. Պաշտպանության կազմակերպումը դյուրացնելու նպատակով մեղադրյալին չպետք է խոչընդոտել համապատասխան փաստաթղթերի պատճենները գործի նյութերից ստանալու և ցանկացած նշումներ կատարելու և կատարված նշումներն օգտագործելու հարցում (*Rasmussen v. Poland*, §§ 48-49; *Moiseyev v. Russia*, §§ 213-218; *Matyjek v. Poland*, § 59; *Seleznev v. Russia*, §§ 64-69):

404. Մեղադրյալին ընձեռվող «հնարավորությունները» ներառում են պաշտպանի հետ խորհրդակցելը (*Campbell and Fell v. the United Kingdom*, § 99; *Goddi v. Italy*, § 31): Պաշտպանի հետ խորհրդակցելու՝ մեղադրյալի հնարավորությունը հիմնարար նշանակություն ունի նրա պաշտպանության նախապատրաստման հարցում (*Bonzi v. Switzerland*, Commission decision; *Can v. Austria*, Commission report, § 52): Ուստի, 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «բ» ենթակետի ներքո խնդիր է ծագում, եթե մեղադրյալին նիստի ընթացքում ապակե խցիկի մեջ տեղավորելը խոչընդոտում է նրա արդյունավետ խորհրդակցությունը պաշտպանի հետ (*Yaroslav Belousov v. Russia*, §§ 148-153):

¹³ Տե՛ս «Արդյունավետ մասնակցությունը վարույթին», «Ձեռքերի հավասարությունը» և «Մրցակցային դատավարությունը» բաժինները:

405. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «բ» ենթակետը համընկնում է Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «գ» ենթակետով նախատեսված՝ իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունքին (*Lanz v. Austria*, §§ 50-53; *Öcalan v. Turkey* [GC], § 148; *Trepashkin v. Russia* (no. 2), §§ 159-168):¹⁴

3. Անձամբ կամ իրավաբանական աջակցության միջոցով իրեն պաշտպանելու իրավունքը (6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «գ» ենթակետ)

Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «գ» ենթակետը

«3. Քրեական հանցագործություն կատարելու մեջ մեղադրվող յուրաքանչյուր ոք ունի հետևյալ նվազագույն իրավունքները.

...

գ. պաշտպանելու իրեն անձամբ կամ իր ընտրած դատապաշտպանների միջոցով կամ, եթե նա բավարար միջոցներ չունի դատապաշտպանի ծառայության դիմաց վճարելու համար, ունենալու անվճար նշանակված դատապաշտպան, երբ դա պահանջում են արդարադատության շահերը»:

HUDOC-ի բանալի բառերը

Charged with a criminal offence (6-3) – Rights of defence (6-3)

Defence in person (6-3-c) – Defence through legal assistance (6-3-c)

– Legal assistance of own choosing (6-3-c) – Insufficient means (6-3-c)

– Free legal assistance (6-3-c) – Required by interests of justice (6-3-c)

406. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «գ» ենթակետը ներառում է 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով նախատեսված արդար դատաքննության իրավունքի որոշակի ասպեկտներ (*Dvorski v. Croatia* [GC], § 76; *Correia de Matos v. Portugal* (dec.); *Foucher v. France*, § 30): Սույն ենթակետով երաշխավորվում է, որ մեղադրվող անձի դեմ հարուցված վա-

¹⁴ Տես «Անձամբ կամ իրավաբանական աջակցության միջոցով իրեն պաշտպանելու իրավունքը» բաժինը (6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «գ» ենթակետ):

րույթը չանցկացվի առանց գործի շրջանակում պաշտպանության կողմի պատշաճ ներկայացվածության (*Pakelli v. Germany*, Commission report, § 84): Դա ներառում է երեք առանձին իրավունքներ՝ իրեն անձամբ պաշտպանելու իրավունքը, իր ընտրած փաստաբանի միջոցով իրեն պաշտպանելու իրավունքը և որոշակի պայմաններով՝ անվճար իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունքը (*Pakelli v. Germany*, § 31):

a. Կիրառության շրջանակը

407. Յուրաքանչյուր անձ, ում քրեական մեղադրանք է առաջադրվել, պետք է 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «գ» ենթակետով պաշտպանված լինի վարույթի բոլոր փուլերում (*Imbrioscia v. Switzerland*, § 37): Այդ պաշտպանությունը, ուստի, կարող է վերաբերելի դառնալ նույնիսկ նախքան գործը դատաքննության ուղարկելը, և այնքանով, որքանով հավանական է, որ դատաքննության արդարությունը կոպտորեն կխախտվի 6-րդ հոդվածի դրույթներն ի սկզբանե չպահպանելու պատճառով (*Öcalan v. Turkey* [GC], § 131; *Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [GC], § 253; *Magee v. the United Kingdom*, § 41):

408. Թեպետ 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «բ» ենթակետը կապված է դատաքննության նախապատրաստմանն առնչվող նկատառումների հետ, 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «գ» ենթակետը մեղադրյալին ընձեռում է վարույթի ամբողջ ընթացքում պաշտպանի աջակցությունը և օժանդակությունն ստանալու առավել ընդհանուր իրավունք (*Can v. Austria*, Commission report, § 54): Այնուհանդերձ, մինչդասական փուլում, այսինքն՝ նախաքննության ընթացքում, 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «գ» ենթակետի կիրառման եղանակը կախված է տվյալ վարույթի առանձնահատկություններից և գործի հանգամանքներից (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [GC], § 253; *Brennan v. the United Kingdom*, § 45; *Berliński v. Poland*, § 75):

409. Վերաքննիչ կամ վճռաբեկ դատարանների մասով 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «գ» ենթակետի կիրառման եղանակը նմանապես կախված է կոնկրետ վարույթի առանձնահատկություններից (*Meftah and Others v. France* [GC], § 41): Պետք է դիտարկել ներպետական իրա-

վական համակարգում իրականացվող վարույթներն ամբողջությամբ վերցրած, ինչպես նաև դրանցում վերաքննիչ կամ վճռաբեկ դատարանների դերակատարումը (*նույն տեղում; Monnell and Morris v. the United Kingdom*, § 56): Անհրաժեշտ է հաշվի առնել այնպիսի հանգամանքներ, ինչպիսիք են բողոքարկումը թույլատրելու վարույթի բնույթը և դրա նշանակությունը ողջ քրեական վարույթի համատեքստում, վերաքննիչ դատարանի իրավասությունների շրջանակը և վերաքննիչ դատարանում գանգատաբերի շահերը փաստացի ներկայացնելու և պաշտպանելու եղանակը (*նույն տեղում*):

b. Իրեն անձամբ պաշտպանելը

410. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի՝ որպես մեկ ամբողջության, առարկան և նպատակը ցույց են տալիս, որ քրեական իրավախախտում կատարելու մեջ մեղադրվող անձն իրավունք ունի մասնակցելու նիստին (*Zana v. Turkey* [GC], § 68; *Monnell and Morris v. the United Kingdom*, § 58):¹⁵ Այս իրավունքին սերտորեն կապված է այն, որ 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «գ» ենթակետը մեղադրյալին ընձեռում է իրեն անձամբ պաշտպանելու հնարավորություն: Հետևաբար, 6-րդ հոդվածի պահանջներին որպես կանոն չի հակասի, եթե մեղադրյալն ինքն իրեն ներկայացնի՝ իր սեփական կամքով, բացառությամբ եթե արդարադատության շահերն այլ բան են պահանջում (*Galstyan v. Armenia*, § 91):

411. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը և 3-րդ կետի «գ» ենթակետը մեղադրյալին ոչ միշտ են ընձեռում իր պաշտպանության ապահովման եղանակը որոշելու իրավունք (*Correia de Matos v. Portugal* (dec.)): 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «գ» ենթակետում նշված երկու այլընտրանքների, այն է՝ անձամբ իրեն պաշտպանելու գանգատաբերի իրավունքի կամ իր ընտրած փաստաբանի կողմից (կամ՝ որոշակի հանգամանքներում դատարանի նշանակած փաստաբանի կողմից) ներկայացված լինելու իրավունքի միջև ընտրություն կատարելը սկզբունքորեն կախված է կիրառելի ներպետական օրենսդրությունից կամ դատարանի կանոններից: Այդ որոշումը կայացնելիս Անդամ պետություններն օգտվում են

¹⁵ Տե՛ս «Բանավոր դատաքննության և դատական նիստին ներկա գտնվելու իրավունքը» բաժինը:

հայեցողության որոշակի ազատությունից, թեպետ՝ վերջինիս շրջանակը սահմանափակ է (*Correia de Matos v. Portugal* [GC], § 122):

412. Ելնելով այս սկզբունքներից՝ Դատարանն առաջին հերթին քննում է, թե արդյոք բավարար և վերաբերելի հիմքեր մեջբերվել են կոնկրետ դեպքում կիրառված օրենսդրության ընտրության համար: Երկրորդը՝ անգամ եթե բավարար և վերաբերելի հիմքեր մեջբերվել են, անհրաժեշտ է քրեական վարույթի արդարության ընդհանուր գնահատման շրջանակում պարզել, թե արդյոք ներպետական դատարանները քննարկվող կանոնը կիրառելիս մատնանշել են վերաբերելի և բավարար հիմքեր իրենց որոշումների համար: Այդ կապակցությամբ վերաբերելի կլինե՞ր գնահատել, թե արդյոք մեղադրյալին գործնականում ընձեռվել է իր դատաքննությանն արդյունավետորեն մասնակցելու հնարավորություն (նույն տեղում, § 143):

413. *Correia de Matos v. Portugal* [GC] (§§ 144-169) գործում Դատարանը հաշվի առավ դատավարական ողջ իրավիճակը, որի շրջանակում կիրառվել էր պարտադիր ներկայացված լինելու պահանջը՝ ներառյալ այն հարցը, թե արդյոք մեղադրյալը շարունակել էր ունենալ վարույթին անձամբ մասնակցելու հնարավորություն: Դատարանը հաշվի առավ նաև պետության ունեցած հայեցողության շրջանակը և համարեց, որ օրենսդրի կատարած տվյալ ընտրության պատճառները եղել են և՛ վերաբերելի, և՛ բավարար: Դրանից զատ, քանի որ մեղադրյալի նկատմամբ քրեական վարույթն անարդար ճանաչելու համար հիմքեր չկային, Դատարանը եզրակացրեց, որ տեղի չի ունեցել Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի և 3-րդ կետի «գ» ենթակետի խախտում:

414. Ավելին, երբ մեղադրյալը որոշում է անձամբ իրեն պաշտպանել, նա դիտավորյալ հրաժարվում է փաստաբանի աջակցությունն ստանալու իրավունքից, և համարվում է, որ նա պարտավոր է պատշաճ ջանասիրությամբ իրականացնել իր պաշտպանությունը (*Melin v. France*, § 25): Մասնավորապես, քրեական իրավախախտում կատարելու մեջ մեղադրվող անձանց պաշտպանության իրավունքի հասկացության շուրջ ավելորդ լարվածություն կառաջանար, եթե համարվեր, որ նրանք չեն կարող քրեական հետապնդման ենթարկվել, եթե այդ իրավունքն իրականացնելիս նրանք վկայի կամ քրեական վարույթում ներգրավ-

ված ցանկացած այլ անձի վերաբերյալ դիտավորյալ առաջացնեն պատժելի վարքագծի կեղծ կասկածներ (*Brandstetter v. Austria*, § 52): Իրեն պաշտպանելիս արած պնդումների պատճառով հետագայում մեղադրյալին քրեական հետապնդման ենթարկելու հնարավորությունն ինքնին չի կարող համարվել 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «գ» ենթակետով սահմանված նրա իրավունքների խախտում: Իրավիճակը կարող է այլ լինել, եթե այս ոլորտում ներպետական օրենսդրության կամ պրակտիկայի անհարկի խստության հետևանքով անձին հետագայում քրեական հետապնդման ենթարկելու վտանգն այնպիսին լինի, որ իրապես խոչընդոտվի ամբաստանյալի կողմից պաշտպանության իր իրավունքների ազատ իրականացումը (նույն տեղում, § 53):

c. Իրավաբանական աջակցությունը

i. Փաստաբանի հասանելիությունը

α Իրավունքի շրջանակը

415. Քրեական իրավախախտում կատարելու մեջ մեղադրվող յուրաքանչյուր անձի՝ փաստաբանի միջոցով արդյունավետորեն պաշտպանվելու իրավունքն արդար դատաքննության հիմնարար հատկանիշներից է (*Salduz v. Turkey* [GC], § 51; *Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [GC], § 255; *Simeonovi v. Bulgaria* [GC], § 112; *Beuze v. Belgium* [GC], § 123): Իրավաբանական օգնության հասանելիությունը կասկածյալին, որպես կանոն, պետք է երաշխավորել այն պահից, երբ նրան առաջադրվել է «քրեական մեղադրանք»՝ Կոնվենցիայով նախատեսված ինքնուրույն իմաստով (*Simeonovi v. Bulgaria* [GC], § 110):¹⁶ Այս կապակցությամբ Դատարանն ընդգծել է, որ անձը 6-րդ հոդվածով նախատեսված երաշխիքների կիրառության ենթակա՝ կասկածյալի կարգավիճակը ձեռք է բերում ոչ թե այն պահից, երբ նա պաշտոնապես ստանում է այդ կարգավիճակը, այլ՝ այն պահից, երբ ներպետական իրավասու մարմինները հնարավոր պատճառներ ունեն կասկածելու, որ անձը մասնակից է քրեական իրավախախտմանը (*Truten v. Ukraine*, § 66;

16 . Տե՛ս «Ընդհանուր սկզբունքները» բաժինը:

Knox v. Italy, § 152, ի հակադրություն *Bandaletov v. Ukraine*, §§ 61-66, որը վերաբերում էր վկայի կարգավիճակում գանգատաբերի հոժարակամ արած հայտարարություններին և *Sršen v. Croatia* (dec.), §§ 43-45, որը վերաբերում էր ճանապարհային պատահարի մասնակիցներից սովորաբար ստացվող տեղեկությունները ձեռք բերելուն՝ ներառյալ արյան նմուշներ վերցնելը):

416. Այսպես, օրինակ, փաստաբանի հասանելիության իրավունքը ծագում է ոչ միայն անձին արգելանքի տակ վերցնելու կամ ոստիկանության կողմից հարցաքննվելու ժամանակ (*Simeonovi v. Bulgaria* [GC], § 111; *Sirghi v. Romania*, § 44), այլ կարող է նշանակություն ունենալ նաև դատավարական գործողությունների, օրինակ՝ ճանաչման ընթացակարգերի կամ դեպքերի վերարտադրման կամ տեղանքների զննությունների ժամանակ (*İbrahim Öztürk v. Turkey*, §§ 48-49; *Türk v. Turkey*, § 47; *Mehmet Duman v. Turkey*, § 41): Ավելին, քրեական դատավարությանն արդյունավետորեն մասնակցելու մեղադրյալի իրավունքն ընդհանուր առմամբ ներառում է ոչ միայն ներկա գտնվելու իրավունքը, այլ նաև անհրաժեշտության դեպքում իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունքը (*Lagerblom v. Sweden*, § 49; *Galstyan v. Armenia*, § 89): Միննույն կարգախոսով՝ մեղադրյալի բացակայությունը չի կարող փոխհատուցվել միայն գանգատաբերի պաշտպանի ներկայությամբ (*Zana v. Turkey* [GC], § 72):

417. *Beuze v. Belgium* [GC] (§§ 125-130) գործում, հիմնվելով իր նախկին նախադեպային պրակտիկայի վրա, Դատարանը բացատրեց, որ փաստաբանի հասանելիության իրավունքի միջոցով հետապնդվող նպատակները ներառում են՝ արդարադատության սխալի կանխարգելումը և, որ ամենակարևորն է, 6-րդ հոդվածի նպատակների իրագործումը, մասնավորապես՝ «զենքերի հավասարությունը» քննություն իրականացնող կամ քրեական հետապնդման մարմինների և մեղադրյալի միջև, ոստիկանությունում արգելանքի տակ պահվող կասկածյալների խոցելիության հակակշռումը, ոստիկանության կողմից կասկածյալների նկատմամբ հարկադրանքի կիրառման և անթույլատրելի վերաբերմունքի դրսևորման դեմ հիմնարար երաշխիքը, սեփական անձի դեմ

ցուցմունք չտալու և լռություն պահպանելու մեղադրյալի իրավունքի նկատմամբ հարգանքի ապահովումը, որը կարող է փաստաբանի հասանելիության իրավունքի պես երաշխավորվել միայն այն դեպքում, երբ նա հավուր պատշաճի տեղեկացված է այդ իրավունքների մասին: Այս առումով՝ դատավարական իրավունքների մասին տեղեկացնել կարողացող փաստաբանի անմիջական հասանելիությունը հավանաբար կկանխի իրավունքների մասին պատշաճ տեղեկություններ չունենալով պայմանավորված անարդարությունը:

418. *Beuze* (§§ 133-134) գործում Դատարանը մանրամասնեց նաև փաստաբանի հասանելիության իրավունքի բովանդակությունը: Դատարանը տարբերակեց հետևյալ երկու նվազագույն պահանջները. (1) նախքան հարցաքննությունը փաստաբանի հետ շփվելու և խորհրդակցելու իրավունքը, որը ներառում է նաև փաստաբանին խորհրդապահական կարգով ցուցումներ տալու իրավունքը, և (2) փաստաբանի ֆիզիկական ներկայությունը ոստիկանության կողմից առաջին անգամ հարցաքննության և մինչդատական վարույթի շրջանակում հետագա հարցաքննությունների ժամանակ: Այդ ներկայությունը պետք է ապահովի արդյունավետ և գործնական իրավաբանական օգնություն:

419. Նվազագույն այդ պահանջներից երկրորդի կապակցությամբ հարկ է նշել, որ *Soytemiz v. Turkey*, (§§ 44-46, 27) գործում Դատարանն ընդգծեց, որ փաստաբանական աջակցություն ստանալու իրավունքը ներառում է ոչ միայն փաստաբանին ներկա գտնվել թույլատրելու պահանջը, այլ նաև՝ ոստիկանության կողմից հարցաքննվելու ժամանակ, ի թիվս այլ իրավիճակների, կասկածյալին ակտիվորեն աջակցելը և կասկածյալի իրավունքների նկատմամբ հարգանքի ապահովման նպատակով միջամտելը թույլատրելու պահանջը: Փաստաբանական աջակցություն ստանալու իրավունքը կիրառելի է ոստիկանության կողմից հարցաքննության ողջ ընթացքում, ընդհուպ մինչև դրա ավարտը, ներառյալ, երբ ստացված ցուցմունքը բարձրաձայն ընթերցվում է և կասկածյալին առաջարկվում է հաստատել և ստորագրել այն, քանի որ փաստաբանի աջակցությունը հավասարապես կարևոր է հարցաքննության այս փուլում: Ուստի, ոստիկանությունը սկզբունքորեն պարտավոր

է ձեռնպահ մնալ հարցաքննելուց կամ ընդհատել հարցաքննությունն այն դեպքում, երբ կասկածյալը պահանջել է ապահովել հարցաքննության ընթացքում փաստաբանական աջակցություն ստանալու իր իրավունքը՝ քանի դեռ փաստաբանը ներկա չէ և չի կարողանում աջակցել կասկածյալին: Նույն նկատառումները վերաբերում են նաև այն դեպքին, երբ փաստաբանը պարտավոր է կամ նրան առաջարկվում է հեռանալ նախքան ոստիկանության կողմից հարցաքննության ավարտը և նախքան վերցված ցուցմունքը բարձրաձայն ընթերցելը կամ այն ստորագրելը:

420. *Doyle v. Ireland* գործի շրջանակում գանգատաբերին թույլատրվել էր ունենալ իր շահերը ներկայացնող փաստաբան, սակայն վերջինիս չէր թույլատրվել ներկա գտնվել ոստիկանության կողմից գանգատաբերի հետ անցկացվող հարցազրույցին, քանի որ այդ ժամանակ ոստիկանության կողմից այդպիսի պրակտիկա էր կիրառվում: Դատարանը չարձանագրեց Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի և 3-րդ կետի «գ» ենթակետի խախտումներ: Դատարանը համարեց, որ չնայած ոստիկանության կողմից հարցաքննվելու ընթացքում փաստաբան ունենալու՝ գանգատաբերի իրավունքի նշված սահմանափակմանը, վարույթի՝ որպես մեկ ամբողջության արդարությունն անշրջելիորեն չէր խաթարվել: Մասնավորապես, Դատարանն ընդգծեց հետևյալ փաստերը. գանգատաբերն ունեցել էր իր փաստաբանի հետ խորհրդակցելու հնարավորություն, գանգատաբերն առանձնապես խոցելի չէր, գանգատաբերը կարողացել էր վիճարկել ապացույցների թույլատրելիությունը և դեմ արտահայտվել ապացույցների օգտագործմանը, գործի հանգամանքները մանրամասն քննության էին առնվել ներպետական դատարանների կողմից, գանգատաբերի նկատմամբ կայացված մեղադրական դատավճռի հիմքում եղել էին նաև բավարար ծավալի անկախ ապացույցներ, առաջին ատյանում գործը քննող դատավորը պատշաճ հրահանգներ էր տվել երդվյալ ատենակալներին, հանրային շահն ապահովելու նպատակն արդարացնում էր գանգատաբերի նկատմամբ քրեական հետապնդում իրականացնելը, և ապահովված էին եղել դատավարական կարևոր երաշխիքներ, մասնավորապես՝ ոստիկանական

բոլոր հարցազրույցները տեսագրվել էին և տրամադրվել էին դատավորներին և երդվյալ ատենակալներին, և գանգատաբերի փաստաբանը, ֆիզիկապես ներկա չլինելով հանդերձ, ունեցել էր հարցազրույցը ընդհատելու և իր վստահորդի հետ խորհրդակցելու հնարավորություն, որից նա, ի դեպ, օգտվել էր:

421. Ավելին, *Beuze v. Belgium* [GC], (§ 135) գործում Դատարանը որպես օրինակ նշեց, որ կախված յուրաքանչյուր գործի կոնկրետ հանգամանքներից և համապատասխան իրավական համակարգից, վարույթի արդարությունը կարող է խաթարվել նաև հետևյալ սահմանափակումների պատճառով. (1) քրեական վարույթի ամենավաղ փուլերում կամ նախաքննության ժամանակ գործի նյութերը ստանալու հարցում փաստաբանին մերժելը կամ նրա համար առաջացող դժվարությունները, և (2) քննչական գործողություններին, օրինակ՝ ճանաչման ներկայացմանը և դեպքերի վերարտադրմանը փաստաբանի մասնակցությունը չապահովելը:

422. Դրանից զատ, Դատարանը նշել է, որ պետք է յուրաքանչյուր դեպքի համար վարույթի՝ որպես մեկ ամբողջության արդարությունը գնահատելիս հաշվի առնել իրավաբանական օգնության հետ ուղղակիորեն կապված ծառայությունների ողջ տեսականին՝ գործի քննարկումը, պաշտպանության կազմակերպումը, մեղավորությունը փարատող ապացույցների հավաքումը, հարցաքննության նախապատրաստվելը, լարվածության վիճակում գտնվող մեղադրյալին օժանդակելը և ազատությունից զրկման պայմանները ստուգելը (նույն տեղում, § 136):

423. Պաշտպանի կամ այլ օրինական ներկայացուցչի միջոցով ներկայացված լինելու իրավունքը կախված չէ մեղադրյալի ներկայությունից (*Van Geyselghem v. Belgium* [GC], § 34; *Campbell and Fell v. the United Kingdom*, § 99; *Poitrimol v. France*, § 34): Այն փաստը, որ ամբաստանյալը, չնայած հավուր պատշաճի ծանուցված լինելուն, չի ներկայանում դատարան, անգամ հարգելի պատճառի բացակայության դեպքում, չի կարող հիմնավորել նրան պաշտպանի միջոցով պաշտպանվելու իրավունքից զրկելը (*Van Geyselghem v. Belgium* [GC], § 34; *Pelladoah v. the Netherlands*, § 40; *Krombach v. France*, § 89; *Galstyan*

v. Armenia, § 89): Չնայած որ օրենսդիրը պետք է անհարգելի բացակայությունն ապախրախուսելու հնարավորություն ունենա, այն չի կարող դրանց համար պատիժ սահմանել՝ ամրագրելով իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունքից բացառություններ: Ամբաստանյալների կողմից դատական նիստերին մասնակցելու իրավաչափ պահանջը կարող է բավարարվել այլ միջոցներով, որոնք չեն ենթադրում անձին գրկել պաշտպանության իրավունքից (*Tolmachev v. Estonia*, § 48): Ուստի, 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «գ» ենթակետի ներքո խնդիր կարող է ծագել, եթե գանգատաբերի պաշտպանը չի կարող պաշտպանությունն իրականացնել համապատասխան դատարանի՝ ներառյալ վերաքննիչ դատարանի նիստից գանգատաբերի բացակայության պայմաններում (*Lala v. the Netherlands*, §§ 30-35; *Tolmachev v. Estonia*, §§ 51-57):

424. Որպեսզի իրավաբանական օգնության իրավունքը գործնական և արդյունավետ, այլ ոչ՝ զուտ տեսական լինի, դրա իրականացումը պետք է կախվածության մեջ չդրվի անհարկի ձևական պայմանների բավարարումից. դատարանները պետք է ապահովեն դատաքննության արդար լինելը, և ըստ այդմ՝ ապահովեն, որ մեղադրյալի բացակայության պայմաններում նրան պաշտպանելու ակնհայտ նպատակի համար դատաքննությանը մասնակցող պաշտպանը դա անելու հնարավորություն ստանա (*Van Geyselghem v. Belgium* [GC], § 33; *Pelladoah v. the Netherlands*, § 41):

Բ Փաստաբանի վաղ հասանելիության սահմանափակումները

425. Փաստաբանի հասանելիությունն անհապաղ ապահովելը ոստիկանությունում արգելանքի տակ պահվող կասկածյալների խոցելիության կարևոր հակակշիռ է, որը հիմնարար երաշխիք է ընդդեմ ոստիկանության կողմից կասկածյալների նկատմամբ հարկադրանքի կիրառման և անթույլատրելի վերաբերմունքի դրսևորման, և նպաստում է արդարադատության սխալների կանխարգելմանը և 6-րդ հոդվածի նպատակների իրագործմանը, մասնավորապես՝ «զենքերի հավասարությանը» քննությունն իրականացնող կամ քրեական հետապնդման մարմինների և մեղադրյալի միջև (*Salduz v. Turkey* [GC], §§ 53-54; *Ibrahim and Others*

v. *the United Kingdom* [GC], § 255; *Simeonovi v. Bulgaria* [GC], § 112):

426. Այնուամենայնիվ, բացառության կարգով հնարավոր է, որ իրավաբանական օգնության հասանելիությունը հետաձգվի: Փաստաբանի հասանելիության նման սահմանափակման՝ արդար դատաքննության իրավունքին համատեղելիությունը գնահատվում է երկու փուլերով: Առաջին փուլում Դատարանը գնահատում է, թե արդյոք սահմանափակման համար գոյություն են ունեցել ծանրակշիռ պատճառներ: Այա, գնահատում է սահմանափակման պատճառով գործի շրջանակում պաշտպանության կողմին պատճառված բացասական հետևանքները: Այլ կերպ ասած՝ Դատարանը պարտավոր է գնահատել սահմանափակման ազդեցությունը վարույթի ընդհանուր արդարության վրա և որոշել, թե արդյոք վարույթը՝ որպես ամբողջություն, եղել է արդար (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [GC], § 257):

427. Դատարանը բացատրել է, որ «ծանրակշիռ պատճառների» չափորոշիչը խստապահանջ է: Հաշվի առնելով իրավաբանական օգնության վաղ հասանելիության հիմնարար բնույթը և կարևորությունը, հատկապես՝ կասկածյալին առաջին անգամ հարցաքննելու ժամանակ, իրավաբանական խորհրդատվության հասանելիության սահմանափակումները թույլատրելի են միայն բացառիկ հանգամանքներում, պետք է լինեն ժամանակավոր և հիմնված գործի կոնկրետ հանգամանքների անհատական գնահատման վրա: Բերված ծանրակշիռ պատճառների հիմնավորվածությունը գնահատելիս էական է, թե արդյոք իրավաբանական օգնությունը սահմանափակելու մասին որոշումն ունեցել է հիմքեր ներպետական օրենսդրության մեջ, արդյոք իրավաբանական օգնության մասով կիրառված սահմանափակումների շրջանակը և բովանդակությունը բավարար չափով մանրամասնեցված են եղել օրենքում, որպեսզի ուղղորդեն դրանք կիրառելու համար պատասխանատու անձանց կողմից տակտիկական որոշումների կայացումը (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [GC], § 258):

428. Այդպիսի ծանրակշիռ պատճառներ գոյություն կունենան, օրինակ, երբ համոզիչ կերպով հիմնավորվել է, որ հրատապորեն անհրաժեշտ է եղել կոնկրետ գործի շրջանակում խուսափել կյանքին, ազա-

տությանը կամ ֆիզիկական անձեռնմխելիությանը սպառնացող ծանր բացասական հետևանքներից: Նման հանգամանքներում իշխանությունները հիմնավոր պարտականություն ունեն՝ պաշտպանելու փաստացի կամ հնարավոր տուժողների իրավունքները, մասնավորապես՝ Կոնվենցիայի 2-րդ, 3-րդ հոդվածների և 5-րդ հոդվածի 1-ին կետի ներքո (նույն տեղում, § 259; *Simeonovi v. Bulgaria* [GC], § 117): Մյուս կողմից, արտահոսքի ընդհանուր դիսկրիմինացիոն ծանրակշիռ պատճառ համարվել արդարացնելու համար փաստաբանի հասանելիության իրավունքը սահմանափակելը (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [GC], § 259), կամ չեն կարող ծանրակշիռ պատճառներ գոյություն ունենալ, երբ փաստաբանի հասանելիության իրավունքի սահմանափակումը եղել է իշխանությունների որոշակի վարչական պրակտիկայի հետեվանք (*Simeonovi v. Bulgaria* [GC], § 130):

429. *Beuze v. Belgium* [GC] (§§ 142-144 և 160-165) գործում Դատարանը բացատրեց, որ առաջին հարցաքննությանը փաստաբանի հասանելիության ընդհանուր և պարտադիր (իսկ այդ դեպքում՝ օրենքով նախատեսված) սահմանափակումը չի կարող ծանրակշիռ պատճառ համարվել. նման սահմանափակումը չի կարող վերացնել ներպետական իրավասու մարմինների կողմից անհատական և գործին ներհատուկ գնահատման միջոցով ծանրակշիռ պատճառների գոյությունը պարզելու անհրաժեշտությունը: Ցանկացած պարագայում, Կառավարությունն է պարտավոր ապացուցել փաստաբանի հասանելիությունը սահմանափակելու համար ծանրակշիռ պատճառների գոյությունը:

430. Այնուամենայնիվ, ծանրակշիռ պատճառների բացակայությունն ինքնին չի հանգեցնում Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի խախտման արձանագրման: Արդար դատաքննության իրավունքի խախտման առկայությունը գնահատելիս անհրաժեշտ է վարույթը դիտարկել որպես մեկ ամբողջություն, իսկ 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետով սահմանված իրավունքները՝ ոչ թե որպես ինքնանպատակ իրավունքներ, այլ՝ արդար դատաքննության ընդհանրական իրավունքի կոնկրետ ասպեկտներ (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [GC], § 262; *Simeonovi v. Bulgaria* [GC], § 118):

431. Մասնավորապես, երբ ծանրակշիռ պատճառների գոյությունը համարվում է հաստատված, ամբողջ վարույթի համընդգրկուն գնահատում պետք է իրականացվի պարզելու համար, թե արդյոք այն եղել է «արդար» 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի իմաստով: Մյուս կողմից, երբ իրավաբանական օգնության հասանելիությունը սահմանափակելու համար չկան ծանրակշիռ պատճառներ, Դատարանը շատ խիստ չափանիշ է կիրառում արդարությունը գնահատելիս: Եթե պատասխանող Կառավարությունը չի հիմնավորել ծանրակշիռ պատճառների առկայությունը, ապա կշեռքի նժարները զգալիորեն թեքվում են՝ դատաքննության արդարությունը գնահատելիս, և հավասակշռությունը խախտվելու հետևանքով կարող է արձանագրվել 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի և 3-րդ կետի «գ» ենթակետի խախտում: Նման դեպքում Կառավարությունն է պարատավոր համոզիչ կերպով ապացուցել, տվյալ գործի բացառիկ և յուրահատուկ հանգամանքներում, թե իրավաբանական օգնության հասանելիության սահմանափակումն ինչու անշրջելիորեն չի խախտել դատաքննության ընդհանուր արդարությունը (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [GC], §§ 264-265; *Dimitar Mitev v. Bulgaria*, § 71): Դատարանը չպետք է ստիպված լինի սեփական նախաձեռնությամբ փնտրել, թե արդյոք կոնկրետ գործով գոյություն ունեցել են ծանրակշիռ պատճառներ (*Rodionov v. Russia*, § 161):

432. Այս համատեքստում Դատարանը հաշվի է առնում նաև սեփական անձի դեմ ցուցմունք չտալու իրավունքը և գանգատաբերին այդ իրավունքների մասին տեղեկացնելու՝ իշխանությունների պարտավորությունը (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [GC], §§ 266-273):¹⁷ Երբ փաստաբանի հասանելիությունն ուշացվում է, և երբ կասկածյալը տեղեկացված չի լինում իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունքի և սեփական անձի դեմ ցուցմունք չտալու կամ լռություն պահպանելու իրավունքի մասին, ապա Կառավարության համար էլ ավելի դժվար կլինի ապացուցել, որ վարույթը՝ որպես մեկ ամբողջություն, եղել է արդար (*Beuze v. Belgium* [GC], § 146): Հարկ է նաև նշել, որ սեփական անձի դեմ ցուցմունք չտալու իրավունքի տեսանկյունից խնդիր է ծագում

¹⁷ Տե՛ս «Լռություն պահպանելու և սեփական անձի դեմ ցուցմունք չտալու իրավունքը» բաժինը:

ոչ միայն փաստացի ինքնախոստովանական ցուցմունքների կամ ուղղակիորեն սեփական անձի մեղավորությունը հաստատող խոսքերի, այլ նաև՝ այնպիսի հայտարարությունների պարագայում, որոնք կարող են համարվել մեղադրյալի վիճակի վրա «էական ազդեցություն թողնող» հայտարարություններ (նույն տեղում, § 178):

433. *Beuze v. Belgium* [GC] (§§ 144, 160-165) գործում Դատարանը հաստատեց, որ *Ibrahim and Others* գործով մշակված երկփուլ ստուգումը կիրառելի է նաև համընդհանուր և պարտադիր (այս պարագայում՝ օրենքով նախատեսված) սահմանափակումների նկատմամբ: Այնուամենայնիվ, այդ հանգամանքներում Դատարանը շատ խիստ պահանջներ է կիրառում արդարությունը գնահատելիս, և ծանրակշիռ պատճառների բացակայությունն էականորեն ազդում է նժարների հավասարակշռության վրա, որն այդ պարագայում կարող է խախտվել՝ հանգեցնելով Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի և 3-րդ կետի «գ» ենթակետի խախտման արձանագրման:

434. Վարույթը որպես մեկ ամբողջություն ուսումնասիրելիս պետք է համապատասխան դեպքերում հաշվի առնել գործոնների հետևյալ ոչ սպառիչ ցանկը (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [GC], § 274; *Beuze v. Belgium* [GC], § 150; *Sitnevskiy and Chaykovskiy v. Ukraine*, §§ 78-80).

- արդյոք գանգատաբերը հատկապես խոցելի է եղել, օրինակ՝ իր տարիքի կամ մտավոր կարողությունների պատճառով,
- նախաքննությունը և դատարանում ապացույցների թույլատրելիությունը կարգավորող իրավական դաշտը, և թե արդյոք դրա պահանջները կատարվել են, և երբ կիրառվել է բացառման կանոն, ապա խիստ անհավանական է, որ վարույթը որպես մեկ ամբողջություն անարդար կհամարվի,
- արդյոք գանգատաբերն ունեցել է հնարավորություն՝ վիճարկելու ապացույցների ճշմարտացիությունը և հակադրվելու դրանց օգտագործմանը,
- ապացույցների որակը և արդյոք դրանց ձեռք բերման հանգամանքները կասկածի տակ են դրել դրանց արժանահավատությունը:

նը կամ իսկությունը՝ հաշվի առնելով հարկադրանքի բնույթը և աստիճանը, եթե այդպիսին եղել է,

- եթե ապացույցները ձեռք են բերվել անօրինական եղանակով, ապա՝ տվյալ անօրինական գործողությունը, իսկ եթե դա իր հերթին բխում է Կոնվենցիայի մեկ այլ հոդվածի խախտումից, ապա՝ արձանագրված այդ խախտման բնույթը,
- հայտարարության կամ ցուցմունքի պարագայում՝ դրա բնույթը և, թե արդյոք այն անհապաղ հետ է վերցվել կամ փոխվել,
- ապացույցների օգտագործման նպատակը, մասնավորապես՝ արդյոք տվյալ ապացույցն էական կամ նշանակալից դեր է ունեցել այն ապացույցների զանգվածում, որոնց վրա հիմնվել է մեղադրական դատավճիռը, և գործով առկա այլ ապացույցների կշիռը,
- արդյոք մեղավորության գնահատումը կատարել են արհեստավարժ դատավորներ, թե՛ քաղաքացիական երդվյալ ատենակալներ, և վերջինիս դեպքում՝ ատենակալներին տրված ցուցումների բովանդակությունը,
- կոնկրետ իրավախախտումը քննելու և պատժելու հանրային շահի կշիռը,
- ներպետական օրենսդրությամբ և պրակտիկայով ընձեռվող դատավարական այլ էական երաշխիքները:

Ճ Փաստաբանի հասանելիության իրավունքից հրաժարվելը

435. Փաստաբանի հասանելիության իրավունքից հրաժարվելու ցանկացած ենթադրյալ դեպք պետք է համահունչ լինի Դատարանի նախադեպային պրակտիկայում սահմանված՝ «գիտակցաբար և ընկալելով հրաժարվելու» չափանիշին (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [GC], § 272; *Pishchalnikov v. Russia*, § 77):¹⁸ Այս ստանդարտի կիրառությունից բխում է, որ կասկածյալները պետք է իմանան իրենց իրավունքները՝ ներառյալ փաստաբանի հասանելիության իրավունքը (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [GC], § 272; *Rodionov v. Russia*, § 151):

¹⁸ Տե՛ս «Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի քրեաիրավական հայեցակետը. ընդհանուր դիտարկումներ» բաժինը:

Լրացուցիչ երաշխիքներ են անհրաժեշտ, երբ մեղադրյալը պահանջում է պաշտպան, քանի որ պաշտպան չունենալու պատճառով ավելի ցածր է սեփական իրավունքների մասին տեղեկացվելու, ուստի՝ այդ իրավունքների հարգված լինելու հավանականությունը (*Pishchalnikov v. Russia*, § 78):

436. Կասկածյալը չի կարող համարվել իրավաբանական օգնություն ստանալու իր իրավունքից հրաժարված, եթե նա ձերբակալությունից հետո անհապաղ տեղեկություն չի ստացել այդ իրավունքի վերաբերյալ (*Simeonovi v. Bulgaria* [GC], § 118): Նմանապես, առանց էական դատավարական երաշխիքների կատարված դատավարական գործողության դեպքում փաստաբան ունենալու իրավունքից հրաժարվելը՝ ստորագրելով «փաստաբան չի պահանջվել» նախապես տպված արտահայտության տակ, կասկածելի արժեք ունի գանգատաբերի կողմից այդ իրավունքից հրաժարման աներկբա լինելու փաստն ապացուցելու տեսանկյունից (*Bozkaya v. Turkey*, § 48; *Rodionov v. Russia*, § 155, ի հակադրություն՝ *Sklyar v. Russia*, §§ 22-25, որում գանգատաբերն ակնհայտորեն և արձանագրության համաձայն հրաժարվել էր փաստաբան ունենալու իրավունքից): Ավելի վաղ արված հրաժարումը, նույնիսկ եթե դա արվել է օրինական կարգով, այլևս օրինական չի համարվի, եթե գանգատաբերն ավելի ուշ ուղղակիորեն ներկայացրել է փաստաբան ունենալու պահանջ (*Artur Parkhomenko v. Ukraine*, § 81): Ավելին, եթե գանգատաբերը ոստիկանության կողմից ենթարկվել է անմարդկային և նվաստացուցիչ վերաբերմունքի, ապա չի կարող համարվել, որ այդպիսի հանգամանքներում նա օրինական կարգով է հրաժարվել փաստաբան ունենալու իրավունքից (*Turbylev v. Russia*, § 96):

437. Եվ ընդհանրապես, Դատարանը բացատրել է, որ որոշակի վերապահում ունի ոստիկանությունում արգելանքի տակ պահվելու ընթացքում ստորագրված փաստաթղթերի ապացուցողական նշանակությամբ: Այնուամենայնիվ, Դատարանն ընդգծել է, որ ինչպես և Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով նախատեսված մի շարք այլ երաշխիքների պարագայում, այդ ստորագրություններն ինքնանպատակ չեն, և դրանք պետք է քննության առնել գործի բոլոր հանգամանքների լույսի

ներքո: Բացի դրանից, իրավունքներից հրաժարվելու համար օգտագործվող հատուկ տպագիր ձևաթղթի օգտագործման դեպքում ավելի դժվար է պարզել, թե իրոք տեքստն արտահայտում է մեղադրյալի ազատ և իրազեկված որոշումը փաստաբանի աջակցությունն ստանալու իր իրավունքից հրաժարվելու մասին (*Akdağ v. Turkey*, § 54):

438. Ցանկացած պարագայում, առաջին հերթին գործը քննող դատարանն է պարտավոր համոզիչ կերպով պարզել, թե արդյոք գանգատաբերի ինքնախոստովանական ցուցմունքը և իրավաբանական օգնությունից հրաժարվելը կամավոր են եղել: Ինքնախոստովանական ցուցմունքի և հրաժարումների հետ կապված ցանկացած թերացում պետք է շտկել, որպեսզի վարույթը՝ որպես մեկ ամբողջություն, համարվի արդար: Գանգատաբերի հրաժարման հետ կապված հանգամանքները չուսումնասիրելը կարող է նշանակել, որ գանգատաբերը զրկվել է իրավիճակի շտկման հնարավորությունից, ինչը կհակասի Կոնվենցիայի պահանջներին (*Türk v. Turkey*, §§ 53-54; *Rodionov v. Russia*, § 167):

439. Այնուամենայնիվ, երբ փաստաբան ունենալու իրավունքից հրաժարվելը համահունչ է Դատարանի նախադեպային պրակտիկայում մշակված՝ «գիտակցաբար և ընկալելով հրաժարվելու» ստանդարտին, հիմքեր չեն լինի կասկածի տակ առնելու համար գանգատաբերի նկատմամբ իրականացված քրեական վարույթի՝ որպես մեկ ամբողջության, արդար լինելը (*Šarkienė v. Lithuania* (dec.), § 38; *Sklyar v. Russia*, § 26):

ii. Իր ընտրած փաստաբանի միջոցով պաշտպանվելու իրավունքը

440. Քրեական իրավախախտում կատարելու մեջ մեղադրվող անձը, ով չի ցանկանում անձամբ իրեն պաշտպանել, պետք է կարողանա վարույթի սկզբնական փուլերից սկսած ստանալ իր ընտրած փաստաբանի իրավաբանական օգնությունը: Դա բխում է 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «գ» ենթակետի բառացի ձևակերպումից, որով երաշխավորվում է, որ «...յուրաքանչյուր ոք ունի հետևյալ նվազագույն իրավունքները ... պաշտպանելու իրեն ... կամ իր ընտրած դատապաշտպանների միջոցով», և ընդհանուր առմամբ ճանաչված է մարդու իրավունքների միջազգային չափանիշներում՝ որպես մեղադրյալի արդյունավետ պաշտ-

պանությունն ապահովելու մեխանիզմ (*Dvorski v. Croatia* [GC], § 78; *Martin v. Estonia*, §§ 90-93):

441. Այնուամենայնիվ, քրեական իրավախախտում կատարելու մեջ մեղադրվող յուրաքանչյուր անձի՝ իր ընտրած փաստաբանի միջոցով պաշտպանվելու իրավունքը բացարձակ չէ (*Meflah and Others v. France* [GC], § 45; *Dvorski v. Croatia* [GC], § 79): Թեպետ ընդհանուր կանոնն այն է, որ փաստաբանի հարցում մեղադրյալի ընտրությունը պետք է հարգել (*Lagerblom v. Sweden*, § 54), ներպետական դատարանները կարող են հաշվի չառնել այդ ընտրությունը, երբ վերաբերելի և բավարար հիմքեր կան համարելու, որ դա անհրաժեշտ է հանուն արդարադատության շահերի (*Meflah and Others v. France* [GC], § 45; *Dvorski v. Croatia* [GC], § 79 *Croissant v. Germany*, § 29): Օրինակ, վարույթի՝ որպես մեկ ամբողջության, առանձնահատուկ բնույթը կարող է արդարացնել բանավոր փաստարկներ ներկայացնելու մենաշնորհային իրավունքը մասնագիտացած փաստաբաններին վերապահելը (*Meflah and Others v. France* [GC], § 47):

442. Այս համատեքստում Դատարանը վճռել է, որ ի հակադրություն փաստաբանի հասանելիության իրավունքից զրկելու դեպքերի, որոնցում կիրառելի է «ծանրակշիռ պատճառների» չափանիշը, «ընտրությունից զրկելու» հարցն առաջ քաշելու իրավիճակում, որը նվազ ծանր խնդիր է, ավելի տեղին է կիրառել «վերաբերելի և բավարար» պատճառների չափանիշը, որն ավելի մեղմ է: Նման դեպքերում Դատարանի խնդիրն է գնահատել, թե արդյոք վարույթի՝ որպես մեկ ամբողջության լույսի ներքո, պաշտպանության կողմի իրավունքների վրա եղել է այն աստիճանի «բացասական ներգործություն», որը խաթարել է վարույթի ընդհանուր արդարությունը (*Dvorski v. Croatia* [GC], § 81):

443. Մասնավորապես, առաջին քայլով Դատարանը գնահատում է, թե արդյոք հիմնավորվել է, որ գոյություն են ունեցել վերաբերելի և բավարար հիմքեր ամբաստանյալի շահերը ներկայացնող փաստաբանի ընտրության հարցում ամբաստանյալի ցանկությունը հաշվի չառնելու կամ դրա կատարմանը խոչընդոտելու համար: Եթե նման հիմքեր գոյություն չունեն, Դատարանն անցնում է առաջ՝ գնահատելու քրեական

վարույթի ընդհանուր արդարությունը: Այդ գնահատման մեջ Դատարանը կարող է հաշվի առնել տարաբնույթ գործոններ՝ ներառյալ վարույթի բնույթը և մասնագիտական որոշակի պահանջների կիրառությունը, պաշտպանի ներգրավման հետ կապված հանգամանքները և դա վիճարկելու հնարավորություն ունենալը, պաշտպանի ցուցաբերած աջակցության արդյունավետությունը, սեփական անձի դեմ ցուցմունք չտալու իրավունքը հարգած լինելը, մեղադրյալի տարիքը, տվյալ ժամանակահատվածում մեղադրյալի տված ցուցմունքի օգտագործումը գործը քննող դատարանի կողմից, արդյոք գանգատաբերն ունեցել է հնարավորություն՝ վիճարկելու ապացույցների ճշմարտացիությունը և հակադրվելու դրանց օգտագործմանը, արդյոք այդ ցուցմունքն էական տարր է եղել, որի վրա հիմնվել է մեղադրական դատավճիռը, և տվյալ գործով առկա այլ ապացույցների կշիռը (նույն տեղում, § 82):

d. Անվճար իրավաբանական օգնությունը

444. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «գ» ենթակետով ամրագրված երրորդ և վերջին իրավունքի՝ անվճար իրավաբանական օգնության իրավունքի, նկատմամբ կիրառելի են երկու պայմաններ, որոնց ապահովումը պետք է գնահատել միասնության մեջ (*Quaranta v. Switzerland*, § 27):

445. Նախ՝ մեղադրյալը պետք է ապացուցի, որ իրավաբանական օգնության դիմաց վճարելու համար միջոցներ չունի (*Caresana v. the United Kingdom* (dec.)): Այնուամենայնիվ, նա պարտավոր չէ ներկայացնել «որևէ կասկածից վեր» ապացույց, այլ բավական է, որ առկա լինեն այդ մասին «որոշ տեղեկություններ» կամ, այլ կերպ ասած, հնարավոր լինի պարզված համարել «հակառակն ապացուցող հստակ տեղեկությունների բացակայությունը» (*Pakelli v. Germany*, Commission report, § 34; *Tsonyo Tsonev v. Bulgaria* (no. 2), § 39): Ցանկացած պարագայում, Դատարանը չի կարող ներպետական դատարանների դերը ստանձնել՝ գնահատելով տվյալ ժամանակահատվածում գանգատաբերի ֆինանսական վիճակը, այլ՝ պետք է ուսումնասիրի, թե արդյոք ներպետական դատարաններն ապացույցները գնահատելու իրենց իրավասությունն

իրականացնելիս գործել են 6-րդ հոդվածի 1-ին կետին համապատասխան (*R.D. v. Poland*, § 45):

446. Երկրորդը՝ Պայմանավորվող պետությունները պարտավոր են անվճար իրավաբանական օգնություն տրամադրել միայն այն դեպքում, «երբ դա բխում է արդարադատության շահերից» (*Quaranta v. Switzerland*, § 27): Դա գնահատվում է, ընդհանուր առմամբ հաշվի առնելով գործի հանգամանքները՝ ներառյալ ոչ միայն անվճար իրավաբանական օգնություն տրամադրելու մասին միջնորդության վերաբերյալ որոշում կայացնելու պահի դրությամբ առկա իրավիճակը, այլև ազգային դատարանի կողմից գործն ըստ էության լուծելու պահի դրությամբ առկա իրավիճակը (*Granger v. the United Kingdom*, § 46):

447. Մեղադրյալի համար անվճար իրավաբանական ներկայացուցչության ապահովման՝ արդարադատության շահերից բխելու հարցը լուծելիս Դատարանը հաշվի է առնում տարբեր չափանիշներ, այդ թվում՝ իրավախախտման ծանրությունը և համապատասխան պատժի խստության աստիճանը: Ըստ էության, այն դեպքում, երբ հնարավոր է ազատագրվում, իրավաբանական ներկայացուցչության ապահովումը բխում է արդարադատության շահերից (*Benham v. the United Kingdom* [GC], § 61; *Quaranta v. Switzerland*, § 33; *Zdravko Stanev v. Bulgaria*, § 38):

448. Որպես «երբ դա բխում է արդարադատության շահերից» չափորոշի ստուգման լրացուցիչ պայման՝ Դատարանը դիտարկում է գործի բարդությունը (*Quaranta v. Switzerland*, § 34; *Pham Hoang v. France*, § 40; *Twalib v. Greece*, § 53), ինչպես նաև մեղադրյալի անձնական վիճակը (*Zdravko Stanev v. Bulgaria*, § 38): Վերջինս դիտարկվում է հատկապես գործով իր դիրքորոշումը ներկայացնելու՝ կոնկրետ մեղադրյալի կարողության իմաստով, օրինակ՝ հաշվի առնելով դատարանում գործածվող լեզվին և/կամ կոնկրետ իրավական համակարգին նրա ծանոթ չլինելն այն դեպքում, երբ նրան չի տրամադրվել անվճար իրավաբանական օգնություն (*Quaranta v. Switzerland*, § 35; *Twalib v. Greece*, § 53):

449. «Արդարադատության շահերի» պահանջը կիրառելիս ստուգման չափորոշիչ է համարվում ոչ թե անվճար իրավաբանական օգնության բացակայության հետևանքով պաշտպանության կողմի ներկայացմանն

«իրական վնաս» հասցվելու հանգամանքը, այլ փաստաբանի օգնությունը «տվյալ հանգամանքներում արդարացված» լինելու հանգամանքը, որն առավել մեղմ չափորոշիչ է (*Artico v. Italy*, §§ 34-35; *Alimena v. Italy*, § 20):

450. Անվճար իրավաբանական օգնության իրավունքն էական է նաև վերաքննիչ վարույթներում (*Shekhov v. Russia*, § 46; *Volkov and Adamskiy v. Russia*, §§ 56-61): Այս համատեքստում անվճար իրավաբանական օգնության անհրաժեշտ լինելը որոշելիս Դատարանը հաշվի է առնում, մասնավորապես, երեք գործոններ. (ա) վերաքննիչ դատարանի իրավասությունների շրջանակը, (բ) գանգատաբերներին առաջադրված մեղադրանքի լրջությունը, և (գ) հնարավոր պատժի ծանրությունը (*Mikhaylova v. Russia*, § 80):

451. Չնայած փաստաբանի և վստահորդի միջև վստահության վրա հիմնված հարաբերությունների կարևորությանը՝ «իր ընտրած» փաստաբանի միջոցով պաշտպանվելու իրավունքի նկատմամբ պարտադիր կիրառվում են որոշ սահմանափակումներ, եթե հարցը վերաբերում է անվճար իրավաբանական օգնությանը: Օրինակ՝ պաշտպան նշանակելիս դատարանները պետք է հաշվի առնեն մեղադրյալի ցանկությունները, սակայն կարող են դրանք հաշվի չառնել, եթե առկա են վերաբերելի և բավարար հիմքեր՝ համարելու, որ դա անհրաժեշտ է՝ ելնելով արդարադատության շահերից (*Croissant v. Germany*, § 29; *Lagerblom v. Sweden*, § 54): Նմանապես, 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «գ» ենթակետը չի կարող մեկնաբանվել որպես հանրային պաշտպանին փոխարինելու իրավունք ապահովող դրույթ (նույն տեղում, § 55): Ավելին, արդարադատության շահերը չեն կարող դիտարկվել որպես անվճար իրավաբանական օգնության մեխանիկական տրամադրում ապահովող սկզբունք, եթե մեղավոր ճանաչված անձը, առաջին ատյանի դատարանում օգտվելով 6-րդ հոդվածով նախատեսված արդար դատաքննությունից, առանց հաջողության օբյեկտիվ հնարավորություն ունենալու ցանկանում է բողոք ներկայացնել վերադաս դատական ատյան (*Monnell and Morris v. the United Kingdom*, § 67):

e. Գործնական և արդյունավետ իրավաբանական աջակցությունը

i. Փաստաբանի հետ խորհրդապահական կարգով հաղորդակցվելը

452. Արդյունավետ իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունքը, մասնավորապես, ներառում է իր պաշտպանի հետ առանձին հաղորդակցվելու իրավունքը: Միայն բացառիկ հանգամանքներում պետությունն իրավունք ունի սահմանափակել անազատության մեջ գտնվող անձի և նրա պաշտպանի միջև խորհրդապահական կարգով շփումը (*Sakhnovskiy v. Russia* [GC], § 102): Եթե փաստաբանը չի կարող հաղորդակցվել իր վստահորդի հետ և նրանից խորհրդապահական կարգով ստանալ ցուցումներ, առանց վերահսկողության, ապա նրա կողմից տրամադրվող օգնությունը հիմնականում կորցնում է օգտակարությունը (*S. v. Switzerland*, § 48; *Brennan v. the United Kingdom*, § 58): Վստահորդների և փաստաբանների միջև հարաբերությունների որևէ՝ ինչպես այդ հարաբերությունների էությունից անուղակիորեն բխող, այնպես էլ իրավական նորմերով ուղղակիորեն ամրագրված սահմանափակում, չպետք է խաթարի արդյունավետ իրավաբանական օգնություն ստանալու՝ մեղադրյալի ունեցած իրավունքը (*Sakhnovskiy v. Russia* [GC], § 102):

453. Այդօրինակ սահմանափակումների օրինակներ են մեղադրյալի և իր պաշտպանի միջև հեռախոսային խոսակցությունների գաղտնալրտումը (*Zagaria v. Italy*, § 36), մեղադրյալի պաշտպանի այցելությունների թվի և տևողության խիստ սահմանափակումը (*Öcalan v. Turkey* [GC], § 135), տեսազանգի ընթացքում գաղտնիության բացակայությունը (*Sakhnovskiy v. Russia* [GC], § 104; *Gorbunov and Gorbachev v. Russia*, § 37), խոսակցությունների վերահսկողությունը քրեական հետապնդման մարմինների կողմից (*Rybacki v. Poland*, § 58), պաշտպանի հետ ամբաստանյալի կոնտակտների վերահսկողությունը նախնական քննության հարցերով դատավորի կողմից (*Lanz v. Austria*, § 52), մեղադրյալի և պաշտպանի՝ դատական նիստերի դահլիճում հաղորդակցության նկատմամբ վերահսկողությունը (*Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*,

§§ 642-647), ինչպես նաև պատժի սպառնալիքի պատճառով պաշտպանի հետ ազատորեն հաղորդակցվելու անհնարինությունը (*M v. the Netherlands*, § 92):

454. Սահմանափակումներ կարող են կիրառվել իր պաշտպանի հետ երրորդ անձի լսադաշտից դուրս հաղորդակցվելու՝ մեղադրյալի իրավունքի նկատմամբ, եթե կան հիմնավոր պատճառներ, սակայն այդ սահմանափակումը չպետք է մեղադրյալին զրկի արդար դատաքննությունից (*Öcalan v. Turkey* [GC], § 133): Այս համատեքստում «հիմնավոր պատճառը» տվյալ սահմանափակումը հիմնավորող «ծանրակշիռ պատճառներն» են (*Moroz v. Ukraine*, §§ 67-70): «Ծանրակշիռ պատճառներ» կարող են գոյություն ունենալ, երբ համոզիչ կերպով հիմնավորվել է, որ փաստաբանի հետ խորհրդապահական կարգով հաղորդակցությունը սահմանափակող միջոցներն ուղղված են եղել գանգատաբերի հետ փաստաբանի շփումներից ծագող՝ անօրինական պայմանավորվածությունների ռիսկը կանխելուն, կամ եթե խնդիրներ կան՝ կապված փաստաբանի մասնագիտական էթիկայի կամ անօրինական գործողությունների հետ (*S. v. Switzerland*, § 49; *Rybacki v. Poland*, § 59), ներառյալ՝ գաղտնիության չարաշահման վերաբերյալ կասկածները և ռիսկերն անվտանգության համար (*Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*, § 641): Ինչ վերաբերում է վարույթի ընդհանուր արդարության վրա այդ սահմանափակումների ազդեցությանը, ապա էական գործոն է դրանք կիրառելու տևողությունը (*Rybacki v. Poland*, 61), իսկ համապատասխան դեպքերում՝ նաև այն հարցը, թե պաշտպանի հետ խորհրդապահական կարգով հաղորդակցվելու իրավունքից չօգտված մեղադրյալից ստացված ցուցմունքն ինչ չափով է օգտագործվել վարույթի շրջանակում (*Moroz v. Ukraine*, § 72):

ii. Իրավաբանական օգնության արդյունավետությունը

455. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «գ» ենթակետով ամրագրվում է «գործնական և արդյունավետ» իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունքը: Պարզ ասած՝ անվճար իրավաբանական օգնություն տրամադրող փաստաբանի նշանակումն ինքնին չի ապահո-

վում արդյունավետ աջակցությունը, քանի որ նշանակված փաստաբանը կարող է մահանալ, ծանր հիվանդանալ, տուևական ժամանակ չկարողանալ գործել կամ խուսափել իր պարտականությունների կատարումից (*Artico v. Italy*, § 33; *Vamvakas v. Greece (no. 2)*, § 36):

456. Այնուամենայնիվ, Պայմանավորվող պետությունը չի կարող պատասխանատվություն կրել անվճար իրավաբանական օգնություն տրամադրելու նպատակով նշանակված կամ մեղադրյալի կողմից ընտրված փաստաբանի յուրաքանչյուր թերացման համար (*Lagerblom v. Sweden*, § 56; *Kamasinski v. Austria*, § 65): Քանի որ փաստաբանի մասնագիտությունը ենթադրում է անկախություն, պաշտպանության իրականացմանն առնչվող հարցերն ըստ էության լուծվում են մեղադրյալի և նրա ներկայացուցչի միջև. Պայմանավորվող պետությունից պահանջվում է միջամտել միայն այն դեպքում, երբ փաստաբանն ակնհայտ անարդյունավետ է ներկայացնում մեղադրյալի շահերը, կամ երբ այդ հանգամանքը բավարար չափով ներկայացվել է իր ուշադրությանը (*Imbrioscia v. Switzerland*, § 41; *Daud v. Portugal*, § 38): Պետության պատասխանատվությունը կարող է ծագել այն դեպքում, երբ փաստաբանն ընդհանրապես չի պաշտպանում մեղադրյալի շահերը (*Artico v. Italy*, §§ 33 և 36), կամ երբ փաստաբանը թույլ է տալիս կարևոր դատավարական պահանջի խախտում, որը չի կարող համարվել պարզապես չկշռադատված պաշտպանություն կամ թույլ փաստարկների ներկայացում (*Czekalla v. Portugal*, §§ 65 և 71):

457. Իրավաբանական օգնության արդյունավետության հետ կապված նույն նկատառումները կարող են բացառության կարգով կիրառելի լինել մասնավոր հիմունքներով վարձված փաստաբանի դեպքում: *Güveç v. Turkey* (§ 131) գործում Դատարանը հաշվի առավ գանգատաբերի երիտասարդ տարիքը (15 տարեկան), նրան առաջադրված մեղադրանքի ծանրությունը (ազգային տարածքի անջատման նպատակով գործունեություն ծավալելը, որն այն ժամանակ ենթակա էր մահապատժի), ոստիկանության և մեղադրանքի կողմի վկայի կողմից նրա դեմ ներկայացված պնդումների առերևույթ իրարամերժ բնույթը, փաստաբանի կողմից նրա շահերն ակնհայտորեն պատշաճ կերպով չներկայացնելը

(բազմաթիվ դատական նիստերի չմասնակցելը) և դատական նիստերից գանգատաբերի բազմաթիվ բացակայությունները: Այդ հանգամանքներում Դատարանը վճռեց, որ գործը քննող դատարանը պետք է հրատապ կերպով արձագանքած լիներ՝ ապահովելու համար գանգատաբերի արդյունավետ իրավական ներկայացվածությունը:

4. Վկաներին հարցաքննելը (6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «դ» ենթակետը)

Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «դ» ենթակետը

«3. Քրեական հանցագործություն կատարելու մեջ մեղադրվող յուրաքանչյուր ոք ունի հետևյալ նվազագույն իրավունքները.

...

դ. հարցաքննելու իր դեմ ցուցմունք տվող վկաներին կամ իրավունք ունենալու, որ այդ վկաները ենթարկվեն հարցաքննության, և իրավունք ունենալու՝ իր վկաներին կանչելու ու հարցաքննելու միևնույն պայմաններով, ինչ իր դեմ ցուցմունք տված վկաները»:

HUDOC-ի բանալի բառերը

Charged with a criminal offence (6-3) – Rights of defence (6-3)

Witnesses (6-3-d) – Examination of witnesses (6-3-d) – Obtain attendance of witnesses (6-3-d) – Same conditions (6-3-d)

458. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «դ» ենթակետով ամբազրված երաշխիքները նույն հոդվածի 1-ին կետով սահմանված՝ արդար դատաքննության իրավունքի կոնկրետ ասպեկտներ են, և 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի ներքո Դատարանին հուզող հիմնական խնդիրը քրեական վարույթի ընդհանուր արդարության գնահատումն է: Այդ հարցը գնահատելիս Դատարանը դիտարկում է վարույթը՝ որպես մեկ ամբողջություն, ներառյալ այն, թե ինչպես են ձեռք բերվել ապացույցները, հաշվի առնելով պաշտպանության կողմի իրավունքները, բայց նաև՝ հանրության և տուժողների շահերը քրեական հետապնդման հարցում, իսկ եթե անհրաժեշտ է՝ նաև վկաների իրավունքները (*Schatschaschwili*

v. *Germany* [GC], §§ 100-101):

a. «Վկա» եզրույթի ինքնուրույն նշանակությունը

459. Կոնվենցիայում «վկա» եզրույթն ունի «ինքնուրույն» նշանակություն՝ անկախ ներպետական օրենսդրությամբ նախատեսված դասակարգումից (*Damir Sibgatullin v. Russia*, § 45; *S.N. v. Sweden*, § 45): Եթե վկայի տված ցուցմունքները կարող են էական հիմք հանդիսանալ անձին մեղավոր ճանաչելու համար, ապա դրանք համարվում են մեղադրանքի կողմի ապացույց, որի նկատմամբ կիրառվում են Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով և 3-րդ կետի «դ» ենթակետով նախատեսված երաշխիքները (*Kaste and Mathisen v. Norway*, § 53; *Lucà v. Italy*, § 41): Դա կարող է ներառել, օրինակ, ճանաչման ներկայացնելու կամ կասկածյալի հետ առերեսման ընթացքում անձի տրամադրած ապացույցները (*Vanfuli v. Russia*, § 110):

460. Նշված եզրույթը վերաբերում է նույն գործով մյուս մեղադրյալներին (*Trofimov v. Russia*, § 37; *Oddone and Pecci v. San Marino*^{*}, §§ 94-95), սուժողներին (*Vladimir Romanov v. Russia*, § 97), փորձագետ վկաներին (*Doorson v. the Netherlands*, §§ 81-82) և ոստիկաններին (*Ürek and Ürek v. Turkey*, § 50):

461. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «դ» ենթակետը կարող է կիրառվել նաև փաստաթղթային ապացույցների նկատմամբ (*Mirilashvili v. Russia*, §§ 158-159; *Chap Ltd v. Armenia*, § 48), ներառյալ՝ ձերբակալող ոստիկանի կազմած արձանագրությունները (*Butkevich v. Russia*, §§ 98-99):

b. Վկաներին հարցաքննելու իրավունքը

i. Ընդհանուր սկզբունքներ

462. Հաշվի առնելով, որ ապացույցների թույլատրելիությունը ներպետական օրենսդրությամբ և ներպետական դատարանների կողմից լուծման ենթակա խնդիր է, Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի և 3-րդ կետի «դ» ենթակետի ներքո Դատարանին հետաքրքրող միակ հարցն է պարզել, թե արդյոք վարույթն արդար ձևով է իրականացվել

(*Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom* [GC], § 118):

463. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը և 3-րդ կետի «դ» ենթակետը պարունակում են կանխավարկած, որի համաձայն ասեկոսե համարվող ապացույցները քրեական վարույթում չպետք է օգտագործվեն ամբաստանյալի դեմ: Ասեկոսե համարվող ապացույցների օգտագործման բացառությունները նույնպես հիմնավորված են, երբ այդ ապացույցները կարող են օգնել պաշտպանության կողմին (*Thomas v. the United Kingdom* (dec.)):

464. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «դ» ենթակետի համաձայն, նախքան մեղադրյալին մեղավոր ճանաչելը նրա դեմ առկա բոլոր ապացույցները պետք է հրապարակվեն իր ներկայությամբ, դռնբաց դատական նիստում՝ մրցակցային դատավարության սկզբունքը պահպանելու համար: Այդ սկզբունքից բացառություններ հնարավոր են, սակայն դրանք չպետք է խախտեն պաշտպանության կողմի իրավունքները, որոնց շրջանակում որպես կանոն պահանջվում է, որ մեղադրյալին տրվի համարժեք և պատշաճ հնարավորություն՝ վիճարկելու իր դեմ հանդես եկող վկայի ցուցմունքները և հարցաքննելու նրան ցուցմունքներ տալու պահին կամ վարույթի հետագա փուլերում (*Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom* [GC], § 118; *Hümmer v. Germany*, § 38; *Lucà v. Italy*, § 39; *Solakov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, § 57): Այդ սկզբունքները հատկապես կիրառելի են, երբ դատական նիստի ժամանակ օգտագործվում են ոստիկանության կողմից կատարված քննության և դատական քննության ժամանակ վկայից ստացված ցուցմունքները (*Schatschaschwili v. Germany* [GC], §§ 104-105):

465. Ինչ վերաբերում է դրանց կիրառելիությանը Պայմանավորվող պետությունների իրավական տարբեր համակարգերում, մասնավորապես՝ նախադեպային և մայրցամաքային տիպի իրավական համակարգերում, Դատարանն ընդգծել է, որ թեպետ իր համար կարևոր է հաշվի առնել իրավական համակարգերի և վարույթների էական տարբերությունները՝ ներառյալ քրեական դատավարության շրջանակում ապացույցների թույլատրելիության տարբեր մոտեցումները, Դատարանը պետք է վերջին հաշվով քննության միևնույն չափանիշը կիրառի

6-րդ հոդվածի 1-ին կետի և 3-րդ կետի «դ» ենթակետի ներքո՝ անկախ նրանից, թե ինչպիսի իրավական համակարգ ունեցող պետությունում է սկիզբ առել տվյալ գործը (*Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom* [GC], § 130; *Schatschaschwili v. Germany* [GC], § 108):

ii. Դատական քննությանը վկայի չներկայանալը

466. Հաշվի առնելով այն տեղը, որը զբաղեցնում է արդար դատաքննության իրավունքը ժողովրդավարական հասարակությունում, պաշտպանության իրավունքները սահմանափակող ցանկացած միջոց պետք է լինի խիստ անհրաժեշտ: Եթե նվազ սահմանափակող միջոցը կարող է բավարար լինել, ապա պետք է կիրառվի այդ միջոցը (*Van Mechelen and Others v. the Netherlands*, § 58): Առանցքային վկային դատավորի ներկայությամբ առերեսվելու հնարավորությունը մեղադրյալին ընձեռելն արդար դատաքննության կարևոր բաղադրիչ է (*Tarău v. Romania*, § 74; *Graviano v. Italy*, § 38):

467. *Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom* [GC] (§§ 119-147) գործում Դատարանը դասակարգել է այն սկզբունքները, որոնք պետք է կիրառվեն, երբ վկան չի ներկայանում դռնփակ դատական քննությանը: Այդ սկզբունքները կարելի է ամփոփել հետևյալ կերպ (*Seton v. the United Kingdom*, §§ 58-59; *Dimović v. Serbia*, §§ 36-40; *T.K. v. Lithuania*, §§ 95-96):

(i) Դատարանը պետք է նախևառաջ ուսումնասիրի այն նախնական հարցը, թե արդյոք եղել են հիմքեր բացակայող վկայի ցուցմունքը որպես ապացույց թույլատրելու համար՝ հաշվի առնելով, որ վկաները պետք է, որպես ընդհանուր կանոն, ցուցմունքը տան դատական քննության ժամանակ, և որ բոլոր ողջամիտ ջանքերը պետք է գործադրվեն ապահովելու համար նրանց ներկայանալը:

(ii) Երբ վկան չի հարցաքննվել վարույթի նախորդ փուլերում, ապա դատարանում անձամբ տրվող ցուցմունքի փոխարեն նրա նախկին ցուցմունքը թույլատրելը պետք է հնարավոր տարբերակների մեջ վերջինը լինի:

(iii) Բացակայող վկաների ցուցմունքը որպես ապացույց թույլատրելը

կարող է անհավասար վիճակ ստեղծել քրեական գործով ամբաստանյալի համար, ով սկզբունքորեն պետք է արդյունավետ հնարավորություն ունենա վիճարկելու իր դեմ ներկայացված ապացույցները: Մասնավորապես, նա պետք է կարողանա ստուգման ենթարկել վկաների տված ցուցմունքի ճշմարտացիությունը և արժանահավատությունը՝ բանավոր հարցեր տալով նրանց կամ վկայի կողմից ցուցմունք տալու պահին, կամ վարույթի հետագա փուլերում:

(iv) «Միակ կամ վճռորոշ» լինելու կանոնի համաձայն՝ եթե ամբաստանյալի դատապարտումը բացառապես կամ մեծ մասամբ հիմնված է այնպիսի վկաների տված ցուցմունքի վրա, ում մեղադրյալը չի կարողանում հարցաքննել վարույթի որևէ փուլում, նրա պաշտպանական իրավունքներն անհարկիորեն սահմանափակված են:

(v) Այնուամենայնիվ, քանի որ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետը պետք է մեկնաբանել վարույթի արդարությունն ամբողջության մեջ գնահատելու եղանակով, «միակ կամ վճռորոշ» լինելու կանոնը չպետք է ոչ ճկուն ձևով կիրառվի:

(vi) Մասնավորապես, երբ անուղղակի ապացույցը միակ կամ վճռորոշ ապացույցն է ամբաստանյալի դեմ, դա որպես ապացույց թույլատրելն ինքնաբերաբար չի առաջացնի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի խախտում: Միևնույն ժամանակ, երբ մեղադրական դատավճիռը բացառապես կամ վճռորոշ չափով հիմնված է բացակայող վկաների ցուցմունքների վրա, Դատարանը պարտավոր է վարույթը խստագույն ուսումնասիրության ենթարկել: Հաշվի առնելով նման ապացույցները թույլատրելու վտանգները՝ խիստ կարևոր կլինեն այդ գործոնները հավասարակշռելը, որի համար անհրաժեշտ կլինեին հակակշռող բավարար գործոններ՝ ներառյալ դատավարական ամուր երաշխիքների գոյությունը: Յուրաքանչյուր դեպքում հարցն այն է, թե արդյոք գոյություն ունեն բավարար հակակշռող գործոններ, այդ թվում՝ միջոցներ, որոնք թույլ են տալիս արդար և պատշաճ կերպով գնահատել այդ ապացույցների արժանահավատությունը: Դա թույլ կտար մեղադրական դատավճիռը հիմնել նման ապացույցների վրա միայն այն դեպքում, երբ դրանք բավարար չափով արժանահավատ են՝ ելնելով գործի համար դրանց կարևորությունից:

468. Այս սկզբունքներն էլ ավելի են պարզաբանվել *Schatschaschwili v. Germany* [GC] գործում (§§ 111-131), որում Դատարանը հաստատեց, որ վկայի չներկայանալու հարգելի պատճառի բացակայությունն ինքնին չի կարող վճռորոշ լինել՝ եզրակացնելու համար, որ դատաքննությունն արդար չի եղել, թեպետ այն շարունակում է շատ կարևոր գործոն մնալ, որը պետք է դնել կշեռքի նժարին՝ վարույթի ընդհանուր արդարությունը գնահատելիս, ընդ որում՝ հենց այդ գործոնի պատճառով նժարները կարող են թեքվել այնպես, որ արձանագրվի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի և 3-րդ կետի «դ» ենթակետի խախտում: Ավելին, Դատարանը բացատրեց, որ հաշվի առնելով, որ իր համար կարևոր է պարզել, թե արդյոք վարույթն ամբողջությամբ վերցված եղել է արդար, Դատարանը պետք է ուսումնասիրի բավարար հակակշռող գործոնների գոյությունը ոչ միայն այն գործերում, որոնցում բացակայող վկայի ցուցմունքը միակ կամ վճռորոշ հիմքն է եղել գանգատաբերին մեղավոր ճանաչելու համար, այլ նաև այն գործերում, որոնցում Դատարանը չի կարողացել պարզել, թե արդյոք տվյալ ապացույցը եղել է միակը կամ վճռորոշը, սակայն դրանից անկախ՝ համոզվել է, որ այդ ապացույցը բավարար կշիռ է ունեցել, և որ այն թույլատրելի կարող էր սահմանափակած լիներ պաշտպանության կողմի իրավունքները:

α Վկայի չներկայանալու հարգելի պատճառները

469. Վկայի չներկայանալու համար հարգելի պատճառի գոյության պահանջն այն նախնական հարցերից է, որոնք պետք է առաջնահերթ կարգով ուսումնասիրել նախքան նրա ցուցմունքի միակը կամ վճռորոշ լինելը պարզելը: Եթե վկան չի ներկայացել անձամբ ցուցմունք տալու համար, ապա առկա է պարտավորություն՝ պարզելու, թե արդյոք նրա բացակայությունն ունեցել է հարգելի պատճառ (*Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom* [GC], § 120; *Gabrielyan v. Armenia*, §§ 78, 81-84): Այս համատեքստում, թեպետ Դատարանի խնդիրը չէ կարծիք հայտնել ներկայացված ապացույցների վերաբերելիության մասին, վկային քննելուց կամ հրավիրելուց հրաժարվելը չհիմնավորելը կարող է առաջացնել պաշտպանության կողմի իրավունքների այնպիսի սահմանա-

փակում, որն անհամատեղելի կլինի արդար դատաքննության երաշխիքների հետ (*Bocos-Cuesta v. the Netherlands*, § 72):

470. Այնուամենայնիվ, ինչպես բացատրվել է *Schatschaschwili v. Germany* [GC] (§ 113) գործում, վկայի չներկայանալու հարգելի պատճառի բացակայությունն ինքնին չի կարող վճռորոշ լինել՝ եզրակացնելու համար, որ դատաքննությունն արդար չի եղել, թեպետ դա շարունակում է շատ կարևոր գործոն մնալ, որը պետք է դնել կշեռքի նժարին՝ վարույթի ընդհանուր արդարությունը գնահատելիս, ընդ որում՝ հենց այդ գործոնի պատճառով նժարները կարող են թեքվել այնպես, որ արձանագրվի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի և 3-րդ կետի «դ» ենթակետի խախտում:

471. 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով՝ վերցված 3-րդ կետի հետ միասին, պահանջվում է, որ Պայմանավորվող պետությունները միջոցներ ձեռնարկեն՝ ապահովելու համար, որ մեղադրյալը հարցաքննի իր դեմ ցուցմունք տված վկաներին կամ ունենա այդ վկաներին հարցաքննության ենթարկելու հնարավորություն (*Trofimov v. Russia*, § 33; *Sadak and Others v. Turkey (no. 1)*, § 67; *Cafagna v. Italy*, § 42):

472. Եթե վկաներին հարցաքննելը կամ վկաների՝ հարցաքննության ենթարկվելը հնարավոր չէ նրանց բացակայության պատճառով, ապա իշխանությունները պետք է ողջամիտ ջանքեր գործադրեն նրանց ներկայությունն ապահովելու համար (*Karpenko v. Russia*, § 62; *Damir Sibgatullin v. Russia*, § 51; *Pello v. Estonia*, § 35; *Bonev v. Bulgaria*, § 43; *Tseber v. the Czech Republic*, § 48; *Lučić v. Croatia*, §§ 79-80): Դատարանի խնդիրը չէ ցանկ կազմել՝ թվարկելով այն կոնկրետ միջոցառումները, որոնք ներպետական դատարանները պետք է ձեռնարկեն՝ բոլոր ողջամիտ ջանքերի գործադրմամբ ապահովելու համար այն վկայի ներկայությունը, ում վերջիվերջո համարել են անհասանելի: Այնուամենայնիվ, պարզ է, որ նրանք պետք է ակտիվորեն փնտրած լինեն վկային ներպետական իրավասու մարմինների՝ ներառյալ ոստիկանության օգնությամբ, և որպես կանոն, պետք է դիմած լինեն միջազգային իրավական օգնության, եթե վկան բնակվել է արտերկրում և եթե հասանելի է եղել այդպիսի մեխանիզմ: Ավելին, դատական քննությանը վկայի ներկայությունն ապահովելու ուղղությամբ իշխանությունների կողմից բոլոր ողջամիտ ջանքերը գործադրելու անհրաժեշտությունը ենթադրում է նաև,

որ ներպետական դատարանները պետք է ուշադիր քննության առած լինեն դատական քննությանը վկայի չներկայանալու համար մատնանշված պատճառները՝ հաշվի առնելով յուրաքանչյուր վկայի վիճակի առանձնահատկությունները (*Schatschaschwili v. Germany* [GC], §§ 121-122):

473. Այնուամենայնիվ, *impossibulum nulla est obligatio* (անհնարինը չի կարող լինել պարտավորություն). Եթե իշխանությունները չեն կարող մեղադրվել այն բանում, որ պատշաճ քայլեր չեն ձեռնարկել, որպեսզի մեղադրյալին հնարավորություն ընձեռեն հարցաքննելու համապատասխան վկաներին, ապա վկաների բացակայությունն ինքնին չի առաջացնում քրեական հետապնդումը դադարեցնելու անհրաժեշտություն (*Gossa v. Poland*, § 55; *Haas v. Germany* (dec.); *Calabrò v. Italy and Germany* (dec.); *Ubach Mortes v. Andorra* (dec.); *Gani v. Spain*, § 39):

474. Վկայի բացակայության համար հարգելի պատճառները պետք է գոյություն ունենան գործը քննող դատարանի տեսանկյունից, այսինքն՝ դատարանը պետք է փաստական կամ իրավական լուրջ հիմքեր ունենա, որպեսզի չապահովի վկայի ներկայությունը դատական քննությանը: Եթե այդ իմաստով գոյություն ունեցել են լուրջ հիմքեր վկայի չներկայանալու համար, ապա գործը քննող դատարանն ունեցել է բավարար հիմքեր կամ հիմնավորում, որպեսզի բացակայող վկայի՝ դատարանում չստուգված ցուցմունքները թույլատրի որպես ապացույց (*Schatschaschwili v. Germany* [GC], § 119):

475. Վկան դատական նիստին կարող է չներկայանալ մի շարք պատճառներով, օրինակ՝ մահվան կամ վախի պատճառով բացակայությունը (*Mika v. Sweden* (dec.), § 37; *Ferrantelli and Santangelo v. Italy*, § 52; *Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom* [GC], §§ 120-125), բացակայությունն առողջության պատճառով (*Bobes v. Romania*, §§ 39-40; *Vronchenko v. Estonia*, § 58), կամ վկայի անհասանելիությունը (*Schatschaschwili v. Germany* [GC], §§ 139-140; *Lučić v. Croatia*, § 80), այդ թվում՝ արտերկրում ազատագրված լինելը (*Štefančič v. Slovenia*, § 39):

476. Եվ վերջապես, ընթերականների հարցաքննության նկատմամբ

կիրառելի են այլ նկատառումներ, երբ նրանց ցուցմունքը մեղադրանքի կողմից ներկայացվել է որպես ապացույց (*Murtazaliyeva v. Russia* [GC], §§ 136-137): Ընթերակաները հանդես են գալիս որպես քննչական գործողության չեզոք դիտորդներ, և ի տարբերություն գործով վկաների, նրանցից չի ակնկալվում իմանալ գործի հանգամանքների մասին: Ուստի, նրանք ցուցմունք չեն տալիս գործի հանգամանքների կամ ամբաստանյալի մեղավորության կամ անմեղության մասին: Հետևապես, դատական նիստին նրանց ներկայությունն անհրաժեշտ կլինի միայն բացառիկ դեպքերում, օրինակ՝ երբ ներպետական դատարանները մեծապես հենվում են նրանց ցուցմունքների վրա, կամ եթե դատարանում նրանց ցուցմունքը կարող է այլ կերպ ազդել գանգատաբերի նկատմամբ իրականացվող քրեական վարույթի վերջնարդյունքի վրա (*Shumeyev and Others v. Russia* (dec.), § 37): Այլ կերպ ասած, քրեական գործի դատական քննության ժամանակ ընթերակաների բացակայությունը չի խախտում Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի և 3-րդ կետի «դ» ենթակետի երաշխիքները, քանի որ նրանց ցուցմունքը սահմանափակվում է քննչական գործողության կատարման ձևի վերաբերյալ տեղեկություններով և ըստ էության բուն գործի համար նշանակություն չունեցող ապացույց է (*Murtazaliyeva v. Russia* [GC], § 136):

477. Այնուհանդերձ, երբ գործը քննող ներպետական դատարանը գանգատաբերին մեղավոր ճանաչելիս ուղղակիորեն նշում է ընթերակաների տված ցուցմունքները՝ դրանք թվարկելով որպես առանձին ապացույցներ, որոնք տարբերվում են ընթերակաների հաստատած ոստիկանական արձանագրություններից, անհրաժեշտ կլինի քննարկել ընթերակաների դատարան չներկայանալու հարցը և նրանց նախաքննական ցուցմունքի վրա հենվելու որոշումը՝ ելնելով *Al-Khawaja and Tahery* և *Schatschaschwili* գործերով ձևակերպված սկզբունքներից (*Garbuz v. Ukraine*, § 40): Մյուս կողմից, երբ պաշտպանության կողմը մտադիր է հենվել ընթերակաների ցուցմունքների վրա, նրանք պետք է Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «դ» ենթակետի իմաստով համարվեն պաշտպանության «կողմից հանդես եկող վկաներ»

Թ Վկայի ցուցմունքի կարևորությունը դատապարտման համար

478. Դատական քննությանը չմասնակցած վկաների ցուցմունքները որպես ապացույց թույլատրելու հետ կապված խնդիր ծագում է միայն այն դեպքում, երբ վկայի ցուցմունքը «միակ» կամ «վճռորոշ» ապացույցն է կամ «էական կշիռ ունի» գանգատաբերի դատապարտման համար (*Seton v. the United Kingdom*, § 58; *Sitnevskiy and Chaykovskiy v. Ukraine*, § 125, որում վկայի ցուցմունքը չէր ունեցել նման կարևորություն):

479. «Միակ» ապացույց ասվածը պետք է հասկանալ որպես մեղադրյալի դեմ գոյություն ունեցող միակ ապացույցը: «Վճռորոշ» եզրույթը պետք է նեղ իմաստով հասկանալ, այն է՝ այնպիսի նշանակություն կամ կարևորություն ունեցող ապացույց, որը հավանաբար կկանխորոշի գործի վերջնարդյունքը: Երբ վկայի՝ դատարանում չստուգված ցուցմունքը հաստատվում է այլ ապացույցներով, ապա դրա վճռորոշ լինելու գնահատականը կախված կլինի հաստատող ապացույցների հիմնավորվածությունից. որքան ավելի հիմնավոր է հաստատող այլ ապացույցը, այնքան պակաս հավանական է, որ բացակայող վկայի տված ցուցմունքը կհամարվի վճռորոշ: «էական կշիռ» ունեցող ապացույցն այն է, որի թույլատրումը կարող է սահմանափակել պաշտպանության կողմի իրավունքները (*Schatschaschwili v. Germany* [GC], §§ 116 և 123):

480. Այս համատեքստում Դատարանը չպետք է հանդես գա որպես չորրորդ ատյանի դատարան. գանգատաբերի դատապարտման համար վկայի ցուցմունքի կարևորությունը որոշելու համար Դատարանի ելակետը պետք է լինի ներպետական դատարանների գնահատականը: Դատարանը պարտավոր է վերանայել ներպետական դատարանների տված գնահատականներն իր չափանիշների լույսի ներքո՝ գնահատելով վկայի ցուցմունքի ապացուցողական նշանակությունը՝ որոշելու, թե արդյոք ներպետական դատարանների կողմից ապացույցի կշռի գնահատումը եղել է անընդունելի կամ կամայական: Այն պետք է նաև իր կողմից գնահատի բացակայող վկայի տված ցուցմունքի ապացուցո-

19 . Տե՛ս «Պաշտպանության կողմի վկաներին իրավիչելու իրավունքը» բաժինը:

դական կշիռը, եթե ներպետական դատարանները չեն մատնանշել այդ հարցում իրենց դիրքորոշումը կամ եթե նրանց դիրքորոշումը պարզ չէ (նույն տեղում, § 124):

Ճ Հակակշռող գործոնները

481. Դատական քննությունն արդար համարելու համար անհրաժեշտ հակակշռող գործոնների ծավալը կախված է բացակայող վկայի ցուցմունքի կշիռից: Որքան ավելի կարևոր է այդ ցուցմունքը որպես ապացույց, այնքան ավելի մեծ կշիռ պետք է ունենան հակակշռող գործոնները, որպեսզի վարույթը որպես ամբողջություն արդար համարվի: Հակակշռող այդ գործոնները պետք է թույլ տան արդար և պատշաճ կերպով գնահատել այդ ցուցմունքի արժանահավատությունը (նույն տեղում, § 116 և 125):

482. *Schatschaschwili v. Germany* [GC] (§§ 126-131, լրացուցիչ հղումներով հանդերձ) գործում Դատարանն առանձնացրել է որոշ տարրեր, որոնք այս համատեքստում կարող են էական լինել:

- Արդյոք ներպետական դատարանները զգուշությամբ են վերաբերել բացակայող վկայի դատարանում չստուգված ցուցմունքին՝ հաշվի առնելով այն փաստը, որ այդ ցուցմունքի կշիռն ավելի փոքր է, և արդյոք նրանք մանրամասնորեն պատճառաբանել են, թե ինչու են այդ ցուցմունքը համարել արժանահավատ՝ միևնույն ժամանակ հաշվի առնելով նաև առկա այլ ապացույցները (*Przydział v. Poland*, § 53; *Daştan v. Turkey*, § 31): Բացակայող վկաների ցուցմունքների վերաբերյալ գործը քննող դատավորի կողմից երդվյալ ատենակալներին տրված ցուցումները նույնպես կարևոր է հաշվի առնել (*Simon Price v. the United Kingdom*, § 130):
- Նախաքննական փուլում բացակայող վկայի հարցաքննության տեսագրության գոյությունը:
- Դատարանում չստուգված վկայի ցուցմունքը հաստատող այլ ապացույցների գոյությունը դատական քննության փուլում, ներառյալ՝ այն անձանց կողմից դատարանում տրված ցուցմունքները, ում բացակայող վկան հաղորդել է իրադարձությունների մասին

դրանց տեղի ունենալուց անմիջապես հետո, ինչպես նաև՝ փաստական լրացուցիչ ապացույցներ, փորձագիտական ապացույցներ և փորձագիտական եզրակացություններ, այլ վկաների կողմից իրադարձությունների նկարագրության նմանություն, հատկապես եթե այլ վկաները դատարանում ենթարկվել են խաչաձև հարցաքննության:

- Վկային իր հարցերն անուղղակիորեն տալու՝ պաշտպանության կողմի ունեցած հնարավորությունը, օրինակ՝ երբ դա արվել է գրավոր, դատական քննության փուլում, իսկ համապատասխան դեպքերում՝ մինչդատական վարույթի շրջանակում (*Pačić v. Croatia*, § 47):
- Գանգատաբերի կամ պաշտպանի՝ վկային նախաքննության փուլում հարցաքննելու հնարավորությունը: Նախնական նիստերը դատավարական կարևոր երաշխիք են, որը կարող է չեզոքացնել դատական քննության ժամանակ վկայի բացակայության պատճառով պաշտպանության կողմի համար ստեղծված խոչընդոտի հետևանքները (*Palchik v. Ukraine*, § 50): Ավելին, Դատարանը համարել է, որ բացառիկ հանգամանքներում կարող են լինել վկայի ցուցմունքն այն անձի բացակայությամբ լսելու պատճառներ, ում դեմ տրվել է ցուցմունքը, սակայն՝ պայմանով, որ հարցաքննությանը ներկա լինի այդ անձի փաստաբանը (*Šmajgl v. Slovenia*, § 63):
- Ամբաստանյալին պետք է հնարավորություն ընձեռվի՝ ներկայացնելու իրադարձությունների իր տարբերակը և կասկածի տակ դնելու բացակայող վկայի արժանահավատությունը: Այնուամենայնիվ, դա ինքնին չի կարող համարվել բավարար հակակշռող գործոն, որը կարող է չեզոքացնել պաշտպանության կողմի գործունեության համար առաջացած սահմանափակման հետևանքները (*Palchik v. Ukraine*, § 48): Ավելին, ներպետական դատարանները պետք է բավարար պատճառներ մեջբերեն՝ պաշտպանության կողմի ներկայացրած փաստարկները մերժելու համար (*Präjină v. Romania*, § 58): Ինչպես նաև, որոշ դեպքերում բացակայող վկայի ցուցմունքի արժանահավատությունը կասկածի տակ դնելու արդյունավետ հնարավորությունը կարող է կախված լինել վկայի ցուցմունքի մեջ

նկարագրված դեպքերին առնչվող գործի բոլոր նյութերի՝ պաշտպանության կողմին հասանելի լինելու հանգամանքից (*Yakuba v. Ukraine*, §§ 49-51):

483. Հաշվի առնելով «վկա» եզրույթին վերագրվող ինքնուրույն նշանակությունը, բացակայող վկաներին վերաբերող վերոհիշյալ սկզբունքները կիրառելի են նաև բացակայող փորձագետ վկաների դեպքում: Այս համատեքստում Դատարանն ընդգծել է, որ գործի շրջանակում ծագած հարցերին պատասխանելու համար իրավասու դատարանի նշանակած փորձագետի կարծիքը հավանաբար էական ազդեցություն կունենա դատարանի կողմից գործի գնահատման վրա: Այնուամենայնիվ, բացակայող փորձագետ վկայի վիճակը նույնը չէ, ինչ՝ բացակայող այն վկայի վիճակը, ով ցուցմունք էր տվել իր տեսած կամ ասելուսների միջոցով իր լսած հանգամանքների վերաբերյալ: Ուստի, երբ փորձագետի եզրակացություն է կազմվել նախաքննության փուլում դատական մարմինների նշանակած անկախ փորձագետի կողմից, նպատակ ունենալով դատարանին տեղեկություններ տալ գործի ինչ-ինչ տեխնիկական հարցերի մասին, և այդ եզրակացությունը քննվել է պաշտպանության կողմի նշանակած փորձագետի կողմից, դա կարևոր հակակշռող գործոն կհամարվի վարույթի ընդհանուր արդարությունը գնահատելիս (*Constantinides v. Greece*, §§ 37-52):

iii. Վկային հարցաքննելու իրավունքի այլ սահմանափակումները

484. Բացակայող վկային առնչվող վերոհիշյալ սկզբունքները տրամաբանորեն կիրառելի են նաև այլ դեպքերում, երբ ամբաստանյալը չի կարողացել վիճարկել վկաների ցուցմունքների արժանահավատությունը և իսկությունը՝ ներառյալ դրանց ճշմարտացիությունը և հուսալիությունը, քանի որ չի կարողացել ապահովել վկաների բանավոր հարցաքննությունն իր ներկայությամբ՝ կամ վկայի ցուցմունքը տալու պահին, կամ վարույթի որևէ հետագա փուլում:

485. Դա կարող է վերաբերել այն վկաների ցուցմունքները որպես ապացույց թույլատրելուն, ում լիարժեք ինքնությունը թաքցվում է մեղադրյալից (անանուն ցուցմունք) (*Al-Khawaja and Tahery v. the United*

Kingdom [GC], § 127; *Scholer v. Germany*, § 51; *Balta and Demir v. Turkey*, §§ 36-41; *Asani v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, §§ 36-37), այն վկաներին՝ ներառյալ գործով այլ մեղադրյալներին, ովքեր հրաժարվում են դատարանում ցուցմունք տալ կամ պատասխանել պաշտպանության կողմի հարցերին (*Craxi v. Italy (no. 1)*, § 88; *Vidgen v. the Netherlands*, § 42, որը վերաբերում էր գործով անցնող այլ մեղադրյալներին; *Sofri and Others v. Italy* (dec.); *Sievert v. Germany*, §§ 59-61, *Cabral v. the Netherlands*, § 33, *Breijer v. the Netherlands* (dec.), §§ 32-33, որը վերաբերում էր վկաներին), ինչպես նաև այլ վկաներին, ովքեր հարցաքննվում են հատուկ պայմանների ապահովմամբ, օրինակ՝ այնպես, որ պաշտպանության կողմը չկարողանա ներկա գտնվել այդ վկաների հարցաքննությանը (*Papadakis v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, § 89), կամ երբ պաշտպանության կողմը չի կարողացել ստանալ այն աղբյուրները, որոնց վրա վկան հիմնել է իր ունեցած տեղեկությունը կամ համոզմունքը (*Donohoe v. Ireland*, §§ 78-79):

486. Այնուամենայնիվ, երբ վկան ցուցմունք է տալիս վարույթի նախաքննական փուլում, ապա՝ հրաժարվում դրանից կամ դատարանում խաչաձև հարցաքննության ժամանակ պնդում, որ այլևս չի հիշում փաստերը, բացակայող վկաներին վերաբերող սկզբունքները կարող են նաև կիրառելի չլինել: Այլ կերպ ասած, վկայի դիրքորոշման փոփոխությունն ինքնին փոխհատուցող կամ չեզոքացնող միջոցներ ձեռնարկելու անհրաժեշտություն չի առաջացնում: Դատարանը հրաժարվել է վերացական եզրակացության հանգել առ այն, թե դռնբաց դատական նիստում երդում տված վկայի ցուցմունքը միշտ պետք է հիմք ընդունվի՝ գերադասվելով նույն վկայի կողմից քրեական վարույթի ընթացքում տված այլ ցուցմունքներից, նույնիսկ երբ այդ երկուսի միջև չկա հակասություն: Նման իրավիճակում Դատարանը կփորձի պարզել, թե արդյոք վարույթը որպես ամբողջություն՝ ներառյալ ապացույցները ձեռք բերելու եղանակը, եղել է արդար (*Vidgen v. the Netherlands* (dec.), §§ 38-41, տես նաև *Makeyan and Others v. Armenia*^{*}, §§ 40-48):²⁰ Ավելին, նման դեպքերում կարևոր կարող են լինել դատավարական այլ երաշխիքները, օրինակ՝ գանգատաբերի դատապարտման համար վճռորոշ նշանակություն ու-

20 . Տես «Ապացույցների օգտագործումը» բաժինը:

նեցած ցուցմունքից հրաժարված վկային հարցաքննելու հնարավորությունների հարցում մեղադրանքի և պաշտպանության կողմերի ունեցած «զենքերի հավասարությունը» (*Bonder v. Ukraine*, §§ 79-81):

α Անանուն վկաները

487. Թեև վկաների ինքնությունը գաղտնի պահելու և նրանց բացակայության հետ կապված խնդիրները նույնը չեն, այդուհանդերձ դրանց միջև տարբերությունը սկզբունքային չէ, քանի որ երկուսն էլ հնարավոր անբարենպաստ հետևանքներ են առաջացնում ամբաստանյալի համար: Հիմնական սկզբունքն այն է, որ քրեական գործով դատաքննության ժամանակ ամբաստանյալը պետք է հնարավորություն ունենա արդյունավետ կերպով վիճարկելու իր դեմ տրված ցուցմունքները (*Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom* [GC], § 127; *Asani v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, § 33):

488. Մասնավորապես, Դատարանը վճռել է, որ վարույթում վկային վիճարկելու՝ պաշտպանության կողմի հնարավորության կոնկրետ սահմանափակումները երկու դեպքերում (անանուն և բացակայող վկաների դեպքում) տարբեր են: Բացակայող վկաների դեպքում խնդիրն այն է, որ նրանց ցուցմունքները չեն կարող պրպտող ստուգման ենթարկվել պաշտպանի կողմից: Այնուամենայնիվ, նրանց ինքնությունը հայտնի է պաշտպանության կողմին, ուստի՝ վերջինս կարող է պարզել կամ քննել կեղծելու հնարավոր շարժառիթները: Մյուս կողմից, անանուն վկաները, ում ինքնության կամ անցյալի մասին տվյալներ հայտնի չեն, այլ խնդիր են առաջացնում. պաշտպանության կողմի համար դժվար է, քանի որ հնարավոր չէ վկային, վերջին հաշվով՝ երդվյալ ատենակալներին ներկայացնել վկայի խաբելու հնարավոր պատճառները: Այնուամենայնիվ, գործնականում որոշ տվյալներ բացահայտվում են, որը խաչաձև հարցաքննության համար նյութ է ընձեռում: Բացահայտման ծավալն ազդում է պաշտպանության կողմի համար գոյություն ունեցող սահմանափակման հետևանքների վրա: Այսպիսով, հաշվի առնելով գործերի նշված երկու տեսակների դեպքում առկա մտահոգությունները, Դատարանը մշտապես համանման մոտեցում է որդեգրել անանուն վկաների և

բացակայող վկաների գործերի նկատմամբ (նույն տեղում, § 36):

489. Անանուն վկաների ցուցմունքներն անձին դատապարտելու համար օգտագործելը ոչ բոլոր դեպքերում է հակասում Կոնվենցիային (*Doorson v. the Netherlands*, § 69; *Van Mechelen and Others v. the Netherlands*, § 52; *Krasniki v. the Czech Republic*, § 76):

490. Թեև 6-րդ հոդվածով ուղղակիորեն չի պահանջվում հաշվի առնել վկաների շահերը, այնուամենայնիվ, կարող են վտանգվել նրանց կյանքը, ազատությունը կամ անձեռնմխելիությունը, ինչպես նաև՝ Կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածով սահմանված նրանց շահերը: Պայմանավորվող պետությունները պետք է իրենց քրեական դատավարությունը կազմակերպեն այնպես, որ վկաների շահերը անհիմն կերպով չվտանգվեն: Հետևաբար, արդար դատաքննության սկզբունքներով պահանջվում է, որ համապատասխան դեպքերում հավասարակշռություն պահպանվի պաշտպանության կողմի շահերի և ցուցմունք տալու համար հրավիրված վկաների կամ տուժողների շահերի միջև (*Doorson v. the Netherlands*, § 70; *Van Mechelen and Others v. the Netherlands*, § 53):

491. Ներպետական իրավասու մարմինները պետք է ներկայացնեն վերաբերելի և բավարար հիմնավորումներ՝ որոշ վկաների ինքնությունը գաղտնի պահելու համար (*Doorson v. the Netherlands*, § 71; *Visser v. the Netherlands*, § 47; *Sapunarescu v. Germany* (dec.); *Dzelili v. Germany* (dec.); *Scholer v. Germany*, §§ 53-56):

492. Դատարանի նախադեպային պրակտիկան ցույց է տալիս, որ վկաների մոտ ավելի հաճախ հանդիպում է ցուցմունք տալու ընդհանուր վախը, քան՝ պաշտպանության կողմի կամ վերջինիս հետ կապված անձանց հնչեցրած սպառնալիքների հետ ուղղակիորեն կապված վախը: Շատ դեպքերում, օրինակ, այդ վախը կապվում է ամբաստանյալի կամ նրա համակիրների համբավի հետ: Ուստի, պարտադիր չէ, որ վկայի վախն ուղղակիորեն կապված լինի ամբաստանյալի հնչեցրած սպառնալիքների հետ, որպեսզի տվյալ վկան ազատվի դատաքննության ժամանակ ցուցմունք տալու պահանջից: Ավելին, վկային բանավոր ցուցմունք տալու պահանջ առաջադրելու մասին որոշում կայացնելիս էական հանգամանքներ են նաև մեկ այլ անձի մահվան կամ մարմնական վնասվածքի կամ ֆինանսական կորուստ կրելու վախերը: Դա սա-

կայն չի նշանակում, թե վկայի ցանկացած սուբյեկտիվ վախ բավարար է նրան այդ պահանջից ազատելու համար: Գործը քննող դատարանը պարտավոր է համարժեք հարցումներ անել՝ պարզելու համար առաջին հերթին, թե արդյոք օբյեկտիվ հիմքեր կան այդ վախի համար և երկրորդը՝ արդյոք այդ օբյեկտիվ հիմքերը հաստատվում են ապացույցներով (*Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom* [GC], § 124; *Balta and Demir v. Turkey*, § 44):

493. Դատարանը վճռել է նաև, որ պաշտպանության կողմի շահերը և վկաների անանունությունը պահպանելու փաստարկները հավասարակշռելու շրջանակում առանձնակի խնդիրներ են ծագում, երբ վկաները պետության ոստիկանության ծառայողներ են: Թեպետ նրանց և նրանց ընտանիքների շահերը նույնպես Կոնվենցիայի ներքո արժանի են պաշտպանության, պետք է գիտակցել, որ նրանց վիճակը որոշ չափով տարբերվում է շահագրգռվածություն չունեցող վկայի կամ տուժողի վիճակից: Նրանք պետության գործադիր իշխանության մարմիններին հնազանդվելու ընդհանուր պարտականություն ունեն և, որպես կանոն, կապեր ունեն քրեական հետապնդման մարմինների հետ. ուստի, նրանց որպես անանուն վկա ներգրավելը պետք է թույլատրելի լինի միմիայն բացառիկ հանգամանքներում: Մյուս կողմից, Դատարանը նկատել է, որ եթե պաշտպանության կողմի իրավունքները հարգվում են, ապա իրավաչափ կարող է համարվել, եթե ոստիկանական մարմինները ցանկանան անանուն պահել ներդրման միջոցառումների մասնակցած գործակալի ինքնությունը՝ հանուն նրա և նրա ընտանիքի պաշտպանության, ինչպես նաև որպեսզի չտուժի ապագա միջոցառումների համար նրա օգտակարությունը (*Van Mechelen and Others v. the Netherlands*, §§ 56-57; *Bátěk and Others v. the Czech Republic*, § 46; *Van Wesenbeeck v. Belgium*, §§ 100-101):

494. Այն դեպքում, երբ գաղտնի է պահվում մեղադրանքի կողմի վկաների ինքնությունը, պաշտպանության կողմը կարող է բախվել դժվարությունների, որոնք, որպես կանոն, չպետք է առաջանան քրեական դատավարությունում: Նման դեպքերում դատական մարմինների կողմից պահպանվող ընթացակարգերը պետք է բավարար կերպով չեզոքացնեն այն խոչընդոտները, որոնց բախվում է պաշտպանության կող-

մը (*Doorson v. the Netherlands*, § 72; *Van Mechelen and Others v. the Netherlands*, § 54; *Haas v. Germany* (dec.); *Asani v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, § 37):

Բ Սեռական բնության գործերով վկաները

495. Սեռական բնույթի իրավախախտումների հետ կապված քրեական գործերը հաճախ ծանր փորձություն են համարվում տուժողի համար, հատկապես, երբ վերջինս ստիպված է առերես հարցաքննվել մեղադրյալի հետ: Այդ առանձնահատկություններն ավելի ակնառու են, երբ գործում ներգրավված է անչափահաս: Երբ գնահատվում է, թե արդյոք նման գործի քննության ժամանակ ապահովվել է մեղադրյալի արդար դատաքննության իրավունքը, հարկավոր է հաշվի առնել ենթադրյալ տուժողի անձնական կյանքը հարգելու իրավունքը: Ուստի, սեռական բնության հետ կապված քրեական գործերի շրջանակում որոշակի միջոցներ կարող են ձեռնարկվել տուժողին պաշտպանելու նպատակով՝ պայմանով, որ այդ միջոցները համատեղելի լինեն պաշտպանության կողմի իրավունքների համարժեք և արդյունավետ իրականացման հետ: Պաշտպանության կողմի իրավունքներն ապահովելիս դատական մարմիններից կարող է պահանջվել ձեռնարկել միջոցներ, որոնք չեզոքացնում են պաշտպանության կողմի համար առաջացող խոչընդոտները (*Aigner v. Austria*, § 37; *D. v. Finland*, § 43; *F and M v. Finland*, § 58; *Accardi and Others v. Italy* (dec.); *S.N. v. Sweden*, § 47; *Vronchenko v. Estonia*, § 56):

496. Հաշվի առնելով սեռական բնության հետ կապված քրեական գործերի առանձնահատկությունները՝ 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «դ» ենթակետի մեկնաբանությունից չի կարող հետևել, որ բոլոր դեպքերում մեղադրյալն անմիջականորեն կամ նրա պաշտպանը պետք է հնարավորություն ունենան հարցեր տալու խաչաձև հարցաքննության միջոցով կամ այլ կերպ (*S.N. v. Sweden*, § 52; *W.S. v. Poland*, § 55): Այդ հարցի կապակցությամբ Դատարանը վճռել է, որ քանի որ սեռական բնության քրեական իրավախախտման մեջ մեղադրվող ամբաստանյալների և նրանց գործողություններից ենթադրյալ տուժողների միջև ուղղակի

առերեսումը կարող է խորացնել տուժողի տրավման, ամբաստանյալների կողմից անձամբ կատարվող խաչաձև հարցաքննությունը պետք է լրջագույնս վերահսկվի ներպետական դատարանների կողմից, ընդ որում՝ էլ ավելի խիստ կերպով վերահսկվի առավել ինտիմ բնույթի հարցերի դեպքում (*Y. v. Slovenia*, § 106):

497. Այնուամենայնիվ, դա չի նշանակում, թե տուժողների պաշտպանության միջոցները, մասնավորապես՝ դատարանում ցուցմունք տալու նպատակով վկայի չներկայանալը, ինքնաբերաբար կիրառելի են սեռական բռնության գործերով բոլոր քրեական դատավարությունների նկատմամբ: Ներպետական իրավասու մարմիններն այդպիսի միջոցներ կիրառելու համար պետք է վերաբերելի պատճառներ մատնանշեն, իսկ ինչ վերաբերում է վախի հիման վրա ցուցմունք տալու պահանջից վկային ազատելու հնարավորությանը, ապա գործը քննող դատարանը պետք է համոզվի, որ առկա բոլոր այլընտրանքները, օրինակ՝ վկայի անանունությունը և այլ հատուկ միջոցները, տեղին չեն լինի կամ գործնականում նպատակահարմար չեն լինի (*Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom* [GC], § 125; *Lučić v. Croatia*, § 75):

498. Մեղադրյալը պետք է հնարավորություն ունենա հետևելու վկաների վարքագծին հարցաքննության ընթացքում և վիճարկելու նրանց ցուցմունքները և արժանահավատությունը (*Bocos-Cuesta v. the Netherlands*, § 71; *P.S. v. Germany*, § 26; *Accardi and Others v. Italy* (dec.); *S.N. v. Sweden*, § 52):

499. Վկաների ցուցմունքների տեսագրությունը դիտելը չի կարող ինքնին համարվել պաշտպանության կողմի իրավունքների բավարար պաշտպանություն, եթե իշխանությունները հնարավորություն չեն ընձեռել հարցեր ուղղել ցուցմունք տվող անձին (*D. v. Finland*, § 50; *A.L. v. Finland*, § 41):

Ճ Դատարանում ցուցմունք տալուց հրաժարվող վկաները

500. Որոշ դեպքերում դատարանում ցուցմունք տալուց կամ հարցերին պատասխանելուց վկայի հրաժարվելը կարող է հիմնավորված լինել՝ ելնելով վարույթի շրջանակում վկայի վիճակի առանձնահատկու-

թյունից: Այդպես է, օրինակ, եթե նույն գործով այլ մեղադրյալը որոշում է օգտվել սեփական անձի դեմ ցուցմունք չտալու իրավունքից (*Vidgen v. the Netherlands*, § 42): Նույնը վերաբերում է նույն գործով նախկին այլ մեղադրյալին, ով հրաժարվում է դատական քննության ժամանակ վկայի կարգավիճակով ցուցմունք տալուց կամ հարցերին պատասխանելուց (*Sievert v. Germany*, §§ 59-61), կամ՝ նույն գործով նախկին այլ մեղադրյալին, ով գանգատաբերի մեղավորությունը հաստատող իր սկզբնական ցուցմունքը փոխելու փորձ կատարելու պատճառով կարող է սուտ մատնության մեջ մեղադրվել (*Cabral v. the Netherlands*, § 34): Ավելին, դա կարող է վերաբերել այն վկային, ով դատարանում ցուցմունք չտալու իրավունքից օգտվել է՝ որպես հիմք մեջբերելով իր հարաբերությունը գործով մեղադրյալներից մեկի հետ (*Sofri and Others v. Italy* (dec.)), կամ այն վկային, ով ցուցմունք տալուց հրաժարվել է վրեժխնդրության վախի պատճառով (*Breijer v. the Netherlands* (dec.), §§ 32-33):

501. Այդ գործերից յուրաքանչյուրի դեպքում Դատարանը պարտավոր է գնահատել, թե արդյոք վարույթը որպես ամբողջություն եղել է արդար, և թե արդյոք հնարավոր է եղել ստուգման ենթարկել վկայի՝ ամբաստանյալի մեղավորությունը հաստատող ցուցմունքը, որպեսզի համոզվի, որ պաշտպանության կողմի համար առկա խոչընդոտը չեզոքացվել է հակակշռող արդյունավետ միջոցների հաշվին (*Sievert v. Germany*, § 67; *Cabral v. the Netherlands*, § 37; *Breijer v. the Netherlands* (dec.), § 35):

c. Պաշտպանության կողմի վկաներին հրավիրելու իրավունքը

502. Ընդհանուր կանոնի համաձայն՝ ներպետական դատարաններն են գնահատում իրենց ներկայացված ապացույցները և ամբաստանյալների կողմից ներկայացվող ապացույցների վերաբերելիությունը: 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «դ» ենթակետի համաձայն ընդհանուր կանոնն այն է, որ հենց նրանք պետք է գնահատեն, թե արդյոք նպատակահարմար է վկաների հրավիրել: Այդ հոդվածը չի պահանջում, որպեսզի դատական քննությանը ներկա լինեն և ցուցմունք տան մեղադրյալի կողմից հանդես եկող բոլոր վկաները. դրա բուն նպատակը՝ ինչը հաստատվում է «միևնույն պայմաններով» բառերով, գործի շրջանակում «զենքե-

րի հավասարությունը» լիարժեքորեն ապահովելն է (*Perna v. Italy* [GC], § 29; *Murtazaliyeva v. Russia* [GC], § 139; *Solakov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, § 57):

503. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածը մեղադրյալին չի ընձեռում դատարանում վկաների ներկայանալն ապահովելու անսահմանափակ իրավունք: Որպես կանոն, ներպետական դատարանները պետք է որոշեն, թե արդյոք անհրաժեշտ կամ ցանկալի է քննել կոնկրետ վկային (*S.N. v. Sweden*, § 44; *Accardi and Others v. Italy* (dec.)): Այնուամենայնիվ, երբ գործը քննող դատարանը բավարարում է պաշտպանության կողմի վկային հրավիրելու մասին միջնորդությունը, այն պարտավոր է արդյունավետ միջոցներ ձեռնարկել՝ ապահովելու համար վկայի ներկայությունը դատական նիստին (*Polufakin and Chernyshev v. Russia*, § 207), որի համար պետք է առնվազն ծանուցում ուղարկի կամ ոստիկանությանը կարգադրի ապահովել վկայի դատարան ներկայանալը (*Murtazaliyeva v. Russia* [GC], § 147):

504. Կարող են գոյություն ունենալ բացառիկ հանգամանքներ, որոնց հիման վրա Դատարանը կեզրակացնի, որ անձին վկայի կարգավիճակով չհարցաքննելը հակասել է 6-րդ հոդվածին (*Murtazaliyeva v. Russia* [GC], § 148; *Dorokhov v. Russia*, § 65; *Popov v. Russia*, § 188; *Bricmont v. Belgium*, § 89; *Pereira Cruz and Others v. Portugal*, §§ 220-232, որը վերաբերում էր վերաքննիչ դատարանի որոշմանը, որով մերժվել էր պաշտպանության կողմի այն վկային հարցաքննելու մասին միջնորդությունը, ով հրաժարվել էր գանգատաբերի մեղավորության մասին նախկինում իր տված ցուցմունքից):

505. Բավարար չէ, որ ամբաստանյալը բողոքի, որ իրեն հնարավորություն չի ընձեռվել հարցեր տալու որոշ վկաների. նա դրանից զատ պետք է հիմնավորի իր միջնորդությունը՝ բացատրելով, թե ինչու է կարեվոր տվյալ վկաներին լսելը, և նրանց ցուցմունքը պետք է անհրաժեշտ լինի ճշմարտությունը պարզելու և պաշտպանության կողմի իրավունքներն ապահովելու համար (*Perna v. Italy* [GC], § 29; *Băcanu and SC « R » S.A. v. Romania*, § 75): Եթե այն վկայի ցուցմունքը, ում գանգատաբերը ցանկանում էր հրավիրել, չէր կարող ազդել նրա դատական քննության

վերջնարդյունքի վրա, ապա 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի և 3-րդ կետի «դ» ենթակետի ներքո խնդիր չի ծագում, եթե ներպետական դատարանները մերժում են այդ վկային լսելու մասին միջնորդությունը (*Kapustyak v. Ukraine*, §§ 94-95):

506. Երբ վկային հարցաքննելու մասին ամբաստանյալի միջնորդությունը հիմնազուրկ չէ, բավարար չափով պատճառաբանված է, վերաբերում է մեղադրանքի առարկային և ենթադրաբար կարող է ամրապնդել պաշտպանության դիրքերը կամ անգամ հանգեցնել նրա արդարացմանը, ապա ներպետական իրավասու մարմինները պետք է նման միջնորդությունը մերժելու համար մատնանշեն վերաբերելի պատճառներ (*Vidal v. Belgium*, § 34; *Polyakov v. Russia*, §§ 34-35; *Sergey Afanasyev v. Ukraine*, § 70; *Topić v. Croatia*, § 42):

507. Հաշվի առնելով վերոհիշյալ նկատառումներն իր նախադեպային պրակտիկայից՝ *Murtazaliyeva v. Russia* [GC] (§ 158) գործում Դատարանը ձևակերպել է երեք բաղադրիչից կազմված հետևյալ չափորոշիչը, որով պետք է գնահատել, թե արդյոք պաշտպանության կողմի վկային հրավիրելու իրավունքը՝ 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «դ» ենթակետի ներքո, ապահովվել է. (1) արդյոք վկային հարցաքննելու մասին միջնորդությունը բավարար չափով պատճառաբանված է եղել և վերաբերել է մեղադրանքի առարկային, (2) արդյոք ներպետական դատարանները վկային դատարանում չհարցաքննելու մասին իրենց որոշման մեջ հաշվի առել են այդ ցուցմունքի վերաբերելիությունը և մատնանշել են բավարար պատճառներ, և (3) արդյոք վկային չհարցաքննելու մասին ներպետական դատարանների որոշումը խաթարել է ամբողջական վարույթի արդարությունը:

508. Առաջին բաղադրիչի կապակցությամբ Դատարանը վճռել է, որ անհրաժեշտ է պարզել, թե արդյոք վկաների ցուցմունքը կարող էր ազդել դատաքննության վերջնարդյունքի վրա կամ ողջամտորեն կարելի էր ակնկալել, որ այն կուժեղացնի պաշտպանության կողմի դիրքերը: Վկաներին քննելու մասին պաշտպանության կողմի միջնորդությունների պատճառաբանվածության «բավարար» լինելը կախված է կոնկրետ գործի հանգամանքների գնահատումից՝ ներառյալ ներպետական

օրենսդրության կիրառելի դրույթները, վարույթի փուլը և առաջընթացը, պատճառաբանման տրամաբանությունը և կողմերի որդեգրած ռազմավարությունը և դատավարական վարքագիծը (նույն տեղում, §§ 160-161):

509. Չափորոշիչ երկրորդ բաղադրիչի առնչությամբ Դատարանը բացատրել է, որ կոնկրետ գործի հանգամանքներում պաշտպանության կողմի ներկայացրած պատճառների բավարարությունից և ցուցմունքի վերաբերելիությունից է կախված, թե որքան մանրամասնորեն են ներպետական դատարանները գնահատելու վկայի ներկայությունը և հարցաքննությունն ապահովելու անհրաժեշտությունը: Ուստի, որքան ավելի ծանրակշիռ և հիմնավոր են պաշտպանության կողմի առաջադրած փաստարկները, այնքան ավելի խիստ պետք է լինի ստուգումը և ավելի համոզիչ պետք է լինի ներպետական դատարանների կողմից մեջբերվող պատճառաբանումը, եթե նրանք մերժում են վկային հարցաքննելու մասին պաշտպանության կողմի միջնորդությունը (նույն տեղում, § 166):

510. Ինչ վերաբերում է ամբողջական արդարության գնահատմանը, որը չափորոշիչ երրորդ բաղադրիչն է, ապա Դատարանն ընդգծել է, որ արդար դատաքննության պահանջների կատարումը պետք է յուրաքանչյուր գործում ուսումնասիրել՝ հաշվի առնելով ողջ վարույթի առաջընթացը, այլ ոչ՝ առանձին մեկ ասպեկտի կամ առանձին մեկ դեպքի մեկուսի քննարկման հիման վրա: Թեև չափորոշիչ առաջին երկու քայլերի եզրահանգումներն ընդհանուր առմամբ կարող են հաստատել, որ վարույթն արդար է եղել, չի բացառվում, որ որոշ դեպքերում, թեպետ՝ դրանք խիստ բացառիկ են, արդարության ուսումնասիրությունը կարող է հանգել հակառակ եզրակացության (նույն տեղում, §§ 167-158):

5. Թարգմանությունը (6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «ե» ենթակետը)

Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «ե» ենթակետը

«3. Քրեական հանցագործություն կատարելու մեջ մեղադրվող յուրաքանչյուր ոք ունի հետևյալ նվազագույն իրավունքները.

...

ե. օգտվելու թարգմանչի անվճար օգնությունից, եթե ինքը չի հասկանում դատարանում գործածվող լեզուն կամ չի խոսում այդ լեզվով»:

HUDOC-ի բանալի բառերը

Charged with a criminal offence (6-3) – Rights of defence (6-3)

Free assistance of interpreter (6-3-e)

511. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «ե» ենթակետի պահանջները պետք է դիտարկել որպես նույն հոդվածի 1-ին կետով երաշխավորվող արդար դատաքննության իրավունքի առանձնակի ասպեկտներ: Ուստի, արդյունավետ թարգմանության վերաբերյալ բողոքները Դատարանը քննում է նշված երկու կետերի հիման վրա՝ միասին վերցված (*Baytar v. Turkey*, § 48):

512. Կարևոր է, որ կասկածյալն իմանա թարգմանության իրավունքի մասին, ինչը նշանակում է, որ անձը պետք է ծանուցվի այդ իրավունքի մասին այն ժամանակ, երբ «մեղադրվում է քրեական իրավախախտման մեջ»: Այդ ծանուցումը պետք է տրվի գանգատաբերին հասկանալի լեզվով (*Vizgirda v. Slovenia*, §§ 86-87):

513. Ինչպես փաստաբանի աջակցությունը, թարգմանիչ ունենալու իրավունքը նույնպես պետք է ապահովել նախաքննության փուլից սկսած, բացառությամբ երբ հիմնավորվում է, որ այդ իրավունքի սահմանափակման համար գոյություն ունեն ծանրակշիռ պատճառներ: Թարգմանության բացակայության դեպքում կասկածի տակ կարող է հայտնվել այն հանգամանքը, թե արդյոք մեղադրյալը կարողացել է իրազեկված որոշումներ կայացնել վարույթի ընթացքում: Ուստի, սկզբնական փուլերում թարգմանության հետ կապված թերացումները կարող են հետևվանքներ առաջացնել այլ իրավունքների համար՝ խաթարելով ամբողջական վարույթի արդարությունը (*Baytar v. Turkey*, §§ 50, 54-55):

a. Եթե մեղադրյալը «չի հասկանում դատարանում գործածվող լեզուն կամ չի խոսում այդ լեզվով»

514. Թարգմանչի անվճար օգնությունից օգտվելու իրավունքը կիրառվում է բացառապես այն դեպքերում, երբ մեղադրյալը չի հասկանում դատարանում գործածվող լեզուն կամ չի խոսում այդ լեզվով (*K.*

v. France, Commission decision *Baytar v. Turkey*, § 49): Մեղադրյալը, ով հասկանում է գործածվող լեզուն, չի կարող պահանջել թարգմանչի օգնություն այլ լեզվով իր պաշտպանությունն իրականացնելու համար՝ ներառյալ այն էթնիկական փոքրամասնության լեզուն, որի անդամ է նա (*Bideault v. France*, Commission decision; *Lagerblom v. Sweden*, § 62):

515. Այն փաստը, որ ամբաստանյալը նվազագույն չափով տիրապետում է վարույթի լեզվին կամ մի երրորդ լեզվի, որով թարգմանությունը հեշտ է մի անգամից կազմակերպել, չպետք է տվյալ անձին զրկի այն լեզվով թարգմանություն ստանալու իրավունքից, որը նա բավականաչափ լավ է հասկանում, որպեսզի դրանով իրականացնի պաշտպանության իր իրավունքը (*Vizgirda v. Slovenia*, § 83):

516. Եթե մեղադրյալին փաստաբան է ներկայացնում, ապա այն փաստը, որ մեղադրյալի փաստաբանը տիրապետում է դատարանում գործածվող լեզվին, իսկ մեղադրյալը՝ ոչ, սովորաբար բավարար չէ: Դատավարության թարգմանությունն անհրաժեշտ է՝ ապահովելու համար արդար դատաքննության իրավունքը, այդ թվում՝ դատական նիստին մասնակցելու իրավունքը, որի համար պահանջվում է, որ մեղադրյալը կարողանա հասկանալ դատավարությունը և տեղեկացնել իր փաստաբանին իր պաշտպանության հետ կապված ցանկացած հարցի մասին, որը պետք է բարձրացնել (*Kamasinski v. Austria*, § 74; *Cuscani v. the United Kingdom*, § 38):

517. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «ե» ենթակետը չի կիրառվում մեղադրյալի և նրա պաշտպանի հարաբերությունների նկատմամբ, այլ կիրառվում է միայն մեղադրյալի և դատավորի հարաբերությունների նկատմամբ (*X. v. Austria*, Commission decision): Այնուամենայնիվ, լեզվական սահմանափակման պատճառով իր պաշտպանի հետ հաղորդակցվելու անկարողությունը կարող է խնդիր առաջացնել Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «գ» և «ե» ենթակետերի ներքո (*Lagerblom v. Sweden*, §§ 61-64; *Pugžlys v. Poland*, §§ 85-92):

518. Թարգմանչի ծառայություններից օգտվելու իրավունքից կարելի է հրաժարվել, սակայն դա պետք է լինի մեղադրյալի որոշումը, և ոչ՝ նրա պաշտպանի (*Kamasinski v. Austria*, § 80):

b. Քրեական դատավարության պաշտպանված տարրերը

519. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «ե» ենթակետով երաշխավորվում է թարգմանչի անվճար օգնությունից օգտվելու իրավունքը դատավարության ընթացքում բոլոր փաստաթղթերի կամ ցուցմունքների գրավոր կամ բանավոր թարգմանության համար, ինչն անհրաժեշտ է, որպեսզի մեղադրյալը հասկանա դատարանում գործածվող լեզուն կամ նրա համար իրականացվի համապատասխան թարգմանություն՝ արդար դատաքննության նրա իրավունքը երաշխավորելու համար (*Luedicke, Belkacem and Koç v. Germany*, § 48; *Ucak v. the United Kingdom* (dec.); *Hermi v. Italy* [GC], § 69; *Lagerblom v. Sweden*, § 61):

520. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «ե» ենթակետը կիրառվում է ոչ միայն դատական նիստի ընթացքում տրված բանավոր ցուցմունքների, այլև փաստաթղթային նյութերի և մինչդատական վարույթի նկատմամբ (*Kamasinski v. Austria*, § 74; *Hermi v. Italy* [GC], § 70; *Baytar v. Turkey*, § 49):

521. Այնուամենայնիվ, տվյալ պահանջն այնքան հեռուն չի գնում, որ պահանջի գործի քննության ընթացքում բոլոր գրավոր ապացույցների կամ պաշտոնական փաստաթղթերի գրավոր թարգմանություն (*Kamasinski v. Austria*, § 74): Օրինակ՝ դատավճռի գրավոր թարգմանության բացակայությունն ինքնին 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «ե» ենթակետի խախտում չէ (նույն տեղում, § 85): Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «ե» ենթակետի տեքստում կիրառվում է «թարգմանիչ» [անգլ.՝ «interpreter»], և ոչ՝ «գրավոր թարգմանիչ» [անգլ.՝ «translator»] եզրույթը: Դա ենթադրում է, որ բանավոր թարգմանչի օգնությունը կարող է բավարարել Կոնվենցիայի պահանջները (*Hermi v. Italy* [GC], § 70; *Husain v. Italy* (dec.):)

522. Այսպիսով, թարգմանչի տրամադրած օգնությունը պետք է թույլ տա մեղադրյալին տեղեկություններ ստանալ իր դեմ հարուցված գործի վերաբերյալ և պաշտպանվել, մասնավորապես, դատարանին դեպքերի իր տարբերակը ներկայացնելու միջոցով (*Hermi v. Italy* [GC]; *Kamasinski v. Austria*, § 74; *Güngör v. Germany* (dec.); *Protopapa v. Turkey*, § 80; *Vizgirda v. Slovenia*, § 79):

c. «Անվճար» օգնությունը

523. «Անվճար» օգնություն տրամադրելու պարտավորությունը կախված չէ մեղադրյալի ֆինանսական միջոցներից. փոխարենը, մեղադրյալի համար թարգմանչի ծառայությունները քրեական արդարադատության համակարգի կազմակերպման համար պետությունից պահանջվող միջոցների մաս են: Այնուամենայնիվ, մեղադրյալից կարող է պահանջվել վճարել իր համար ներգրավված թարգմանչի ծառայությունների դիմաց, եթե մեղադրյալը չի ներկայացել տվյալ դատական նիստին (*Fedele v. Germany* (dec.)):

524. Թարգմանչի ծառայությունների հետ կապված ծախսերը չեն կարող հետագայում պահանջվել մեղադրյալից (*Luedicke, Belkacem and Koç v. Germany*, § 46): Եթե 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «ե» ենթակետը մեկնաբանվի այնպես, թե ներպետական դատարաններին թույլատրվում է այդ ծախսերը գանձել դատապարտված անձից, ապա դա կառաջացնի տվյալ հոդվածով ընձեռված պաշտպանության ժամանակալին սահմանափակում (նույն տեղում, § 42; *Işyar v. Bulgaria*, § 45; *Öztürk v. Germany*, § 58):

d. Թարգմանության պայմանները

525. Իրավասու մարմինների պարտավորությունը չի սահմանափակվում թարգմանչի նշանակմամբ, այլ՝ համապատասխան հանգամանքների մասին տեղեկացվելու դեպքում, այդ պարտավորությունը կարող է որոշ չափով ներառել հետագայում իրականացվող թարգմանության որակի վերահսկողությունը: Այսպիսով, եթե ներպետական դատարանները չեն քննում թարգմանչի ծառայությունների որակյալ չլինելու մասին պնդումը, կարող է արձանագրվել Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «ե» ենթակետի խախտում (*Knox v. Italy*, §§ 182-187):

526. Այնուհանդերձ, նպատակահարմար չէ 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «ե» ենթակետով նախատեսել մեղադրյալին թարգմանչի օգնությամբ ապահովելու մեթոդի հետ կապված մանրամասն պայմաններ: 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի իմաստով՝ թարգմանիչը դատարանի կամ տրիբու-

նալի կազմի մեջ չի մտնում, և նրան չի ներկայացվում անկախության կամ անաչառության հետ կապված որևէ պարտադիր պահանջ: Թարգմանչի ծառայությունների միջոցով պետք է մեղադրյալի համար ապահովվի իր պաշտպանությունն իրականացնելու համար արդյունավետ օգնություն, և թարգմանչի վարքագիծը չպետք է խաթարի դատաքննության արդարությունը (*Ucak v. the United Kingdom* (dec.)):

e. Թարգմանության կարիքները պարզելու պարտավորությունը

527. Դատավորը պետք է, խորհրդակցելով գանգատաբերի հետ, պարզի, թե արդյոք գանգատաբերը թարգմանչի ծառայությունների կարիք ունի, հատկապես, եթե նա տեղեկացել է պաշտպանի և գանգատաբերի միջև հաղորդակցության դժվարությունների մասին: Դատավորը պետք է համոզված լինի, որ թարգմանչի բացակայությունը չի խանգարի գանգատաբերին լիովին մասնակցել իր համար վճռորոշ նշանակություն ունեցող գործընթացին (*Cuscani v. the United Kingdom*, § 38):

528. Թեպետ պաշտպանության կազմակերպումն ըստ էության ամբաստանյալի և նրա պաշտպանի հարաբերությունների խնդիր է (*Kamasinski v. Austria*, § 65; *Stanford v. the United Kingdom*, § 28), սակայն դատավարության արդարության (ի թիվս այլ հարցերի՝ օտարերկրացի մեղադրյալի համար գրավոր կամ բանավոր թարգմանչի ծառայություններ չսպասարկվելու հնարավոր դեպքերի մասով) երաշխավորները վերջին հաշվով ներպետական դատարաններն են (*Cuscani v. the United Kingdom*, § 39; *Hermi v. Italy* [GC], § 72; *Katritsch v. France*, § 44):

529. Էական նշանակություն ունի մեղադրյալի՝ տվյալ լեզվի իմացության հարցը, և դատարանը պետք է նաև ուսումնասիրի այն իրավախախտման բնույթը, որի համար մեղադրյալին մեղադրանք է առաջադրվել, ինչպես նաև ներպետական մարմինների կողմից մեղադրյալին հասցեագրված բոլոր տեղեկությունները՝ պարզելու համար, թե արդյոք դրանք այնքան բարդ են, որ պահանջում են դատարանում գործաձվող լեզվի լավ իմացություն (*Hermi v. Italy* [GC], § 71; *Katritsch v. France*, § 41; *Saman v. Turkey*, § 30; *Güngör v. Germany* (dec.)):

530. Մասնավորապես, վարույթին մասնակցող իրավասու մարմին-

ները, հատկապես՝ ներպետական դատարաններն են պարտավոր պարզել, թե արդյոք դատաքննության արդարության համար անհրաժեշտ է կամ անհրաժեշտ էր նշանակել թարգմանիչ, ով կօգներ ամբաստանյալին: Այդ պարտականությունը չի սահմանափակվում այն իրավիճակներով, որոնցում օտարերկրացի ամբաստանյալն ուղղակիորեն պահանջում է թարգմանություն: Դատարանը վճռել է, որ հաշվի առնելով արդար դատաքննության նշանակությունը ժողովրդավարական հասարակությունում, այդ պարտավորությունը ծագում է յուրաքանչյուր անգամ, երբ գոյություն ունեն հիմքեր՝ կասկածելու, որ անձը բավարար չափով չի տիրապետում վարույթի լեզվին, օրինակ՝ եթե նա վարույթի անցկացման վայրի պետության քաղաքացի կամ մշտական բնակիչ չէ: Այդ պարտավորությունը ծագում է նաև, երբ թարգմանության համար նախատեսվում է գործածել որևէ երրորդ լեզու: Նման հանգամանքներում ամբաստանյալ՝ երրորդ լեզվին տիրապետելը պետք է պարզել՝ նախքան թարգմանության համար այն գործածելու մասին որոշում կայացնելը (*Vizgirda v. Slovenia*, § 81):

531. Դատարանը չպետք է մանրամասնորեն սահմանի այն միջոցները, որոնք ներպետական իրավասու մարմինները պետք է ձեռնարկեն՝ պարզելու համար վարույթի լեզվին բավարար չափով չտիրապետող ամբաստանյալի լեզվական իմացության մակարդակը: Կախված տարբեր գործոններից, օրինակ՝ իրավախախտման բնույթից և ներպետական մարմինների կողմից մեղադրյալին հասցեագրված տեղեկություններից, պատասխանի տարբերակ չհուշող մի քանի հարցերը կարող են բավարար լինել՝ պարզելու համար ամբաստանյալի լեզվական կարիքները: Այնուամենայնիվ, Դատարանը կարևորում է, որ արձանագրության մեջ նշվի թարգմանության կարիքները պարզելու համար կիրառված ընթացակարգը և կայացված որոշումը, թարգմանիչ ունենալու իրավունքի մասին անձին ծանուցելու փաստը և թարգմանիչ կողմից օգնություն տրամադրելու փաստը, ներառյալ օրինակ՝ փաստաթղթերի բանավոր թարգմանության կամ բանավոր ամփոփ տեղեկացնելու հանգամանքը, որպեսզի հետագայում վարույթի շրջանակում կասկածներ չհայտնվեն այդ հանգամանքների վերաբերյալ (նույն տեղում, § 85):

532. Որպեսզի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «ե» ենթակետով երաշխավորված իրավունքի իրականացումը գործնական և արդյունավետ լինի, իրավասու մարմինների պարտավորությունը չի սահմանափակվում միայն թարգմանիչ նշանակելով, այլ համապատասխան հանգամանքների մասին տեղեկացվելու դեպքում, նրանցից կարող է պահանջվել նաև վերահսկել իրականացվող թարգմանության համարժեքությունը (*Kamasinski v. Austria*, § 74; *Hermi v. Italy* [GC], § 70; *Protopapa v. Turkey*, § 80):

VII. ԿՈՆՎԵՆՑԻԱՅԻ 6-ՐԴ ՀՈԴՎԱԾԻ ԱՐՏԱՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ

533. Կոնվենցիայով պայմանավորվող կողմերից չի պահանջվում Կոնվենցիայի չափանիշները թելադրել երրորդ պետություններին կամ տարածքներին (*Droz and Janousek v. France and Spain*, § 110): Որպես կանոն, Պայմանավորվող կողմերը պարտավոր չեն ստուգել, թե արդյոք անձի հանձնումից հետո երրորդ պետությունում իրականացվող դատաքննությունը համապատասխանելու է 6-րդ հոդվածի բոլոր պահանջներին:

A. Արդարադատությունից կոպտորեն զրկելը

534. Այնուհանդերձ, Դատարանի նախադեպային պրակտիկայի համաձայն, բացառիկ դեպքերում 6-րդ հոդվածի հետ կապված հարց կարող է ծագել, եթե կայացվել է հանձնման կամ վտարման մասին որոշում այն դեպքում, երբ անձը պահանջող երկրում կարող է կոպտորեն զրկվել արդար դատաքննությունից, այսինքն՝ կոպտորեն զրկվել արդարադատությունից: Այս սկզբունքն առաջին անգամ ամրագրվել է *Soering v. the United Kingdom* (§ 113) գործում և հետագայում հաստատվել է Դատարանի կողմից մի շարք գործերում (*Mamatkulov and Askarov v. Turkey* [GC], §§ 90-91; *Al-Saadoon and Mufdhi v. the United Kingdom*, § 149; *Ahorange v. Sweden*, § 115; *Othman (Abu Qatada) v. the United Kingdom*, § 258):

535. «Արդարադատությունից կոպտորեն զրկել» եզրույթն օգտագործվում է որպես հոմանիշ այնպիսի դատաքննության, որն ակնհայտորեն հակասում է 6-րդ հոդվածի դրույթներին կամ դրանով ամրագրված սկզբունքներին (*Sejdovic v. Italy* [GC], § 84; *Stoichkov v. Bulgaria*, § 56; *Droz and Janousek v. France and Spain*, § 110): Թեպետ Դատարանից դեռևս չի պահանջվել ավելի ճշգրիտ սահմանել այս եզրույթը, սակայն Դատարանը նշել է, որ անարդարության որոշ ձևեր կարող են համարվել արդարադատությունից կոպտորեն զրկելու դրսևորումներ: Դրանք են.

- անձին իր բացակայությամբ մեղավոր ճանաչելը՝ առանց հետագայում մեղադրանքին ըստ էության կրկին անդրադառնալու հնարավորության (*Einhorn v. France* (dec.), § 33; *Sejdovic v. Italy* [GC], § 84; *Stoichkov v. Bulgaria*, § 56),
- դատաքննությունը, որն անցկացվել է արագացված կարգով և պաշտպանության կողմի իրավունքների բացահայտ ոտնահարմամբ (*Bader and Kanbor v. Sweden*, § 47),
- արգելանքի վերցնելը՝ առանց արգելանքի օրինականությունը վերանայելու համար անկախ և անաչառ դատարան դիմելու հնարավորության (*Al-Moayad v. Germany* (dec.), § 101),
- փաստաբանի ծառայություններից օգտվելու իրավունքից դիտավորյալ և պարբերաբար զրկելը, մասնավորապես, օտարերկրյա պետությունում արգելանքի վերցված անձին (*նույն տեղում*),
- քրեական վարույթի շրջանակում այնպիսի ցուցմունքների օգտագործումը, որոնք ձեռք են բերվել կասկածյալի կամ այլ անձի նկատմամբ 3-րդ հոդվածին հակասող վերաբերմունք դրսևորելու արդյունքում (*Othman (Abu Qatada) v. the United Kingdom*, § 267; *El Haski v. Belgium*, § 85),
- անձին զինվորական հանձնաժողովի կողմից դատելը, որն ապահովված չի եղել գործադիր իշխանությունից անկախության կամ անաչառության երաշխիքներով, չի ունեցել լեգիտիմություն ներպետական կամ միջազգային իրավունքի ներքո, և բավականաչափ մեծ է եղել հանձնաժողովի դատաքննությունների ժամանակ խոշտանգման պայմաններում ստացված ապացույցները թույլատրելի ճանաչվելու հավանականությունը (*Al Nashiri v. Poland*, §§ 565-569; *Husayn (Abu Zubaydah) v. Poland*, §§ 555-561; *Al Nashiri v. Romania*, §§ 719-722):

536. *Soering v. the United Kingdom* գործով կայացված վճռից հետո պվելի քան 20 տարի պահանջվեց, որպեսզի Դատարանը 2012 թվականին *Othman (Abu Qatada) v. the United Kingdom* գործով կայացված վճռով պատմության մեջ առաջին անգամ արձանագրեր, որ հանձնումը կամ վտարումը փաստացի կհանգեցնի 6-րդ հոդվածի խախտ-

ման: Այս օրինակը, ինչպես նախորդ պարբերությունում ներկայացված օրինակները, ցույց է տալիս, որ «արդարադատությունից կոպտորեն զրկելու» ստուգումը պետք է խստապահանջ լինի: Արդարադատությունից կոպտորեն զրկելը պարզապես չի սահմանափակվում դատաքննության շրջանակում տեղի ունեցող պարզ խախտումներով կամ երաշխիքների պարզ բացակայությամբ, որոնք կառաջացնեին 6-րդ հոդվածի խախտում, եթե տեղի ունենային Պայմանավորվող պետության տարածքում: Պարտադիր է, որ դա լինի 6-րդ հոդվածով երաշխավորված արդար դատաքննության սկզբունքների այնպիսի հիմնարար խախտում, որն ի չիք է դարձնում կամ ոչնչացնում է այդ հոդվածով երաշխավորված իրավունքի բուն էությունը (*Ahorugeze v. Sweden*, § 115; *Othman (Abu Qatada) v. the United Kingdom*, § 260):

B. «Իրական ռիսկը». չափանիշը և ապացուցման բեռը

537. Երբ քննվում է, թե արդյոք հանձնումը կամ վտարումը կարող է հանգեցնել արդարադատությունից կոպտորեն զրկման, Դատարանը կիրառելի է համարում ապացուցման նույն չափանիշը և բեռը, ինչ՝ հանձնումը և վտարումը 3-րդ հոդվածի ներքո քննելիս: Ուստի, գանգատաբերն է պարտավոր ներկայացնել ապացույցներ, որոնք կարող են հաստատել, որ լուրջ հիմքեր կան կարծելու, որ Պայմանավորվող պետությունից հեռացվելու դեպքում նա կենթարկվի արդարադատությունից կոպտորեն զրկվելու իրական ռիսկի: Եթե նման ապացույցներ ներկայացվում են, Կառավարությունը պարտավոր է փարատել դրա հետ կապված կասկածները (*Saadi v. Italy* [GC], § 129; *J.K. and Others v. Sweden* [GC], § 91; *Ahorugeze v. Sweden*, § 116; *Othman (Abu Qatada) v. the United Kingdom*, §§ 272-280; *El Haski v. Belgium*, § 86):

538. Արդարադատությունից կոպտորեն զրկելու ռիսկի առկայությունը որոշելիս Դատարանը պարտավոր է ուսումնասիրել գանգատաբերին ընդունող պետություն ուղարկելու կանխատեսելի հետևանքները՝ հաշվի առնելով այնտեղ տիրող ընդհանուր իրավիճակը և նրա անձնական հանգամանքները (*Saadi v. Italy* [GC], § 130; *Al-Saadoon and Mufdhi v. the United Kingdom*, § 125): Ռիսկի գոյությունը պետք է գնահատել՝

նախևառաջ հաշվի առնելով այն փաստերը, որոնք հայտնի են եղել կամ պետք է հայտնի լինեին Պայմանավորվող պետություն անձին վտարելու պահին (*Saadi v. Italy* [GC], § 133; *Al-Saadoon and Mufdhi v. the United Kingdom*, § 125): Եթե գործի քննության ամսաթվի դրությամբ անձի վտարումը կամ փոխանցումն արդեն տեղի է ունեցել, սակայն, Դատարանին արգելված չէ հաշվի առնել ավելի ուշ ի հայտ եկած տեղեկությունները (*Mamatkulov and Askarov v. Turkey* [GC], § 69; *J.K. and Others v. Sweden* [GC], § 83; *Al-Saadoon and Mufdhi v. the United Kingdom*, § 149):

539. Եվ վերջապես, ԵՄ անդամ պետությունների միջև ձերբակալման եվրոպական կարգադրության («European Arrest Warrant») համատեքստում Դատարանը վճռել է, որ եթե Պետությունը ԵՄ օրենսդրությունը կիրառելիս չի ունեցել խուսանավելու ազատություն, ապա կիրառելի է Դատարանի նախադեպային պրակտիկայում մշակված «հավասարազոր պաշտպանության» սկզբունքը (*Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland* [GC], §§ 149-158; *Avotiņš v. Latvia* [GC], §§ 115-116): Դա այն դեպքում է, երբ փոխճանաչման մեխանիզմները դատարանից պահանջում են համարել, որ ԵՄ անդամ մյուս պետության կողմից բավարար չափով հարգվում են անձի հիմնարար իրավունքները: Ձերբակալման եվրոպական կարգադրության համակարգում նախատեսված է, որ ներպետական դատարանը տվյալ հարցում զրկված է հայեցողությունից, ինչը հանգեցնում է հավասարազորության կանխավարկածի ինքնաբերական կիրառության: Այնուամենայնիվ, ցանկացած նման կանխավարկած կարող է կոնկրետ գործի հանգամանքներում հերքվել: Նույնիսկ եթե փոխլրացնողության ոգով հաշվի առնվի, թե ինչպես են գործում փոխճանաչման մեխանիզմները, մասնավորապես՝ դրանցով հետապնդվող արդյունավետության նպատակը, Դատարանը պարտավոր է համոզվել, որ փոխճանաչման սկզբունքը չի կիրառվում ավտոմատ և մեխանիկորեն՝ ի վնաս հիմնարար իրավունքների (*Pirozzi v. Belgium*, § 62):

540. Այս ոգով, երբ Կոնվենցիայի պայմանավորվող կողմ և միաժամանակ Եվրոպական միության անդամ հանդիսացող պետության դատարանները պետք է կիրառեն ԵՄ օրենսդրությամբ սահմանված

փոխճանաչման մեխանիզմ, ինչպիսին է օրինակ ձերբակալման եվրոպական կարգադրությունը, նրանք պարտավոր են լիարժեքորեն ապահովել այդ մեխանիզմի գործողությունն այնտեղ, որտեղ Կոնվենցիայով սահմանված իրավունքների պաշտպանությունը չի կարող ակնհայտորեն թերի համարվել: Այնուամենայնիվ, եթե նրանց ներկայացվել է լուրջ և հիմնավոր բողոք այն մասին, որ Կոնվենցիայով սահմանված իրավունքի պաշտպանությունը թերի է եղել, և այդ իրավիճակը չի կարող շտկվել ԵՄ օրենսդրությամբ, նրանք չեն կարող չքննել այդ բողոքը զուտ այն հիմքով, որ կիրառում են ԵՄ օրենսդրությունը: Նման դեպքերում նրանք պարտավոր են ԵՄ օրենսդրությունը կիրառել Կոնվենցիայի պահանջների պահպանմամբ (նույն տեղում, §§ 63-64):

ՄԵԶԲԵՐՎԱԾ ԳՈՐԾԵՐԻ ՑԱՆԿԸ

Սույն ուղեցույցում մեջբերված նախադեպային իրավունքը վերաբերում է Դատարանի կայացրած վճիռներին կամ որոշումներին և Մարդու իրավունքների եվրոպական հանձնաժողովի («Հանձնաժողով», «Commission») որոշումներին կամ զեկույցներին:

Եթե այլ բան նշված չէ, ապա բոլոր հղումները վերաբերում են Դատարանի պալատի կողմից ըստ էության կայացված վճիռն: Հայերեն թարգմանության մեջ «(որոշում)» կամ հղման անգլերեն տարբերակում (dec.) բառը նշանակում է, որ հղում է արվում Դատարանի որոշմանը, իսկ «[ՄՊ]» հապավումը (հղման անգլերեն տարբերակում՝ [GC]) նշանակում է, որ գործը քննվել է Մեծ պալատի կողմից:

Պալատի այն վճիռները, որոնք սույն թարմացումը հրապարակելու պահին դեռևս օրինական ուժի մեջ չէին մտել Կոնվենցիայի 44-րդ հոդվածի իմաստով, ստորև բերված ցանկում նշագրված են աստղանիշով (*): Կոնվենցիայի 44-րդ հոդվածի 2-րդ կետով նախատեսվում է. «2. Պալատի վճիռը դառնում է վերջնական, եթե՝ (ա) կողմերը հայտարարում են, որ չեն պահանջի գործի հանձնում Մեծ պալատին, կամ (բ) վճիռի կայացումից հետո երեք ամսվա ընթացքում չի պահանջվում գործի հանձնում Մեծ պալատին, կամ (գ) Մեծ պալատի հանձնախումբը, 43-րդ հոդվածին համապատասխան, մերժում է գործը հանձնելու պահանջը»: Եթե հանձնման պահանջն ընդունվում է Մեծ պալատի հանձնախմբի կողմից, ապա պալատի վճիռը վերջնական չի դառնում, ուստի՝ չի ունենում օրինական ուժ: Վերջնական դառնում է հետագայում Մեծ պալատի կողմից կայացվելիք վճիռը:

Ուղեցույցի էլեկտրոնային տարբերակում մեջբերված գործերի վրա տրված գերկապային հղումներն ուղղորդվում են դեպի «HUDOC» շտեմարան (<http://hudoc.echr.coe.int>), որտեղ հասանելի է Դատարանի (Մեծ պալատի, պալատի և հանձնաժողովի վճիռները և որոշումները, ծանուցված գործերը, խորհրդատվական կարծիքները և իրավական ամփոփագրերը Նախադեպային իրավունքի վերաբերյալ տեղեկատվական ծանոթագրությունից) և Հանձնաժողովի (որոշումները և զեկույցները) նախադեպային իրավունքը, ինչպես նաև Նախարարների

կումիտեի ընդունած բանաձևերը:

Դատարանն իր վճիռները և որոշումները կայացնում է անգլերեն և/կամ ֆրանսերեն, որոնք Դատարանի երկու պաշտոնական լեզուներն են: «HUDOC»-ը պարունակում է նաև բազմաթիվ կարևոր գործերի թարգմանություններն ավելի քան 30 ոչ պաշտոնական լեզուներով, ինչպես նաև՝ հղումներ այլ կազմակերպությունների պատրաստած և նախադեպային պրակտիկային վերաբերող մոտ 100 առցանց հավաքածուներին: Մեջբերված գործերի առկա բոլոր լեզվական տարբերակները հասանելի են «*HUDOC*» շտեմարանի «Language versions» բաժնում, որը բացվում է՝ սեղմելով գործի գերկապային հղման վրա:

- A. v. Austria*, no. 16266/90, Commission decision of 7 May 1990, Decisions and Reports 65
- A. v. Norway* (dec.), no. 65170/14, 29 May 2018
- A. Menarini Diagnostics S.R.L. v. Italy*, no. 43509/08, 27 September 2011
- A.K. v. Liechtenstein*, no. 38191/12, 9 July 2015
- A.L. v. Finland*, no. 23220/04, 27 January 2009
- A.L. v. Germany*, no. 72758/01, 28 April 2005
- Abdoella v. the Netherlands*, 25 November 1992, Series A no. 248-A
- Abdulla Ali v. the United Kingdom*, no. 30971/12, 30 June 2015
- Abdullayev v. Azerbaijan*, no. 6005/08, 7 March 2019
- Accardi and Others v. Italy* (dec.), no. 30598/02, ECHR 2005-II
- Adamčo v. Slovakia**, no. 45084/14, 12 November 2019
- Adiletta and Others v. Italy*, 19 February 1991, Series A no. 197-E
- Adolf v. Austria*, 26 March 1982, series A no. 49
- AGOSI v. the United Kingdom*, 24 October 1986, Series A no. 108
- Ahorugeze v. Sweden*, no. 37075/09, 27 October 2011
- Aigner v. Austria*, no. 28328/03, 10 May 2012
- Air Canada v. the United Kingdom*, 5 May 1995, Series A no. 316-A
- Ajdarić v. Croatia*, no. 20883/09, 13 December 2011
- Akay v. Turkey* (dec.), no. 34501/97, 19 February 2002
- Akdağ v. Turkey*, no. 75460/10, 17 September 2019
- Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom* [GC], nos. 26766/05 and 22228/06, ECHR 2011
- Al-Moayad v. Germany* (dec.), no. 35865/03, 20 February 2007
- Al Nashiri v. Poland*, no. 28761/11, 24 July 2014
- Al Nashiri v. Romania*, no. 33234/12, 31 May 2018
- Al-Saadoon and Mufdhi v. the United Kingdom*, no. 61498/08, ECHR 2010
- Albert and Le Compte v. Belgium*, 10 February 1983, Series A no. 58
- Aleksandr Zaichenko v. Russia*, no. 39660/02, 18 February 2010
- Ali v. Romania*, no. 20307/02, 9 November 2010
- Alimena v. Italy*, 19 February 1991, Series A no. 195-D

Allan v. the United Kingdom, no. 48539/99, ECHR 2002-IX
Allen v. the United Kingdom [GC], no. 25424/09, ECHR 2013
Allenet de Ribemont v. France, 10 February 1995, Series A no. 308
Almenara Alvarez v. Spain, no. 16096/08, 25 October 2011
Ananyev v. Russia, no. 20292/04, 30 July 2009
Andreescu v. Romania, no. 19452/02, 8 June 2010
Angelov v. Bulgaria (dec.), no. 45963/99, 14 December 2004
Antoine v. the United Kingdom (dec.), no. 62960/00, ECHR 2003
Arlewin v. Sweden, no. 22302/10, 1 March 2016
Arps v. Croatia, no. 23444/12, 25 October 2016
Arrigo and Vella v. Malta (dec.), no. 6569/04, 10 May 2005
Artemov v. Russia, no. 14945/03, 3 April 2014
Artico v. Italy, 13 May 1980, Series A no. 37
Artur Parkhomenko v. Ukraine, no. 40464/05, 16 February 2017
Asani v. the former Yugoslav Republic of Macedonia, no. 27962/10, 1 February 2018
Assanidze v. Georgia [GC], no. 71503/01, ECHR 2004-II
Avagyan v. Armenia, no. 1837/10, 22 November 2018
Avotiņš v. Latvia [GC], no. 17502/07, 23 May 2016
Axel Springer SE and RTL Television GmbH v. Germany, no. 51405/12, 21 September 2017

—B—

B. v. Austria, 28 March 1990, Series A no. 175
B. and P. v. the United Kingdom, nos. 36337/97 and 35974/97, ECHR 2001-III
Băcanu and SC « R » S.A. v. Romania, no. 4411/04, 3 March 2009
Bäckström and Andersson v. Sweden (dec.), no. 67930/01, 5 September 2006
Bader and Kanbor v. Sweden, no. 13284/04, ECHR 2005-XI
Baggetta v. Italy, 25 June 1987, Series A no. 119
Balsyte-Lideikiene v. Lithuania, no. 72596/01, 4 November 2008

Balta and Demir v. Turkey, no. 48628/12, 23 June 2015
Bandaletov v. Ukraine, no. 23180/06, 31 October 2013
Bannikova v. Russia, no. 18757/06, 4 November 2010
Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain, 6 December 1988, Series A no. 146
Bátěk and Others v. the Czech Republic, no. 54146/09, 12 January 2017
Batiashvili v. Georgia*, no. 8284/07, 10 October 2019
Batmaz v. Turkey, no. 714/08, 18 February 2014
Baucher v. France, no. 53640/00, 24 July 2007
Bauras v. Lithuania, no. 56795/13, 31 October 2017
Baydar v. the Netherlands, no. 55385/14, 24 April 2018
Bayer v. Germany, no. 8453/04, 16 July 2009
Baytar v. Turkey, no. 45440/04, 14 October 2014
Bazo González v. Spain, no. 30643/04, 16 December 2008
Bédat v. Switzerland [GC], no. 56925/08, 29 March 2016
Beggs v. the United Kingdom (dec.), no. 15499/10, 16 October 2012
Beghal v. the United Kingdom, no. 4755/16, 28 February 2019
Belashev v. Russia, no. 28617/03, 4 December 2008
Belilos v. Switzerland, 29 April 1988, Series A no. 132
Bellerín Lagares v. Spain (dec.), no. 31548/02, 4 November 2003
Belugin v. Russia*, no. 2991/06, 26 November 2019
Bendenoun v. France, 24 February 1994, Series A no. 284
Benham v. the United Kingdom, 10 June 1996, Reports of Judgments and Decisions 1996-III
Beraru v. Romania, no. 40107/04, 18 March 2014
Béres and Others v. Hungary, nos. 59588/12 and 2 others, 17 January 2017
Berliński v. Poland, nos. 27715/95 and 30209/96, 20 June 2002
Beuze v. Belgium [GC], no. 71409/10, 9 November 2018
Bideault v. France, no. 11261/84, Commission decision of 9 December 1987, Decisions and Reports 48
Bikas v. Germany, no. 76607/13, 25 January 2018
Bivolaru v. Romania (no. 2), no. 66580/12, 2 October 2018

Blaj v. Romania, no. 36259/04, 8 April 2014
Block v. Hungary, no. 56282/09, 25 January 2011
Blokhin v. Russia [GC], no. 47152/06, 23 March 2016
Bobeş v. Romania, no. 29752/05, 9 July 2013
Bocos-Cuesta v. the Netherlands, no. 54789/00, 10 November 2005
Boddaert v. Belgium, 12 October 1992, Series A no. 235-D
Bodet v. Belgium (dec.), no. 78480/13, 5 January 2017
Böhmer v. Germany, no. 37568/97, 3 October 2002
Boldea v. Romania, no. 19997/02, 15 February 2007
Bonder v. Ukraine, no. 18895/08, 16 April 2019
Bonev v. Bulgaria, no. 60018/00, 8 June 2006
Bonisch v. Austria, 6 May 1985, Series A no. 92
Bonzi v. Switzerland, no. 7854/77, Commission decision of 12 July 1978, Decisions and Reports 12
Borzhonov v. Russia, no. 18274/04, 22 January 2009
Boulois v. Luxembourg [GC], no. 37575/04, ECHR 2012
Borisova v. Bulgaria, no. 56891/00, 21 December 2006
Borg v. Malta, no. 37537/13, 12 January 2016
Borgers v. Belgium, 30 October 1991, Series A no. 214-B
Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland [GC], no. 45036/98, ECHR 2005-VI
Botten v. Norway, 19 February 1996, Reports of Judgments and Decisions 1996-I
Boyan Gospodinov v. Bulgaria, no. 28417/07, 5 April 2018
Bozkaya v. Turkey, no. 46661/09, 5 September 2017
Brandstetter v. Austria, 28 August 1991, Series A no. 211
Bratyakin v. Russia (dec.), no. 72776/01, 9 March 2006
Breijer v. the Netherlands (dec.), no. 41596/13, 3 July 2018
Brennan v. the United Kingdom, no. 39846/98, ECHR 2001-X
Bricmont v. Belgium, 7 July 1989, Series A no. 158
Brozicek v. Italy, 19 December 1989, Series A no. 167
Brusco v. France, no. 1466/07, 14 October 2010

Buijen v. Germany, no. 27804/05, 1 April 2010
Bulut v. Austria, 22 February 1996, Reports of Judgments and Decisions 1996-II
Burak Hun v. Turkey, no. 17570/04, 15 December 2009
Buscemi v. Italy, no. 29569/95, ECHR 1999-VI
Butkevich v. Russia, no. 5865/07, 13 February 2018
Butkevičius v. Lithuania, no. 48297/99, ECHR 2002-II (extracts)
Bykov v. Russia [GC], no. 4378/02, 10 March 2009

—C—

C. v. Italy, no. 10889/84, Commission decision of 11 May 1988, Decisions and Reports 56
C.G.P. v. the Netherlands, no. 29835/96, Commission decision of 15 January 1997
C.P. and Others v. France, no. 36009/97, 1 August 2000
Cabral v. the Netherlands, no. 37617/10, 28 August 2018
Cafagna v. Italy, no. 26073/13, 12 October 2017
Campbell and Fell v. the United Kingdom, 28 June 1984, Series A no. 80
Calabrò v. Italy and Germany (dec.), no. 59895/00, ECHR 2002-V
Caldas Ramírez de Arrellano v. Spain (dec.), no. 68874/01, ECHR 2003-I (extracts)
Can v. Austria, no. 9300/81, Commission report of 12 July 1984
Capeau v. Belgium, no. 42914/98, ECHR 2005-I
Caraian v. Romania, no. 34456/07, 23 June 2015
Caresana v. the United Kingdom (dec.), no. 31541/96, 29 August 2000
Carmel Saliba v. Malta, no. 24221/13, 29 November 2016
Carrefour France v. France (dec.), no. 37858/14, 1 October 2019
Casse v. Luxembourg, no. 40327/02, 27 April 2006
Castillo Algar v. Spain, 28 October 1998, Reports of Judgments and Decisions 1998-VIII
Cătănciu v. Romania (dec.), no. 22717/17, 6 December 2018
Célice v. France, no. 14166/09, 8 March 2012

Cerovšek and Božičnik v. Slovenia, nos. 68939/12 and 68949/12, 7 March 2017

Čēsniēks v. Latvia, no. 9278/06, 11 February 2014

Chap Ltd v. Armenia, no. 15485/09, 4 May 2017

Chaushev and Others v. Russia, nos. 37037/03 and 2 others, 25 October 2016

Cheema v. Belgium, no. 60056/08, 9 February 2016

Chiarello v. Germany, no. 497/17, 20 June 2019

Chichlian and Ekindjian v. France, no. 10959/84, Commission report of 16 March 1989

Clarke v. the United Kingdom (dec.), no. 23695/02, 25 August 2005

Cleve v. Germany, no. 48144/09, 15 January 2015

Clinique Mozart SARL v. France, no. 46098/99, 8 June 2004

Coēme and Others v. Belgium, nos. 32492/96 and 4 others, ECHR 2000-VII

Collozza and Rubinat v. Italy, no. 9024/80, Commission report of 5 May 1983, Series A no. 89

Colozza v. Italy, 12 February 1985, Series A no. 89

Constantin and Stoian v. Romania, nos. 23782/06 and 46629/06, 29 September 2009

Constantinides v. Greece, no. 76438/12, 6 October 2016

Cooper v. the United Kingdom [GC], no. 48843/99, 16 December 2003

Cornelis v. the Netherlands (dec.), no. 994/03, ECHR 2004-V (extracts)

Correia de Matos v. Portugal (dec.), no. 48188/99, ECHR 2001-XII

Correia de Matos v. Portugal [GC], no. 56402/12, 4 April 2018

Craxi v. Italy (no. 1), no. 34896/97, 5 December 2002

Croissant v. Germany, 25 September 1992, Series A no. 237-B

Cuscani v. the United Kingdom, no. 32771/96, 24 September 2002

Cutean v. Romania, no. 53150/12, 2 December 2014

Czajkowski v. Poland (dec.), no. 6809/03, 16 October 2007

Czekalla v. Portugal, no. 38830/97, ECHR 2002-VIII

- D. v. Finland*, no. 30542/04, 7 July 2009
- Daktaras v. Lithuania* (dec.), no. 42095/98, 11 January 2000
- Daktaras v. Lithuania*, no. 42095/98, ECHR 2000-X
- Dallos v. Hungary*, no. 29082/95, ECHR 2001-II
- Damir Sibgatullin v. Russia*, no. 1413/05, 24 April 2012
- Dănilă v. Romania*, no. 53897/00, 8 March 2007
- Daştan v. Turkey*, no. 37272/08, 10 October 2017
- Daud v. Portugal*, 21 April 1998, Reports of Judgments and Decisions 1998-II
- Dāvidsons and Savins v. Latvia*, nos. 17574/07 and 25235/07, 7 January 2016
- Davran v. Turkey*, no. 18342/03, 3 November 2009
- De Cubber v. Belgium*, 26 October 1984, Series A no. 86
- De Salvador Torres v. Spain*, 24 October 1996, Reports of Judgments and Decisions 1996-V
- De Tommaso v. Italy* [GC], no. 43395/09, 23 February 2017
- Delcourt v. Belgium*, 17 January 1970, Series A no. 11
- Deli v. the Republic of Moldova**, no. 42010/06, 22 October 2019
- Demicoli v. Malta*, 27 August 1991, Series A no. 210
- Deweer v. Belgium*, 27 February 1980, Series A no. 35
- Dhahbi v. Italy*, no. 17120/09, 8 April 2014
- Diamantides v. Greece (no. 2)*, no. 71563/01, 19 May 2005
- Dicle and Sadak v. Turkey*, no. 48621/07, 16 June 2015
- Didu v. Romania*, no. 34814/02, 14 April 2009
- Dimitar Mitev v. Bulgaria*, no. 34779/09, 8 March 2018
- Dimović v. Serbia*, no. 24463/11, 28 June 2016
- Diriöz v. Turkey*, no. 38560/04, 31 May 2012
- Dobbertin v. France*, 25 February 1993, Series A no. 256-D
- Dominka v. Slovakia* (dec.), no. 14630/12, 3 April 2018
- Dondarini v. San Marino*, no. 50545/99, 6 July 2004
- Donohoe v. Ireland*, no. 19165/08, 12 December 2013

Doorson v. the Netherlands, 26 March 1996, Reports of Judgments and Decisions 1996-II
Dorado Baúlde v. Spain (dec.), no. 23486/12, 1 September 2015
Dorokhov v. Russia, no. 66802/01, 14 February 2008
Dorozhko and Pozharskiy v. Estonia, nos. 14659/04 and 16855/04, 24 April 2008
Döry v. Sweden, no. 28394/95, 12 November 2002
Dowsett v. the United Kingdom, no. 39482/98, ECHR 2003-VII
Doyle v. Ireland, no. 51979/17, 23 May 2019
Dragojević v. Croatia, no. 68955/11, 15 January 2015
Dragoş Ioan Rusu v. Romania, no. 22767/08, 31 October 2017
Drassich v. Italy, no. 25575/04, 11 December 2007
Drozd and Janousek v. France and Spain, 26 June 1992, Series A no. 240
Dubus S.A. v. France, no. 5242/04, 11 June 2009
Dvorski v. Croatia [GC], no. 25703/11, ECHR 2015
Dzelili v. Germany (dec.), no. 15065/05, 29 September 2009

—E—

Eckle v. Germany, 15 July 1982, series A no. 51
Edwards and Lewis v. the United Kingdom [GC], nos. 39647/98 and 40461/98, ECHR 2004-X
Eftimov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia, no. 59974/08, 2 July 2015
Sigurður Einarsson and Others v. Iceland, no. 39757/15, 4 June 2019
Einhorn v. France (dec.), no. 71555/01, ECHR 2001-XI
El Haski v. Belgium, no. 649/08, 25 September 2012
El Kaada v. Germany, no. 2130/10, 12 November 2015
Enea v. Italy [GC], no. 74912/01, ECHR 2009
Engel and Others v. the Netherlands, 8 June 1976, Series A no. 22
Erdogan v. Turkey, no. 14723/89, Commission decision of 9 July 1992, Decisions and Reports 73
Erduran and Em Export Diş Tic A.Ş. v. Turkey, nos. 25707/05 and 28614/06,

20 November 2018

Ergin v. Turkey (no. 6), no. 47533/99, ECHR 2006-VI (extracts)

Erkapić v. Croatia, no. 51198/08, 25 April 2013

Eshonkulov v. Russia, no. 68900/13, 15 January 2015

Eurofinacom v. France (dec.), no. 58753/00, ECHR 2004-VII

Evangelou v. Greece, no. 44078/07, 13 January 2011

Ezeh and Connors v. the United Kingdom [GC], nos. 39665/98 and 40086/98, 9 October 2003, ECHR 2003-X

—F—

F and M v. Finland, no. 22508/02, 17 July 2007

Faig Mammadov v. Azerbaijan, no. 60802/09, 26 January 2017

Fakailo (Safoka) and Others v. France, no. 2871/11, 2 October 2014

Falk v. the Netherlands (dec.), no. 66273/01, ECHR 2004-XI

Famulyak v. Ukraine (dec.), no. 30180/11, 26 March 2019

Fatullayev v. Azerbaijan, no. 40984/07, 22 April 2010

Fazliyski v. Bulgaria, no. 40908/05, 16 April 2013

Fedele v. Germany (dec.), no. 11311/84, 9 December 1987

Fejde v. Sweden, 29 October 1991, Series A no. 212-C

Ferrantelli and Santangelo v. Italy, 7 August 1996, Reports of Judgments and Decisions 1996-III

Ferrazzini v. Italy [GC], no. 44759/98, ECHR 2001-VII

Fey v. Austria, 24 February 1993, Series A no. 255-A

Filippini v. San Marino (dec.), no. 10526/02, 28 August 2003

Findlay v. the United Kingdom, 25 February 1997, Reports of Judgments and Decisions 1997-I

Fischer v. Austria (dec.), no. 27569/02, ECHR 2003-VI

Fleischner v. Germany*, no. 61985/12, 3 October 2019

Flisar v. Slovenia, no. 3127/09, 29 September 2011

Foucher v. France, 18 March 1997, Reports of Judgments and Decisions 1997-II

Frumkin v. Russia, no. 74568/12, 5 January 2016

Fruni v. Slovakia, no. 8014/07, 21 June 2011

Funke v. France, 25 February 1993, Series A no. 256-A

—G—

G.B. v. France, no. 44069/98, ECHR 2001-X

G.C.P. v. Romania, no. 20899/03, 20 December 2011

G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy (merits) [GC], nos. 1828/06 and 2 others, 28 June 2018

Gabrielyan v. Armenia, no. 8088/05, 10 April 2012

Gäfgen v. Germany [GC], no. 22978/05, ECHR 2010

Gafgaz Mammadov v. Azerbaijan, no. 60259/11, 15 October 2015

Galstyan v. Armenia, no. 26986/03, 15 November 2007

Gani v. Spain, no. 61800/08, 19 February 2013

Garbuz v. Ukraine, no. 72681/10, 19 February 2019

García Hernández v. Spain, no. 15256/07, 16 November 2010

García Ruiz v. Spain [GC], no. 30544/96, ECHR 1999-I

Garycki v. Poland, no. 14348/02, 6 February 2007

Gast and Popp v. Germany, no. 29357/95, ECHR 2000-II

Geerings v. the Netherlands, no. 30810/03, ECHR 2007-III

Gelenidze v. Georgia*, no. 72916/10, 7 November 2019

Giosakis v. Greece (no. 3), no. 5689/08, 3 May 2011

Goddi v. Italy, 9 April 1984, Series A no. 76

Gogitidze and Others v. Georgia, no. 36862/05, 12 May 2015

Goktepe v. Belgium, no. 50372/99, 2 June 2005

Gorbunov and Gorbachev v. Russia, nos. 43183/06 and 27412/07, 1 March 2016

Gorgievski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia, no. 18002/02, 16 July 2009

Gorgiladze v. Georgia, no. 4313/04, 20 October 2009

Gossa v. Poland, no. 47986/99, 9 January 2007

Gómez de Liaño y Botella v. Spain, no. 21369/04, 22 July 2008

Gómez Olmeda v. Spain, no. 61112/12, 29 March 2016

Grădinar v. Moldova, no. 7170/02, 8 April 2008
Gradinger v. Austria, 23 October 1995, Series A no. 328-C
Grande Stevens and Others v. Italy, nos. 18640/10 and 4 others, 4 March 2014
Granger v. the United Kingdom, 28 March 1990, Series A no. 174
Graviano v. Italy, no. 10075/02, 10 February 2005
Grayson and Barnham v. the United Kingdom, nos. 19955/05 and 15085/06, 23 September 2008
Grba v. Croatia, no. 47074/12, 23 November 2017
Gregačević v. Croatia, no. 58331/09, 10 July 2012
Grievs v. the United Kingdom [GC], no. 57067/00, ECHR 2003-XII (extracts)
Guðmundur Andri Ástráðsson v. Iceland*, no. 26374/18, 12 March 2019
Guérin v. France, 29 July 1998, Reports of Judgments and Decisions 1998-V
Guisset v. France, no. 33933/96, ECHR 2000-IX
Güngör v. Germany (dec.), no. 31540/96, 24 January 2002
Gurguchiani v. Spain, no. 16012/06, 15 December 2009
Gürkan v. Turkey, no. 10987/10, 3 July 2012
Gutsanovi v. Bulgaria, no. 34529/10, ECHR 2013 (extracts)
Güveç v. Turkey, no. 70337/01, ECHR 2009 (extracts)

—H—

H. and J. v. the Netherlands (dec.), nos. 978/09 and 992/09, 13 November 2014
Haarde v. Iceland, no. 66847/12, 23 November 2017
Haas v. Germany (dec.), no. 73047/01, 17 November 2005
Habran and Dalem v. Belgium, nos. 43000/11 and 49380/11, 17 January 2017
Hadjianastassiou v. Greece, 16 December 1992, Series A no. 252
Hamer v. Belgium, no. 21861/03, ECHR 2007-V (extracts)
Hanif and Khan v. the United Kingdom, nos. 52999/08 and 61779/08, 20 December 2011
Hanu v. Romania, no. 10890/04, 4 June 2013

Harabin v. Slovakia, no. 58688/11, 20 November 2012
Harutyunyan v. Armenia, no. 36549/03, ECHR 2007-III
Hauschildt v. Denmark, 24 May 1989, Series A no. 154
Haxhia v. Albania, no. 29861/03, 8 October 2013
Heaney and McGuinness v. Ireland, no. 34720/97, ECHR 2000-XII
Heglas v. the Czech Republic, no. 5935/02, 1 March 2007
Henri Rivière and Others v. France, no. 46460/10, 25 July 2013
Henryk Urban and Ryszard Urban v. Poland, no. 23614/08, 30 November 2010
Hermi v. Italy [GC], no. 18114/02, ECHR 2006-XII
Hernández Royo v. Spain, no. 16033/12, 20 September 2016
Hokkeling v. the Netherlands, no. 30749/12, 14 February 2017
Holm v. Sweden, 25 November 1993, Series A no. 279-A
Horvatić v. Croatia, no. 36044/09, 17 October 2013
Hümmer v. Germany, no. 26171/07, 19 July 2012
Husain v. Italy (dec.), no. 18913/03, ECHR 2005-III
Husayn (Abu Zubaydah) v. Poland, no. 7511/13, 24 July 2014
Hüseyn Turan v. Turkey, no. 11529/02, 4 March 2008
Huseyn and Others v. Azerbaijan, nos. 35485/05 and 3 others, 26 July 2011

— I —

I.A. v. France, 23 September 1998, Reports of Judgments and Decisions 1998-VII
I.H. and Others v. Austria, no. 42780/98, 20 April 2006
Isir v. Belgium, no. 21614/12, 26 January 2016
Ibrahim and Others v. the United Kingdom [GC], nos. 50541/08 and 3 others, 13 September 2016
İbrahim Öztürk v. Turkey, no. 16500/04, 17 February 2009
Idalov v. Russia [GC], no. 5826/03, 22 May 2012
Iglin v. Ukraine, no. 39908/05, 12 January 2012
Igual Coll v. Spain, no. 37496/04, 10 March 2008
Igor Pascari v. the Republic of Moldova, no. 25555/10, 30 August 2016

Ilgar Mammadov v. Azerbaijan (no. 2), no. 919/15, 16 November 2017
Imbrioscia v. Switzerland, 24 November 1993, Series A no. 275
Incal v. Turkey, 9 June 1998, Reports of Judgments and Decisions 1998-IV
International Bank for Commerce and Development AD and Others v. Bulgaria, no. 7031/05, 2 June 2016
Iprahim Ülger v. Turkey, no. 57250/00, 29 July 2004
Ismoilov and Others v. Russia, no. 2947/06, 24 April 2008
Işyar v. Bulgaria, no. 391/03, 20 November 2008

—J—

J.K. and Others v. Sweden [GC], no. 59166/12, 23 August 2016
J.M. and Others v. Austria, nos. 61503/14 and 2 others, 1 June 2017
Jalloh v. Germany [GC], no. 54810/00, ECHR 2006-IX
Janatuinen v. Finland, no. 28552/05, 8 December 2009
Janosevic v. Sweden, no. 34619/97, ECHR 2002-VII
Jasiński v. Poland, no. 30865/96, 20 December 2005
Jasper v. the United Kingdom [GC], no. 27052/95, 16 February 2000
Johansen v. Germany, no. 17914/10, 15 September 2016
John Murray v. the United Kingdom [GC], 8 February 1996, Reports of Judgments and Decisions 1996-I
Jorgic v. Germany, no. 74613/01, ECHR 2007-III
Josseume v. France, no. 39243/10, 8 March 2012
Judge v. the United Kingdom (dec.), no. 35863/10, 8 February 2011
Juha Nuutinen v. Finland, no. 45830/99, 24 April 2007
Julius Kloiber Schlachthof GmbH and Others v. Austria, nos. 21565/07 and 3 others, 4 April 2013
Júlíus Þór Sigurþórsson v. Iceland, no. 38797/17, 16 July 2019
Jussila v. Finland [GC], no. 73053/01, ECHR 2006-XIV

—K—

K. v. France, no. 10210/82, Commission decision of 7 December 1983, Decisions and Reports 35

Kaçiu and Kotorri v. Albania, nos. 33192/07 and 33194/07, 25 June 2013
Kalēja v. Latvia, no. 22059/08, 5 October 2017
Kamasinski v. Austria, 19 December 1989, Series A no. 168
Kamenos v. Cyprus, no. 147/07, 31 October 2017
Kangers v. Latvia, no. 35726/10, 14 March 2019
Kapetanios and Others v. Greece, nos. 3453/12 and 2 others, 30 April 2015
Kapustyak v. Ukraine, no. 26230/11, 3 March 2016
Karaman v. Germany, no. 17103/10, 27 February 2014
Karelin v. Russia, no. 926/08, 20 September 2016
Karpenko v. Russia, no. 5605/04, 13 March 2012
Kashlev v. Estonia, no. 22574/08, 26 April 2016
Kasparov and Others v. Russia, no. 21613/07, 3 October 2013
Kaste and Mathisen v. Norway, nos. 18885/04 and 21166/04, ECHR 2006-XIII
Kart v. Turkey [GC], no. 8917/05, ECHR 2009 (extracts)
Katritsch v. France, no. 22575/08, 4 November 2010
Kemal Coşkun v. Turkey, no. 45028/07, 28 March 2017
Kereselidze v. Georgia, no. 39718/09, 28 March 2019
Kerman v. Turkey, no. 35132/05, 22 November 2016
Kerr v. the United Kingdom (dec.), no. 63356/00, 23 September 2003
Khalfaoui v. France, no. 34791/97, ECHR 1999-IX
Khan v. the United Kingdom, no. 35394/97, ECHR 2000-V
Khlyustov v. Russia, no. 28975/05, 11 July 2013
Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia, nos. 11082/06 and 13772/05, 25 July 2013
Khudobin v. Russia, no. 59696/00, ECHR 2006-XII (extracts)
Khuzhin and Others v. Russia, no. 13470/02, 23 October 2008
Klimentyev v. Russia, no. 46503/99, 16 November 2006
Klouvi v. France, no. 30754/03, 30 June 2011
Knox v. Italy, no. 76577/13, 24 January 2019
Kobiashvili v. Georgia, no. 36416/06, 14 March 2019
König v. Germany, 28 June 1978, Series A no. 27

Konstas v. Greece, no. 53466/07, 24 May 2011
Kontalexis v. Greece, no. 59000/08, 31 May 2011
Kormev v. Bulgaria, nos. 39014/12, 5 October 2017
Krasniki v. the Czech Republic, no. 51277/99, 28 February 2006
Kremzow v. Austria, 21 September 1993, Series A no. 268-B
Krestovskiy v. Russia, no. 14040/03, 28 October 2010
Kriegisch v. Germany (dec.), no. 21698/06, 23 November 2010
Kristiansen v. Norway, no. 1176/10, 17 December 2015
Kröcher and Möller v. Switzerland, no. 8463/78, Commission decision of 9 July 1981, Decisions and Reports 26
Krombach v. France, no. 29731/96, ECHR 2001-II
Kulikowski v. Poland, no. 18353/03, 19 May 2009
Kuopila v. Finland, no. 27752/95, 27 April 2000
Kyprianou v. Cyprus [GC], no. 73797/01, ECHR 2005-XIII

—L—

Labergere v. France, no. 16846/02, 26 September 2006
Lacadena Calero v. Spain, no. 23002/07, 22 November 2011
Lagerblom v. Sweden, no. 26891/95, 14 January 2003
Lagutin and Others v. Russia, nos. 6228/09 and 4 others, 24 April 2014
Lähteenmäki v. Estonia, no. 53172/10, 21 June 2016
Lala v. the Netherlands, 22 September 1994, Series A no. 297-A
Lambin v. Russia, no. 12668/08, 21 November 2017
Larrañaga Arando and Others v. Spain (dec.), no. 73911/16 and 2 others, 25 June 2019
Lazu v. the Republic of Moldova, no. 46182/08, 5 July 2016
Lanz v. Austria, no. 24430/94, 31 January 2002
Laska and Lika v. Albania, nos. 12315/04 and 17605/04, 20 April 2010
Lauko v. Slovakia, 2 September 1998, Reports of Judgments and Decisions 1998-VI
Lavents v. Latvia, no. 58442/00, 28 November 2002
Layijov v. Azerbaijan, no. 22062/07, 10 April 2014

Leas v. Estonia, no. 59577/08, 6 March 2012
Legillon v. France, no. 53406/10, 10 January 2013
Lena Atanasova v. Bulgaria, no. 52009/07, 26 January 2017
Lhermitte v. Belgium [GC], no. 34238/09, 29 November 2016
Liblik and Others v. Estonia, nos. 173/15 and 5 others, 28 May 2019
Lilly v. France (dec.), no. 53892/00, 3 December 2002
Löffler v. Austria, no. 30546/96, 3 October 2000
Lucà v. Italy, no. 33354/96, ECHR 2001-II
Lučić v. Croatia, no. 5699/11, 27 February 2014
Luedicke, Belkacem and Koç v. Germany, 28 November 1978, Series A no. 29
Lundkvist v. Sweden (dec.), no. 48518/99, ECHR 2003-XI
Lutz v. Germany, 25 August 1987, Series A no. 123

—M—

M v. the Netherlands, no. 2156/10, 25 July 2017
M.T.B. v. Turkey, no. 147081/06, 12 June 2018
Maaouia v. France [GC], no. 39652/98, ECHR 2000-X
Magee v. the United Kingdom, no. 28135/95, ECHR 2000-VI
Magnitskiy and Others v. Russia, nos. 32631/09 and 53799/12, 27 August 2019
Makeyan and Others v. Armenia*, no. 46435/09, 5 December 2019
Makhfi v. France, no. 59335/00, 19 October 2004
Maktouf and Damjanović v. Bosnia and Herzegovina [GC], nos. 2312/08 and 34179/08, ECHR 2013
Malige v. France, 23 September 1998, Reports of Judgments and Decisions 1998-VII
Malininas v. Lithuania, no. 10071/04, 1 July 2008
Malofeyeva v. Russia, no. 36673/04, 30 May 2013
Mamatkulov and Askarov v. Turkey [GC], nos. 46827/99 and 46951/99, ECHR 2005-I
Mamič v. Slovenia (no. 2), no. 75778/01, ECHR 2006-X (extracts)

Marčan v. Croatia, no. 40820/12, 10 July 2014
Marcos Barrios v. Spain, no. 17122/07, 21 September 2010
Maresti v. Croatia, no. 55759/07, 25 June 2009
Marguš v. Croatia [GC], no. 4455/10, ECHR 2014
Marpa Zeeland B.V. and Metal Welding B.V. v. the Netherlands, no. 46300/99, ECHR 2004-X (extracts)
Martin v. Estonia, no. 35985/09, 30 May 2013
Martin v. the United Kingdom, no. 40426/98, 24 October 2006
Martínez Agirre and Others v. Spain (dec.), nos. 75529/16 and 79503/16, 25 June 2019
Martinie v. France [GC], no. 58675/00, ECHR 2006-VI
Matanović v. Croatia, no. 2742/12, 4 April 2017
Matijašević v. Serbia, no. 23037/04, 19 September 2006
Matis v. France (dec.), no. 43699/13, 6 October 2015
Mattick v. Germany (dec.), no. 62116/00, ECHR 2005-VII
Mattocchia v. Italy, no. 23969/94, ECHR 2000-IX
Matyjek v. Poland, no. 38184/03, 24 April 2007
Matytsina v. Russia, no. 58428/10, 27 March 2014
Mariusz Lewandowski v. Poland, no. 66484/09, 3 July 2012
Mayzit v. Russia, no. 63378/00, 20 January 2005
McFarlane v. Ireland [GC], no. 31333/06, 10 September 2010
Medenica v. Switzerland, no. 20491/92, ECHR 2001-VI
Meftah and Others v. France [GC], nos. 32911/96 and 2 others, ECHR 2002-VII
Mehmet Ali Eser v. Turkey*, no. 1399/07, 15 October 2019
Mehmet Duman v. Turkey, no. 38740/09, 23 October 2018
Melich and Beck v. the Czech Republic, no. 35450/04, 24 July 2008
Melin v. France, 22 June 1993, Series A no. 261-A
Mergen and Others v. Turkey, nos. 44062/09 and 4 others, 31 May 2016
Micallef v. Malta [GC], no. 17056/06, ECHR 2009
Mieg de Boofzheim v. France (dec.), no. 52938/99, ECHR 2002-X
Mika v. Sweden (dec.), no. 31243/06, 27 January 2009

Mikhaylova v. Russia, no. 46998/08, 19 November 2015
Mikolajová v. Slovakia, no. 4479/03, 18 January 2011
Milasi v. Italy, 25 June 1987, Series A no. 119
Milinienė v. Lithuania, no. 74355/01, 24 June 2008
Miller and Others v. the United Kingdom, nos. 45825/99 and 2 others, 26 October 2004
Miminoshvili v. Russia, no. 20197/03, 28 June 2011
Minelli v. Switzerland, 25 March 1983, Series A no. 62
Mircea v. Romania, no. 41250/02, 29 March 2007
Mirilashvili v. Russia, no. 6293/04, 11 December 2008
Mitrov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia, no. 45959/09, 2 June 2016
Mityanin and Leonov v. Russia, nos. 11436/06 and 22912/06, 7 May 2019
Monedero Angora v. Spain (dec.), no. 41138/05, ECHR 2008
Monnell and Morris v. the United Kingdom, 2 March 1987; Series A no. 115
Montcornet de Caumont v. France (dec.), no. 59290/00, ECHR 2003-VII
Montera v. Italy (dec.), no. 64713/01, 9 July 2002
Moiseyev v. Russia, no. 62936/00, 9 October 2008
Moreira Ferreira v. Portugal (no. 2) [GC], no. 19867/12, 11 July 2017
Morice v. France [GC], no. 29369/10, ECHR 2015
Moroz v. Ukraine, no. 5187/07, 2 March 2017
Mouillet v. France (dec.), no. 27521/04, 13 September 2007
Mežnarić v. Croatia, no. 71615/01, 15 July 2005
Müller v. Germany, no. 54963/08, 27 March 2014
Müller-Hartburg v. Austria, no. 47195/06, 19 February 2013
Mulosmani v. Albania, no. 29864/03, 8 October 2013
Murtazaliyeva v. Russia [GC], no. 36658/05, 18 December 2018
Mustafa v. Bulgaria*, no. 1230/17, 28 November 2019
Mustafa (Abu Hamza) v. the United Kingdom (dec.), no. 31411/07, 18 January 2011
Mustafa Tunç and Fecire Tunç v. Turkey [GC], no. 24014/05, 14 April 2015

—N—

Nagmetov v. Russia [GC], no. 35589/08, 30 March 2017
Nakhmanovich v. Russia, no. 55669/00, 2 March 2006
Natsvlshvili and Togonidze v. Georgia, no. 9043/05, ECHR 2014 (extracts)
Natunen v. Finland, no. 21022/04, 31 March 2009
Navalnyy v. Russia [GC], nos. 29580/12 and 4 others, 15 November 2018
Navalnyy and Ofitserov v. Russia, nos. 46632/13 and 28671/14, 23 February 2016
Navone and Others v. Monaco, nos. 62880/11 and 2 others, 24 October 2013
Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine, no. 42310/04, 21 April 2011
Nejdet Şahin and Perihan Şahin v. Turkey [GC], no. 13279/05, 20 October 2011
Nemtsov v. Russia, no. 1774/11, 31 July 2014
Nerattini v. Greece, no. 43529/07, 18 December 2008
Nešt'ák v. Slovakia, no. 65559/01, 27 February 2007
Neumeister v. Austria, 27 June 1968, Series A no. 8
Nicholas v. Cyprus, no. 63246/10, 9 January 2018
Nicoleta Gheorghe v. Romania, no. 23470/05, 3 April 2012
Niedermeier v. Germany (dec.), no. 37972/05, 3 February 2009
Nikitin v. Russia, no. 50178/99, ECHR 2004-VIII
Ninn-Hansen v. Denmark (dec.), no. 28972/75, ECHR 1999-V
Nițulescu v. Romania, no. 16184/06, 22 September 2015
Nortier v. the Netherlands, 24 August 1993, Series A no. 267
Nurmagomedov v. Russia, no. 30138/02, 7 June 2007

—O—

O. v. Norway, no. 29327/95, ECHR 2003-II
O'Donnell v. the United Kingdom, no. 16667/10, 7 April 2015
O'Halloran and Francis v. the United Kingdom [GC], nos. 15809/02 and 25624/02, ECHR 2007-VIII
O'Neill v. the United Kingdom (dec.), no. 14541/15, 8 January 2019

AO Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia, no. 14902/04, 20 September 2011

Oberschlick v. Austria (no. 1), 23 May 1991, Series A no. 204

Öcalan v. Turkey [GC], no. 46221/99, ECHR 2005-IV

Öcalan v. Turkey (dec.), no. 5980/07, 6 July 2010

Oddone and Pecci v. San Marino*, nos. 26581/17 and 31024/17, 17 October 2019

Oleksandr Volkov v. Ukraine, no. 21722/11, ECHR 2013

Omar v. France, 29 July 1998, Reports of Judgments and Decisions 1998-V

Otegi Mondragon v. Spain, nos. 4184/15 and 4 others, 6 November 2018

Otegi Mondragon and Others v. Spain (dec.), no. 4184/15, 3 November 2015

Othman (Abu Qatada) v. the United Kingdom, no. 8139/09, ECHR 2012

Özmutur İnşaat Elektrik Nakliyat Temizlik San. ve Tic. Ltd. Şti. v. Turkey, no. 48657/06, 28 November 2017

Öztürk v. Germany, 21 February 1984, Series A no. 73

—P—

P.G. and J.H. v. the United Kingdom, no. 44787/98, ECHR 2001-IX

P.K. v. Finland (dec.), no. 37442/97, 9 July 2002

P.S. v. Germany, no. 33900/96, 20 December 2001

Paci v. Belgium, no. 45597/09, § 85, 17 April 2018

Padin Gestoso v. Spain (dec.), no. 39519/98, ECHR 1999-II (extracts)

Padovani v. Italy, 26 February 1993, Series A no. 257-B

Paić v. Croatia, no. 47082/12, 29 March 2016

Pakelli v. Germany, 25 April 1983, Series A no. 64

Paksas v. Lithuania [GC], no. 34932/04, ECHR 2011 (extracts)

Palchik v. Ukraine, no. 16980/06, 2 March 2017

Pandjigidze and Others v. Georgia, no. 30323/02, 27 October 2009

Pandy v. Belgium, no. 13583/02, 21 September 2006

Papadakis v. the former Yugoslav Republic of Macedonia, no. 50254/07, 26 February 2013

Papon v. France (dec.), no. 54210/00, ECHR 2001-XII
Papon v. France (no. 2), no. 54210/00, ECHR 2002-VII
Paraponiaris v. Greece, no. 42132/06, 25 September 2008
Parlov-Tkalčić v. Croatia, no. 24810/06, 22 December 2009
Pastörs v. Germany*, no. 55225/14, 3 October 2019
Paulikas v. Lithuania, no. 57435/09, 24 January 2017
Paunović v. Serbia*, no. 54574/07, 3 December 2019
Pedersen and Baadsgaard v. Denmark [GC], no. 49017/99, ECHR 2004-XI
Pélissier and Sassi v. France [GC], no. 25444/94, ECHR 1999-II
Pelladoah v. the Netherlands, 22 September 1994, Series A no. 297-B
Pello v. Estonia, no. 11423/03, 12 April 2007
Penev v. Bulgaria, 20494/04, 7 January 2010
Peñafiel Salgado v. Spain (dec.), no. 65964/01, 16 April 2002
Pereira Cruz and Others v. Portugal, nos. 56396/12 and 3 others, 26 June 2018
Perez v. France [GC], no. 47287/99, ECHR 2004-I
Perna v. Italy [GC], no. 48898/99, ECHR 2003-V
Peša v. Croatia, no. 40523/08, 8 April 2010
Pescador Valero v. Spain, no. 62435/00, ECHR 2003-VII
Peter Armstrong v. the United Kingdom, no. 65282/09, 9 December 2014
Petyo Petkov v. Bulgaria, no. 32130/03, 7 January 2010
Pfeifer and Plankl v. Austria, 25 February 1992, Series A no. 227
Pham Hoang v. France, 25 September 1992, Series A no. 243
Phillips v. the United Kingdom, no. 41087/98, ECHR 2001-VII
Pierre-Bloch v. France, 21 October 1997, Reports of Judgments and Decisions 1997-VI
Piersack v. Belgium, 1 October 1982, Series A no. 53
Pirozzi v. Belgium, no. 21055/11, 17 April 2018
Pishchalnikov v. Russia, no. 7025/04, 24 September 2009
Planka v. Austria, no. 25852/94, Commission decision of 15 May 1996
Poitrimol v. France, 23 November 1993, Series A no. 277-A
Poletan and Azirovik v. the former Yugoslav Republic of Macedonia, no.

26711/07 and 2 others, 12 May 2016

Polufakin and Chernyshev v. Russia, no. 30997/02, 25 September 2008

Polyakh and Others v. Ukraine*, nos. 58812/15 and 4 others, 17 October 2019

Polyakov v. Russia, no. 77018/01, 29 January 2009

Poncelet v. Belgium, no. 44418/07, 30 March 2010

Popov v. Russia, no. 26853/04, 13 July 2006

Popovici v. Moldova, nos. 289/04 and 41194/04, 27 November 2007

Poppe v. the Netherlands, no. 32271/04, 24 March 2009

Posokhov v. Russia, no. 63486/00, ECHR 2003-IV

Prade v. Germany, no. 7215/10, 3 March 2016

Prăjină v. Romania, no. 5592/05, 7 January 2014

Previti v. Italy (dec.), no. 45291/06, 8 December 2009

Priebke v. Italy (dec.), no. 48799/99, 5 April 2001

Produkcija Plus Storitveno podjetje d.o.o. v. Slovenia, no. 47072/15, 23 October 2018

Protopapa v. Turkey, no. 16084/90, 24 February 2009

Przydział v. Poland, no. 15487/08, 24 May 2016

Pugžlys v. Poland, no. 446/10, 14 June 2016

Pullar v. the United Kingdom, 10 June 1996, Reports of Judgments and Decisions 1996-III

Pullicino v. Malta (dec.), no. 45441/99, 15 June 2000

Putz v. Austria, 22 February 1996, Reports of Judgments and Decisions 1996-I

—Q—

Quaranta v. Switzerland, 24 May 1991, Series A no. 205

—R—

R. v. Belgium, no. 15957/90, Commission decision of 30 March 1992, Decisions and Reports 72

R. v. the United Kingdom (dec.), no. 33506/05, 4 January 2007

R.D. v. Poland, nos. 29692/96 and 34612/97, 18 December 2001
R.S. v. Germany (dec.), no. 19600/15, 28 March 2017
Radio France and Others v. France, no. 53984/00, ECHR 2004-II
Raimondo v. Italy, 22 February 1994, Series A no. 281-A
Ramanauskas v. Lithuania [GC], no. 74420/01, ECHR 2008
Ramanauskas v. Lithuania (no. 2), no. 55146/14, 20 February 2018
Ramda v. France, no. 78477/11, 19 December 2017
Ramos Nunes de Carvalho e Sá v. Portugal [GC], nos. 55391/13 and 2 others, 6 November 2018
Rasmussen v. Poland, no. 38886/05, 28 April 2009
Ravnsborg v. Sweden, 23 March 1994, Series A no. 283-B
Raza v. Bulgaria, no. 31465/08, 11 February 2010
Razvozhayev v. Russia and Ukraine and Udaltsov v. Russia*, nos. 75734/12 and 2 others, 19 November 2019
Refah Partisi (the Welfare Party) and Others v. Turkey (dec.), nos. 41340/98 and 3 others, 3 October 2000
Reichman v. France, no. 50147/11, 12 July 2016
Reinhardt and Slimane-Kaid v. France, 31 March 1998, Reports of Judgments and Decisions 1998-II
Remli v. France, 23 April 1996, Reports of Judgments and Decisions 1996-II
Richert v. Poland, no. 54809/07, 25 October 2011
Riepan v. Austria, no. 35115/97, ECHR 2000-XII
Ringeisen v. Austria, 16 July 1971, Series A no. 13
Ringvold v. Norway, no. 34964/97, ECHR 2003-II
Rodionov v. Russia, no. 9106/09, 11 December 2018
Romenskiy v. Russia, no. 22875/02, 13 June 2013
Rook v. Germany, no. 1586/15, 25 July 2019
Rostomashvili v. Georgia, no. 13185/07, 8 November 2018
Rouille v. France, no. 50268/99, 6 January 2004
Rowe and Davis v. the United Kingdom [GC], no. 28901/95, ECHR 2000-II
Rudnichenko v. Ukraine, no. 2775/07, 11 July 2013
Ruiz Torija v. Spain, 9 December 1994, Series A no. 303-A

Rupa v. Romania (no. 1), no. 58478/00, 16 December 2008
Rushiti v. Austria, no. 28389/95, 21 March 2000
Rutkowski and Others v. Poland, nos. 72287/10 and 2 others, 7 July 2015
Rybacki v. Poland, no. 52479/99, 13 January 2009
Rywin v. Poland, nos. 6091/06 and 2 others, 18 February 2016

—S—

S. v. Switzerland, 28 November 1991, Series A no. 220
S.C. IMH Suceava S.R.L. v. Romania, no. 24935/04, 29 October 2013
S.N. v. Sweden, no. 34209/96, ECHR 2002-V
Saadi v. Italy [GC], no. 37201/06, ECHR 2008
Saccoccia v Austria (dec.), no. 69917/01, 5 July 2007
Sadak and Others v. Turkey (no. 1), nos. 29900/96 and 3 others, ECHR 2001-VIII
Şahiner v. Turkey, no. 29279/95, 25 September 2001
Sainte-Marie v. France, 16 December 1992, Series A no. 253-A
Sakhnovskiy v. Russia [GC], no. 21272/03, 2 November 2010
Sakit Zahidov v. Azerbaijan, no. 51164/07, 12 November 2015
Salabiaku v. France, 7 October 1988, Series A no. 141-A
Salduz v. Turkey [GC], no. 36391/02, ECHR 2008
Şaman v. Turkey, no. 35292/05, 5 April 2011
Sampech v. Italy (dec.), no. 55546/09, 19 May 2015
Sanader v. Croatia, no. 66408/12, 12 February 2015
Sancakli v. Turkey, no. 1385/07, 15 May 2018
Sandu v. the Republic of Moldova, no. 16463/08, 11 February 2014
Sapunarescu v. Germany (dec.), no. 22007/03, 11 September 2006
Saric v. Denmark (dec.), no. 31913/96, 2 February 1999
Šarkienė v. Lithuania (dec.), no. 51760/10, 27 June 2017
Saunders v. the United Kingdom [GC], 17 December 1996, Reports of Judgments and Decisions 1996-VI
Sawoniuk v. the United Kingdom (dec.), no. 63716/00, ECHR 2001-VI
Schatschaschwili v. Germany [GC], no. 9154/10, ECHR 2015

Schenk v. Switzerland, 12 July 1988, Series A no. 140
Schmautzer v. Austria, 23 October 1995, Series A no. 328-A
Schmid-Laffer v. Switzerland, no. 41269/08, 16 June 2015
Schneider v. France (dec.), no. 49852/06, 30 June 2009
Scholer v. Germany, no. 14212/10, 18 December 2014
Schwarzenberger v. Germany, no. 75737/01, 10 August 2006
Sejdovic v. Italy [GC], no. 56581/00, ECHR 2006-II
Sekanina v. Austria, 25 August 1993, Series A no. 266-A
Seleznev v. Russia, no. 15591/03, 26 June 2008
Seliwiak v. Poland, no. 3818/04, 21 July 2009
Sepil v. Turkey, no. 17711/07, 12 November 2013
Sequeira v. Portugal (dec.), no. 73557/01, ECHR 2003-VI
Sergey Afanasyev v. Ukraine, no. 48057/06, 15 November 2012
Seton v. the United Kingdom, no. 55287/10, 31 March 2016
Shabelnik v. Ukraine (no. 2), no. 15685/11, 1 June 2017
Shannon v. the United Kingdom (dec.), no. 67537/01, ECHR 2004-IV
Shekhov v. Russia, no. 12440/04, 19 June 2014
Shulepova v. Russia, no. 34449/03, 11 December 2008
Shumeyev and Others v. Russia (dec.), nos. 29474/07 and 2 others, 22 September 2015
Sibgatullin v. Russia, no. 32165/02, 23 April 2009
Sidabras and Diautas v. Lithuania (dec.), nos. 55480/00 and 59330/00, 1 July 2003
Sievert v. Germany, no. 29881/07, 19 July 2012
Silickienė v. Lithuania, no. 20496/02, 10 April 2012
Simeonovi v. Bulgaria [GC], no. 21980/04, 12 May 2017
Simon Price v. the United Kingdom, no. 15602/07, 15 September 2016
Sipavičius v. Lithuania, no. 49093/99, 21 February 2002
Sîrghi v. Romania, no. 19181/09, 24 May 2016
Sitnevskiy and Chaykovskiy v. Ukraine, nos. 48016/06 and 7817/07, 10 November 2016
Škaro v. Croatia, no. 6962/13, 6 December 2016

Sklyar v. Russia, no. 45498/11, 18 July 2017
Škrlj v. Croatia, no. 21835/06, 11 July 2019
Słomka v. Poland, no. 68924/12, 6 December 2018
Šmajgl v. Slovenia, no. 29187/10, 4 October 2016
Sociedade de Construções Martins & Vieira, Lda., and Others v. Portugal, nos. 56637/10 and 5 others, 30 October 2014
Soering v. the United Kingdom, 7 July 1989, Series A no. 161
Solakov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia, no. 47023/99, ECHR 2001-X
Sofri and Others v. Italy (dec.), no. 37235/97, ECHR 2003-VIII
Soytemiz v. Turkey, no. 57837/09, 27 November 2018
Spînu v. Romania, no. 32030/02, 29 April 2008
Sršen v. Croatia (dec.), no. 30305/13, 22 January 2019
Stanford v. the United Kingdom, 23 February 1994, Series A no. 282-A
Starokadomskij v. Russia (no. 2), no. 27455/06, 13 March 2014
Štefančič v. Slovenia, no. 18027/05, 25 October 2012
Steininger v. Austria, no. 21539/07, 17 April 2012
Stepanyan v. Armenia, no. 45081/04, 27 October 2009
Stirmanov v. Russia, no. 31816/08, 29 January 2019
Stitic v. Croatia, no. 29660/03, 8 November 2007
Stoichkov v. Bulgaria, no. 9808/02, 24 March 2005
Stojkovic v. France and Belgium, no. 25303/08, 27 October 2011
Stoimenov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia, no. 17995/02, 5 April 2007
Stow and Gai v. Portugal (dec.), no. 18306/04, 4 October 2005
Šubinski v. Slovenia, no. 19611/04, 18 January 2007
Suhadolc v. Slovenia (dec.), no. 57655/08, 17 May 2011
Suküt v. Turkey (dec.), no. 59773/00, 11 September 2007
Sutter v. Switzerland, 22 February 1984, Series A no. 74
Suuripää v. Finland, no. 43151/02, 12 January 2010
Svanidze v. Georgia, no. 37809/08, 25 July 2019
Svinarenko and Slyadnev v. Russia [GC], nos. 32541/08 and 43441/08,

ECHR 2014 (extracts)

Szabó v. Sweden (dec.), no. 28578/03, 27 June 2006

—T—

T.K. v. Lithuania, no. 114000/12, 12 June 2018

Tabaï v. France (dec.), no. 73805/01, 17 February 2004

Talmane v. Latvia, no. 47938/07, 13 October 2016

Tarău v. Romania, no. 3584/02, 24 February 2009

Tatishvili v. Russia, no. 1509/02, ECHR 2007-I

Taxquet v. Belgium [GC], no. 926/05, ECHR 2010

Tchokhonelidze v. Georgia, no. 31536/07, 28 June 2018

Teixeira de Castro v. Portugal, 9 June 1998, Reports of Judgments and Decisions 1998-IV

Telfner v. Austria, no. 33501/96, 20 March 2001

Teodor v. Romania, no. 46878/06, 4 June 2013

Thiam v. France, no. 80018/12, 18 October 2018

Thomann v. Switzerland, 10 June 1996, Reports of Judgments and Decisions 1996-III

Thomas v. the United Kingdom (dec.), no. 19354/02, 10 May 2005

Tierce and Others v. San Marino, nos. 24954/94 and 2 others, ECHR 2000-IX

Tirado Ortiz and Lozano Martin v. Spain (dec.), no. 43486/98, ECHR 1999-V

Toeva v. Bulgaria (dec.), no. 53329/99, 9 September 2004

Tolmachev v. Estonia, no. 73748/13, 9 July 2015

Topić v. Croatia, no. 51355/10, 10 October 2013

Trepashkin v. Russia (no. 2), no. 14248/05, 16 December 2010

Trofimov v. Russia, no. 1111/02, 4 December 2008

Trubić v. Croatia (dec.), no. 44887/10, 2 October 2012

Truten v. Ukraine, no. 18041/08, 23 June 2016

Tsalkitzis v. Greece (no. 2), no. 72624/10, 19 October 2017

Tseber v. the Czech Republic, no. 46203/08, 22 November 2012

Tsonyo Tsonev v. Bulgaria (no. 2), no. 2376/03, 14 January 2010
Turbylev v. Russia, no. 4722/09, 6 October 2015
Türk v. Turkey, no. 22744/07, 5 September 2017
Turyev v. Russia, no. 20758/04, 11 October 2016
Twalib v. Greece, 9 June 1998, Reports of Judgments and Decisions 1998-IV
Twomey, Cameron and Guthrie v. the United Kingdom (dec.), nos. 67318/09
and 22226/12, 28 May 2013
Tychko v. Russia, no. 56097/07, 11 June 2015

—U—

Ubach Mortes v. Andorra (dec.), no. 46253/99, ECHR 2000-V
Ucak v. the United Kingdom (dec.), no. 44234/98, 24 January 2002
Urazbayev v. Russia*, no. 13128/06, 8 October 2019
Ürek and Ürek v. Turkey, no. 74845/12, 30 July 2019

—V—

V. v. Finland, no. 40412/98, 24 April 2007
V. v. the United Kingdom [GC], no. 24888/94, ECHR 1999-IX
Vacher v. France, 17 December 1996, Reports of Judgments and Decisions
1996-VI
Valeriy Lopata v. Russia, no. 19936/04, 30 October 2012
Vamvakas v. Greece (no. 2), no. 2870/11, 9 April 2015
Van de Hurk v. the Netherlands, 19 April 1994, Series A no. 288
Van Geyseghe v. Belgium [GC], no. 26103/95, ECHR 1999-I
Van Mechelen and Others v. the Netherlands, 23 April 1997, Reports of
Judgments and Decisions 1997-III
Van Wesenbeeck v. Belgium, nos. 67496/10 and 52936/12, 23 May 2017
Vanfuli v. Russia, no. 24885/05, 3 November 2011
Vanyan v. Russia, no. 53203/99, 15 December 2005
Varela Geis v. Spain, no. 61005/09, 5 March 2013
Vasenin v. Russia, no. 48023/06, 21 June 2016

Västberga Taxi Aktiebolag and Vulic v. Sweden, no. 36985/97, 23 July 2002
Vaudelle v. France, no. 35683/97, ECHR 2001-I
Vayiç v. Turkey, no. 18078/02, ECHR 2006-VIII (extracts)
Vera Fernández-Huidobro v. Spain, no. 74181/01, 6 January 2010
Verhoek v. the Netherlands (dec.), no. 54445/00, 27 January 2004
Veselov and Others v. Russia, nos. 23200/10 and 2 others, 11 September 2012
Vidal v. Belgium, 22 April 1992, Series A no. 235-B
Vidgen v. the Netherlands, no. 29353/06, 10 July 2012
Vidgen v. the Netherlands (dec.), no. 68328/17, 8 January 2019
Viorel Burzo v. Romania, nos. 75109/01 and 12639/02, 30 June 2009
Virgil Dan Vasile v. Romania, no. 35517/11, 15 May 2018
Visser v. the Netherlands, no. 26668/95, 14 February 2002
Vizgirda v. Slovenia, no. 59868/08, 28 August 2018
Vladimir Romanov v. Russia, no. 41461/02, 24 July 2008
Volkov and Adamskiy v. Russia, nos. 7614/09 and 30863/10, 26 March 2015
Vronchenko v. Estonia, no. 59632/09, 18 July 2013
Vyacheslav Korchagin v. Russia, no. 12307/16, 28 August 2018
Vyarentsov v. Ukraine, no. 20372/11, 11 April 2013

—W—

W.S. v. Poland, no. 21508/02, 19 June 2007
Walchli v. France, no. 35787/03, 26 July 2007
Weh v. Austria, no. 38544/97, 8 April 2004
Welke and Biątek v. Poland, no. 15924/05, 1 March 2011
Wemhoff v. Germany, 27 June 1968, Series A no. 7
Włoch v. Poland (dec.), no. 27785/95, 30 March 2000

—X—

X. v. Austria, no. 6185/73, Commission decision of 29 May 1975, Decisions and Reports 2

X. v. Belgium, no. 7628/73, Commission decision of 9 May 1977, Decisions and Reports 9

—Y—

Y v. Norway, no. 56568/00, ECHR 2003-II (extracts)

Y. v. Slovenia, no. 41107/10, ECHR 2015 (extracts)

Y.B. and Others v. Turkey, nos. 48173/99 and 48319/99, 28 October 2004

Yaikov v. Russia, no. 39317/05, 18 June 2015

Yakuba v. Ukraine, no. 1452/09, 12 February 2019

Yankov and Others v. Bulgaria, no. 4570/05, 23 September 2010

Yaroslav Belousov v. Russia, nos. 2653/13 and 60980/14, 4 October 2016

—Z—

Zagaria v. Italy, no. 58295/00, 27 November 2007

Zahirović v. Croatia, no. 58590/11, 25 April 2013

Zana v. Turkey, 25 November 1997, Reports of Judgments and Decisions 1997-VII

Zarouali v. Belgium, no. 20664/92, Commission decision of 29 June 1994, Decisions and Reports 78

Zdravko Stanev v. Bulgaria, no. 32238/04, 6 November 2012

Zhang v. Ukraine, no. 6970/15, 13 November 2018

Zhuk v. Ukraine, no. 45783/05, 21 October 2010

Zhupnik v. Ukraine, no. 20792/05, 9 December 2010

Zollmann v. the United Kingdom (dec.), no. 62902/00, ECHR 2003-XII

Zoon v. the Netherlands, no. 29202/95, ECHR 2000-XII

Zschüschen v. Belgium (dec.), no. 23572/07, 2 May 2017

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը 1959 թվականին Ստրասբուրգում հիմնված միջազգային դատարան է, որը կազմված է անդամ պետությունների թվին հավասար դատավորներից (ներկայումս՝ քառասունյոթ):

Եվրոպական դատարանը երաշխավորում է Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայում և դրան կից արձանագրություններում ամրագրված հիմնական իրավունքների և ազատությունների ապահովումն անդամ պետությունների կողմից: Այս գործառույթը Եվրոպական դատարանն իրականացնում է անհատների, երբեմն նաև պետությունների ներկայացրած դիմումները քննելու միջոցով:

Եվրոպական դատարանի պաշտոնական լեզուներն են անգլերենը և ֆրանսերենը: Եվրոպական կոնվենցիայում ամրագրված իրավունքների խախտման զոհ յուրաքանչյուր անհատ կամ պետություն կարող է դիմում ներկայացնել Ստրասբուրգի դատարան՝ վկայակոչելով Եվրոպական կոնվենցիայով նախատեսված իրավունքների խախտումն անդամ պետության կողմից:

Եթե Եվրոպական դատարանը գտնում է, որ պետությունը ոտնահարել է Եվրոպական կոնվենցիայով երաշխավորված որևէ իրավունք կամ իրավունքներ, ապա կայացնում է վճիռ, որն ունի պարտադիր իրավաբանական ուժ տվյալ պետության համար:

Եվրոպայի խորհուրդն առաջատարն է մայրցամաքում մարդու իրավունքներով զբաղվող կազմակերպությունների շարքում: Եվրոպայի խորհրդին անդամակցում են 47 պետություններ, որոցից 27-ը միաժամանակ նաև Եվրոպական միության անդամներ են: Եվրոպայի խորհրդի անդամ բոլոր պետությունները միացել են Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիային՝ որպես մարդու իրավունքների, ժողովրդավարության և իրավունքի գերակայության պաշտպանությանը նպատակաուղղված միջազգային համաձայնագրի: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը վերահսկվում է Կոնվենցիայի իրագործումն անդամ պետություններում:

www.coe.int

Եվրոպական միությունը 27 Եվրոպական ժողովրդավարական երկրների տնտեսական և քաղաքական յուրահատուկ գործընկերություն է՝ իր 500 միլիոն քաղաքացիների համար առավել արդար և ապահով աշխարհում խաղաղություն, բարգավաճում և ազատություն ապահովելու նպատակով: Այս ամենն իրագործելու համար ԵՄ երկրները հիմնել են մարմիններ՝ ԵՄ աշխատանքներն իրականացնելու և նրա օրենսդրությունն ընդունելու համար: Նրա հիմնական մարմիններն են Եվրոպական խորհրդարանը, (որը ներկայացնում է ազգային կառավարությունները) և Եվրոպական հանձնաժողովը (որը ներկայացնում է ԵՄ ընդհանուր շահերը):

<http://europa.eu>

Translation co-funded by the European Union

